

**НАЦІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ
УПРАВЛІННЯ**

Суспільно-науковий проект
"Духовні цінності українського суспільства
у світлі співпраці суспільствознавства і богослов'я"

**Україна у стані перманентного
вибору: духовно-культурні,
соціально-економічні
та політико-правові стратегії**

X ЮВІЛЕЙНА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ

Київ 2011

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ
ЦЕНТР ПЕРСПЕКТИВНИХ СОЦІАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Суспільно-науковий проект
«Духовні цінності українського суспільства
у світлі співпраці суспільствознавства і богослов'я»

**Україна у стані перманентного
вибору: духовно-культурні,
соціально-економічні
та політико-правові стратегії**

X ЮВІЛЕЙНА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ

Київ 2011

УДК 082+2+3
ББК60+86
У -45

Розповсюдження та тиражування
без офіційного дозволу НАУ
заборонено

Україна у стані перманентного вибору: духовно-культурні, соціально-економічні та політико-правові стратегії: Матеріали X ювілейної науково-практичної конференції. – К.: Національна академія управління, 2011. – 336 с.

ISBN 978-966-8406-48-5

У збірці представлені матеріали учасників X ювілейної науково-практичної конференції «Україна у стані перманентного вибору: духовно-культурні, соціально-економічні та політико-правові стратегії», проведеної 20 травня 2010 р. у рамках суспільно-наукового проекту «Духовні цінності українського суспільства у світлі співпраці суспільствознавства і богослов'я». Організатори конференції: ВНЗ «Національна академія управління», Центр перспективних соціальних досліджень Міністерства праці та соціальної політики України та НАН України, журнал «Актуальні проблеми економіки».

Редакційна колегія: Буряк Л.І., к.і.н.
Єрохін С.А., д.е.н.
Єрмошенко М.М., д.е.н.
Осічнюк Ю.В., д.філос.н.
Ільчук Л.І., к.політ.н
Привалко Т.В., к.і.н.

Рекомендовано до друку вченою радою ВНЗ «Національна академія управління» (протокол № 2 від 17.02.2011 р.) та вченою радою Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства праці та соціальної політики України та НАН України (протокол № 2 від 20.01.2011 р.).

Упорядники: Буряк Л.І., Привалко Т.В.

УДК 082+2+3
ББК 60+86
У – 45

© Національна академія управління, 2011

ISBN 978-966-8406-48-5

ЗМІСТ

Пленарне засідання

Льчук Л.І. Пасіонарний потенціал українського суспільства.....	9
Архiepіскоп Ігор (Ісиченко) Суспільна місія Церкви перед викликами системної кризи.....	14
Єпископ Віталій Скомаровський Система духовних і культурних цінностей українського суспільства: випробування часом.....	17
Софіюк Т. Європейська ідентичність України: спроба дослідження культурного простору через призму історії.....	20
Осичнюк Е.В. Независимість или изоляция?.....	25
Священик Роман Небожук Проблеми оптимізації державно-церковних відносин в освітній сфері.....	33
Смолянюк В.Ф. Стратегічні рішення державотворчої еліти: кількість, що не перейшла в якість.....	40

Історико-культурний шлях України: проблема вибору

Кравченко О.В. Сучасна державна культурна політика України: транзиція чи трансформація?.....	44
Запорожець Т.В. Соціокультурні особливості трансформаційних станів суспільства.....	46
Баранник О.В. Духовно-культурні орієнтири категорій добра і зла в українських, англійських та німецьких пареміях (лінгво-культурологічний аспект).....	49
Лучанська В.В. Екологія культури – концепція порятунку людства від екологічної катастрофи.....	51
Олінкевич В.І. Простір українського міста у контексті перманентно-цивілізаційного вибору: актуальне і потенційне.....	52
Софіюк Т. Європейська ідентичність України: новий образ країни (література).....	54
Лесів Т.В. Образ середньовіччя в художньому процесі українського сьогодення.....	57
Бельдій О.В. Значимість кольору в українських народних віруваннях (на прикладі символіки тварин).....	59
Безкровна А. Український постмодерний живопис: рух у майбутнє?.....	60
Палій С., Могильна М. Український постмодерний театр останньої чверті ХХ століття.....	63
Перетяга О.С. Виховний потенціал української казки в процесі складних політичних і соціально-економічних перетворень кінця ХХ - початку ХХІ ст.....	66
Короб А.М. Українська видавнича справа у зламні періоди розвитку українського народу.....	68
Готра О.Б. Біографістика як складова системи культурних цінностей українського суспільства.....	70
Воротняк І.Д. Міжкультурний комунікативний дискурс у поліетнічному середовищі Буковини у ХVІІІ – на початку ХХ ст.....	72

Савіцька М., Сандул Г. Невідомі сторінки історії України: держава кримських татар – перша мусульманська республіка у світі.....	74
Кондратюк Г.Н. Национальная политика в Крымской АССР и УССР: сравнительный анализ (20-30-е годы XX века).....	77

Духовні засади українського народу: виклики часу

Стефанишин О., Стефанишин В., Стефанишин М. Розвиток духовної мобільності людини в умовах глобалізації.....	80
Пуринова Г.К. Анализ некоторых аспектов современного состояния духовности общества.....	83
Гордієнко М.Г. Трансформація духовних цінностей у вегетативному просторі політики.....	87
Лісовський П.М. Особливість ефективно діючих констант культури в системі духовного капіталу українського суспільства.....	90
Редколіс О.М. Філософсько-етичні концепти формування ціннісних орієнтацій у сучасному українському суспільстві.....	92
Набруско І.Ю. Проективні стратегії життя: множинність інституційних проявів.....	94
Олас К.Ю. Ціннісний вимір особистості в контексті «українського вибору».....	96
Петрова Г.М. Особистість як духовна цінність суспільства.....	98
Кучера Т.М. Перспективи формування особистості в українському суспільстві.....	100
Шумейко О.В. Сім'я як неперехідна цінність у житті суспільства.....	102
Гачко О.І. Виклики філософії історії наприкінці ХХ - на початку ХХІ століття.....	104
Жуковський В.В. Християнська віра в умовах економіко-політичної кризи в Україні.....	106
Остащук І.Б. Поняття «тексту в тексті» у потенціалі християнської символічної комунікації.....	108
Присухін С.І. Категорія любові в неотомізмі Івана Павла ІІ.....	110
Кульпіна В.Д. П'ятидесятництво як система харизматичних цінностей у розвитку сучасної людини.....	112
Батаєва Е.В. Симуляція солідарності в віртуальних сообществах.....	114
Шайденко Н.А., Подзолков В.Г. О преимуществах духовно ориентированной парадигмы воспитания.....	117
Кожолянко Г.К. Національна ідея і освітньо-виховні завдання у закладах освіти України на початку ХХІ століття.....	119
Семчук Н.І. Гуманітарна освіта у формуванні визначників духовної культури сучасного українського суспільства.....	121
Калинина З.Н. Организация педагогической поддержки студентов в вузе. Проблемы и пути решения.....	123
Остапенко Е.О. Актуальність формування готовності студентів до професійного саморозвитку.....	126
Нікітіна І.В. Розвиток творчого потенціалу майбутніх фахівців як складової комунікативного потенціалу українського суспільства.....	128

Політико-правові стратегії та координати сучасної України

Тупчієнко Л.С. Чи є у перманентного вибору вибір: спроба політологічного аналізу.....	131
Гриценко О.В. Особливості формування та розвитку інформаційного суспільства в Україні.....	133
Богатчук Д.П. Українська національна ідея.....	134
Голопич І.М. Втрачання суспільної ідентичності сучасними українцями.....	137
Карлова В.В. Проблеми консолідації сучасного українського суспільства: ціннісний аспект.....	139
Лукьяненко Д.И. Особенности демократического режима в Украине.....	141
Михненко А.М., Месюк М.П. Взаємодія влади і громадянського суспільства як запорука становлення демократії в Україні.....	143
Волянюк О.Я. Культура пам'яті як виклик становленню української демократії.....	145
Безпаленко В.В. Сталінський «гордіїв» вузол.....	147
Безбах В.Г., Анохіна Г.П. Історичний досвід вітчизняного військового виховання.....	149
Анохіна Г.П., Клименко В.С. Проблеми військово-патріотичного виховання в Україні і можливі шляхи їх вирішення.....	152
Соколова Т.А. Кар'єрне зростання державного службовця як одна з проблем побудови правової держави.....	155
Ткаченко Д.В. Політична відповідальність як необхідність української політики.....	158
Тализіна Я.О. Багатопартійна система як необхідна умова становлення демократії в Україні.....	160
Лебедюк В.М. Організаційний баланс ресурсів політичних партій в Україні.....	162
Ханстантинов В.О. Цивілізаційний вимір міжпартійної боротьби в Україні.....	164
Максакова В.А. Інституалізація парламентської опозиції як запорука розбудови правової держави.....	166
Котова Ю.Р. Политическая активность: проблемы и степень реализации..	167
Шарлай В.І. Потенціал комунікативних політичних технологій у трансформаційному суспільстві.....	170
Маєвська Л.Б. Діяльність Духовного управління мусульман України щодо збереження та відродження духовних традицій національних меншин.....	172
Звоненко О.О. Мовна політика держави: перспектива України.....	173
Канцір І.І. Передумови моделювання проєкції сучасного українського суспільства в інформаційно-комунікативному середовищі Інтернет.....	175
Ярема С.І. Покарання за перешкоджання законній професійній діяльності журналістів.....	178
Матвійчук А.О. Порушення особистих немайнових прав у сфері охорони навколишнього природного середовища як аморальне явище.....	180
Гартованова Е.Ю. Моральні та етичні норми в контексті кримінальної злочинності у сфері авторських і суміжних прав.....	182
Беліков Ю.М. Значення і роль охоронних організацій у запобіганні злочинності.....	184
Кучер В.І. Вчинення злочинів способом особливо жорстокого поводження –	

криза духовності суспільства епохи глобалізації і перманентного вибору.....	185
Лопашук Д.І. Убивства на замовлення як антисоціальне явище.....	187

Стратегії побудови соціально-правової держави в Україні

Требін М.П. Українська правова культура у ціннісному виборі демократії...	190
Івченко Ю.В. Особливості і перспективи формування української правової держави.....	192
Мартиненко Ю.Д. Проблеми формування правової держави в сучасній Україні.....	194
Недюха М.П. Правова політика України: новітні виміри.....	196
Скрипник В.Л. Особливості виконання судових рішень в Україні.....	198
Нікітін Ю.В. Роль громадських організацій у запобіганні злочинності в системі внутрішньої безпеки суспільства.....	200
Оверченко А.І. Правосвідомість громадян як фундаментальна умова становлення і розвитку правової держави.....	202
Чуприк Д. Права людини – нав'язана світу ліберальна концепція чи природна необхідність?.....	204
П'ясецький Я. Соціальні й культурні права і свободи людини та громадянина.....	207
Момот М.О. Основні напрямки реалізації принципу справедливості у правотворчості.....	209
Радзівєвська В.В. Конституційний Суд України у механізмі забезпечення прав людини.....	211
Петренко Ю.М. Соціальні реформи як механізм пом'якшення соціальної нерівності.....	213
Невельська-Гордєєва О.П. Соціальний захист населення в контексті нормативного поля.....	215
Александрова Ю.Ю. Економічна криза в Україні і соціальний захист населення.....	218
Новікова Т.В., Поляк Н.О. Соціальне забезпечення населення України в умовах світової економічної кризи.....	220
Сланов В.П., Галушко Н.О. Проблема соціальної захищеності работников в условиях посткризисной экономики.....	222
Кисличенко О.В. Соціальний захист ветеранів війни: правові стандарти статусу і колізії реалізації права соціального захисту.....	227
Мойса Б.С. Принципи створення і діяльності громадських організацій із соціального захисту інвалідів.....	229
Давидюк О.О. Оцінка ефективності функціонування системи соціальних виплат.....	232
Кривобок Ю.В. Основні підходи до визначення вартості безоплатних соціальних послуг особам, які перебувають у складних життєвих обставинах....	235
Олейнічук О.М. Невиплата заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат як аморальне явище.....	239
Болюбах В.В. Бідність в Україні: основні показники та індикатори визначення.....	241
Сивак А.В. Реалії і перспективи подолання бідності в Україні.....	244

Соціально-економічні концепції розвитку українського суспільства

Тарасенко В.А. Наукові інновації і прийняття правильних управлінських рішень.....	248
Нескороджена Л.Л. Економічна самостійність України: ілюзії чи реальність?.....	250
Лисенко С.В. Інформаційне суспільство як стратегія соціально-економічного розвитку України. Фінська модель.....	251
Бука С.А. Микроэкономические решения. Макроэкономические последствия (опыт Балтийских стран).....	254
Савранська Г.М. Соціоекономічні і моральні орієнтири українського суспільства в умовах трансформації.....	256
Тарасенко С.В. Народовладдя і державна інвестиційна політика.....	258
Ротар Д.А. Основні проблеми і перспективи функціонування інвестиційного ринку України в контексті реалізації стратегії його розвитку..	260
Плечко С.П. Інноваційний розвиток як стратегічний ресурс суспільних трансформацій (світоглядно-методологічний аспект).....	262
Бауліна Т.В. Інтелектуальні константи вирішення інституційних проблем модернізації національного господарства.....	263
Александров М.П. Особливості інноваційного розвитку України в умовах економічних коливань світового господарства.....	265
Прокопенко О.В., Кліменко О.В. Інвестиційне забезпечення інноваційного розвитку.....	267
Нетребя Є.С. Фонди прямих інвестицій в українському інституційному середовищі: проблеми і шляхи вирішення.....	269
Костюк Р.В. Розвиток біотехнологій як основа зміни парадигми інноваційної стратегії України.....	271
Шеламова І.Д. Необхідність зміни напрямку інноваційного розвитку машинобудування.....	273
Дяченко Т.О. Проблематика малого і середнього бізнесу в Україні.....	275
Ус І.В. Вплив сучасних політичних процесів на розвиток торговельної політики України.....	277
Ворошилова І.В. Політико-правова стратегія відносин Україна-Лівія у контексті реалізації принципу міжнародного співробітництва.....	279
Кулинич Ю.М. Особливості реформування податкової системи України як передумова побудови досконалої ринкової економіки.....	281
Бурова К.О. Дефіцит фінансової ліквідності як чинник вибору стратегії економічного розвитку України.....	282
Чорногод О.Ю. Бюджетування суб'єктів господарювання і його ефективність у розвитку української економіки.....	283
Горобінська І.В. Податкове планування на підприємстві як засіб адаптації до сучасних економічних умов.....	286
Навікова І.Е. Інституційні засади вітчизняної економічної політики у фінансово-кредитному секторі в післякризовий період.....	288
Миронюк А.В. Аутсорсинг як модель отримання конкурентних переваг: позитивні і негативні сторони.....	290
Білаш А. Правова концепція регулювання економіки: цивільний	

і господарський підходи.....	292
Клименко О.М. До питання структуризації ієрархії конституційних принципів у сфері відносин власності.....	294
Деревинський О.М. Кримінально-правова характеристика складу злочину: шахрайство з фінансовими ресурсами.....	296
Заїка Ю.О. Удосконалення механізму захисту майнових інтересів потерпілого.....	298
Горяїнова Т.В. Незаконні дії щодо майна, на яке накладено арешт або яке описане чи підлягає конфіскації як аморальне явище.....	300
Вітко О.Ю. Кримінально-правова охорона ринку цінних паперів як один із напрямків стратегії економічного розвитку України у нових політичних координатах.....	302
Архіпова К.С. Загальні відомості про комп'ютерну злочинність.....	303
Масько Д.В. Порушення правил охорони надр як аморальне явище.....	306
Долгий С.А. Особливості історично-правового розвитку благодійництва і меценатства в епоху античності. Соціально-правова цінність меценатства.....	308

Етичні еталони українського суспільства: традиції та новації

Аболина Т.Г. Этические аспекты социальной ответственности бизнеса.....	310
Заболотний В.М. Етика і економіка – точки перетинання.....	312
Заболотна В.О. Організаційна культура в контексті етики бізнесу.....	316
Дерев'янюк Т.М. Проблема довіри і відновлення соціального капіталу у вітчизняному бутті.....	319
Василевська Т.Е. Парламентар і державний службовець: особливості етичних вимог.....	321
Дерев'янюк А.С. Морально-етичний потенціал українського суспільства: традиції і сучасність.....	323
Дорога А.Є. Традиція в контексті історико-генетичної єдності культури.....	325
Пітякова Т.С. Статус традиції в постмодерній культурі.....	326
Нападиста В.Г. Цінність і цінності освіти.....	328
Машкова І.М. Соціокультурне середовище вищого навчального закладу: становлення ціннісних орієнтацій студентства.....	330
Покотило Г.М. Морально-естетичні погляди Г. Сковороди як ціннісні орієнтири сучасності.....	332

ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ

Л.І. Ільчук*

ПАСІОНАРНИЙ ПОТЕНЦІАЛ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Шановні присутні, гості, професорсько-викладацький склад, науковці, майбутнє нашої держави - талановите студентство. Десятий рік поспіль ми з вами проводимо науково-практичні конференції, які пов'язані з проблемами розвитку духовності у поєднанні зі світоглядним науковим осмисленням поставлених проблем. Я хочу вас запевнити, що в такому форматі подібних заходів не проводиться ні одним вищим навчальним закладом України, що надає нам впевненості бути лідерами такого наукового дійства.

А тепер стосовно теми мого виступу. Досить часто у повідомленнях ЗМІ ми чуємо та читаємо про українську пасіонарність. Неодноразово використовували це словосполучення газети «День», «Дзеркало тижня», «Львівська газета». Проте не всі з них чітко тлумачать цей термін. Виникає питання, чому? Тому, що чіткого визначення немає навіть у Великому тлумачному словнику сучасної української мови, і кожен може вкладати у нього своєрідний підтекст. Тож спробуємо з'ясувати, що таке «пасіонарність» і як вона проявляється в минулому та сучасному українського суспільства.

Сам термін «пасіонарність», який означає очолюючий, спонукальний мотив діяльності окремих індивідумів або груп в їх прагненні до здійснення своїх ідеалів, був введений у науковий обіг видатним російським вченим Л. Гумільовим. Відповідно до теорії Л. Гумільова, люди поділяються на три типи: пасіонарії, субпасіонарії й гармонійні люди. Гармонійні люди - це ті, які працюють і навчаються продуктивно, активно, щоб вижити в нормальних умовах (неекстремальних) [1]. Вони працюють на збереження етнічної системи (Л. Гумільов використовував у своїх роботах системний підхід і основним об'єктом дослідження в нього була етнічна система). Пасіонарії ж працюють не тільки на збереження, але й на розвиток (удосконалення) етнічної системи. Вони непогано діють і в екстремальних умовах. Крім того, здатні збуджувати своєю активністю оточення (це явище називається пасіонарною індукцією) [2]. Ресурси, по можливості, накопичують, ареал проживання прагнуть розширити. А субпасіонарії - це ті, які працюють недостатньо, щоб прогодувати себе й свої родини. Живуть за рахунок паразитування й накопичених ресурсів (якщо вони є) [3].

Саме тому активність етнічної системи, в тому числі й української, залежить від співвідношення в ній перерахованих типів людей. Якщо пасіонарів відносно багато - етнічна система активна. Якщо пасіонарів замало - етнічна система малоактивна. Пасіонарії відрізняються від звичайних людей здатністю подолати найбільш могутні родові інстинкти, тобто здатності до самопожертви в ім'я здійснення своєї ідеї.

* к.політ.н., доцент, директор Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства праці та соціальної політики та НАН України

Пасіонарність як характеристика психіки й поведінки особи - це активність, яка виявляється у здатності та навіть прагненні до неразової наднапруги та певної жертвовності заради досягнення окресленої мети. Пасіонарність притаманна майже всім людям, але має різний вияв. Вона може бути неусвідомленою чи усвідомленою, проявлятися як владолюбство або своєрідне горде смиренство, гоноровість, діяльне милосердя, пожадливість чи жертвний аскетизм тощо, а ці якості – здатні породжувати як подвиги, так і злочини, як добро, так і зло, творення або руйнування. Пасіонарність не дозволяє бути байдужим, конформістом, вести «рослинне» життя. Імпульс пасіонарності може бути таким сильним, що його носії - пасіонарії - можуть не завжди передбачати всі наслідки своїх дій, й не відмовляються від них навіть під загрозою смерті, не кажучи вже про ті чи інші незручності, чийсь осуд, тимчасові, навіть значні збитки тощо (моральна оцінка пасіонарних дій щодо інших людей обумовлюється насамперед об'єктивною користю для останніх, а також її суб'єктивним сприйняттям з боку цих людей).

У процесі етногенезу (який триває близько 1200-1500 років) відсоток пасіонарів в етнічній системі знижується [4]. Пасіонарії зникають у результаті природного відбору, тому що спроби щось змінити майже завжди пов'язані із самовідданістю й ризиком для власного життя. Коли число пасіонарів стає мінімальним, етнічна система або гине, або переходить із динамічного стану в статичний. Після цього система живе в гармонії з природою, не розвиваючись (такі народи Л. Гумільов називав «персистентними етносами», «реліктами») [5]. Кожний новий етногенез починається з появи пасіонарів, які, з'явившись, створюють нові етноситеми. Чому відбувається поява пасіонарів, поки не зрозуміло. Л. Гумільов міг тільки констатувати відомі факти. За його спостереженнями, поява пасіонарів (і створених ними нових етносистем) відбувається одночасно в декількох регіонах, розташованих на смугах шириною 200-400 км і довжиною приблизно 0,5 кола планети. Він дотримувався гіпотези, що пасіонарні поштовхи відбуваються завдяки «променям з космосу». Але підкреслював, що це лише гіпотеза. Не вдаючись до подробиць існування фаз в теорії пасіонарності, слід зазначити, що історія будь-якого етносу, в тому числі й українського, пов'язана з підвищенням/падінням пасіонарності. Таким чином, наявність або, навпаки, відсутність сил, готових узяти на себе відповідальність і стати «біля керма», в будь-якому народі свідчить про існування/зникнення його з історичної мапи світу.

Носієм і акумулятором внутрішньої суперенергії народу є національна еліта - аристократія, каста кращих «синів вітчизни», що заслужили своїми подвигами, прагненнями, копіткою роботою, відкриттями і досягненнями, особистими жертвами в ім'я інтересів і потреб нації це звання. У свою чергу, це не означає, що після включення у «клуб панів» можна відійти вбік і насолоджуватися лаврами минулих перемог. Національна еліта повинна повсякчас підтверджувати своє право на першість. Родоначальник українського націоналізму Д. Донцов визначив такі ознаки керівної касты: шляхетність - почуття гордості, непокірливості супроти чужих і супроти долі, відплата за зневагу, чесність, замкнутість, відроза до зла; мудрість - признание закону вищої моральної сили над собою, віра в Бога, признание вищості загального над

партикулярним, любов до вітчизни, слави, пошана предків; відвага - завзяття, героїчний войовничий дух [6].

Звичайно, не всі пасіонарії є лідерами. Л. Гумільов, як приклад, розглядає життя Ньютона, який весь час вирішував дві наукові проблеми: створення механіки й тлумачення Апокаліпсису. Дружини в нього не було, багатства теж, нічим не цікавився, крім своїх ідей. Коли король Англії Карл II зробив його пером, він, як сумлінна людина, ходив у парламент і був на всіх засіданнях. Проте вимовив у парламенті тільки два слова: «Зачиніть вікно». Тобто це приклад пасіонарія, який не прагнув до лідерства.

Різний ступінь вияву пасіонарності частково може успадкуватися, частково залежить від виховання, від впливу оточення й обставин. Пасіонарії виявляються як яскраві чи успішні (в найоптимальнішому, найбільш конструктивному варіанті - яскраві й корисні для себе та суспільства) особистості, активні в соціальному, суспільному житті, вони задумують, готують, здійснюють революції [7]. Чимало прикладів таких енергійних і харизматичних особистостей є як в історичному минулому, так і в сучасному суспільному житті України. Не буде перебільшенням сказати про те, що історія нашої держави наскрізь пройнята пасіонарними ще від самих початків зародження нації. Особливу активність проявляли князі Київської Русі, далі - козаки, Б. Хмельницький, І. Мазепа, Т. Шевченко, І. Франко, М. Грушевський, В. Винниченко, С. Петлюра, Л. Кравчук та інші. Саме вони були носіями того імпульсу, який пробуджував український народ до боротьби за свою державність, за незалежність. Часто їхня пасіонарність перетворювалася на ворожу для них силу, бо засліплені боротьбою за свої ідеали, вони не помічали підступів та обману, що крилися за здійсненням цих ідеалів. Багато вчених засуджує ту чи іншу історичну постать за помилкові вчинки, за угоди, що перетворилися для України на великий камінь, який загороджував прохід у майбутнє.

Але класичного типу національної української еліти, на жаль, замало, що констатував Степан Говерла, відзначаючи, що «...спадкової національної еліти - інтелігенції як її нащадків - котра піднесла б українську культуру на вищий, елітарний рівень вже в силу успадкованих нею традицій, наслідок тривалого у поколіннях спілкування та досконалого знання світової культури як природних форм буття в ній державних діячів і дипломатів, учених і діячів культури, працівників економіки і торгівлі, чи принаймні функціонування спеціалізованих інститутів зі всебічного вивчення народів і наявності всеохоплюючої перекладної літератури та широкого перенесення її надбань в царину нашої, взаємообміну та повноцінного знайомства інших народів з українською і в цьому синтезі її справжнього розвитку, - такої інтелігенції в нас нема: вона або знищена окупантом, або асимільована ним» [8].

Звідси витікає суперечливе і небезпечне твердження, згідно з яким українська нація є «кораблем без капітана», що пливе у невідомому напрямі, «вершиником без голови», що шукає можливість «возз'єднатися» в єдине ціле. Тому місце еліти займали люди, які себе не асоціювали з такою, або представники нижчих класів, станів, що відчували у собі внутрішній порив. Підсумком стала відсутність належного впливу на свідомість народу. В

результаті особливого, важкого історичного шляху українська еліта (або ті, хто за визначенням мусив зайняти її місце), розколена на два «табори», кожен з яких вів боротьбу із змінним успіхом. Зводячи, за словами Олега Ольжича «...всю історію України до боротьби двох сил: конструктивної, що скупчує українську потугу, щоб звернути її назовні, і руйнівної, що розпоршує її у взаємнім самопожиранні та несе розбиття і розлад. А вслід за цим завжди йшло панування чужинців над Україною» [9].

Роздвоєність еліти і її взаємна ворожнеча передавалися з покоління з покоління, «зав'язуючи» для нащадків «гордіїв вузол», наявність якого негативно вплинула і впливає до сьогоднішнього дня на все українське суспільство. Оскільки «чим довше людський гурт проводить своє життя на одних і тих самих основах, у тих самих умовах, з тими самими щоденними турботами, тим міцніше в його психіці закорінюються, усталюються і розвиваються певні постійні психічні риси, які стають постійними, незмінними характеристичними рисами цих людей і одночасно визначаються роллю такої групи в людській історії, дають напрям її постійної діяльності, а з цього випливає можливість передбачати, хоч, звичайно, тільки в загальних рисах, і напрям та характер діяльності цієї групи в майбутньому. Ці характеристичні риси психіки певних людських груп є константами, тобто постійними силами історії, які дають напрям цілому її ходу»[10].

Пасіонарною ідеєю українського етносу є ідея абсолютної незалежності як окремої особи, так і народу в цілому. Формування пасіонарної ідеї відбувається протягом століть, поки вона не накопичить потенціал, здатний здійснити «пасіонарний поштовх» - «енергетичний імпульс, що виконує роботу». Після пасіонарного поштовху - початку формування етносу повинно минути, за Л. Гумільовим, сім фаз: підйом (прихований та явний), акматична, надлом, інерційна, обскурація, регенерація, релікт. Розвиток етносу від підйому до обскурації займає 1200 років, хоча відомі випадки, коли він відбувався значно швидше. Отже, майже завжди пасіонарною домінантою українців був абсолют свободи, у росіян такою домінантою стала ідея державності і збереження (розширення) російської землі як тіла держави. Це ще раз підтверджує, що не можна ототожнювати нашу пасіонарність з російською. Тому, аналізуючи історичне минуле нашої держави, можемо стверджувати, що помітне становлення пасіонарної домінанти українства відбувається у часи козацтва. Адже саме козацтво було основою формування українського етносу.

Проте активно українська пасіонарність формується у XIII-XV століттях, коли остаточно зруйновано князівську владу. В цей період і відбувається формування української ідеї вільного козацтва як її носія. XVI-XVII століття - фаза яскраво виявленого підйому, виходу козацтва на політичну арену, безпервних козацько-селянських повстань, визвольної війни під проводом Б. Хмельницького. Головна причина незавершеності «української революції» у тому, що вона не змогла сформувати своєї ідеології, чіткої концепції, якою повинна бути незалежна українська держава, концепції, яка була б адекватною українській пасіонарності. Ідеологія часів Хмельниччини не була такою, її «прогалиною» стала православна церква.

Загалом українська пасіонарність не є реалізованою, вона не досягла акматичної фази. Період, який настав після Руїни, можна назвати «пасіонарною летаргією», а Україну цього часу - «пасіонарною провінцією» Росії, вона була лише поставником ресурсів (людських і матеріальних) для реалізації російської, а згодом радянської пасіонарності. Але відмінність летаргічного сну від смерті в тому, що коли-небудь повинно настати пробудження, і воно наставало завжди, коли пасіонарність панівних етносів держав, до яких входили українці, зазнавали кризи. Взагалі, причиною невдачі української пасіонарності було те, що вона більше проявлялася як стихія, не маючи організації.

Чи настільки ми вичерпали у собі внутрішню енергію, спонукальний мотив, сили, що перетворюємо Україну в «розмінну монету», шукаємо собі нових або запрошуємо старих господарів у свою хату? Сучасна еліта розділена між собою в бажанні однієї частини прилучитися до «євразійського союзу», а іншої - встрибнути в «євроатлантичний потяг». Для першої і другої частини характерне, - зважаючи на свою короткозорість і обмеженість, а можливо, меркантильність - бажання зробити Україну чиєюсь частиною, «ноюю Малоросією» або «новим рейхкомісаріатом Україна». Ми свідки своєрідного аукціону, на якому «заморським купцям» пропонується за вигідною ціною і прийнятними умовами купити «нещасну Україну» з її народом, який так і не навчився бути господарем на власній землі. При цьому відсутня єдина і монолітна сила, що відстоює свій «український» цивілізаційний шлях, в якому Україна була б рівним партнером як західних, так і східних сусідів. Нарешті варто зрозуміти, що необхідно відстоювати насамперед інтереси своєї батьківщини, а не розмінювати її на сировинні преференції і щедри гранти. Ні єдиний економічний простір, ні НАТО, ні Європейський Союз і ніщо інше не стане панацеєю від хвороб і проблем. Тільки національна еліта, піднесена пасіонарним сплеском, «висмикне» Україну з духовних рабських ланцюгів, об'єднає націю в єдине ціле, збереже нашу традицію, самобутність, особливість у світі, що інтегрується. Бо, згідно із законом теорії пасіонарності, залучення етносу до чужих цінностей (нехай навіть «загальноприйнятих, загальнолюдських») або входження в чужий суперетнос завжди припускає відмову від своєї власної етнічної домінантності і заміну її на пануючу систему цінностей нового суперетносу. Це, у свою чергу, може привести до ліквідації українського етносу і України як держави.

1. Гумилев Л.Н. Этногенез и биосфера Земли. – СПб.: ООО «Издательский дом “Кристалл”», 2001.

2. Гумилев Л.Н. Этносфера. История людей и история природы. - М.: Экспрос, 1993.

3. Там само. - С. 520-521.

4. Там само. - С. 539-540.

5. Там само. - С. 537-538.

6. Донцов Д. Дух нашої давнини. - Дрогобич: Вид-во «Відродження», 1991. - С. 38.

7. Там само. - С. 16.

8. Говерла С. Грані культури. - Лондон: Українська видавничка спілка, 1984. - С. 51.

9. Ольжич О. Цитаделя Духа. - Острава: Словацьке педагогічне видавництво у Братиславі, відділ української літератури в Пряшеві, Фондація ім. Олега Ольжича у Лондоні, 1991. - С. 180.

10. Щербаківський В. Український етнічний тип // Визвольний шлях. - 1961. - VI (червень). - С. 555.

Архиепископ Ігор (Ісіченко)*

СУСПІЛЬНА МІСІЯ ЦЕРКВИ ПЕРЕД ВИКЛИКАМИ СИСТЕМНОЇ КРИЗИ

Протягом останніх років слово «криза» ввійшло до числа найпопулярніших у політичному лексиконі українців. **Політичною кризою** тлумачилися неадекватні дії високопосадовців, **економічна криза** виправдовувала занепад промисловости й сільського господарства. Складніші дискурси згадували про **кризу ідентичности**, пов'язану зі спробами переінакшити homo sovieticus на українського громадянина. Сенс поняття «криза» чи то розширювався, чи розмивався, перетворюючись на рятівну комірку для порятунку чиновників від визнання власної некомпетентности й невміння гідно відповісти на виклики часу. А ще - аби сховатися від справжньої кризи, що має системний характер і викликана безперспективними спробами - надати бюрократичному режимові видимости демократичних змін без істотних реформ його устрою.

Радикальна зміна політичної риторики, що настала зі зміною владних еліт, квапиться позбутися поняття «криза» разом із колишніми опонентами. Очевидно, є намір проголосити, що ми покінчили з кризою, викресливши це слово з політичного лексикону. Але це загрожує втечею від реальности й невідворотности суспільної кризи у віртуальний світ двополюсних цивілізаційних змагань.

Можна зрозуміти учасників боротьби за владу, які позиціонують себе в антиномічних моделях, побудованих на традиційній цивілізаційній альтернативі «Схід-Захід». Чорно-білий чи, скажімо, помаранчево-блакитний світоглядний спектр доступніший для примітивного мислення, спокусливий через свою елементарність, головне ж – більше відповідає закладеним у постсовєтську свідомість стереотипам. Та продуктивність такої риторики для подолання реальних проблем вищою мірою сумнівна. Безмежно наївно пов'язувати причини кризи, що набула в Україні системного характеру, з особою котрогось із чотирьох президентів, жоден з яких, кажучи правду, не сягав виміру національного лідера, або з діяльністю політичних партій, які так і не вийшли поза суто декоративні функції. Звинувачуючи в кризі своїх попередників або опонентів, романтики від політики лише засвідчують небажання сприйняти її як наслідок поразки авторитарно-ідеологічної системи, яку протягом двадцятьох років намагаються реанімувати в Україні - чи то в національних шатах, чи в космополітичній або євразійській версії.

Місія Церкви, що впливає з її пастирської мети, - сприяти звільненню суспільної свідомости з мороку ідеологічних міфів і політичних стереотипів. Дати пізнати народові правду, аби правда зробила його вільним (Ін. 8:32) - завдання, визначене перед нами Євангелієм. І з Церквою пов'язує Господь прихід Духа істини, який *«наведе вас на всю правду»* (Ін. 16:13). Але годі Церкві сподіватися на виведення людей з тенет омани, коли її власний зір не очищений від облуди. *«Коли око твоє здорове, все твоє тіло світле; коли ж воно недуже, все тіло твоє темне»* (Лк. 11:34). Ці Господні слова допомагають відчутти

* архієпископ Харківський і Полтавський (Українська автокефальна православна церква)

неймовірно важливу для нас залежність здобуття правди від подолання ненависти. Ці два суспільні покликання правдивої Церкви нерозривно пов'язані між собою.

Поле для пастирської праці Церкви продемонстрували нам недавні бучні святкування Дня перемоги, що занурили нас в атмосферу фальшу. Зворушливий міф про Велику Вітчизняну війну був свого часу породжений втечею сталінського режиму від історичної відповідальності за розв'язування Другої світової війни, спричиненої пактом «Молотова - Ріббентропа». Наші старші співвітчизники, індоктриновані цим міфом, легко стають об'єктами маніпуляцій цинічних політиків. Пригадаймо недавній скандал із пам'ятником Сталіну в Запоріжжі або ніби не помічений регіональною владою портрет того ж таки Сталіна на чолі параду 9 травня в Харкові. І ось за посередництвом сентиментального міфу, якого не могли й не хотіли сприйняти справжні фронтовики, мільйони людей наповнюються почуттями ексклюзивності «радянського народу-переможця» й ненавистю до кожного, хто ставить під сумнів його єдність і велич. Справжня трагедія світової війни, розв'язаної соціалістичними режимами Німеччини й Росії, губиться в п'їтмі ненависті, що більшом затуляє нездорове око.

Національне примирення давно вже прийшло в Німеччину, об'єднану не лише політично, але й духовно. Визначну роль у цьому відіграли обидві державні церкви цієї країни - і католицька, і євангелічна. Російська Православна Церква, після об'єднання Московського Патріархату із Зарубіжною Церквою, зуміла примирити власців і червоноармійців, а символи РОА (андріївський прапор і георгіївська стрічка) активно використовуються в російських націоналістичних середовищах поряд із «серпасто-молоткастими» червоними прапорами. На жаль, в Україні Церкви й досі виявляються не готовими подолати смугу взаємної ворожнечі навіть між учасниками антигітлерівських бойових дій із УПА та Радянської Армії, не говорячи вже про дивізійників.

Сумно, але українські церковні середовища не зуміли захистити від політичних спекуляцій і жертв геноциду, взятого на озброєння комуністичним режимом з 1929 року. За приклад справді християнського ставлення до трагедії власного народу може служити досвід Вірменської Апостольської Церкви, яка традиційно виступає головним охоронцем світлої пам'яті співвітчизників, загиблих внаслідок терору чужинців.

Звичайно, нині правозахисна діяльність у нашій країні виглядає Сизифовою працею, безглуздою і безнадійною. Навряд чи могло б бути інакше в державі, яка ніяк хоче не звільнитися від інерції деспотичної орієнтальної культури, позначеної прислів'ям «Закон, как дышло: куда повернул - туда и вышло». Але державотворча нація декларує себе як християнська, відтак же має плекати пошану до закону, що випливає з церковного ставлення до заповідей і канонів. Пригадаймо: *«Легше минутися небу й землі, ніж одній рисці пропасти з закону»* (Лк. 16:17). За всіма соціологічними опитуваннями абсолютна більшість громадян України ідентифікують себе як християни. В тому числі і президенти, і міністри, і правники. Попри те, що політичні еліти завжди вважали вигідним для себе маніпулювання судовими інституціями, вони самі вже мали нагоду

переконатися, наскільки небезпечною є нестійкість законодавчої та судової систем. Коли навіть Конституційний Суд перетворюється на виконавця політичного замовлення, держава уподібнюється до автомобіля з розбалансованою системою керування.

Чіткий і однозначний осуд несправедливої й недосконалої системи судочинства - вихідна точка в здійсненні Церквою власної соціальної доктрини. Поєднання зусиль у формуванні в свідомості кожного громадянина, насамперед правника, депутата, високопосадовця, пієтету до закону, могли б істотно вплинути на ситуацію в Україні. Ми ж бо маємо такі потужні знаряддя, як проповідницький амвон, пастирські послання, конфесіонал. В іншому разі треба щиро зізнатися в неспроможності Церкви захищати євангельські цінності в Україні.

Політика державного протекціонізму, яка постійно диференціює релігійні організації і на національному, і на регіональному рівнях, досі заважає виявити послідовну спільну позицію стосовно двох інших складників системної кризи - всепроникної корупції та зрадливості політиків. Історія людства ще не винайшла іншого шляху **боротьби з корупцією**, як відмова брати й давати хабарі. Неможливо уявити християнина, який би не чув про Юдину розплату за злощасні тридцять срібняків. Але чи згадуємо ми про них, коли приймаємо від кандидатів, що розраховують на електоральну підтримку Церкви, земельні ділянки й кошти на спорудження храмів, дорогі авто й права власності на історичні споруди? Сам Спаситель нагадував слова пророка Захарії (Зах. 13:7): *«Ударю пастиря, і розбіжаться вівці стада»* (Мт. 26:31). Вражений симонією пастир нейтралізує моральну протидію корупції. Особистий же приклад подолання хабарництва, поєднаний із проповіддю євангельського ставлення до симонії, міг би стати істотним чинником у формуванні антикорупційної атмосфери в Україні.

Церква покликана не судити світ, а закликати його до спасіння. Але вказати дорогу до вічного життя, не застерігаючи перед стежками в безодню, неможливо. Навряд чи варто перелічувати сотні відомих в Україні осіб, які за одну ніч радикально змінили свої політичні переконання й перейшли під опіку вчорашнього опонента. Ніхто вже й не дивується несподіваним призначенням цих осіб на високі посади. Цар же Соломон ще майже три тисячі років тому попереджав: *«Що спорохнілий зуб і нога вивихнута, те саме надія на зрадливого в день нещастя»* (Припов. 25:19). Чи може Церква нині не зважати на пророчі слова? Прилюдний осуд не зрадників, а зради, **осуд системи, побудованої на зраді**, необхідний для того, аби подолати кризу цієї системи.

Часто цитовані слова тогочасного віце-прем'єр-міністра Миколи Азарова, адресовані депутатам Верховної Ради під час затвердження бюджету 2007 року, схоже, відображають не лише певний рівень культури, але й загальне ставлення правлячої еліти до незгідної з мовцем **меншости**. Брак пошани до опонентів, до тих, хто програв і лишився в меншості, втеча з меншости - непомилна ознака тоталітарної психології, яка позбавляє сенсу будь-які розмови носіїв цієї психології про «європейський вибір» і «громадянське суспільство». Як нікому іншому, Церкві, що зросла з маленької громади переслідуваних синадріоном апостолів, відомо: більшість далеко не завжди

буває права. Інертна більшість нездатна вивести суспільство з кризи. Вона часто виявляється неспроможною усвідомити неординарні ідеї, які виникають у свідомості обдарованих одинаків. Господь навчав Авраамових нащадків на Синайській горі: *«Не ходитимеш за більшістю для лихої цілі, і не свідкуватимеш на судовій розправі, приєднуючись до більшості та нагинаючи правду»* (Вих. 23:2). Без самотнього подвигу прп. Антонія Великого ми, може, не мали б монашества. Без мужнього протистояння аріянійській більшості свт. Григорія Богослова Константинополь, імовірно, не зміг би стати містом Другого Вселенського собору. А без страждань за правду свт. Григорія Палами ісихазм не розпочав би духовної віднови Східної Церкви.

Здавалося б, говорити за наших сучасних умов про суспільну місію Церкви як цілісне явище неможливо. Україна - багатоконфесійна держава, і навіть історична Київська митрополія Константинопольського патріархату поділилася була на кілька різних юрисдикцій. Однак же *«неможливе в людей, можливе є в Бога»* (Лк. 18:27). Там, де християнські конфесії здійснюються понад прагматичними, суто інституційними зацікавленнями, де зможуть подолати партикуляризм задля свого євангельського покликання, вони не лише виявляються здатними говорити суголосно, але й у спільному виконанні своєї природної суспільної місії зроблять важливий крок до повернення єдності. Бо для християнина немає іншої справжньої єдності, ніж у Христі і в служінні Його слову.

Важко встановити, хто був київським митрополитом за часів захоплення міста Святославом Ярославичем 1073 р. Здається, такий собі грек Георгій. Однак ми чудово знаємо тогочасного києво-печерського ігумена Феодосія, чи не єдиного, хто зважився відверто засудити узурпатора братнього престолу й написати до нього: *«Голос крові брата твого волає до Бога, як Авелева до Каїна»* (Києво-Печерський патерик у перекладі Ірини Жиленко, с. 58). Хай же цей приклад, а не декларативні претензії на київську спадщину, будуть для українських церков виміром щирости здійснення ними суспільної місії задля подолання сучасної системної кризи.

Єпископ Віталій Скомаровський*

СИСТЕМА ДУХОВНИХ І КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: ВИПРОБУВАННЯ ЧАСОМ

Кожен народ має не лише свою історію, культуру, традиції, але й власні амбіції. Ці амбіції можна виразно побачити, наприклад, в історії. Адже кожний період історії людства сповнений стараннями народів підкреслити свою особливість чи навіть, як у крайніх, екстремальних випадках нацизму чи фашизму – свою винятковість і зверхність.

Але реалії нашого життя є іншими, і в кінцевому результаті стає зрозумілим, що, звичайно, кожний народ – особливий, але не кращий і не гірший за інших. Та навіть більше того, часто у багатьох народів, далеких один

---

* ректор Вищої духовної семінарії Києво-Житомирської дієцезії

від одного як географічно, так і історично, простежуються певні схожі риси чи подібні історичні колізії.

Що ж стосується України, то тут ми часом стикаємось як з відвертим самоприниженням, так і з невиправданим самопіднесенням. Особливо яскраво це проявляється напередодні виборів, коли політичні сили різних спрямувань чи то готові зовсім представити увесь український народ або його частину відгалуженням сусідніх народів, або, навпаки, вважають його унікальним, неповторним тощо. Та час усе розставляє по своїх місцях і якщо ми щирі перед собою, то маємо визнати, що ми дійсно маємо свої національні особливості, але загалом ми ані дурніші чи гірші, ані кращі чи мудріші за інші народи.

При цьому час показує, що ми схожі на інші народи в тому, що не можемо у перебігу історії уникнути хибних вчинків, помилок, й тому нам також потрібний час народного дозрівання. При цьому варто пам'ятати, що навіть докорінна і ніби на перший погляд слухна зміна системи життя часом не приносить бажаних результатів. Але це теж – той хрест, який треба нести.

І тут хочу порівняти ситуацію нашого народу з ситуацією, у якій колись опинився вибраний народ – народ Ізраїля. Це було за тих часів, коли над ізраїльтянами урядовав суддя і святий пророк Самуїл. У ті часи Ізраїль не був такий, як усі. Він дійсно був винятковим народом, тобто був дійсно оригінальним. У той час, як іншими народами керували спадкові, деспотичні царі та фараони, народ Якова мав над собою суддів чи пророків, яких визначав для них сам Господь Бог. Влада ця була не тільки звичайна, земна, але й духовна, авторитет якої походив від самого Бога. Це справді приклад реальної винятковості народу.

Незважаючи на те, що сам Самуїл був дійсним праведником, сини його, як сказано в Біблії, «не ходили /.../ слідами: їх тягло до наживи, вони брали дарунки й кривили правдою». І тоді, по суті, відбулась мирна революція. Докорінна зміна системи влади. Ізраїльтяни звернулись до Самуїла з вимогою «дати їм царя», щоб стати такими ж, як усі оточуючі народи. Й хоча Самуїл вельми застерігав їх, роз'яснював їм, що таке царська деспотія, та вони стояли на своєму. У I Книзі Самуїла це описується так:

Самуїл сказав: «Ось яке буде право царя, що царюватиме над вами: синів ваших він візьме і приділить їх собі до колісниць та коней, і вони будуть бігати перед його колісницею. Він настановить собі начальника над тисячами і начальників над півсотнями; звелить їм орати свої ниви та жати хліб свій, і виробляти собі військову зброю та знаряддя до своїх колісниць. Та й дочок ваших він собі візьме за благовонниць, куховарок і пекарок. Поля ваші та виноградники й сади оливні - найкращі - він забере й роздасть своїм слугам, з вашого посіву та винограднику він буде вимагати десятину й роздаватиме її своїм скопцям та слугам. Слуг ваших і слугинь, і щонайкращий скот ваш і ослів ваших він забере й поставить їх для себе до роботи. Дрібну скотину вашу він одесятькує, й самі ви станете його рабами! І коли будете нарікати на вашого царя, що ви ж собі вибрали, Господь тоді вас слухати не буде». Народ же не хотів слухати Самуїла й мовив: «Ні, хай буде цар над нами! І щоб ми були також як усі народи, і цар наш судив нас, щоб виступав перед нами й провадив наші війни.»

Самуїл вислухав усі слова народу й переказав їх Господеві. Господь же сказав до Самуїла: «Вволь їхню волю, постав царя над ними».

Тобто зміни відбулись, але зовсім не на краще. Навіть настільки «не найкраще», що побачивши несправедливість першого царя Саула, той же Самуїл потай помастив на царство юного Давида. Тоді вже дійсно почався поступ, який продовжився за Давидового наступника – Соломона, але для цього був потрібний час, народ мусив багато витерпіти і пережити.

Зараз ми в Україні маємо наших владоможців – президентів. І всі ми на власні очі бачимо, як і після чого падає довіра й авторитет Президентів. Жодному досі ще не вдалось уникнути цього. А головна причина цього – служіння не тільки і навіть не стільки народові України, скільки власній родині, власному оточенню. Але якщо ще перший Президент не надто опікувався навіть рідним селом, то вже другий і третій, як ми всі знаємо, чимало зробили для своїх «малих батьківщин». Але знову ж таки для «своїх». Тобто бачимо, що пріоритети залишилися ті ж самі. Спершу власна родина, потім – близьке оточення, далі – рідне село, а вже аж потім – Україна.

Але, звичайно, не все фатально. І ми можемо сподіватись, що якщо буде зростати рівень духовного виховання, відповідальність перед Богом, то разом з цим будуть зростати патріотизм і почуття такої ж відповідальності за державу, за народ. Тобто держава та її народ не пастимуть задніх у рейтингу пріоритетів, але будуть на рівні, а згодом – і вище, ніж рідня, друзі, рідне село. Але, повторююсь, для цього потрібні не тільки час, але й духовне виховання, для того, щоб гідно і справедливо користуватись владою й можливостями, які вона створює, щоб відчувати ту межу, за яку не можна переступати за жодних умов. Адже саме порушення, перетин цієї межі, передусім можновладцями, є особливою бідою України.

Є таке прислів'я: «Справедливо хліб може роздати тільки сита людина». На жаль, наша вдала створює враження дуже голодних людей, яким усього мало. І саме через це вони поведуться так, як про це казав Самуїл, передрікаючи поведінку царів Ізраїля. Без виховання принаймні прийдешніх поколінь політиків у напрямку моральності та духовного зростання цей «голод» лише посилюватиметься.

І тут також можна пригадати той медичний факт, що якщо дуже і дуже зголодніла людина нарешті отримує можливість їсти скільки заманеться, то вона може не просто важко захворіти, але й навіть може вмерти. Якщо ж людина, навіть вкрай зголодніла, вміє опанувати себе, то вона не стане так ризикувати власним здоров'ям і життям. І це так само актуально в питанні влади, прав, які вона дає, та обов'язків, які накладає. Тобто якщо владоможець, лідер країни таки має ту саму межу, за яку – ані кроку, то він є особою самодостатньою та відповідальною перед Богом та людьми.

Приклад Ізраїля часів перших царів є для нас ніби зразком. При цьому він є як застереженням, так і підставою для певного оптимізму. Адже в особах наступних зверхників ізраїльтян – Давида і Соломона – проявляється те, що навіть негаразди та випробування можуть перетворитись на благо.

ЄВРОПЕЙСЬКА ІДЕНТИЧНІСТЬ УКРАЇНИ: СПРОБА ДОСЛІДЖЕННЯ КУЛЬТУРНОГО ПРОСТОРУ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ІСТОРІЇ

Повністю незалежна Україна виникла лише наприкінці двадцятого століття, тож не дивно, що коли перед нашою молодією державою постала природна потреба у визначенні власної ідентичності, вона одразу ж зіткнулася з низкою серйозних проблем. Із самого початку державного будівництва перед Україною постали складні питання, без вивчення і розв'язання яких немає чого й думати про якийсь поступ у державотворенні. Що ж, власне, є Україна? Це лише географічне поняття чи назва країни, яка в силу історичних обставин протягом століть була позбавлена державності? Яке минуле України? Де повинне бути її місце в майбутньому? Нарешті, яким має бути її образ? Годі говорити, що на жодне з цих питань суспільство й еліта досі не знайшли остаточної та вичерпної відповіді. Варто зосередитися на останньому з перелічених вище питань, адже його вирішення, на моє глибоке переконання, допоможе нам знайти відповідь на решту.

Оскільки в умовах сучасної глобалізації створення своєї «гуманітарної аури» (за висловом Ліни Костенко) є вкрай важливим для захисту від знеособлення і поглинання іншими культурними світами, проблеми пошуку ідентичності набувають для нас яскравого політичного забарвлення. По суті, в сучасній Україні проблема культурного самовизначення є проблемою цивілізаційного й геополітичного вибору.

Можна надолужити втрачене за століття бездержавності та історичної віддаленості від Західноєвропейської цивілізації. Проблема не у відсталості в сучасній науці й технологіях чи недосвідченості у веденні бізнесу. Наша держава має значний науковий потенціал й за умови поступу в державотворенні вона займе свою нішу в глобалізованому світі. Проблема у мисленні суспільства й еліти, ставленні до своєї держави, народу та культури, без любові до яких ми, за біблійним висловом, мідь дзвеняча або кимвал звучний. Саме тут, у проблемі духовності, ховається відповідь на питання про причини піднесення й занепаду цивілізацій. Наявність у народу духовності, особливої неповторної «аури» є ознакою вічності й незаперечності його буття. Та чи можемо говорити про духовність у посттоталітарній Україні, після десятиліть життя у безбожній і поліцейській державі? Безумовно, можемо. Незважаючи на найважчі історичні випробування, духовність України з найдавніших часів живилася культурною енергією Європи й збагачувала її. Адже будівничий Святої Софії був «тестем Європи», гетьман Іван Мазепа (про його головну й беззаперечну заслугу – меценатство – ми чомусь рідко згадуємо) творив барокову культуру, нарешті, митці Розстріляного Відродження й МУРу писали свої шедеври, будучи в контексті європейського літературного процесу. Всі здобутки нашої культури в еміграції неможливо уявити собі поза межами Європи та європейської культури.

* студент Національної академії управління

Тож українська культура є повноцінною і не поступається культурам інших європейських (зокрема слов'янських) народів, але необхідно правильно усвідомити специфіку розвитку культурного світу нашої держави. Україна – це не Північ, не Південь, не Захід і не Схід, а все разом, як сказав видатний італійський славист Санте Грачотті. Наша «багатоманітність» не є ознакою слабкості чи недорозвиненості, навпаки, велика кількість культурних впливів сприяє збагаченню «гуманітарної аури» країни й народу, тільки національне не повинно губитися у загальній культурній мозаїці. Безумовно, не варто наділяти український культурний світ тими рисами, які йому поки що невластиві, приписувати йому те, чого він поки що не має. Бездержавність не могла не позначитися на українському культурному процесі, і соромитися цього не варто. Однак слід розуміти, що український «складник» у загальній «картині» є надзвичайно важливим, його приховування або спотворення, яке було неминучим в час бездержавності, позбавляло нас можливості всебічно об'єктивно осмислити й оцінити картину культурного світу нашої країни. В майбутньому, в міру розвитку нашої держави, цей український «складник», разом з іншими «складниками» створить нове обличчя української культури, таке, якого раніше не було...

Втім дискусійні питання лишаються нерозв'язаними. Мене можуть запитати: так якою ж вона має бути, ця українська Україна? Де традиція національної історії й культури? («Чия правда, чия кривда, і чії ми діти?»). Тож аби правильно зрозуміти й оцінити специфіку України, її непростого цивілізаційного шляху і не менш складного – в своїй гетерогенності – культурного простору, необхідно виділити і проаналізувати ряд ознак, притаманних образу нашої батьківщини. За влучним висловом видатного сучасного філософа Сергія Кримського, Україна протягом століть слугувала «марсовим полем» для сусідніх великих держав. Звідси походять її столітня бездержавність, відсутність повноцінної еліти, культурна неоднорідність, її постійне перебування на перетині різних культурних світів.

Особливо точно висловив цей драматизм української цивілізаційної долі російський письменник польського походження Фадей Венедиктович Булгарін у своєму романі «Дмитрій Самозванець», написаному ще у 1830 році. Багато польських і російських письменників кінця XVIII – початку XIX століть, захоплених «українською темою», разом з цим «стягали українців з рідного ґрунту..., закликаючи на службу історичній шляхетській Польщі...» чи «...перетягаючи до централістичної державності російської», - зазначав Сергій Єфремов. На відміну від цих «добропорядних» митців, суперечливий Фадей Венедиктович був чи не єдиним, хто, художньо осмислюючи минуле України, вірно визначив її цивілізаційний шлях. Кілька рядків його роману, присвячених українському життю початку XVII століття, для мене особисто є принципово важливішими від «теплих ноток в писаннях про Україну» інших іноземних митців, які торкалися «української теми». Отже, в розмові двох персонажів роману «Дмитрій Самозванець» в Києві Булгарін дає нам картину українського життя доби Пізнього Середньовіччя:

«...казаки и богатые граждане... желали быть вовсе независимыми и от Польши, и от России, составляют особое княжение, как было в старину...

...– Как можно думать, чтоб такое слабое княжество удержалось между тремя соперничающими державами...

...Украинцы и вообще малороссияне до Хмельницкого имели особый местный патриотизм. Им хотелось или пользоваться всеми правами польского шляхетства, или составлять особое княжение, независимое...»

Головна суть послання Булгаріна (в сучасному прочитанні роману) така: Україна – не частина якоїсь із сусідніх великих держав, а окрема країна з давніми, ще з литовської доби, традиціями державності, зародки якої сягають часів Київської Русі. Ця бездержавна країна прагне державної самостійності і європейських цінностей – толерантності Павла Влодковіца та інтелектуалізму Ніколая Коперніка... Тож процитовані вище рядки з роману дають нам можливість дещо під іншим кутом поглянути на українську історію взагалі та її «козацький міф» зокрема. Не зайвим буде згадати про критичне ставлення до «козацького міфу» класичних українських письменників.

«Перший європеєць» Пантелеймон Куліш закликав українців «вертатися на культурну Владимирську путь». Юрій Яновський визнавав, що в часи, коли історія давала козацтву величезний шанс, воно не зуміло реалізувати його: «все раптом летить шкереберть: гетьмани зникають, пропивши всі славні діла, полковники розкішно умирають... або...- ганьба! - стають рабами...». Так само Микола Хвильовий закидав Тарасові Шевченку, одному з творців «козацького міфу», що він «затримав культурний розвиток нашої нації і не дав їй своєчасно оформитись у державну одиницю», а Улас Самчук писав: «Як довго не залишать вашої козачої голови козачі комплекси, доти ніхто не дасть вам незалежності в кредит без покриття» і закликав Україну у виборі своєї ідентичності орієнтуватися на добу Київської Русі... Деякі українські класики відмовляли козацтву у званні національного ідеалу через його неспроможність продовжити національну традицію державного будівництва, інші, будучи більш поміркованими у своїх поглядах, все ж визнавали неоднозначність козацької доби в історії нашої країни... Можливо, в декого виникло питання, чому я так надовго зупиняюсь на «козацькому міфі» нашої історії?

Річ у тім, що проблема «козацького міфу» є наріжним каменем проблеми української свідомості й української ідентичності. Саме в козацьку добу нашої історії відбулося, як писав Олександр Солженіцин у «Архіпелазі ГУЛАГ», «так называемое «воссоединение», і вся подальша **політична** (не скажу – культурна) історія Козаччини – це історія Руїни і, дещо пізніше, Мазепиної поразки. Фактично, єдиним справжнім **політичним** здобутком Козацької доби є це «возз'єднання», як би інакше ми його не називали. Більше того, той факт, що саме Козаччина – в силу різних обставин – стала центральним місцем нашої історії та культури, примушує дивитися на увесь історичний шлях України як на шлях до «возз'єднання». Шлях України, згідно з такою думкою, яку, між іншим, поділяє чимала частина нашого суспільства й еліти, полягає в тому, щоб і в доброму, і в поганому лишатися поєднаним з євразійською цивілізацією. Аргументів на адресу цього твердження чимало. Візьмемо хоча б такий: хто виніс на своїх плечах основний тягар боротьби з нацизмом? І де була Європа у той час? **То про яку ж європейську ідентичність йдеться? І чи потрібна вона нам?**

Відокремившись, Україна почала потребувати нових точок опори, які допомогли б пояснити й полегшити її новий цивілізаційний вибір і шлях до його реалізації. Як уже зазначалося, Україна, яка «составляет особое княжение» – це «марсове поле» для сусідніх великих держав. Столітній досвід перебування України поза межами євразійської цивілізації, як, втім, і в її складі, – це бездержавність, відсутність повноцінної еліти, культурна неоднорідність, постійне перебування на перетині різних культурних світів. Чи це минуле лише України? Чи можна сформувати успішну європейську націю, опираючись на такий досвід минулого? Спробуймо відповісти на ці питання.

Насамперед варто зауважити, що не лише Україна пройшла такий довгий і вистражданий шлях до національної незалежності. Подібна історична доля – бути «марсовим полем» – спіткала Німеччину, Італію... Одначе ми бачимо, що ці країни, незважаючи на поділи й руйнування, а до всього – й плями тоталітаризму, – зуміли вибудувати високорозвинені нації. Багатотраждальне минуле не може бути перешкодою для творення процвітаючого сучасного.

Таким чином, європейська ідентичність потрібна нам як протиотрута від поділів, руйнувань, тоталітаризму. Необхідно пам'ятати про трагічний і героїчний період в історії нашої країни, коли вона опинилася між двома тоталітаризмами і вистояла, але не можна перекручувати й ідеологізувати досвід минулого. Історія показує, що ідеологія протиставлення себе Європі завжди була ідеологією антилюдською і згубною як для її творців, так і для її жертв. Тож наслідую стверджувати: альтернативи Європі в нас немає і не «козацький міф» має вважатися апогеєм нашого цивілізаційного розвитку (про перспективи йтиметься далі).

Розгляньмо ще одну проблему – перебування країни на перетині різних культурних світів. Драматизм такого становища особливо помітний у літературі. Микола Гоголь, великий російський письменник-українець, своєю розкішною оповіддю про козацьке минуле створив класичний образ України в російській літературі. Тарас Шевченко, хоч і писав у вірші «Чигрине, Чигрине» про козаків, які «скородили списками московські ребра», створив чудові поеми «Слепая» і «Тризна» російською мовою. Родом з України були Марк Алданов, Віктор Некрасов, Максиміліан Волошин, Ісак Бабель і багато інших російських письменників. За винятком Шевченка, нелегко визначити сьогодні місце цих видатних митців в українському культурному світі... Такі самі проблеми визначення власної ідентичності постали в багатьох слов'янських країнах Центральної й Східної Європи після падіння імперій і тоталітарних режимів. У Чехії жили й творили Кафка та Рільке, Адам Міцкевич бачив рідну Литву-Білорусь невід'ємною частиною Польської держави, Іво Андрич вважається тепер не лише сербським, а й хорватським і боснійським автором. Одначе у Європі ніхто не протиставляє культурні світи, які переплелися у країнах звільнених народів. Так само українські митці не борються з російськими, а співіснують і збагачують наш – і загальноєвропейський – культурний простір. Творчість Миколи Хвильового не можна уявити без впливу Бориса Пільняка, а отже, без Леоніда Андреева, Андрея Белого і Алексея Ремізова. Разом з тим у «Санаторійній зоні» наш митець близький до оригінальності «Фальшивомонетників» Андре Жіда (у цьому творі герої обговорюють

композицію твору, всередині якого знаходяться) і «Чарівної гори» Томаса Манна, як слушно зазначає видатний літературознавець Григорій Костюк. І вже згаданий вище Рільке оспівав нашу Києво-Печерську лавру у «Книзі годин» поряд з іншими європейськими архітектурними шедеврами. Як бачимо, все це дозволяє ще раз повторити, що український культурний світ не можна уявити поза межами Європи.

Потребує уваги і питання гетерогенності власне національної культури. Багатоманітність, регіональність історії та культури аж ніяк не є ознакою історичної неспроможності, непереконливості країни. Тож наявність в Україні багатьох «правд» не містить в собі чогось фатального для нашої держави та її майбутнього. Навпаки, ця риса нашої природи повинна навчити нас дослухатися одне до одного, бачити й відчувати спільне. Історія України залишила нам багато подій, постатей, пам'яток, які об'єднують наш народ, а безкомпромісність і непоступливість повинні відійти в минуле в міру розвитку суспільства й держави. Ми повинні зрозуміти, що гра на протиріччях, розколювання держави, нацькування людей одне на одного, вигідні певним політичним силам, які не хочуть бачити нашу країну сильною, є згубними для нас. Наша сила – в нашій взаємоповазі і нашому взаєморозумінні, в нашому самопізнанні...

Багато європейських країн століттями були позбавлені власної державності й повноцінної еліти. Національні письменники цих країн прагнули художньо осмислити минуле своєї землі, створити літературні твори, які живили б пам'ять людей про їхню історію, донести до світу погляд свого народу на ті чи інші історичні події. (Можна назвати Халлдора Лакснеса в Ісландії або Шарля де Костера у Бельгії). Народи Європи не соромляться своєї історичної долі, адже вони не обирали її. Навпаки, вони пишаються своєю старовиною і не відчують себе неповноцінними. Так само й ми не повинні ігнорувати або відверто зневажати пророків у своїй вітчизні, як часто робимо, навпаки, потрібно знати їхню творчість і дослухатися до них. Митців, яких поважає рідна країна, поважатимуть у світі. І пам'ятаймо, що без нашого голосу спів європейської (а значить, і світової) цивілізації не звучатиме сильніше.

Після аналізу цих ознак образу України і порівняння їх із подібними ознаками інших держав Європи можна зробити певні висновки. Ми побачили, що наявність у минулому країни чинника «марсового поля» і всього, що з нього випливає, не може бути вироком для молоді держави. Настав час поговорити про перспективну традицію вітчизняної історії й культури. Я вважаю, що «козацький міф» став на заваді подальшому розвитку української цивілізації і перешкодив українцям здобути власну державність на початку ХХ століття. Чому так сталося? Певна історична сила може програти боротьбу, але залишити нащадкам взірець для наслідування, який надихне їх на продовження історичної справи. Козацтво як історична сила було неспроможним продовжити цивілізаційний шлях українства, тому у сфері державного будівництва воно не залишило нам взірців для наслідування. На цьому наголошувало кілька поколінь українських письменників, які стали б знайомими і шанованими у будь-якій іншій європейській країні. Протиотрутою від перманентних геополітичних катастроф і нескінченних «Руїн» наші митці бачили європейську ідентичність України. «Без сильної України немає сильної Польщі», - сказав колись Єжи Гедройц. Можна

переінакшити його слова: без сильної України немає сильної Європи. Давайте, нарешті, робити висновки з минулого...

Я бачу нашу Вітчизну країною з регіональними історією і культурою, витоки яких – в литовсько-руській добі. Діяння справжніх державників, таких як Любарт Гедимінович, Семен Омелькович чи Костянтин Острозький, є не менш, а навіть більш важливими для нашої ідентичності, ніж досягнення козацьких ватажків. Саме здобутки староукраїнської еліти литовської доби створили той український світ початку XVII століття, який описав у своєму романі Булгарін.

З такою схемою історії та культури Україна природно входить у загальноєвропейський контекст, адже вона не постала «з безумної одваги гірких п'яниць та розбишак великих», а існувала набагато раніше і мала свою еліту, і свою культуру. В часи, коли «війна у Європі була правилом», на нашій землі зовсім не було «паузи «сонної тиші», ми вели боротьбу за державність. Саме тут наша справжня ідентичність, наші зв'язки з Європою. На жаль, невдача реформ Речі Посполитої, настання доби реакції й анархії, козацькі війни завадили нашій країні реалізувати тогочасні «європейські прагнення». Згодом Мазепа намагався залучити Гетьманщину до європейського культурного світу, виховати ціле покоління, яке відчувало б зв'язок княжого і гетьманського Києва. І ще один спалах українського відродження, тісно пов'язаного з Європою, припав аж на двадцяте століття...

Будемо сподіватись, що, здобувши вистраждану зусиллями багатьох поколінь незалежність, Україна зробить нарешті свій головний крок – крок до себе, до своєї справжньої ідентичності. І до Європи.

Е.В. Осичнюк*

НЕЗАВИСИМОСТЬ ИЛИ ИЗОЛЯЦИЯ?

Вот уже почти двадцать лет Украина отмечает День независимости. Этот факт рассматривается как величайшее достижение в истории становления Украины как государства, и как нации. Одними из наибольших завоеваний считается утверждение демократии и свободы слова. На волне восхваления независимости её прошлое в составе СССР подается только в черных тонах. Всё прошлое – это только колониальное положение Украины в составе Союза, это бесконечные репрессии, лагеря и голодомор, который бывший президент Украины В. Ющенко, с маниакальным рвением, достойным лучшего применения, пытался убедить мировую общественность, что это был геноцид украинского народа. И даже освобождение Украины от фашистских захватчиков войсками советской армии, националистически настроенные силы пытаются представить как процесс оккупации Украины «москалями» и что действительными её освободителями являются воины ОУН-УПА. Не случайно бывший президент В. Ющенко героями Украины считает не её действительных освободителей – воинов советской армии, в которой участвовали миллионы украинцев, а фашистских прислужников Е. Шухевича и С. Бандеру.

---

* д.филос.н., профессор кафедры общественных наук Национальной академии управления

Вокруг проблем независимости Украины, её становления как государства и нации ведется острая полемика среди историков, политологов, социологов, философов. Но эта полемика осуществляется на уровне обычных взаимных обвинений, без достаточного анализа особенностей объективного хода истории и места в нем Украины. В полемике доминируют, главным образом, субъективные оценки как отдельных фактов истории, так и тенденций её развития. Но при этом игнорируются объективные закономерности этого процесса. А, как известно, роль субъективного фактора в истории зависит, прежде всего, от того, в какой мере социальные субъекты, в своем отношении к действительности, её оценке, опираются на знание этих объективных законов. Без этого методологической основой роли субъективного фактора становится субъективный идеализм в лице субъективизма, волюнтаризма.

Естественно, что для осмысления особенностей происходящего в современной Украине невозможно обойтись без учета ее исторического прошлого. Тем более что это прошлое часто интерпретируется в искаженном виде. В данном случае необходимо, прежде всего, обратить внимание на то, что Украина сформировалась как государство, в котором осуществилось воссоединение разрозненных украинских земель в единое целое, в системе Советского Союза. Взаимопомощь и плодотворное сотрудничество с другим союзными республиками позволили Украине стать не только наиболее развитым государством в составе СССР, но и войти в десятку наиболее развитых стран мира. Все это произошло в процессе революционного преобразования общества, целью которого было свержение общественного строя царского самодержавия и утверждения общественного строя, открывающего перспективу развития по пути к социализму.

Среди особенностей осуществления революции в России было то, что внутри страны не было достаточно развитых материальных, социальных и духовных предпосылок для осуществления перехода к новому общественному строю – социализму. Не было ни международного, ни собственного опыта в построении такого общества. Не было профессионалов-специалистов, знающих, что и как нужно делать, чтобы обеспечить успешный переход от старого общественного строя к новому. Отсутствие международного и внутреннего опыта решения таких кардинальных преобразований сказалось и на недостаточном теоретическом обосновании путей построения нового общества. На гребне революции к руководству страной и отдельными сторонами её жизни часто приходили люди безграмотные, с низким уровнем общего культурного развития. Как результат, многие задачи, которые выдвигались самой жизнью, решались путем проб и ошибок. К тому же против революционного преобразования общества ополчились как внутренняя, так и внешняя контрреволюция. Страна оказалась в изоляции, окруженная враждебным отношением к ней со стороны всех развитых стран Европы, Америки. Опираясь только на внутренние силы и средства, страна выстояла против вооруженных и обученных войск Антанты и внутренних сил контрреволюции.

Особенностью революционных преобразований в России было то, что экономической основой нового общественного строя – социализма - был принят государственный капитализм. Именно этот общественный строй явился в то

время наиболее высокой, выработанной историческим опытом, формой организации общества. Как известно, сущность капитализма заключается в производстве прибавочной стоимости, осуществляемой на основе купли-продажи рабочей силы, при наличии частной собственности капиталиста на средства производства и результаты труда.

Какое же отношение это определение сущности капитализма имеет к характеристике государственного капитализма, как экономической основы и государственной формы нового общественного строя – социализма? Дело в том, что государственный капитализм как форма осуществления социалистических преобразований в корне отличается от, как принято говорить, классического капитализма. Общим для них является то, что и там, и там производство прибавочной стоимости осуществляется на основе использования наемной рабочей силы. Но в условиях классического капитализма капиталист использует произведенную прибавочную стоимость в своих интересах, он стремится к обогащению. В условиях же социалистических преобразований, произведенная прибавочная стоимость используется не в интересах отдельного или группы собственников средств производства и результатов труда, а в интересах всего общества и каждого отдельного человека, для решения задач общегосударственного масштаба: осуществления индустриализации страны, создания эффективного сельскохозяйственного производства, развития науки и техники, должного уровня медицинского обслуживания, образования, условий для отдыха людей. Иными словами, при государственном капитализме, в условиях строительства социализма, рабочая сила представляет собой не эксплуатируемые классы, так как производство и решение всех социальных проблем осуществляется именно в их интересах и интересах страны как целого.

Это способствовало также развитию и укреплению интеграционных связей не только в рамках отдельных отраслей производства в союзных республиках, но и в пределах страны как целостности. Расширение интеграционных связей и межотраслевой кооперации позволило сконцентрировать средства на создание промышленных гигантов, системы транспортного обеспечения работы производства, своевременно определять, в какие отрасли промышленности, сельского хозяйства, другие сферы жизни необходимо вкладывать дополнительные средства.

Важно также отметить, что в процессе усиления и расширения интеграционных связей складывались благоприятные дружественные взаимоотношения между республиками Союза. Это находило свое выражение и в сфере духовной жизни. Все больше расширялись культурные взаимосвязи между республиками, что способствовало взаимообогащению национальных культур.

Советскому государству пришлось решать вопросы создания материально-технической базы нового общественного строя, используя свои внутренние возможности и средства, при враждебном отношении со стороны государств окружающего мира и внутренних, враждебно настроенных против социализма сил. Жизнь показала, что за 70 лет существования Советского Союза (1917-1987) страна располагала очень небольшим количеством времени для

плодотворного строительства новой жизни. Из этих 70-ти лет 6 лет – это период революции, гражданской войны и восстановления, разрушенного в период первой мировой войны народного хозяйства, 6 лет – это период военных событий (Польша, Финляндия, Великая Отечественная война), 8 лет – это период восстановления разрушенного войной народного хозяйства во всей европейской части Советского Союза. И надо отметить, что, хотя наиболее производительная сила погибла на полях сражений, страна не только восстановила разрушенное войной народное хозяйство, но подняла его на более высокий уровень. Таким образом, только 50 лет – это период сравнительно мирного развития страны, на которой огромное влияние оказывала развязанная зарубежными странами холодная война. И вот за эти 50 лет Советский Союз прошел путь от отсталой России до государства мирового значения, противостоящего стремлению США к утверждению мирового господства. Именно за эти годы был создан мощный промышленный потенциал страны, особенно – в Украине.

Однако государственный капитализм как форма социалистических преобразований сравнительно быстро исчерпал свои возможности как фактора, обуславливающего быстрые темпы развития страны. Полная централизация власти, собственности на средства производства и результаты труда, централизация управления производством и всеми сторонами жизни общества начала отрицательно сказываться на взаимоотношениях между центром и союзными республиками. Учитывая, что развитие страны осуществлялось только за счет внутренних ресурсов, при наличии враждебного отношения со стороны развитых капиталистических стран, государство вынуждено было, с целью решения задач стратегического значения, неравномерно распределять произведенные блага в рамках всего общества, во многом ограничивая интересы союзных республик и удовлетворение жизненных потребностей людей. Недостаточное внимание со стороны руководства страны, чиновников развитию и практическому применению теории привело к тому, что многие важные стратегические вопросы решались, исходя из политической целесообразности, а не на основе знания объективных законов общественного развития.

Как известно, в развитии сложных, самоорганизующихся систем взаимодействуют две очень важные объективные закономерности: интеграция и дифференциация. Так вот, усиление интеграционных связей в развитии производства внутри каждой республики, а также в общесоюзном масштабе способствовало развитию союзных республик, их промышленного потенциала, повышению возможностей их участия в решении как общегосударственных, так и внутренних проблем. В то же время, развитие и укрепление каждой из союзных республик сопровождалось появлением у них своих внутренних потребностей, для решения которых нужны были дополнительные соответствующие средства. Но централизация необходимых средств в руках государства ограничивала возможности союзных республик в решении возникших внутренних проблем. На этой основе начало обостряться противоречие между потребностями и интересами централизованной власти и потребностями и интересами союзных республик, в которых начали оживляться

националистические идеи, тенденции, что не соответствовало политике осуществляемой централизованной властью.

Это противоречие начало проявляться и в вопросах собственности на средства производства и результаты труда. Каждая из республик была заинтересована в создании и укреплении своей внутренней материально-технической базы с учетом природных, геологических, гидрологических, традиционно-национальных особенностей этих республик. Каждая республика начала стремиться к расширению и укреплению своего политического суверенитета, экономической, финансовой независимости для расширения производственных и других связей с другими странами мира, что было невозможно сделать при едином общегосударственном плане развития страны. Дифференциационные связи достигли такого уровня, что возникла угроза распада Союза как системы на совокупность отдельных самостоятельных государств.

Сложность этого процесса заключалась в том, что при всем стремлении союзных республик к определенной обособленности, они были связаны интеграцией производства и межотраслевой кооперацией. Крупные предприятия отдельных республик работали не изолированно, а сотрудничали с соответствующими предприятиями многих других союзных республик. Иными словами, все они имели общую материально-техническую производственную базу, разрушение которой составляло угрозу разрушения материально-технической базы всех союзных республик.

Противоречие между государственным капитализмом с его полной централизацией власти и собственности на средства производства и результаты труда достигло такого уровня, что возникла потребность в децентрализации власти, собственности на средства производства и результаты труда, в возможности самостоятельно решать важные вопросы внутреннего управления развитием производства и других сфер жизни. Иными словами, Советский Союз оказался в состоянии глубокого кризиса.

Поверхностно оценивая сложившуюся в Советском Союзе ситуацию многие политики, социологи пришли к выводу, что распад Советского Союза был неизбежным. Но это явное заблуждение, которое было порождено пренебрежительным отношением к развитию теории, к игнорированию объективных законов общественного развития. Объективной необходимости распада Советского Союза не было. Была угроза, возможность. Объективно назрела потребность в переходе на новую, более высокую ступень интеграции, которая, с одной стороны, способствовала бы развитию каждой союзной республики, а с другой – укреплению Советского Союза как целостности, как государства. Но для этого нужны были существенные преобразования в сфере экономики, политики, в сфере общественных отношений, в духовной жизни общества, которых руководство страны и многие руководители союзных республик не осознавали. Что же необходимо было сделать для разрешения обострившегося противоречия между государственным капитализмом и проблемами строительства социализма в СССР?

Реальный выход из сложившейся ситуации был в перезаключении союзного договора на основе федерации или даже больше – конфедерации.

Перезаключеніе цього договору передбавляло бы расширеніе, усиленіе политического суверенитета каждой союзной республики, экономической и финансовой самостоятельности, что открывало бы для них возможности активно функционировать не только в составе Союза, но и в связях с зарубежными странами.

Следует подчеркнуть, что политический суверенитет – это только одно из звеньев существенных преобразований, которые должны были произойти. И хотя политика – это концентрированное выражение экономики, более важным было решение вопроса о децентрализации собственности на средства производства и результаты труда, а также о способе соединения рабочей силы с орудиями труда, о формах обмена деятельностью, формах распределения, обмена, потребления. Иными словами, возникла потребность в существенных преобразованиях системы экономических отношений.

Относительная обособленность союзных республик не устраняла, а предполагала необходимость сохранения государственного регулирования развитием производства и другими сферами жизни. Но государство переставало быть единоличным носителем централизованной власти и собственником средств производства и результатов труда. Оно вынужденно было и в дальнейшем выполнять регулятивную функцию в процессе развития общества, способствовать установлению и укреплению новых интеграционных связей не только в сфере производства, но и между республиками.

И вот здесь возник вопрос, каким же путем должна происходить децентрализация власти и децентрализация собственности на средства производства и результаты труда. Фундаментального теоретического обоснования этого процесса практически не было. Но сама жизнь подсказала целесообразность изменения союзного договора в направлении перехода к федерации или конфедерации. Было назначено время для встречи руководителей всех союзных республик для обсуждения этого жизненно важного вопроса. Однако противники этого договора, организовав ГКЧП, сорвали совещание, посвященное проблемам будущего Советского Союза. Кризисное состояние в стране значительно усилилось. В этих условиях не нашлось той социальной силы, которая смогла бы возвратиться к решению вопроса о перезаключении союзного договора и взаимных отношениях между центральной властью и руководством союзных республик.

В этих условиях, руководствуясь сугубо субъективными целями и интересами, а также используя неудержимое стремление Б. Ельцина к концентрации власти в своих руках и неустойчивость С. Шушкевича, Л. Кравчук, проигнорировав руководителей союзных республик, их интересы, организовал встречу трех лидеров в Беловежской пуще, на которой приняли решение о фактическом разрушении, уничтожении Советского Союза, как единого государства. Л. Кравчук, будучи сторонником националистических идей в понимании подходов к решению вопросов о будущем Украины, как он сам потом об этом говорил, надеялся, что Украина, располагая мощным промышленно-экономическим потенциалом, будет с восторгом принята в объятия Европейского Союза и семимильными шагами пойдет по пути прогресса. Однако он не учел, что этот промышленно-экономический

потенциал в таком виде, как он сложился, мог функционировать только в сложившейся системе интеграции союзных республик. Все крупные предприятия и отрасли производства Украины находились в тесной взаимосвязи с предприятиями и отраслями производства всех союзных республик. Поэтому для решения проблем дальнейшего прогресса Украины целесообразно было стремиться не к выходу из состава Советского Союза, а совместными усилиями обеспечить переход на более высокую ступень интеграции.

Этот процесс усложнялся еще и тем, в сфере собственности возникла потребность в решении вопроса о судьбе общегосударственной собственности. В его решении наметилось два пути. Первый путь, который позволил бы сохранить сущность сложившегося общественного строя и установить новые интеграционные связи между союзными республиками, заключался в том, что общегосударственная собственность должна была бы дифференцироваться и перейти в собственность всех социальных субъектов: от индивида до государства и общества. Стратегические объекты должны были остаться в распоряжении государства, все другие предприятия должны были быть переданными в собственность трудовых коллективов, которые становились не только собственниками средств производства, но и результатов труда. Переход к такому виду частной собственности менял и способ соединения рабочей силы с орудиями труда. Вместо наемного труда путем купли-продажи рабочей силы был бы установлен труд – партнерство, сотрудничество. То есть была бы ликвидирована эксплуатация рабочей силы. А соединение собственности с субъектами социальной и трудовой деятельности открывало простор для проявления ими заинтересованности, инициативы, активной деятельности, что способствовало бы значительному повышению производительности труда.

Непосредственное соединение всех социальных субъектов с собственностью и результатами труда, т.е. всеобщее утверждение частной собственности означало бы ее самоотрицание и превращение в собственность общественную. Произошло бы, как говорил К. Маркс, положительное преодоление частной собственности, была бы создана качественно новая экономическая и социально-политическая, социалистическая по своему существу, основа общества без государственного капитализма.

Однако многие союзные республики, в том числе и Украина, пошли иным путем. Под руководством правительства в Украине началась распродажа крупных предприятий в руки частных собственников, для которых главной целью была не забота о прогрессе Украины, не удовлетворение жизненных потребностей людей, а личное обогащение. На частных предприятиях была установлена жесткая степень эксплуатации рабочей силы. И эта степень эксплуатации неуклонно повышалась. Надеясь на быструю европейскую интеграцию, Украина разорвала все интеграционные связи с бывшими союзными республиками, практически, во всех сферах жизни, особенно в сфере производства. Многие фабрики, заводы были остановлены, в стране выросла безработица.

Все, связанное с Советским Союзом, было представлено в качестве какого-то кошмара - одни только репрессии, лагеря, голодомор, безправие, из

которого Украина наконец вырвалась, избавившись от колониального рабства. Европа была признана как эталон, идеал, к которому должна стремиться Украина. Европейская демократия, европейский образ жизни, права человека – вот образец для подражания.

Однако все попытки Украины влиться в европейскую интеграцию потерпели неудачу, да это и не могло быть иначе, ведь европейские страны достигли высокого уровня развития капитализма и перешли от преимущественного вывоза товаров к вывозу капиталов и производства. Это позволило капиталистам Европы получать огромные прибыли за счет эксплуатации народов других стран. Естественно, это позволяло выделять определенные средства для повышения уровня жизни своих народов. Украина же, с ее разрушенным промышленно-экономическим потенциалом, не могла составить необходимую конкуренцию своими товарами товарам европейских стран и Америки на мировом рынке, она не могла вывозить капиталы, а только брала долги, не могла вывозить и производство, т.к. оно оказалось разрушенным. Поэтому европейские страны определили свое отношение к Украине как источнику сырья, дешевой рабочей силы и рынку сбыта своих товаров. Европа не нуждается в сильном конкуренте.

Украина, возвещая весь мир о завоевании независимости, фактически оказалась в полной изоляции. Разорвав все связи с бывшими союзными республиками, изолировала себя от той системы отношений, в которой она достигла высокого уровня развития. Поэтому уже с первых дней провозглашения независимости Украина оказалась в состоянии глубокого системного кризиса. Этот кризис охватил все стороны жизни общества: сферу производства, сферу общественных отношений, сферу политической и духовной жизни. Даже можно сказать более резко - в Украине начался процесс деградации во всех сферах жизни.

Силы, стоящие у власти, известили миру, что в Украине восстановлена демократия, свобода слова, права человека. Однако в действительности ситуация сложилась совершенно иная. Вместо провозглашенной демократии, предполагающей установление народовластия, в стране была установлена замаскированная демократическими фразами диктатура олигархических, криминальных, кланово-мафиозных сил. Народ был лишен права выдвигать своих представителей в органы власти, которые бы выражали и защищали его интересы и отзывать тех, кто не оправдал его доверие. Народу, как подачка, было предоставлено только право утверждать списки тех представителей в органы власти, которые рекомендовались господствующими силами общества. В стране был установлен самый низкий уровень заработной платы и пенсий, что обрекало огромные массы людей на нищенское существование. Миллионы людей начали уезжать со своей родины в другие страны в поисках более благоприятных условий для жизни. Было ликвидировано бесплатное медицинское обслуживание и образование. В сельском хозяйстве были разрушены крупные сельскохозяйственные предприятия, исчезли фермы рогатого скота, овец, птицефабрики. С разрушением колхозов и совхозов началось запустение плодородных земель, так как не было техники и других необходимых средств для обработки почвы и получения высоких урожаев. В

селах были закрыты больницы, фельдшерские пункты, аптеки, дома культуры. И в промышленности, и в сельском хозяйстве практически было приостановлено перевооружение этих отраслей новой техникой, новыми технологиями. Современная Украина находится под угрозой дефолта, а реальных путей выхода из этой изоляции не видно.

В сфере политической жизни, вместо поиска путей для сотрудничества и совместного выхода из кризиса, продолжается упорная борьба за власть, которая осуществляется путем взаимных обвинений друг друга в непрофессионализме, в неспособности решать проблемы управления. Правда, после последних президентских выборов наметились положительные сдвиги в улучшении отношений Украины с Россией, Белоруссией, Казахстаном, с европейскими государствами. Отрадно, что начался процесс преодоления русофобии. Но это сфера, главным образом, внешних связей и отношений. Внутренние же проблемы решаются с трудом, в жестком противоборстве сил, жаждущих власти.

Важно отметить, что независимым можно быть, находясь в тесном сотрудничестве с другими государствами, и быть в полной зависимости, находясь в изоляции. К сожалению, Украина отплыла от одного берега, но так и не причалила к другому. Выход из сложившейся ситуации надо искать внутри государства. Необходимо осуществить реформу избирательной системы, государственного устройства, судебной системы, создать эффективные органы народного контроля. Необходимо добиться, чтобы целью производства было не производство богатства, присваиваемого кучкой олигархов, а удовлетворение потребностей людей и общества в целом. Руководство страной должно искать реальные возможности для укрепления интеграционных связей как с бывшими союзными республиками, так и со странами Европы, Америки, Востока.

В сфере общественного мнения все чаще задается вопрос: почему деньги, добытые в Украине (честным и нечестным путем), работают на зарубежные страны, а не на благо Украины, ее народа? А ведь это огромные суммы денег, при разумном использовании которых можно было бы не только выйти из почти двадцатилетнего кризиса, но поднять экономику и жизненный уровень народа, вернуть Украине достойное место среди наиболее развитых стран мира. А для этого нужно, чтобы проснулось желание и воля тех, кому народ вручил бразды правления страной.

Священник Роман Небожук*

ПРОБЛЕМИ ОПТИМІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНИХ ВІДНОСИН В ОСВІТНІЙ СФЕРІ

У процесі формування державних політик щодо релігії та церкви в Україні усвідомлення налагодження неантагоністичних і, в ідеалі, партнерських відносин між органами державної влади та релігійних інституцій

---

* керівник Бюро зв'язків з органами державної влади Патріархії Української греко-католицької церкви, магістр державного управління

структурувалося як домінантна установка в означеній сфері. Хоча курс на більшу участь релігійних організацій в різних сферах суспільного життя був непослідовним та, що треба особливо підкреслити, затьмарений константними намаганнями їхнього інструментального використання в процесі політичної боротьби, він все ж призвів до конституювання найбільш численних з-поміж них у статусі серйозних суб'єктів громадсько-суспільного життя, здатних реалізувати значні соціальні, освітні й культурницькі проекти та нарощувати свій вплив у різних сферах буття соціуму.

В Україні Закон "Про свободу совісті та релігійні організації" проголошує своїм завданням подолання негативних наслідків державної політики щодо релігії і церкви; гарантування сприятливих умов для розвитку суспільної моралі і гуманізму, громадянської злагоди і співробітництва, що імпліцитно вказує на прагнення законодавця створити релігійним організаціям належні умови для їхньої реставрації в статусі значущого соціального інституту.

Водночас, процес такого відтворення відбувався і відбувається беззастережно, оскільки органи державної влади й управління, безумовно зацікавлені в розвитку соціально значущої діяльності релігійних інститутів, разом із тим зобов'язані забезпечити непорушність світськості держави. Тоді як Церкви, виходячи з власних віронавчальних і суспільно-моральних настанов, прагнуть розширення своєї присутності в публічній сфері до меж, які часом сприймаються державою і частиною суспільства як порушення принципу світськості. І якщо скерованість релігійних організацій на нарощення масштабів благодійницького служіння, реалізацію благодійницьких, збереження пам'яток, природоохоронних програм, опіки над хворими, малозабезпеченими, тими, хто перебуває в місцях позбавлення волі тощо, отримували, як правило, підтримку державних органів, то у посиленні присутності Церкви в загальноосвітніх школах і Збройних Силах така підтримка не завжди була беззастережною (так само важливою для релігійних організацій є праця у місцях позбавлення волі, яка завжди була особливим різновидом церковного служіння, однак публічні дискусії з цього приводу були менш гострими).

Між тим, саме присутність у школі та війську, де відбувається соціалізація особи, її становлення й формування ціннісних переваг, набирає для релігійних інституцій принципового значення. Релігійні організації, передовсім і головню ті, до яких належить більшість віруючого населення України, завжди чітко й недвозначно наголошували на своєму прагненні якомога більш активного і послідовного служіння в цих ключових соціальних інституціях.

Взаємодія держави й релігійних організацій у сфері освіти постає як одна з найбільш складних і контроверсійних проблем у галузі державного управління у сфері свободи совісті й регулювання відносин, що виникають на релігійному ґрунті. Проблемне поле цього питання створюється насамперед конституційними положеннями України та Законом України "Про освіту" (№1060-ХІІ від 23 травня 1991 р. із змінами від 19 грудня 2006 р.), де одним з основних принципів освіти є її незалежність від релігійних організацій та її світський характер (ст. 6).

Якщо звернутися до профільного Закону України 1991 р. у сфері свободи совісті, то він містить спеціальні статті, покликані регулювати проблеми,

пов'язані з освітою. Зокрема, Закон встановлює, що „...Державна система освіти в Україні відокремлена від церкви (релігійних організацій), має світський характер... Громадяни можуть навчатися релігійного віровчення та здобувати релігійну освіту індивідуально або разом з іншими, вільно обираючи мову навчання. Релігійні організації мають право відповідно до своїх внутрішніх настанов створювати для релігійної освіти дітей і дорослих навчальні заклади і групи, а також проводити навчання в інших формах, використовуючи для цього приміщення, що їм належать або надаються у користування. Викладачі релігійних віровчень і релігійні проповідники зобов'язані виховувати своїх слухачів у дусі терпимості і поваги до громадян, які не сповідують релігії, та до віруючих інших віросповідань” (ст. 6).

Цей правовий корпус, однак, виявився недостатнім для цілковитої визначеності й транспарентності у сфері релігійної освіти. Найгостріші дискусії в українському суспільстві викликала проблема можливості чи неможливості викладання предметів релігійного спрямування в загальноосвітніх державних школах, створення релігійними організаціями загальноосвітніх шкіл, а також - меншою мірою, оскільки це стосується незрівнянно більш вузького кола осіб – проблема визнання теології з боку держави науковою дисципліною. Дискусії щодо цих проблем виявили низку юридичних колізій, суспільних, громадських, політичних і міжцерковних суперечностей, моральних і організаційно-фінансових пересторог, які стали викликом для системи державного управління у сфері свободи совісті і зв'язків з релігійними інституціями.

Схематично позиції сторін й історію питання, а також моделі, запропоновані для його розв'язання, можна представити у такий спосіб. Прихильники запровадження релігійного навчання у загальноосвітніх школах посилалися на низку переконливих аргументів. Це передусім міжнародні акти, які проголошують право батьків на вибір виду освіти (Загальна Декларація прав людини), на вибір у галузі освіти, який не обмежується лише освітніми установами, утвореними державою; на право дитини на доступ до освіти у сфері релігії й переконань (Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р., Декларація Генеральної Асамблеї ООН „Про ліквідацію всіх форм нетерпимості й дискримінації на ґрунті релігії чи переконань ” від 25 листопада 1981 р.). Крім того, дозволяються лише такі обмеження свободи релігії, які встановлено законом і необхідні для охорони державної безпеки, громадського порядку, моралі й здоров'я населення (Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 р.). Йшлося також про те, що батьки мають право впливати на освітню політику і визначати коло предметів, бажаних для вивчення в школі; підкреслювалася складна моральна ситуація серед юнацтва й молоді, поширення в її середовищі антисоціальних явищ; а також те, що в Європі практично немає країн, де б було відсутнім релігійне навчання в школі, причому в низці країн право на таке навчання закріплене в Конституції (Іспанія, Італія, Німеччина, Польща та ін.)¹

¹ Див.: Панич С. Релігійна освіта в постатеїстичних суспільствах // Людина і світ. - 2002. - № 6. - С. 13-21; Еленский В. Христианство, этика и украинская школа: отыскание встречного пути // Грани плюс. - 2005. - червень; Небожук Р. Церковно-державні відносини в галузі освіти в Україні // Релігійна свобода. Науковий щорічник. - К., 2006. - С. 150-156.

Опоненти запровадження релігійної освіти в загальноосвітні школи оперують таким набором аргументів. Україна є світською державою; світськість – це конституційний принцип і він цілковито стосується освітньої сфери. Релігійна освіта і виховання – це проблемне поле діяльності лише релігійних організацій. Держава не повинна займатися цією справою.² Вивчення релігії в школах за умови поліконфесійності посилить міжцерковну напругу; запровадження такого предмета пов'язано з великою кількістю кадрових, фінансових, теоретико-методологічних проблем тощо.

Водночас, і в суспільній думці досить виразними ставали настрої на підтримку релігійної освіти в школі, хоча ці настрої дуже жорстко корелювалися з регіоном проживання. Так, дослідження, здійснені у 2005 р. Українським центром економічних і політичних досліджень імені О. Разумкова, засвідчили, що 60,6% опитаних у Західному регіоні орієнтувалися на залучення державної школи до релігійного навчання і виховання дітей та учнівської молоді шляхом вивчення в ній релігійних дисциплін як обов'язкових або факультативних порівняно з 34,1% тих, хто вважав, що забезпечувати релігійне навчання і виховання дітей слід поза державною школою (батьки - 19%, недільні школи - 10,3%, конфесійні (1,9%) та духовні (2,9%) навчальні заклади). У Центрі такої думки дотримувалися 47% порівняно з 37,8% тих, хто вважав, що в державній школі мають вивчатися предмети релігійного спрямування; на Півдні - 53% порівняно з 33,7% відповідно; на Сході - 47,1% порівняно з 41,4%. 40,5% опитаних вважали, що викладання релігійних предметів у загальноосвітніх школах не суперечить конституційному принципу відокремлення школи від Церкви, порівняно з 32,5% тих, хто дотримувався протилежної думки; 56,1% погоджувалися із тим, що викладання релігійних предметів у загальноосвітній школі відповідає традиції (не погоджувалися — 19,1%); із тим, що викладання релігійних предметів у загальноосвітній школі прийнято в Європі погодилися 40,8% порівняно з 12,8% (46,3% не змогли визначитися). Вважали, що релігійна освіта в загальноосвітній школі не потрібна, оскільки діти можуть здобути її в недільних школах і сім'ї 37,4% опитаних, інакше вважали 41,3%; із тим, що церкви і релігійні організації не в змозі організувати необхідну кількість недільних шкіл і завдання релігійної освіти має взяти на себе державна школа, погодилися 35,3%, не погодилися — 34,8%; із тим, що держава і державна школа багато десятиліть насаджували атеїзм, а тому зараз вони повинні компенсувати це, погодилися — 37%, не погодилися — 34,4%.³

З 1992 р. курси духовно-морального змісту з дозволу місцевих органів влади почали викладатися в загальноосвітніх школах Львівщини, Тернопільщини, Івано-Франківщини, Рівненщини, Криму, а також, з різного часу, – в окремих школах переважної більшості областей України.

У 1997 р. при Львівському обласному управлінні освіти було сформовано комісію з питань християнської етики. Найвагомим її результатом стало дві

---

² Бабій М. Загальноосвітня конфесійна школа: проблемні питання створення й буття // Релігійна свобода. Науковий щорічник. - К., 2006. - С. 158.

³ Биченко А., Міщенко М. Проблема релігійного навчання та виховання дітей і молоді в Україні очима громадян // Національна безпека і оборона. - 2005. - №8. - С. 3-26.

Програми "Християнська етика для 1-11 класів", створені у 1997 та 2004 роках.⁴

Викладання дисциплін духовно-релігійного змісту, хоча й супроводжувалося дискусіями, але водночас спиралося на достатньо консолідовану позицію найбільш впливових релігійних організацій країни. 18 квітня 2000 р. Міністерство освіти і науки України, Державний комітет України у справах релігій та Всеукраїнська рада Церков і релігійних організацій підписали меморандум про співпрацю. Меморандум передбачав, що Міносвіти і науки здійснить практичні заходи, спрямовані на поетапне впровадження знань з християнської етики в державних загальноосвітніх навчальних закладах. „Головною метою запровадження знань з християнської етики, які не супроводжуватимуться релігійними обрядами, - йшлося в документі, - є ознайомлення учнівства з основами християнського світогляду, морально-етичними засадами та головними елементами української християнської традиції, що сприятиме розширенню релігієзнавчої освіти школярів, формуванню засад моральності та духовності, об'єднанню зусиль держави і Церкви у вихованні молоді". Сторони також зобов'язалися здійснити необхідні заходи щодо запровадження до Переліку напрямів і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах, спеціальності "Теологія": „Оскільки в Україні існує значна кількість конфесій, кожна з яких має свої догматичні особливості, Сторони вважають, що формування програми вищої теологічної освіти повинно ґрунтуватися на спільних для всіх конфесій фундаментальних принципах і догматичних положеннях, які не викликають нерозв'язних суперечок між теологами різних віросповідань. Міносвіти і науки, Державний комітет у справах релігій підтримують пропозицію Всеукраїнської ради Церков і релігійних організацій щодо створення спільної державно-церковної комісії для розгляду та вирішення проблем теологічної освіти".⁵ Станом на середину 2005 р. за даними обласних і міських управлінь освіти в Автономній Республіці Крим, 17 областях України, містах Києві та Севастополі - загалом у 4020 загальноосвітніх навчальних закладах – вивчався один з таких предметів: християнська етика, християнська культура, основи православної культури Крим, основи мусульманської культури Криму. Вивченням цих предметів охоплено близько 356 000 учнів, тобто 7% від їхньої загальної кількості в країні.⁶

Зрештою, після років праці всіх зацікавлених сторін, пошуків оптимальних моделей і компромісів у липні 2005 р. Міністерство освіти і науки України видало Наказ № 437 „Про вивчення у навчальних закладах факультативних курсів з етики віри та релігієзнавства“, який передбачав створення спеціальної комісії для розроблення змісту факультативних курсів з етики віри та релігієзнавства, а

⁴ Не віддаймо християнську етику в руки соціалістичного Міносвіти. Розмова з Оксаною Гентош, головою Львівського педагогічного товариства ім. Григорія Ващенко // Львівська газета. - 2006. - 31 липня.

⁵ Меморандум „Про співпрацю Міністерства освіти і науки України, Державного комітету України у справах релігій та Всеукраїнської ради Церков і релігійних організацій“ // Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій. Збірник офіційних документів. 1996-2007. - К., 2007. - С. 22-23.

⁶ Наказ Міністерства освіти і науки України № 437 від 26 липня 2005 р. „Про вивчення у навчальних закладах факультативних курсів з етики віри та релігієзнавства“ // <http://shkoladobra-edu.org.ua/05base/zbirnyk/07.html>

також надання батькам право вибору вивчення дітьми, починаючи з 2005/2006 навчального року, предмета етика у 5-6 класах або факультативних курсів морально-етичної проблематики, що апробуються в регіонах, за умови кадрового та навчально-методичного забезпечення з відповідним грифом міністерства.⁷ Наступного, 2006 р. Міністерство освіти і науки затвердило „Концептуальні засади вивчення предметів духовно-морального спрямування в загальноосвітніх навчальних закладах(курси "Етика", "Основи християнської етики", "Основи релігійної етики"). Метою вивчення цих предметів духовно у загальноосвітній школі оголошувалося, серед іншого, здійснення духовно-морального виховання на основі християнського (в межах курсу «Основи християнської етики»); мусульманського, іудейського або інших релігійних вчень (у межах курсу «Основи релігійної етики») чи на основі науково-філософських засад (у межах курсу «Етика»).

Курс "Основи християнської етики" передбачав вивчення предмета на традиційних для України християнських духовних, моральних і культурних цінностях, поглиблене вивчення Біблії як однієї з фундаментальних основ християнського світогляду. Разом з тим, повинно бути передбачено інформування учнів про основи духовності, моралі та культури інших світових релігій. В "Основах релігійної етики" наголос робиться на вивченні визначених (християнських, мусульманських, іудейських тощо) духовних моральних і культурних цінностях, поглибленому вивченні релігійних предметів відповідних релігій за одночасного інформування учнів про християнські духовні, моральні і культурні цінності. Курс "Етики" мав спитатися на науково-філософські засади загальнолюдських цінностей, духовних, моральних і культурних надбань українського народу та світової цивілізації без конкретного акцентування на жодній із релігій. Курси запроваджувалися з 1 вересня 2005 р. в 5-6-х класах загальноосвітніх навчальних закладів за вибором батьків учнів. За наявності бажання батьків, учнів, кадрового забезпечення і методичної бази дозволялося вивчати ці предмети і в інших класах за рахунок годин варіативної складової навчальних планів.⁸

Курси не передбачають засвоєння здійснення релігійних ритуалів та засвоєння віронавчальних положень і мають інформативний характер. Різниця полягає в тому, що християнська етика заснована на засадах християнської релігії, а етика віри більш-менш рівномірно розкриває етичні засади принаймні чотирьох основних світових релігій. Викладають ці курси тільки вчителі, люди з педагогічною освітою. Станом на середину 2006 р. в Україні існувало понад 100 варіантів авторських програм з відповідними посібниками. Частина з них, на думку Міністерства освіти й науки України, є абсолютно прийнятними і Міністерство готове їх рекомендувати для використання.⁹

---

⁷ Наказ Міністерства освіти і науки України № 437 від 26 липня 2005 р. „Про вивчення у навчальних закладах факультативних курсів з етики віри та релігієзнавства” // <http://shkoladobra.edu.org.ua/05base/zbirnyk/07.html>

⁸ Рішення Колегії Міністерства науки і освіти від 29.06.2006 (Протокол N 8/1-2) „Про концептуальні засади вивчення в загальноосвітніх н навчальних закладах предметів духовно-морального спрямування” // <http://uazakon.com/document/fpart16/idx16792.htm>

⁹ Щоткіна К. Християнська етика: біс компромісу // Дзеркало тижня. - 2006. - 3-9 червня.

Таким чином, у системі державного управління України вдалося загалом створити модель прийнятної взаємодії релігійних інституцій і держави у сфері освіти. Базовими принципами української моделі викладання дисциплін духовно-морального спрямування в загальноосвітній школі є позаконфесійність, добровільність і консенсусність як у відносинах „школа - релігійні інституції”, так і у відносинах між релігійними організаціями – суб'єктами навчального процесу. Ця модель ще не є ідеальною і містить певні лакуни, які вимагають ретельного доопрацювання. Так, ще у червні 2006 р. члени Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій направили головам фракцій, представлених у Верховній Раді України 5-го скликання перелік питань державно-церковних відносин, що потребують вирішення з боку законодавця. Серед них – внесення змін до законодавства про освіту щодо визнання релігійних організацій суб'єктами права заснування закладів освіти, розрізнення приватних навчальних закладів за типом „прибуткові” та „неприбуткові”, вирівнювання в соціальних правах студентів духовних навчальних закладів із студентами державних і приватних закладів освіти, запровадження принципу „гроші за учнем”.¹⁰ За надання релігійним організаціям права створювати загальноосвітні школи неодноразово висловлювалися і керівники державного органу України у справах релігій.¹¹ (Треба, однак, зазначити, що фактично такі школи, які діють під патронатом православних, Греко-Католицької, Реформатської, Римо-Католицької церков, іудейських і мусульманських релігійних організацій фактично існують в Україні досить давно).

Для розв'язання цієї та інших проблем створено Громадську раду при Міністерстві освіти і науки України, членами якої є представники Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій. Рада має налагодити більш сталий процес комунікації між релігійною спільнотою і Міністерством освіти для вирішення тих питань у галузі освіти, які непокоять релігійну спільноту вже впродовж багатьох років: конкретні питання впровадження викладання християнської етики в навчальний процес, статус духовних навчальних закладів, соціальний статус їхніх студентів і викладачів тощо.¹²

Правовим актом, ухвалення якого має принципове значення для гармонізації державно-церковних відносин, мав би стати Закон, який би надавав право релігійним організаціям виступати засновниками загальноосвітніх навчальних закладів. Відсутність такого права, яка має активний характер і робить гімназії, ліцеї та школи, створені релігійними організаціями, напівлегальними установами, суперечить частині четвертій статті 18 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, Конституції України та Закону України «Про свободу совісті і релігійні організації». Ухвалення відповідного Закону ліквідувала б дискримінацію релігійних організацій, якій вони піддаються в освітній сфері, надала б батькам і дітям право вибору,

¹⁰ Перелік проблемних питань державно-церковних відносин, які потребують свого розв'язання // Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій. Збірник офіційних документів. 1996-2007. - К., 2007. - С. 52.

¹¹ Див.: Школи — під патронат церкви // Рівне Вечірнє. - 2003. - № 23. - 28 березня.

¹² “Це перший в історії України такий крок назустріч один одному релігійної спільноти і Міністерства освіти і науки” // <http://www.risu.org.ua/ukr/religion.and.society/interview/article;24429/>

сприяло б зміцненню моральних підвалин суспільства, а також – покращенню загального рівня освітніх послуг в країні.

Водночас легітимізація такого права для релігійних організацій, як це вже доводилося у спеціальній літературі, не порушуватиме конституційного принципу відокремлення церкви від держави і школи від церкви, принцип незалежності освіти, закріплений у статті 6 Закону „Про освіту“, а також принципи наукового та світського характеру освіти й недопущення здійснення громадсько-політичної діяльності у навчально-виховних закладах¹³ (принагідно можна також констатувати, що розуміння світськості держави як цілковитого несприйняття нею співпраці з релігійними інституціями й відкинення релігії зі сфери, де здійснюються владні повноваження, дедалі менше підтримуються у науковому дискурсі)¹⁴.

При цьому важко сприйняти зауваження стосовно „надмірної зарегульованості“ сфери державно-церковних відносин, до якої („зарегульованості“) може спричинитися ухвалення великої кількості законів у цій сфері. Слід підкреслити, що, чим більш детально буде регламентовано права й обов'язки сторін у кожному аспекті сфери, що розглядається, чим більш досконалими будуть ці правові акти з точки зору юридичної техніки і чим більше вони відповідатимуть нормам, що існують у демократичних суспільствах, тим нижчою є вірогідність зловживань, неправових рішень і локальної нормотворчості, що спирається на інтереси й смаки окремих посадових осіб.

В.Ф. Смолянюк*

СТРАТЕГІЧНІ РІШЕННЯ ДЕРЖАВОТВОРЧОЇ ЕЛІТИ: КІЛЬКІСТЬ, ЩО НЕ ПЕРЕЙШЛА В ЯКІСТЬ

У своєму висхідному значенні термін «стратегія» походить від грецького «стратегос» - «веду військо». В Україні поняття «стратегічне» майже втратило батальні ознаки і стало означати «спільне», «важливе», «розраховане на перспективу».

Відразу слід підкреслити, що сучасна Україна має незначну кількість державних документів стратегічного рівня. Цьому є логічні пояснення, окремі з яких звучать так: 90-ті роки ХХ ст. пройшли під знаком відсутності документів державного значення, побудованих довкола слова «стратегія». Вухо втішалось словосполученням «Національний інститут стратегічних досліджень». В

---

¹³ Див.: Васін М.С. Перспективи та соціальні наслідки надання релігійним організаціям права засновувати світські навчальні заклади // Пріоритети державної політики в галузі свободи совісті: шляхи реалізації. - К.: Світ знань, 2007. - С.99-101.

¹⁴ Ототожнення світськості держави з її цілковитою позарелігійністю не вповні обгрунтовано як з точки зору конституційно-правової науки, так і з огляду на смисловий зміст слова „світський“, - пише російський правознавець І. Понкін. – Характеризуючи категорію „світськість“, слід мати на увазі принципове розрізнення сфер компетенції держави ... і релігійних об'єднань. – Понкін І.В. Современное светское государство: конституционно-правовое исследование. Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук. - М., 2004. - С. 30.

* д.політ.н., професор, завідувач кафедри політології і соціології Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

Національній академії оборони діяла «Кафедра стратегії». Став видаватись часопис «Стратегічна панорама». Проте не більше.

У 1999 р. стратегічні бомбардувальники Ту-160 Україна передала Росії як варіант оплати Києвом своїх газових боргів. Факт такої передачі означав, що Україна повністю позбавилась стратегічних наступальних озброєнь. За законом вербальної компенсації, звучне і містке слово «стратегія» мало зазвучати в інших, невійськових варіантах. І воно зазвучало.

У 2001 р. за участю Євгена Марчука виходить книга «Стратегія національної безпеки України в контексті досвіду світової спільноти».

У 2002 р. Національний інститут стратегічних досліджень презентує книгу «Стратегія розвитку України», а також започатковує традицію видання щорічників «Україна: стратегічні пріоритети, аналітичні оцінки».

Починаючи з 2004 р., Віктор Пінчук організовує щорічний форум «Ялтинська Європейська стратегія» (YES).

У 2005 р. Інна Богословська як лідер «Всеукраїнського Віча» наполягає на створенні Центру стратегічних реформ «як тимчасового спеціального органу щодо розробки стратегії і тактики економічного стрибка». За її розрахунками, Центр у тримісячний термін мав розробити Стратегію розвитку країни.

Партійні програми як обов'язкову складову стали містити розділи (блоки) або хоча б абзаци, присвячені стратегіям державного розвитку.

Передвиборчі документи, які побачили світ протягом електорально активних 2004-2007 рр. (програми кандидатів, плакати, агітки, листівки), неодмінно рябіли пасажами про «щось стратегічне», які рідко читались, проте завдяки бойовому прикметнику «стратегічне» залишались у пам'яті народній.

Від громадянського суспільства не відставали й офіційні державні органи. Протягом 1994-2005 рр. політичними керівниками України з керівництвом інших країн було підписано низку двосторонніх документів, спрямованих на формування кола держав, об'єднаних назвою «Стратегічні партнери України».

Цілком пристойна мета була виконана у стилі «а ля Юкрейн». Не маючи чітких критеріїв визначення стратегічного партнерства, комплектування такої групи відбувалось за принципом політичної доцільності. Під час закордонних візитів стратегічно імпровізували або глава держави, або спікер парламенту, або навіть керівник уряду. За підсумками їхньої діяльності стратегічних партнерів в Україні накопичилось більше, ніж в інших держав - цілих 20.

Зрозуміло, чому там опинились держави «старого» та «нового» Заходу - Канада, США, Німеччина, Фінляндія, Польща, Литва. Не потребує коментарів ситуація з українсько-російським стратегічним партнерством. Так само все зрозуміло з майбутнім світовим лідером - Китаєм. «Стратегічним добросусідством» можна пояснити прописку у цьому колі Болгарії, Білорусі, Молдови, Угорщини, Туреччини, Словаччини, Румунії. Із Грузією ми маємо багато спільного, що також дозволяє міркувати про неї із стратегічних позицій.

Нафтоносний Азербайджан не може мати інших титулів, окрім «стратегічних». Із стратегічним Узбекистаном або Ізраїлем ситуація виглядає більш складною. Проте як пояснити стратегічне партнерство із стратегічною Аргентиною? Питання риторичне та все ж...

Лише у 2005 р. державне керівництво заговорило про необхідність державно-системного використання стратегічних підходів, запропонованих інститутами, партіями, блоками, виборчими штабами. Зокрема, Україна почула про необхідність створення Національної стратегічної Асамблеї. Метою діяльності Асамблеї повинна була стати підготовка Стратегії розвитку країни.

Указом Президента України від 15.09.2005 було створено Стратегічну раду з розвитку державної політики «як консультативно-дорадчий орган для визначення стратегічних напрямів розвитку держави, сприяння підготовці Національних доповідей та організації Президентських слухань».

Бажаючи перехопити ініціативу, БЮТ у 2007 р. ініціював створення Національної стратегічної Ради, завдання якої полягало у створенні інтелектуального та експертного ядра, своєрідного мозкового центру вітчизняних фахівців у різних галузях. Така Рада повинна була забезпечувати практичну реалізацію тогочасної програми БЮТ «Український прорив».

Мода на «стратегічну риторику» мала не лише внутрішні, а й зовнішні пояснення. Необдуманим використанням стратегічної термінології особливо зловживала Росія під час останніх кавказьких війн. Бойові дії тактичної групи у Чечні (кількістю бійців на рівні взводу-роти) подавалися як «стратегічна операція». Лісова стежка ставала «стратегічною дорогою». Гора за сусіднім селом - «стратегічною висотою» тощо. Росію 90-х років ХХ ст. можна зрозуміти, у державі, доведений до напіврозпаду, мінімальний успіх виглядав «стратегічним». Проте така риторика тиражувалась у сусідніх країнах, у тому числі і в Україні.

Як наслідок, реальних документів стратегічного рівня в Україні налічується не так багато. Серед них такі:

1. У 1998 р. Главою держави була підписана **Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу**. Якби документ вдалося виконати, Україна вже була б членом цієї авторитетної організації.

2. У 2001 р. з подачі Президента України світ побачила **Стратегія подолання бідності**. Наслідки її виконання, виходячи з соціальних показників життєдіяльності більшості населення, є провальними.

3. У 2004 р. вищим державним керівництвом було вирішено провести оборонний огляд України та видати за його результатами **Стратегічний оборонний бюлетень України на період до 2015 року**. Як видно, часовий горизонт військово-стратегічного прогнозування та планування - 11 років. На більше військово-політичний істеблшмент України не зважився.

4. Кабінет Міністрів України пішов значно далі. У 2006 р. розпорядженням уряду від 15.03.2006 було затверджено **Національну стратегію «Енергетична безпека України» на період до 2030 року**. Стратегія має безумовну значущість у державотворчому літописі України. Це - перший державний (хоча й економічний) документ, розрахований «на наступне покоління» - на 25 років. Інші міністерства та відомства на подібний крок не зважились.

5. 2006 р. запам'ятався підписанням Президентом **Стратегічного замислу застосування Збройних Сил України**. Такий документ - своєрідний

«привіт із минулого», фрагмент військово-стратегічного мислення в державі, яка не має стратегічних систем озброєнь.

6. У 2007 р. Президентом було введено в дію **Стратегію національної безпеки України**. Головна мета Стратегії - «забезпечити такий рівень національної безпеки, який би гарантував поступальний розвиток України, її конкурентоспроможність, забезпечення прав і свобод людини і громадянина, подальше зміцнення міжнародних позицій та авторитету Української держави у сучасному світі». Звучить принаймні серйозно.

Отже, маємо: а) зовнішньополітичну сферу, б) соціальну сферу, в) військову сферу, г) сферу енергетики, д) сферу національної безпеки, оформлені на рівні стратегічних державних документів, а також безліч партійного, корпоративного, регіонального, містечкового, сімейно-кланового «стратегічного дріб'язку», непродумане використання якого неможливо не визначити як девальвацію стратегічного мислення.

Вражає те, що Стратегії соціально-економічного (державного) розвитку на перспективу 15-20 років Україна так і не має. В діях влади просліджується примітивне заміщення дій і понять: стратегією стає бажання перемогти на виборах (іноді зі значними порушеннями виборчого законодавства), «увірватися» у владу, після чого прикритися черговим «стратегічним» документом.

Україна має усвідомити просту істину, підказану стабільним світом, у зрілій державі з відпрацьованими нормативно-правовими традиціями, потужним експертним забезпеченням і високою культурою державно-політичного менеджменту словом «стратегічний (-а, -е)» не розкидаються з легкістю вчителя літератури.

Державна стратегія у будь-якій її інтерпретації (національної безпеки, зовнішньої політики, інформаційної політики, демографічної політики, технологічної політики, військової стратегії тощо) - це документи вищого державного ґатунку, показник державної зрілості. Частота прийняття стратегічних документів, як правило, синхронізується зі змінами вищого державного керівництва. Такі документи мають бути ресурсно забезпеченими. Від повноти їх виконання залежить політичне майбутнє осіб, що поставили внизу свій підпис.

В Україні все і легше, і складніше. Державним чиновникам не складно керуватись двома взаємозалежними постулатами: по-перше, стратегії не виконуються, тому що їх обмаль; по-друге, невиконання чинних стратегій нікому нічим не загрожує.

Чекаємо стратегічних документів від нової влади. Хотілося б, щоб це була реальна, а не «декоративна» стратегія.

ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИЙ ШЛЯХ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМА ВИБОРУ

О.В. Кравченко*

СУЧАСНА ДЕРЖАВНА КУЛЬТУРНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ: ТРАНЗИЦІЯ ЧИ ТРАНСФОРМАЦІЯ?

Транзит є одним з понять, яке покликане визначити масштабні зміни упродовж останніх десятиліть у країнах, що отримали свою політичну самостійність після розпаду СРСР. Теорія транзиту спирається на ідею модернізації як дифузії світової культури, заснованої на технологіях, прогресуючому раціоналізмі, секуляризації соціальних стосунків, прагненні до балансу політичних інтересів, значимості національних цінностей тощо. У вузькому сенсі транзитарність означає демократизацію, тобто оновлення ідей та принципів, інститутів та процедур. Очікуваним результатом транзитарності є встановлення нової політичної культури, де культура є не декоративним елементом у системі владних відносин, а якісною її характеристикою.

Ситуацію в Україні на початку XXI ст. відомий політолог Т. Кузьо визначив як "четвірний перехід" (*quadruple transition*): від тоталітаризму – до демократії, від планової економіки – до ринкової, від перебування у складі імперії – до національної незалежності, від недомодернізованої етнічної спільноти – до модерної політичної нації. Однак вісімнадцятилітній досвід суспільних змін дає підстави для висновку про неповну відповідність цієї моделі реаліям. Зокрема, залишається відкритим питання про доцільність вживання концепту «транзитарність» щодо суспільної динаміки в Україні. Йдеться не про відсутність змін як таких, а про їх спрямованість, системність, масштабність, ефективність, адже не кожна з них має сприйматись як позитивна лише тому, що вона відбувається.

Як вже зазначалося, транзиція передбачає зміну певного суспільного укладу на інший. Але ж наявний результат перехідних процесів у країнах Східної Європи загалом і в Україні зокрема є надзвичайно неоднозначним. Навіть користаючись загальними висновками зарубіжних експертів і міжнародних організацій, наприклад, про ступінь незалежності української держави та її місце у міжнародній політиці, про демократичність сучасного українського політичного устрою або про поступ до ринкових відносин, – усе ж доводиться констатувати, що існуючий суспільний лад лише фрагментарно нагадує розвинене ліберально-ринкове суспільство західного типу. Правомірним є питання про реалістичність перспективи досяжності Україною тих стандартів, які декларуються владою як мета всіляких перетворень. Ця проблема виходить за межі технологічних питань прагматичного моделювання локальних реформ. Її вирішення, безумовно, пов'язане зі ступенем врахування у поточній політичній практиці тієї ірраціональної складової громадського життя, яку визначають поняттям «духовність» або рівнозначним йому – «духовні цінності».

* к.і.н., доцент, завідувач кафедри менеджменту соціокультурної діяльності Харківської державної академії культури

Складність полягає у тому, що цінність є категорією, яка передбачає надзвичайно широкий спектр тлумачень – від містичних і філософсько-релігійних – до інструментальних та функціональних. Не втручаючись у теоретичну дискусію з цієї теми, усе ж зазначимо, що поняття духовність, якщо йдеться не про абстрактне її моделювання, а про реальну практику існування, можна пояснити як екзистенційні переживання певної колективної самобутності. Тобто у даному випадку духовність має сприйматись як певне коло символів, ідей, категорій, що забезпечують ментальний комфорт і є основою індивідуального та колективного самоусвідомлення. У контексті культурної політики, поняття «духовність» може бути операціоналізоване як культурна самореалізація у розмаїтті існуючих цивілізаційних стандартів. Очевидно, що серед умов успішності переходу від одного типу суспільних відносин до інших є усвідомлення цивілізаційного орієнтиру та добір ефективного інструментарію, відповідного традиціям певного культурного середовища або соціально-культурній ситуації, у якій перебуває суспільство. Отже, йдеться по - суті, про культурну політику як про засіб модернізації аксіологічного порядку за збереження балансу інтересів різних соціальних груп шляхом стимулювання прийнятних духовно-ціннісних і соціонормативних змістів та форм колективної та індивідуальної ідентичності.

Поняття «культурна політика» є одним із тих, змістовна контрверсійність яких ілюструє характер культурних і цивілізаційних процесів в Україні. Офіційний дискурс передбачає варіативність усвідомлення цього словосполучення. Зокрема, з огляду на інфраструктурний та операційний рівень забезпечення культурної політики в Україні, її можна сприймати як ритуальну формулу, що за радянських часів мала певне ідеологічне навантаження, а тепер – лише символічно відтворює образ держави у процесах моделювання певної ціннісної парадигми. З огляду на її науково-теоретичне забезпечення в існуючих концепціях та програмах є підстави для висновку про те, що – культурна політика є декларацією намірів держави щодо модернізації системи духовних пріоритетів суспільства. І в тому, і в іншому випадку залишається проблемою ступінь співпадання змісту культури у проектах влади та практиці суспільної діяльності. Загалом, на підставі нормативних документів, що анонсують місію державних інституцій у забезпеченні суспільних культурних потреб, доводиться говорити не стільки про демократизацію як розбудову громадянського суспільства на основі вільної конкуренції за контроль над владою (у тому числі і за символічною), скільки про лібералізацію як контрольований політичними та економічними елітами процес модифікації успадкованої патерналістської культурної моделі.

Символічна боротьба еліт за часів незалежності України відображає той характер суспільних відносин, які є постсоціалістичним, а не конструктивно демократичними. Існуючу модель культурної політики можна представити у двох історичних версіях: «культурної багатовекторності» – з середини 90-х рр. ХХ ст. – до початку ХХІ ст., для якої характерними були спроби національної модифікації радянської культурної традиції; та проектом «національно-культурної фундаменталізації», який був презентований в останні п'ять років і виявився лише вдаваною альтернативою попередньому, будучи його

методологічним клоном. Попри відмінність образно-символічного ряду, разом вони моделюють незавершену соціокультурну парадигму, у якій демократичні та недемократичні елементи закріплювались в особливій конфігурації, очевидно рівновіддаленій від проголошених ліберально-демократичних цінностей.

Отже, сучасна державна українська культурна політика демонструє не стільки транзиційну, скільки трансформаційну динаміку, яка не обов'язково породжує системні зміни, стосується лише окремих елементів суспільної (культурної) діяльності, не має чіткого змістовного вектора і не передбачає наступності та конструктивної альтернативності існуючим формам та принципам соціокультурної практики.

Т.В. Запорожець*

СОЦІОКУЛЬТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ СТАНІВ СУСПІЛЬСТВА

Сучасне українське суспільство переживає період глибинних якісних перетворень у різних сферах соціального буття. Відбувається зміна макросоціальної парадигми, перехід від одних суспільних ідеалів і цінностей до інших. У більшості політичних програм, теоретичних працях в Україні декларується перехід до ринкової економіки і відкритого демократичного суспільства, до європейської спільноти тощо. Хоча все частіше виникають питання: куди все ж таки ми йдемо і чи дійдемо «туди»? Перехідна криза непомітно стала перманентною і самовідтворюваною. Нині кризові чинники є самодостатніми для підтримання кризового стану на невизначений строк.

Своєрідний прояв трансформаційні процеси знаходять у соціокультурній сфері, в якій відбувається становлення та розвиток особистості, її життєдіяльності. Відомо, що соціокультурні явища не стільки відбивають політичні й економічні процеси в суспільстві, скільки їх визначають. Специфіка масово-типової саморефлексії індивідів і соціальних груп у період трансформації набуває яскравого оціночного забарвлення. Відбувається зростання ролі феномену соціальної справедливості, причому «справедливість» трактується досить плюралістично, що знову ж таки приводить до поглиблення дестабілізації. Відбувається звернення до релігії та церкви значних шарів населення, зменшується значення раціональних форм знання і зміцнюється авторитет позанаукових форм знання, характерний своєрідний «містичний бум», який виражається в розповсюдженні віри в містичні, парамістичні форми орієнтації у світі. Суспільство все більш виразно детрадиціоналізується, хоча одночасно з цим прихильники відродження національної самосвідомості і самобутності ведуть активну боротьбу за відновлення і розвиток традицій. У результаті наростаючий атрадиціоналізм межує, а часом і взаємопереплітається з актуалізацією великої кількості різних, аж до старожитних і екзотичних, здавалося б усіма забутих традицій (різні прояви язичництва, шаманства, східних вірувань тощо).

---

* к.філос.н., доцент кафедри гуманітарних дисциплін Університету економіки та права «КРОК»

Триває активна відмова від минулого і напружений пошук образу майбутнього, шляхів руху до нього. Для перехідного стану соціальної системи і минуле, і майбутнє невизначені. Минуле знову і знову інтерпретується, стає «непередбаченим», бо якщо минуле однозначне, то і рухатися можна тільки в одному напрямі, до безальтернативного майбутнього. Саме тому виникають і не припиняються суперечки про наше минуле. В них - пошуки не стільки істини, скільки обґрунтування майбутнього. Кількість програм, проектів, передбачень і застережень збільшується, а результати їх настільки різні, що майбутнє постає у вигляді якоїсь аморфної мішанини, в якій є все, але нічого визначеного. В період глобальної трансформації соціальної системи актуалізується проблема потенційних можливостей суспільного розвитку, оскільки кардинально розширюється діапазон цих можливостей. І беручи до уваги так званий «ефект Едіпа», тобто вплив теорії, очікування чи передбачення на ту подію, яку вони передбачають або описують [4, 247], можна зробити висновок, що зростає роль соціальних теорій, які пояснюють суспільні процеси. Як справедливо зазначає С. Катаєв, «коли змінюються концепції, то певною мірою змінюється світ» [1].

Під час трансформаційного періоду суперечливою, напруженою є взаємодія людини та суспільства. Людям важко адаптуватися до стрімких соціальних змін, розібратись у безладній боротьбі політичних і групових інтересів, жити в зруйнованих або таких, що тільки виникають, соціальних структурах. Відбувається руйнування або подолання сітки соціальних норм і ціннісних орієнтацій. Люди втрачають твердий соціальний ґрунт, відчувають відчуженість від сьогодення та невпевненість у майбутньому. Поширюється аномія в дюркгеймівському значенні цього слова.

У суспільстві формується специфічний спосіб самоідентифікації особистості, властивий межовій ситуації. В соціально-психологічному плані ця ситуація сприймається індивідом як розпад рольової структури соціального середовища, що призводить до руйнації самоідентифікації, своєрідної втрати власного «я». Одночасно виникає відчуття повної відсутності можливості суб'єктивного контролю над подіями, які відбуваються в суспільстві, «звуження» простору і часу (від громадянина великої держави, впевненого в своєму майбутньому, до заляканої істоти, яка відчуває себе в безпеці лише за залізними дверима своєї малогабаритної квартири і живе сьогоднішнім днем). Межова ситуація штовхає масову свідомість на пошуки будь-яких форм її компенсації. Більшість людей перебувають в стані невизначеності, стані дефіциту інформації. Звідси – неможливість приймати рішення, що викликає невротичний стан. Тому поширюється намагання втекти від дійсності, від світу реального у світ уявний. Все, що відключає свідомість від сприйняття реальності, починає широко використовуватись людьми [2,151].

Одним із суттєвих наслідків загального порушення соціальної рівноваги є деформація соціального простору й часу в їх суб'єктивному сприйнятті. Найбільш глибокий пласт, на якому відбувається мобілізація внутрішніх ресурсів особистості для подолання кризи, - це регулювання людиною свого переживання часу. В трансформаційних структурах, де соціальний час особливий – розірваний і разом з тим дуже динамічний, - він чинить жорсткий тиск на людей. Тому активна «побудова» свого часу стає необхідним фактором

для успішного включення людини в перехідні структури, для збереження свободи життєвого вибору в умовах особливої, «перехідної» невизначеності. Соціальний простір змінюється такими темпами, які не відповідають адаптивним можливостям суб'єктів його сприйняття. У свідомості людей, які не встигають осмислено реструктурувати простір відповідно до об'єктивних змін, виникають соціально-просторові ілюзії: з одного боку, з'являються «міражі» великих держав, найдавніших націй, світових панувань, а з іншого – перспектива починає різко звужуватися, аж до замкнення психологічного горизонту на найближчому просторі соціального або ж фізичного виживання. Спостерігається психологічна замкненість, національний та індивідуальний ізоляціонізм. Водночас масовими стають уявлення про особливий шлях свого народу, про його виняткове право на історично спірні території, про особливу історичну місію тощо.

Суспільство, що трансформується, живе одночасно за різними парадигмами. Для сучасної ситуації характерна множинність ціннісних систем, в одному «просторі» свідомості громадається різні духовно-культурні спектри. Виникає криза цілей, криза ідеалів. Більшість соціальних груп достатньо виразно розуміють, чого вони не хочуть, але далеко не всі розуміють, чого вони хочуть насправді, які цілі ставлять перед собою в перетворюваній дійсності. У стані трансформаційної кризи наше суспільство не має загально-усвідомленого напрямку розвитку. Відсутність цілісного національного ідеалу, який би ґрунтувався на суспільному консенсусі, інтегрував би громадян в єдину національно-державну спільність, давав би людям спільну мету, нормальне явище в суспільстві, яке переживає революційну трансформацію. Не маючи орієнтира у вигляді національного ідеалу, який формує масові цінності, важко ідентифікувати національні інтереси країни. А це спричиняє труднощі у визначенні внутрішньо- та зовнішньополітичних цілей, завдань з їх реалізації, стратегії і тактики здійснення. Виробленню послідовно здійснюваної стратегії руху до якісного нового стану суспільства в Україні перешкоджає досить широкий діапазон цілей, які пропонуються різними соціально-політичними силами, рухами і партіями, що надають перевагу рекламним «моделям», «проектам», «концепціям», в яких немає твердої національної мети, проблем, які підлягають вирішенню, рівня вирішення проблем, методів вирішення та соціальних наслідків. Панує імпровізація, хоча рішення при цьому можуть бути більш чи менш вдалі. Якщо суспільство набуде переконливої мети, впевненості у майбутньому, стан невизначеності для соціальної системи буде ліквідований. Тому вітчизняні соціологи, політологи, філософи наголошують на тому, що зараз для України ключовим є питання мети, нового якісного стану, якого бажано досягти.

У зв'язку з цим перед соціальними науками постає завдання виявлення та вивчення нових ціннісних структур, аналізу макроідеологічних і ціннісно-адаптаційних процесів, які відбуваються в соціумі. В час радикальних змін, який переживає наше суспільство, виникає гостра потреба в серйозному критично-рефлексивному дослідженні природи та структури менталітету суспільства, передумов, які лежать в його основі, висхідних цінностей, норм та ідеалів, які виступають як явні чи неявні результати життєвої світоорієнтації людей.

1. Катаєв С. Несходжені лабіринти трансформації // Віче. - 1999. - № 6. - С. 3-12.
2. Кузьменко В.Л., Романчук О.К. На порозі Надцивілізації: системний аналіз актуальних проблем сучасності, соціальне прогнозування та футурологія. - Львів: Універсум, 1998. - 164 с.
3. Новгородцев П.И. Об общественном идеале. - М.: Изд-во «Пресса», 1991. - 638 с.
4. Поппер К. Логика и рост научного знания: Избранные работы: Пер с англ. - М.: Прогресс, 1983. - 608 с.

О.В. Баранник*

ДУХОВНО-КУЛЬТУРНІ ОРІЄНТИРИ КАТЕГОРІЙ ДОБРА І ЗЛА В УКРАЇНСЬКИХ, АНГЛІЙСЬКИХ ТА НІМЕЦЬКИХ ПАРЕМІЯХ (ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ)

Категорії добра і зла регулюють життя людини та все, що існує у світі. Від розуміння цих двох категорій та їх репрезентації у мовній та концептуальних картинах світу залежить принципове спрямування всієї системи відповідних етичних поглядів, формування моральних переконань людини. Пареміологічний фонд мов є цікавим і репрезентативним матеріалом, в якому простежується зріз «мова – культура - етнос». Це продуктивне джерело дослідження дає нам змогу проаналізувати категорії добра і зла у трьох мовах.

Оскільки проблема універсального і специфічного в уявленнях про добро і зло різних етносів є недостатньо висвітленою, то актуальність магістерської роботи визначається, з одного боку, малодослідженістю категорій добро і зло у пареміологічному фонді англійської, української та німецької мов, а з іншого - затребуваністю відповідних наукових розвідок та їх впливом на життя та світогляд людей.

Пріоритетним напрямом сучасних наукових розвідок є вивчення мови в тісному зв'язку з людиною, її свідомістю, мисленням і духовним світосприйняттям. Глобалізація охоплює все більше країн, сприяє зближенню культур різних народів. Інтеграція наукових дисциплін у нашому дослідженні реалізується у поєднанні сучасних досягнень етнопсихології, лінгвокультурології, релігії, етики, філософії.

Згідно з Біблійними уявленнями, добром є насамперед Бог і духовність, моральна стійкість віруючої людини, а злом – Сатана та гріх. Але католики, православні та протестанти по-різному оцінюють ці категорії. Творіння добрих справ для православних і протестантів є запорукою вічного життя в раю, добро – це шлях до Бога, свята віра в Спасителя і любов до всього живого. Католики розуміють добрі діяння як уникнення покарань на землі, тобто добро потрібно чинити, щоб не страждати за життя. Важливим є також і той факт, що православні та протестанти мають змогу спокутувати гріхи (зло) на сповіді, а католики вірять в існування чистилища, після якого можна отримати вічне життя в раю. Як бачимо, православ'я та протестантизм вбачають справжню суть релігії в духовному житті, а для католицизму істинною цінністю вважається життя на землі. Спільність релігійних віровчень православ'я та протестантизму

---

* студентка Черкаського державного технологічного університету

певною мірою можна пояснити неприйняттям певних католицьких догматів з боку протестантського уявлення праведного життя людини.

Як етичні категорії добро і зло являють собою оцінку поведінки людини, адже саме в цих поняттях розкриваються різні способи її ставлення до світу в цілому.

Добро і зло безперечно знаходять свій вияв у когнітивній діяльності людини, тобто пізнання цих категорій відтворює досвід всього людства. Поняття картини світу базується на дослідженні комплексу уявлень про навколишній світ, під яким розуміють людину, її буття, середовище, найважливіші умови існування в світі. Мовна та концептуальна картини світу тісно пов'язані між собою, відображають національну специфіку певного етносу і складають загальну базу знань людини.

Аналіз, проведений на матеріалі 500 пареміологічних одиниць відповідних тематичних груп, переконує: англійці, українці і німці уявляють добро людину правдивою, мужньою, з великою силою волі: «A good heart cannot lie» (Добре серце не може брехати), «Раз добром налите серце - повік правду скаже», «Muter Mann macht alles gut» (Мужня людина все перемагає). Разом з тим були знайдені відмінності.

Англійці вважають, що добро треба робити крадькома: «Do good by stealth and blush find it fame» (Робіть добро крадькома, червоніючи, коли це стає відомим), а українці переконують у відкритості добрих справ: «Добре діло - роби сміло». Німці ж просто радять творити добро: «Mache Gutes ohne Zweifel» (Роби добро без сумніву). Українці і німці мають спільну думку, що долати біду потрібно разом: «Разом будемо біду бити» та «Schweige über dein Pech nicht, erzähle nur» (Не мовчи про своє горе, а розкажи). В англійських прислів'ях знаходимо протилежний погляд: цей народ вважає, що кращий спосіб пережити лихо - приховати його: «He bears misery best who hides it most» (Горе краще зносить той, хто вміє приховувати його).

Категорія добра по-різному виявляється в оцінці таких важливих складових людського життя, як дружба і багатство. Друг для англійців, німців та українців завжди допоможе в скрутну хвилину, проте англійські і німецькі прислів'я підкреслюють певну дистанцію між друзями, недоторканність особистого життя: «Friends are thieves of time» (Друзі крадуть твій час) і «Die nächsten Freunde, die ärgsten Feinde» (Близькі друзі - небезпечні вороги).

Відмінною рисою є також уявлення про багатство. В українській мові багаті люди переважно жадібні, черстві, забувають про дружбу: «Заліз у багатство - забув і про братство». Англійці та німці, навпаки, пов'язують бідність з деградацією людини, простежується натяк на велич грошей: «An empty sack cannot stand upright» (Порожній лантух рівно не стоїть) і «Das liebe Geld kann alles» (Гроші можуть все).

Три народи мають спільні судження стосовно того, що гнів, плітки, жадібність, презирство є злом для людини. Англійці і німці знаходять своєрідне виправдання брехні, стверджуючи, що іноді потрібно «підсолодити» обман, щоб не було так гірко: «Apothecaries would not sugar their pills unless they were bitter» (Аптекарі не підсолоджувати б таблетки, якби вони не були гіркими) та «Eine ehrliche Lüge schadet nicht» (Свята брехня шкоди не принесе). В українських

прислів'ях знаходимо протилежне судження: «Краще гірка правда, ніж солодка брехня».

Репрезентація категорій добра і зла в досліджених пареміологічних одиницях англійців, німців і українців має більше спільних, ніж відмінних рис. Розбіжності в поглядах, виявлені в процесі дослідження, певною мірою можна пояснити впливом віровчення православ'я, католицтва і протестантизму.

В.В. Лучанська*

ЕКОЛОГІЯ КУЛЬТУРИ – КОНЦЕПЦІЯ ПОРЯТUNKУ ЛЮДСТВА ВІД ЕКОЛОГІЧНОЇ КАТАСТРОФИ

Розв'язання екологічної кризи передбачає не лише у сфері господарсько-економічної діяльності людей, але й сфері етичного вдосконалення людини, її культури взаємин з природою та іншими людьми. Між екологією і культурою існує нерозривний зв'язок: якість взаємодії людини з довкіллям завжди відображає той рівень культури, носієм якої людина є. Стан довкілля є важливим чинником існування людської цивілізації. Проблеми довкілля відображають політичні, культурно-екологічні засади.

Справжнім гарантом конституційного права особистості на сприятливе довкілля і достовірну екологічну інформацію повинна стати висока цивільна екологічна свідомість народу. Культура - та сфера людського буття, де слід шукати відповіді на екологічні проблеми, оскільки в її основі лежать загальнолюдські цінності. Показники сформованості культури необхідно досліджувати на рівні якісних змін у структурі особи і на рівні її проявів у взаємодії з навколишнім світом.

В основі формування стратегічного плану збереження і використання екологічної спадщини на довгострокову перспективу лежать такі принципи:

- екологічна культура – невід'ємна частина загальнолюдської культури, яка включає систему соціальних стосунків, моральних цінностей, норм і способів взаємодії суспільства з природним довкіллям;

- як система, екологічна культура виявляється в екологічно орієнтованій поведінці людей, усвідомленні загальної відповідальності за якість довкілля і високої соціальної значущості запобігання негативному впливу людини на довкілля;

- екологія культури передбачає пошук шляхів збереження і відновлення різних елементів культурного середовища, створеного людством впродовж історії культури;

- екологія культури як сфера культурологічного знання охоплює всі сфери життєдіяльності сучасної людини: взаємини з природою, життя суспільства, індивідуальне життя людини;

- гармонійне, небайдуже з'єднання особистої самосвідомості і суспільної проблематики виникає при глибокому розумінні свого життєвого простору -

---

* к.пед.н., докторант Київського національного університету культури і мистецтв

своїї малої батьківщини - конкретної території, локального соціоприродного ландшафту, в якому історично, століттями виникає самобутня культура українського народу;

- людина як істота гуманізує природу і саму себе, реалізуючи на практиці принципи сучасного екологічного гуманізму, в основі яких лежить концепція формування сфери розуму, ноосфери;

- екологічна культура характеризує рівень розвитку екологічної свідомості у людини і суспільстві, в якому виражено ціннісне ставлення до природного середовища як життєво необхідне.

В.М. Олінкевич*

ПРОСТІР УКРАЇНСЬКОГО МІСТА У КОНТЕКСТІ ПЕРМАНЕНТНО-ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО ВИБОРУ: АКТУАЛЬНЕ І ПОТЕНЦІЙНЕ

Інтенсивне залучення України у процеси глобалізації, новітньої урбанізації змушує аналізувати простір міста. Місто є історично *протоцивілізаційним* утворенням, потенційно здатним до інноваційних технологій та актуально причетним до появи сучасних трансформаційних процесів знання, суспільства та людини, тому актуальність і важливість даного питання не викликає різких зауваг. Місто як складний і проблемний феномен досліджували відомі філософи, соціологи: М. Вебер, Г. Зіммель, Ж. Бодріяр, Ф. Бродель, Р. Парк, Л. Вірт, Р. Редфільд та інші. На даний момент в українському філософському, соціологічному та культурологічному дискурсі проблему феномену міста аналізують: Л. Малес, Н. Гогохія, Радіонова, Р. Кісь та інші.

Місто, будучи "новою долею світу" (Ф. Бродель), відіграє фактично фундаментальну роль у конструюванні даного суспільства або ж є індикатором його занепаду. Українське місто, потерпаючи перед вибором принаймні двох культурних моделей соціального, економічного та ціннісного функціонування (сходу і заходу), стоїть перед вибором своєї логіки розвитку. Український культурний простір, будучи поділений (як свідомо кимось ззовні, так і через тривалий взаємозв'язок культур), потребує детального вивчення з урахуванням усіх частин цілого. В даному контексті з'являються міркування стосовно ідеї "двох Україн" (М. Рябчук).

Слід згадати вихід у світ спеціального випуску "України модерної", присвяченого культурному дисонансу, що позначений двома кодами міст - Львів і Донецьк. "Метою проекту було надати львів'янам і донецчанам заговорити власним голосом, що неминуче ставить у центр дослідження їхні ідентичності", - декларує Ярослав Грицак [1, с. 28]. Досвід економічних, наукових, суспільно-політичних трансформацій в історичній еволюції двох знакових міст дозволяє визначити проблеми у розвитку України, загалом. Внутрішні деструктивні перетворення, які є наслідком провокаційної політики іноземних держав, історично проявляються у складних суперечливих процесах еволюції простору

---

* аспірант Львівського національного університету імені Івана Франка

міста у якому, за слушним зауваженням Р. Кіся, формуються "поведінково-культурні взірці" та "ціннісні орієнтації". *Urban-простір* позиціонує себе як активне комунікативне поле. Саме воно інтенсивно промовляє до суб'єктивності, яка намагається увійти у простір знаків міста, зрозуміти його і *відбутись* як активний актор. Оновлення, адаптація новоцивілізаційних сенсів містом суб'єктивності виформовує персону, здатну до швидкого реагування на потоки нового і важливого акту творення. Простір міста потребує виваженої, осмисленої участі актора. Тому сьогодні одне із першочергових завдань - це "культурне опанування своїх міст", що забезпечить більше шансів для майбутнього, власне українського культурного простору [2, с. 197]. Часово-просторова інтервенція різних ідеологій і культур, що перешкождали становленню власне української свідомості, деактуалізують творчий вияв персони, залишаючи його у стані потенціального. Цілеспрямована дія руйнування актуального виразу потенційно сильної культури, що відбувалася за часів Радянського Союзу і відбувається до сьогодні, очевидно і вплинула на розвиток "фрустрації" української персони як суб'єкта конструювання публічного та приватного простору сучасного українського міста. Цей суб'єкт не в змозі конституювати раціональні та прагматичні сенси і норми, які усталюють кожну окрему "монаду" як національно-ідентифіковану одиницю задля громадянської дії.

Простір міста, володіючи інтелектуальним, технічним, освітнім потенціалом, стає генератором і, врешті, "заряджає", зміцнює ядро культури. Будучи постійно на межі вибору "до кого приєднатись", перед нами головно стоїть завдання, радше побудова власних інтелектуальних центрів, аніж повторення образу інших. В даному контексті важливими є три блоки питань: *мови* у майже цілком "зросійшених" містах, *влади на місцях*, що безпосередньо бере участь у розвитку інфраструктури та топонімізації простору міста та *національного бізнесу*, залучення капіталу якого стимулюватиме створення мистецьких галерей, музеїв, кінопроектів, що, у свою чергу, дасть більше шансів для побудови духу сучасного українського продуктивного міста.

Відсутність продуманої, конструктивної участі держави у процесі оновлення власне українського міста сприяє руйнуванню "клітин" української культури загалом. Питанню "культурної політики" присвячено праці співробітників Центру культурних досліджень України (О. Гриценко, М. Рябчук, В. Солодовник та інші).

Ставлення різних держав Центрально-Східної Європи до ренаціоналізації свого культурного простору різняться. У порівнянні з Польщею, Словенією, Чехією, які інтенсивно відроджують свій культурний простір і простір міста зокрема, уряд України приділяє недостатньо уваги цим важливим сегментам існування держави. Індиферентність влади до проблем, які виникають в українському суспільстві, сприяє поглибленню освітніх, наукових, економічних криз. Сьогодні відсутня інформаційна структура, здатна конкурувати супроти атак дезінформації інших держав. Постійні надривання у спробі подолати прірву між розумінням того, хто ворог, а хто друг провокують розвиток невизначеності у завтрашньому дні. Ситуація духовного і культурного занепаду вирішиться тоді, коли наукові проекти будуть фінансуватися власною державою (а не урядом іншої), відбуватиметься сприяння розвитку повної модернізації усіх сегментів

функціонування держави загалом та української урбанізації зокрема. Очевидно, що тільки тоді відбуватиметься становлення власне культурного простору українського міста.

1. Україна модерна («Львів - Донецьк: соціальні ідентичності в сучасній Україні». Спеціальний випуск). - Ч. 12(2). - Київ-Львів, 2007. - 360 с.
2. Кісь Р. Глобальне - національне - локальне (соціальна антропологія культурного простору). — Львів : Літопис, 2005. - 300 с.
3. <http://www.amazon.com/Image-City-Kevin-Lynch/dp/0262620014> Lynch, Kevin, The Image of the City, MIT Press, Cambridge MA 1960

Т. Софіюк*

ЄВРОПЕЙСЬКА ІДЕНТИЧНІСТЬ УКРАЇНИ: НОВИЙ ОБРАЗ КРАЇНИ (ЛІТЕРАТУРА)

В ХХ ст. українська література збагатилася багатьма творами великої історичної та художньої ваги. Можна стверджувати, що саме завдяки цим пам'яткам письменства вдалося зберегти від зникнення й забуття цілий світ, цілу планету українського життя. Сьогодні, коли ми маємо власну державність, необхідно осмислити й встановити місце цих творів у духовному житті нашого народу. Іноді можна почути твердження, що всі «білі плями» в українській культурі вже вивчено, тож потреби «винаходити велосипед» немає. Проте доки у свідомості людей не сформується новий образ «гуманітарної аури» України, доти можемо вважати, що нашу роботу не закінчено. Тільки після ґрунтовного дослідження всіх «складових» нашої ідентичності ми зможемо повністю відтворити всю картину життя української цивілізації. Ідея, образ «Модерної Великої України» є чи не найважливішою такою «складовою». В моєму баченні вона замикає ряд культурно-історичних образів-стадій нашої цивілізації: **Русі** (східнослов'янської держави, утвореної завдяки генієві Східної церкви), **Литви** (державних утворень південно-західної Русі, відділеної державними кордонами від північно-східної) та невітленої Мазепиної **Національної Монархії** (спроби пов'язати політично князівський і гетьманський Київ). Своє найповніше вираження ідея Великої України знайшла саме у літературній творчості українських письменників.

У жодному разі не претендуючи на істину, зосереджуюся на книгах, з часу написання яких минуло щонайменше п'ятдесят років, оскільки це, на мою думку, мінімально достатній період часу, щоб оцінити той чи інший витвір мистецтва. Саме ці твори, створені у відповідь на історичні й культурні виклики ХХ століття, дають можливість сьогодні говорити про європейську ідентичність України:

1919 рік - «Андрій Лаговський»;

1922 рік - «Похід Українських Армій на Київ-Одесу в 1919 році»;

1924 рік - «Сонячна машина»;

---

* студент Національної академії управління

1943 рік - «Україна в огні»;

1955 рік - «Темнота»;

1959 рік - «Розстріляне Відродження».

У своїй сукупності ці, на перший погляд, слабо поєднані між собою твори дають нам новий образ української України, той самий національний складник, без якого загальна мозаїка культурного світу України є неповною. Нова, **орієнтована на Європу культура України** починається з роману Агатангела Кримського «Андрій Лаговський». Якщо твори письменників кінця XIX – початку XX століть, спрямовані на модернізацію нашої літератури, ще були «компромісом з минулим», то твір Кримського **остаточно пориває з мистецькими традиціями XIX століття**. Український вчений кримськотатарського походження зі світовим ім'ям створив оригінальний роман, **співзвучний шуканням сучасної йому європейської літератури**. На початку минулого століття в Україні, **як і всюди в Європі**, люди «кінця віку» гостро відчували наближення катаклізмів космічного масштабу, які мали струснути континент. Традиції інтелектуальної прози, породженої «історичним і світовим переломом» 1914-1923 років, закладені в нашому письменстві Агатангелом Кримським, були продовжені згодом українськими письменниками Розстріляного Відродження і МУРУ. Однак з романом «Андрій Лаговський» закінчується «доба кризи і песимізму» в українському культурному світі й починається інший період – період світових воєн, національних революцій і грандіозних соціальних експериментів.

Після закінчення Першої світової війни українці **як і інші поневолені народи Європи**, боролися за свою незалежність. Війни 1917-1919 років закінчилися поразкою, але спричинилися до небаченого культурного розквіту українства у двадцятих роках. Про **співзвучну прагненням багатьох європейських народів** боротьбу українських армій розповів у своїй праці Микола Капустянський. Його книга має велику художню цінність і **продовжує класичні традиції європейської військової літератури**. Не менш яскраво засвідчили **європейську спрямованість тогочасного українського письменства** створені у двадцяті роки шедеври художньої літератури. Найсильнішою з них була Винниченкова «Сонячна машина», якою український автор, опанувавши прийом художнього прогнозування майбутнього, **збагатив культуру цілого континенту – батьківщини наукової фантастики**.

Однак період «Червоного Ренесансу» був недовговічним. Країна, народ якої не зрікався визвольної боротьби, а еліта відверто проголосила орієнтацію на **«психологічну Європу»**, загрожувала самому існуванню комуністичної імперії. Що було далі, відомо... «У нас уничтожили не только людей, национальную культуру уничтожили», - сказав один з героїв роману Васілія Гроссмана «Жизнь и судьба». Це твердження справедливе також і щодо України, на яку у більшовицьких керівників, як писав згаданий автор у повісті «Все течет», «больше всего злобы было». Удару було завдано носіям національної культури. «Крестьяне с землей, с природой общаются, оттуда нравственное берут. Интеллигенты – с высшей работой мысли», - писав Олександр Солженіцин. Знищення національної еліти, «друга революція» на селі, руйнування безцінних пам'яток культури стали відповіддю злочинної влади

на сміливість бездержавного народу. Сила, що несла в собі національну гідність і прагнення до справедливості, була майже повністю стерта з обличчя землі, а все, що від неї лишилося – залякане й деморалізоване. «...врагом советской власти и правящей партии сделался весь народ, и она никого так не боялась, как своего народа, и, мстя за страх свой,... сводила и свела его со свету... а у того, который остался, надорвала стантовую жилу, довела его до вырождения, ...раба породила», - писав Віктор Астаф'єв... Потім на українську землю прийшла найстрашніша в історії війна. Західні демократії не спромоглися вчасно дати відсіч тоталітарним режимам, тому **про європейську ідентичність в ті страшні роки не йшлося**. Постало питання про життя або загибель цілого народу, який опинився між двома людожерськими системами. Втім, написана у роки війни кіноповість Олександра Довженка, **глибоко національна** й сучасна сьогодні, страшна своєю правдою, **утверджувала силу українського духу**, а отже, була першим кроком до відродження нашого народу...

Якщо потворність гітлерівського панування була зображена Довженком в усій повноті, то тільки в еміграції можна було осмислити страшний досвід перебування українства під владою «Чингісхана з телеграфом». Улас Самчук, **продовжуючи перерваний на початку тридцятих мистецький шлях України до Європи**, з найбільшою силою змалював у романі «Темнота» морок більшовицького панування у нашій країні. Його книга, попри суперечливість постаті автора, є чи не найбільшим досягненням української літератури. Втім, дозволю собі процитувати слова Вольтера, який сказав, що великих людей потрібно оцінювати за їхніми головними діяннями, а не за помилками... Нарешті, через чотири роки після того, як Улас Олексійович поставив крапку у своєму романі, у Парижі інший український інтелігент – Юрій Лаврінченко – видав хрестоматію «Розстріляне Відродження», в якій звернувся до долі й творчості трагічного мистецького покоління 1917-1933 років, **досвід якого потребував нового осмислення**. Так українські митці, переживши жахи 1930-1940-х років, знайшли в собі сили продовжити **утверджений на початку ХХ століття шлях до Європи** навіть ціною розлуки з рідною землею. «Діаспора зберегла національну ідею... витворену на материку», - влучно висловився Роман Іванчук.

Наш теперішній шлях до Європи починається з нового прочитання нашої літератури минулого століття. Чому український народ, який самовіддано боровся за свою свободу, потрапив, за словами Віктора Астаф'єва, під владу «наглих авантюристів типа Гітлера-Сталина»? Чому стали можливими жахіття ХХ століття? Який досвід повинні ми винести з перебування в межах євразійської цивілізації? Де знаходяться геополітичні пріоритети України? Відповіді на ці питання містяться у зазначених вище книгах. Споглядаючи яскраво зображену у творах національних письменників посталу на мить («на миг воскреснули народи») Модерну Велику Україну, невід'ємну частину Європи, ми, сподіваюся, зможемо зробити правильні висновки з нашого не такого далекого минулого і відтворимо нарешті повну картину життя нашої цивілізації.

ОБРАЗ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ В ХУДОЖНЬОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНСЬКОГО СЬОГОДЕННЯ

Актуальність середньовіччя в художній культурі сьогодення, окрім іншого, найперше пов'язана з різними формами націоналізму. Яке б уявлення про націоналізм не існувало в суспільстві, дослідники переконанні, що без нього важко уявити формування багатьох модерних держав. Зародившись на ґрунті романтизму, національні рухи дали поштовх для нового прочитання історії, відродження рідної мови, розвитку літератури, відновлення національних мистецтв, музики, ремесел тощо. І на цьому шляху важливу роль відводилось «золотому віку» як ключовому чиннику формування національної свідомості та ідентичності. Так, Е. Сміт, посилаючись на своїх попередників Е. Ренана і Дж. Армстронґа, відзначає роль «ідеалізованої пам'яті» про «золотий вік» чи «золоті віки», які асоціюються з високими чеснотами, героїзмом, красою, знаннями, святістю, владою і багатством. Загалом, в «ідеалізованій пам'яті» така епоха відрізняється колективною гідністю і зовнішнім престижем.

У цьому контексті Е. Сміт підкреслює, що колективна ідеалізована пам'ять зазвичай пов'язана з ідеалізацією, певним перебільшенням і героїзацією, які у свою чергу, асоціюються з міфом і легендою. Він висловлює гіпотезу про те, що чим краще золотий вік задокументований і знаний, тим більший вплив він здійснює на подальші генерації і епохи в розвитку нації. Е. Сміт зазначає, що, скажімо, Стародавні Афіни можуть чинити більший вплив на сучасних греків, ніж період Київської Русі на сучасних українців (sic!) [2; 583].

Очевидно, що британський вчений, висловлюючи таке припущення, не був глибоко обізнаним з українськими реаліями. Бо, як показує мистецький досвід (а він нас цікавить передусім), насправді ми можемо пересвідчитись у протилежному: *естетична рефлексія древньоруського мистецтва стала одним із засобів ідентифікації української національної культури.*

Ще на початку минулого століття образ середньовіччя суттєво вплинув на естетичну свідомість багатьох українських художників, письменників і мислителів. У містичний світ символічного релігійного мистецтва прагнули проникнути багато практиків авангарду та модернізму. Так, наслідування середньовічного іконопису лягло в основу художньої творчості основоположника неовізантизму Михайла Бойчука і згодом оформилось у школу (бойчукістів). Але паралельно цьому формально-живописні якості ікони були заакцентовані в художників, які підтримували ідею творення національного стилю (Я. Стрихманчук, П. Холодний, Г. Нарбут), а також лягли в основу експериментів з художньою формою практиків авангарду (О. Екстер, В. Татлін). Небезпідставно, відомий український теоретик і практик мистецтва О. Грищенко ще в 1913 р. висловив думку, що тогочасне зацікавлення російських та українських художників французьким мистецтвом не має нічого спільного з бажанням копіювати кубізм. Це, за переконанням митця, було «висловленням

* аспірант Львівської національної академії мистецтв

автентичної національної якості, що сягала своїм корінням давньої іконографії, успадкованої від Візантії» [1; 32].

Але не тільки композиційно-живописні ознаки ікони визначають творчу орієнтацію митців. Як предмет тривалого і заглибленого споглядання, а також ініціатор духовної концентрації глядача сакральне мистецтво стає ідейно близьким теоретичним обґрунтуванням кубо-футуризму О. Богомазовим, а також у творенні міфу супрематизму К. Малевичем. Останній, між іншим, у «Чорному квадраті» бачив нову ікону ХХ ст. Загалом ідея про те, що мистецтво не повинно наслідувати природу, а бути висловом духу (при тому сакрального) єднає вже не одну генерацію художників: К. Звіринського, Ю. Новосільського, О. Задорожного, М. Стороженка, Л. Медведя, О. Мінька та ін.

Теорія і практика середньовічного мистецтва стала одним із факторів інтелектуальних домагань релігійних мислителів, науковців і церковних діячів. На основі Церковного Передання, а також мистецтвознавства, богослов'я, релігійної філософії, семіотики «середньовічна ікона» постає вагомим домінантом християнської і національних культур. Характерною особливістю її смислового оновлення став образно-метафоричний тон дослідників: «умозріння у фарбах» (Є. Трубецької), «образ вічності» (А. Шептицький), «зображення таїнства» (папа Іван-Павло II), «символ присутності і дії Божої» (І. Музичка), «всеосяжний твір людських рук» (В. Овсійчук) тощо.

Внаслідок цього постали нові теорії церковного мистецтва, у яких продовження традицій візантійського символічного мистецтва інтерпретується як акт ідентифікації української культури, її самотності й окремішності, найперше від західної. Впродовж минулого століття, а також і сьогодні парадигма пошуку адекватної художньої форми в іконописі практично завжди зміщується в бік мистецтва Київської Русі. Інша річ, що у Львові ідеали «золотого віку» переплетені ще й з традиціями малярства XV ст., яке репрезентоване чисельними творами в збірках Національного музею ім. А. Шептицького та Картинній галереї, а в Києві з мистецтвом бароко, що найяскравіше представлене у Києво-Печерській Лаврі. Але цим тільки підкреслюється продовження (тяглість) візантійських традицій. І коли мова йде про естетичні чинники формування сучасного іконопису, то практично в кожному випадку ми найчастіше спостерігаємо апеляцію до ідеалів середньовіччя.

Насамкінець зазначимо, що ідеалізований образ українського середньовіччя (як «золотого віку») є сьогодні найменшим подразником у конфесійних і політичних протиріччях в Україні. Ідея Київської Церкви як духовного орієнтира єдності українців актуальна в усіх східнохристиянських конфесіях (УПЦ МП, УГКЦ, УАПЦ, УПЦ КП). Будучи найбільш віддаленою в часі і найменш задокументованою епохою (християнською) Київська Русь впродовж останнього століття є найбільш адекватною в інтерпретації (за змістом і формою) української національної самотності.

1. Мудрак М. Український авангард // Український модернізм 1910-1930 / Альбом. - Хмельницький: Галерея. - 2006. - С. 32.

2. Smits, Antony D. "LSE Centennial Lecture: The Resurgence of Nationalism? Myth and Memory in the Renewal of Nations." . The British Journal of Sociology, Vol. 47, No. 4 (Dec., 1996), P. 583.

ЗНАЧИМІСТЬ КОЛЬОРУ В УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ ВІРУВАННЯХ (НА ПРИКЛАДІ СИМВОЛІКИ ТВАРИН)

Перегляд і відродження національних духовних цінностей вимагає передусім звернення до народних вірувань та уявлень. В останніх карбується досвід світосприйняття наших предків, який утворює основу культурного й релігійного розвитку народу. Відомо, що життєві цикли архаїчної людини збігаються з космічними, а світ природи має для неї сакральний характер. Будь-який навколишній об'єкт набуває символічного значення тією мірою, якою включається в культові чи магічне дійство.

В контексті даного дослідження слід зробити акцент на розкритті особливостей трактування символіки тварин через концепт кольору у давніх українських віруваннях, що знайшла своє відображення у фольклорних текстах і магічно-релігійних діях (замовляння, тлумачення снів). Варто вказати на основні моменти реалізації кольорового коду у символіці тварин.

По-перше, колір, а точніше «забарвлення» відноситься до одного з критеріїв способу номінації тварин (наприклад, чорногуз, краснопірка). А у випадку з ящіркою кольорові відмінності набувають значення статевої диференціації: українці Катеринославської губернії зелену ящірку вважають жіночою. «дівчачою», а сіру – чоловічою, «хлоп'ячою».

По-друге, чорний і білий кольори виступають як оціночні, утворюючи опозиції: чистий-нечистий; диявольський-божественний, святий; хижий і злий – добрий і смиренний; темрява-світло. Ці опозиції яскраво відображені у протиставленні лиховісних чорних птахів родини воронових (ворон, ворона, крук, галка) та деяких особливо шанованих птахів (білий голуб, біла лебідка). Недобре передрікає чорний метелик магьосниця, який влітає в будинок через вікно. Великого чорного метелика (вещерицю) посилає відьма, аби викрасти молоко у вівці. Також опозиція чорне-біле простежується у ласки, ластівки, сороки, якщо вони пролітають під коровою. В останньої може з'явитися кров у молоці, бо під час руху чорна спинка тварини була спрямована прямо на вим'я. Поганою прикметою вважалося, коли в будинку з'являються лише чорні мурахи.

По-третє, одночасно чорний і білий кольори характеризують хтонічних тварин: чорний бобер, чорний ворон, біла домова змія, біла ласка. В народних уявленнях домова ласка вважалася покровительською худоби. На Поліссі кольором ласки визначалася масть майбутньої худоби (якщо кінч чи корова будуть не тієї масті, то ласка їх мучитиме, лоскотатиме). Мотив вибору домашніх тварин, згідно з мастю ласки, знаходить відображення у лексиці: підласа, підласий (світло-руда корова чи бичок з білим животом). Що стосується білої змії, то вважалося, що вона очищає й оберігає оселю, приносить статки і добробут. На Закарпатті вірять, що існує змія-газдівник, яка живе під порогом у кожному домі. У багатьох вона сірого кольору, а у бідних – маленька.

По-четверте, білий і чорний кольори виконують маркувальну функцію, виокремлюючи особливих персонажів серед їм подібних: білий цар змії; білий

* аспірант Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

цар вовків; особлива біла ластівка; чорний лелека як головний серед інших лелек; магічні та демонічні властивості чорного kota, чорної курки, чорного пса без жодної світлої плями.

По-п'яте, протиставлення червоного та чорного актуально у символіці тарганів, мурах і цвіркунів. Згідно з гуцульським повір'ям, якщо на місці, вибраному для будівництва житла, виявиться мурашник з рудими мурахами, то це передвіщає щастя, а якщо з чорними – то нещастя.

По-шосте, червоний колір часто має конкретну символіку, наприклад вогняну (червоний півень, білка, лисиця) чи сонячну (руда корова попереду черги, що повертається з пасовища – до ясного дня). Варто зауважити, що змія співвідноситься не лише з водою, дощем, але й із «замиканням води», засухою. На Закарпатті існують уявлення про особливого червоно-вогняного полося, шестиметрову змію, яка може підпалити ліс, будинок, кошару. Також червоному присується захисна функція. Він використовується як оберіг від змій, вовка.

Насамкінець слід зазначити, що конкретна символіка властива різним кольорам; яскравість і плямистість міфологічно значимі для змій, деяких птахів та яєць. Однією з найважливіших міфологічних особливостей змії є її пов'язаність із землею та небесною вологою. На Закарпатті відомі оповіді про могутнього літаючого змія «шаркана», який оберігає воду і не дає її людям. Також у цьому регіоні веселку ототожнюють зі змієм-велетнем, який п'є воду з рік, озер, потоків, наповнюючи нею дощові хмари. Саму веселку інколи називають змієм. У південних слов'ян існує звичай передбачати за яскравістю кольорів веселки достаток тих чи інших матеріальних благ – жита, вина, грошей, меду тощо. Щодо різнобарв'я перших весняних метеликів, то на Поліссі вважають, якщо навесні з'явиться багато червоних або жовтих метеликів, то літо буде сухе і буде врожай на мед, а якщо більшість метеликів білого кольору – слід чекати дощового літа та багато молока у корів.

Кольорова символіка актуалізується у тваринницькій практиці, зокрема у виборі масті худоби (масть худоби може визначатися за кольором змії, що живе на подвір'ї; ласки, що живе у хліві; кольором волосся господаря; кольором жучка, якого знаходять на столі у сні після різдвяних свят тощо).

Отже, колір є функціонально значущою характеристикою в народних віруваннях та уявленнях. Символіка тварин яскравий тому приклад. У ній домінують роль відіграють маркувальна й оціночні функції кольору.

1. Гура А.В. Символіка животних в славянській народній традиції / А.В. Гура. – М.: Индрик, 1997. - 912 с.

А. Безкровна*

УКРАЇНСЬКИЙ ПОСТМОДЕРНИЙ ЖИВОПИС: РУХ У МАЙБУТНЄ?

Упродовж останніх років в Україні феномен постмодернізму і навіть сам термін стали об'єктами різномасштабних теоретичних спекуляцій, імпульсом і причиною вже не лише суто літературних і мистецьких, а й суспільних дискусій.

---

* студентка Національної академії управління

Слід розрізнити терміни власне “постмодернізм” — означення історичної епохи, що прийшла на зміну епосі модернізму та “постмодерність”, який використовується для означення проявів постмодернізму у соціальній і культурній сферах.

Постмодерність має свою неповторну філософію. Прихильники цієї мистецької течії, переконавшись у марності ідеологічних ілюзій, втративши надію покращити буття, вважають, що людина не лише не в змозі зрозуміти світ, а й осягнути його. Вони вважають, що подія завжди випереджає теорію, тому прогрес — це лише ілюзія. Таким чином, з’являється відчуття вичерпності історії, мистецтва, самого буття людини. Можна сказати, що постмодерність — це вияв капітуляції інтелектуалів перед тотальністю ЗМІ та масової культури.

Цілком очевидно, що явище постмодернізму не обмежується культурою, а фактично торкається всіх форм життя постіндустріального суспільства, охоплюючи собою також політику і громадянську свідомість у цілому. Екстраполяція проблеми постмодернізму з культурного простору на інші простори самореалізації людини і суспільства не лише можлива, а й необхідна саме тому, що постмодернізм є світовідчуття, що перетворилося на світогляд. Як світогляд постмодерністська оптика, - незалежно від того, є вона органічною чи надуманою, - пронизала інтелектуальне життя нових поколінь доби посттоталітаризму, спричинивши ґенераційні протистояння і кризові явища не лише в культурі, а й у суспільно-політичній сфері.

Американський культуролог Ігаб Хассан визначає постмодерність як сукупність таких рис: невизначеність (відсутність певної загальної тези, мети); фрагментарність (художники використовують фрагменти багатьох стилів мистецтва; полотна складаються з багатьох частинок, що формують ціле); деканонізація (відмова від традицій і канонів академічного мистецтва); іронія (висміювання сучасності, іронізація образів) тощо.

Всі ці риси проявляються в українському постмодерністському живописі, з приводу якого ведеться багато культурологічних дискусій. Теоретичні суперечки про постмодернізм на українських теренах об’єднує одна спільна риса: постмодернізм трактується як певна закономірність української культури як частини культури європейської, і водночас як необхідна фаза “вивільнення” української культури від внутрішніх ідеологічних та естетичних стереотипів.

Якщо говорити про молодих постмодерністів, то можна чітко побачити, що їх мистецтво є свідомим і має на меті змусити задуматись усіх оточуючих над стилем життя, притаманним сучасному світові. Воно показує його, але як і все постмодерне, впевнене в тому, що світ дійшов до тієї стадії свого розвитку, коли неможливо вплинути на хід історії.

Першопрохідцями та ідейними батьками молодих українських постмодерних митців були художники В. Комар і О. Меламід, які своєю творчістю кинули виклик всій тоталітарній системі СРСР, заснувавши новий художній напрям — соц-арт. Вони пішли проти системи, за що і були позбавлені радянського громадянства. В роботах цих художників іде осуд, іронічне висміювання реакційних, застійних порядків і відсталих поглядів радянської культури, поєднується академічна живописна традиція з радикальними художніми засобами, часто новітніми. Цікавою є серія картин, створена цими

художниками, яка називається "Пошуки ідеальної картини": зібравши і переосмисливши соціальні, філософські, побутові погляди і традиції різних народів світу, дослідивши їх міфологію і казки, В. Комар і О. Меламід створили картини, що, на їх думку, найточніше передають світобачення тієї чи іншої нації. Яскравим прикладом є картина "Хрюшки-піонери в сосновом лесу", де митці намагались передати світовідчуття росіян.

Молоді постмодерністи України, взявши приклад з В. Комара та О. Меламіда, намагаються у своєму мистецтві висвітлити сучасні проблеми суспільства, показати, що сучасні ЗМІ і так званий "ширпотреб", зомбують людство.

Апогеєм українського молодіжного постмодернізму можна вважати Всеукраїнську студентську бієнале плаката — виставку студентського мистецтва, на якій молоді художники презентують свої роботи, намагаючись передати світовідчуття в композиційних етюдах на актуальні для України теми. Остання Бієнале проходила в Києві в грудні 2009 - січні 2010 рр. Заслужовують на увагу роботи:

Ольги Кушнір "Твоя мова — твоя культура", в якій художниця намагалась передати своє ставлення до спалювання рідної мови дворовими говірками та нецензурщиною, що виражено через прийом колажу (пивна пробка замість рота);

Ольги Дружиніної "Не убий", де передається ставлення до абортів: "він теж прагне сонця...", - говорить вона нам про зародок людини;

Віталіні Лопухіної "Ми робимо все" - знаковим є зображення дерев - труб заводів, з яких іде забруднення довкілля. Віталіна недомовляє, що ми робимо все, щоб це довкілля знищити;

Олени Гаврилюк "Коли я виросту" - наше телебачення з дитинства привчає до насильства. Художниця намагається опротестувати такий хід речей;

Ірини Шкаровської "Людина і природа", де художниця показує, що людина так спотворила довкілля, що для неї самої місця в навколишньому середовищі вже майже не залишилось.

З робіт цих художниць можна побачити, що новітнє українське мистецтво стало технологізованим, комп'ютерним — студенти використовують доступні їм засоби самовираження, нові комп'ютерні технології. Це добре, адже ХХІ століття пропонує нам широкий спектр можливостей і художніх матеріалів, недоступних нашим попередникам: комп'ютерну графіку, цифрову фотографію, надпотужні оптичні прилади тощо.

Жодне мистецтво не може розвиватись без підтримки, не стане відомим без уваги громадськості. В Україні існує Фонд сприяння розвитку мистецтв, який допомагає молодим художникам донести свої ідеї в широкі маси шляхом організації виставок і вернісажів. Нещодавно проходила виставка молодих постмодерністів під назвою "Christmas & Jazz", на якій були представлені роботи талановитих художників: Т. Свірелі, Б. Єгізаряна, В. Хайдурової, А. Валієвої, Р. Сейдімова, С. Фесенко, В. Чумаченка, В. Медведєвої. Всіх їх об'єднує спільна мета — донести своє світобачення до оточуючих.

Не залишилась поза увагою постмодернізму і скульптура. Хотілося б відмітити роботу М. Грицюка "Jazz or coming back to New Orleans", в якій

скульптор виразив своє ставлення до відбудови Нового Орлеану (джазової столиці США) після урагану Катріна.

Отже, новітнє українське мистецтво знайшло свій вираз у постмодерністичних постулатах, за допомогою яких художники шукають гармонії у бутті людей. Український постмодернізм не має власного національного обличчя не тільки тому, що це зовсім нова течія, а й тому, що постмодернізм, як будь-яка масова культура, не має свого обличчя.

У процесі творчості формується нове світобачення: розгубленість нації, яка загартована політичними й економічними колізіями, вже втомилася від невизначеності. При цьому вимальовується національний колорит у кольоровій гамі, яку використовують постмодерністи: чисті, насичені червоний, жовтий, зелений, синій, білий (що походить ще від барокових часів). Використання національних символів у роботах: калина, мальви, багато флористичних мотивів. Весь постмодерний світогляд, зокрема живописна традиція з її фрагментарністю, гібридністю, є необхідною перехідною ланкою до формування нової національної системи переконань, яка уособлювала б українську ментальність і виражала б наш волелюбний, незламний дух.

С. Палій, М. Могильна*

УКРАЇНСЬКИЙ ПОСТМОДЕРНИЙ ТЕАТР ОСТАННЬОЇ ЧВЕРТІ ХХ СТОЛІТТЯ

На початку ХХІ ст. світ опинився перед фактом кардинальних змін – змін парадигми. "Ми живемо, як мені здається, у стані неперервного перезбудження нашої історичної свідомості, – розмірковує сучасний німецький філософ Х.-Г. Гадамер. – Наслідком цього перезбудження і... прикрим непорозумінням є прагнення перед лицем такої переоцінки історичних змін спертися на вічний лад природи й використати людську природність для узаконення ідеї природного права".

З огляду на теорію масових комунікацій канадійського філософа Г. Маклюєна ми можемо розглядати мистецтво і театр як синтетичний феномен візуальної й вербальної комунікації – прообраз телебачення та його універсальніше першоджерело. Адже театр – продукт високої й масової культури. Театралізовані обряди і ритуали, народні забави століттями виконували функції носіїв інформації й культури, знань і духовних цінностей. Так було за часів первісного суспільства, у добу грецької класики чи Просвітництва. Епоха електронних ЗМІ не лише не заважає розвитку видовищної й драматичної культури, а ще й повертає нас до стихії імprovізованого усного мовлення та колективного типу масової культури.

Що таке постмодернізм? Стиль? Феномен чи спосіб перебування в культурі? Питання складне, адже над ним ламають голову цілком відповідальні мужі думки та духу, серед яких – Р. Барт і Ж. Дерріда, Нам Джун Пайк і Антьє Греневиц, Сьюзен Геблік і Вельш, Ліотар і де Мен, теоретики Мистецтва Нового

---

* студенти Національної академії управління

Віку. Постмодернізм розвів їх по обидва боки барикад, щоправда опонентів у постмодернізмі виявилось більше – спрацьовує ефект елітної групи.

Постмодернізм звинувачують у безлічі гріхів: він цілком побудований на запозиченнях і цитатах; він поверхневий і несамобутній; він відмінив ціннісні ієрархії, винен у розпаді, у відриві сутності від «означуваного», йому закидають гедонізм, загравання з «низом» культури, втрату критеріїв професіоналізму тощо. Постмодернізм – знак смерті автора, класичної культури, традицій, норм, еталонів. Він – відступник, зрадник, ненависний аутсайдер у компанії високочоліх.

Актуальність даної теми полягає в тому, що сьогодні сучасний світ - і Україна в тому числі – намагається подолати кризу (економічну, соціальну, політичну, а разом з ними і духовну). А для подолання кризи необхідно з'ясувати причини її появи, що призвело до негараздів в житті людей та їхній свідомості. У цьому нам допоможе детальний аналіз сучасної доби, а саме доби постмодернізму.

Культура і, зокрема, театр здавна знають прийом цитування, внесення в текст чужих фрагментів, що вже само по собі змінює смисл першооснови і спонукає до нових смислообразів. Історія для постмодерністів – ігрове поле, на якому вони іронічно жонглюють цитатами. І якщо все вигадано до нас, то всі карти у нас в руках, їх потрібно лише розкласти за своєю фантазією. У той же час це тільки бекграунд, основа для створення оригінальної міфології окремого автора.

Сучасний український театр періодично пропонує глядачу версії з особливим типом дистанції для традиційної і класичної культури. Прикладом послідовної постмодерністської естетики є «Гамлет-Лабіринт» О. Ліпчина, поставлений ним у Центрі Леся Курбаса. Хотілося б нагадати, що сучасна театральна світова шекспіріана практично вся пронизана естетикою відчуження від «класичного» дискурсу.

Текст Шекспіра тут «відкріплено» від конкретних персонажів – він довільно плаває, перетікаючи від Офелії до Гертруди, від Гамлета до Гільденстерна тощо. З тієї ж причини Гамлетом може бути Вона, актриса. Текст сам обирає собі носія. Пропонується версія безконечності Гри, що залучає до себе все і всіх. А втім вже стало трюїзом говорити про те, що постмодернізм не лише нічого поза Грою, - не надумайте заперечувати його – він ураз поставить Вас на місце, нав'язавши Вам одну з ролей його п'єси, і вам нічого не залишиться, як визнати над собою його владу. Постмодернізм реабілітує гру як самоцінність (близькість з модерном), як основу вітальності. Вона – чуттєва і неприборкана – важливіша від усіх раціональних конструкцій будь-якої з ієрархій. Адже головне – рівність усіх. Це стало одним із структуротворчих елементів постмодернізму – він кожному надає рівне право на висловлювання, яке навіть не потребує відгуку. Річ, людина, квітка, вода, дзеркало мають «власний кут зору». Зауважте, людина не «над», а врівень з усіма. Її вилучено з ієрархії. Подібне було – людина, як відомо, не завжди була вінцем творіння. Теоцентрична модель культури відводила людині вторинну роль, хоч з ієрархії не вилучала.

Іронічний ключ, що майже завжди переважає у версіях постмодерністів, аж ніяк не заважає загальній рівності всіх перед усіма і всім – навпаки, лише

загострює її. Постмодернізм понад усе поціновує свободу, лишає недоторканими чуттєвість та антираціоналізм.

Постмодернізм приручає «верх» заради «низу». Його демократичний свербіж – спалах карнавального сценарію. Як у дзеркалах, що приховують сутність, остання мерехтить формами, прикриттями, ілюзіями, двійниками.

У виставі «Гамлет», ніби у зворотній перспективі, режисер демонструє репетицію-самогубство. Актриса, що виконує роль Гамлета, в матросці (костюм хлопчика-підлітка) повільно занурюється в басейн із справжньою водою. Смерть? Так. Але віримо лише до тієї миті, доки несподівано над «покійником» не злітає величезний метелик у формі квітки (душа?), що тріпотить в руках «самогубця». Знову Гра. Весь світ грає комедію – цю знамениту формулу постмодерн наповнює точністю, що їй мав би позаздрити її творець.

Постмодернізм – за спонтанність, що вміщує все – і хаос, і перешкоди, й еkleктику, й надлишок чуттєвості. Хоча – знову-таки – не можна не сказати і в цьому випадку про своєрідне наслідування традиції пародійного слова, містифікації.

Сумніви Гамлета доби Шекспіра – і Гамлета кінця ХХ ст. – як негативно-позитивне віддзеркалення Сумніву екзистенційного. Сучасна людина не те, щоб співчуває Гамлету з його «Бути чи не бути» (цей монолог взагалі вилучений з вистави). Викладається концепція тотальної, глобальної нелюдськості. Норми аристократичного канону зазнали змін – «бути чи не бути» сьогодні все більше узалежнюється від масштабів, де «Данія – тюрма» - лише клітинка і відчуженому духовному океані (хоча й та Данія сприймалась як мікросвіт великого Всесвіту, однак останній не сприймався свідомістю як безконечно трагічний).

Йшлося про те, що класична драма, скажімо, така популярна, як Шекспір чи Чехов, з відомими сюжетами, - у театрі може радикально видозмінюватися і однією з ліній пошуків стане використання театром своєрідного тексту: «а що було б, якби?...» Якби Гамлет поставився інакше до Привида чи одружився з Офелією? Чи Лопухін не купив би вишневий сад? А, може, як пушкінська Тетяна, яка таке втяла – раптом одружилася, чим невимовно здивувала її автора, - і чехівська Варя вийшла б заміж за Лопухіна? Тобто, що було б, якби життя запропонувало відомим художнім текстам нові мотивації, які нагромаджуються протягом десятиліть у процесі творення нових жанрів, стилів і нових свобод. Але для яких «архетипом» залишаються потужні класичні тексти.

Це своєрідна і вічна гра художнього й нехудожнього, елітного і масового, високого й профанного, що втручається, зокрема, і в класичні тексти як репрезентати багатозначних, вкрай широких горизонтів змістів.

«Три сестри» в постановці Андрія Жолдака у Національнмв театрі імені І. Франка безпосередньо до цього феномену і належать. Режисер здійснює радикальну трансформацію Чехова. Вистава навіть не «за мотивами» драматурга. Імпульсом стали тексти самого автора, який хотів зазирнути у майбутнє. Режисер скорочує проєкцію до тридцяти-сорока років, трансформуючи сюжет Чехова у майбутнє, вже відоме нашим поколінням.

Дія за дією – вистава вперто скаче крізь часи. Сестри марніють, втрачають стиль і стать... Час п'єси розтягується, «натягується» на ціле століття. Чи не

тому – всі оті відчайдушні спроби авторів вистави вмістити в неї всю історію й енциклопедію життя?.. Але далекоглядні автори прокоментували і це у програмці: така пробіжка по добі потрібна для того, щоби глядач зрозумів, що ця історія могла відбутися за будь-яких часів.

Приклад з виставою Жолдака показовий. «Віртуальний» сюжет з актуалізованою політичною складовою витісняє, відчужує домінуючу, класичну лінію з її розгалуженими «вільними» багатозначними мотиваціями. Фундаментальні символи й алегорії, ніби зіткнувшись із підсвідомим, тимчасово «розщепились» на нові сенсорні метафори, що втягнули в себе новий досвід, який хоча і не був передбачений Чеховим у реалізованих історією формах, проте екзистенційно була передбачена демістифікація віри, ідеалізму, автентичності саме великим катаклізмом.

Таким чином, постмодернізм «відмінив» домінуючий центр як єдиний. Процес у театрі в останні двадцять років породжував нові локальні центри з власними просторами, власними змістами та орієнтаціями, які коригували з великим Центром, з домінуючими картинами світу і цінностями за власними законами. Експеримент накопичував на краях шкали, на периферії власні полігони. Вони були динамічні і точні й відповідали за той ряд цінностей, які передусім засвідчували їхній дефіцит у суспільній свідомості.

О.С. Перетятя*

ВИХОВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ УКРАЇНСЬКОЇ КАЗКИ В ПРОЦЕСІ СКЛАДНИХ ПОЛІТИЧНИХ І СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ КІНЦЯ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

У процесі складних політичних і соціально-економічних перетворень Україна зіткнулася з низкою проблем, обумовлених деградацією суспільної моралі, а саме: пріоритетом матеріальних цінностей, девальвацією духовних, браком милосердя, взаємоповаги, проявом байдужості й агресивності, культу грошей, сили й влади у стосунках між людьми. Соціальні труднощі й прорахунки в моральному вихованні стали причиною розвитку певних негативних явищ: наркоманії, алкоголізму, статевої деморалізації, злочинності тощо.

Виховувати дітей небайдужими до рідного народу, Батьківщини не так просто в умовах, коли в ефірі, у пресі, на книжковому ринку спостерігаємо засилля несмаку, комерційної псевдокультури. Книжкові полиці заповнили бездуховні й бездумно примітивні твори, фантастичні казки на зразок розповідей про Гаррі Поттера Джоан Роулінг з аморальними сценами насильства (учень вбиває вчителя), престижністю становища, владою над людьми тощо. Дитячі твори переобтяжені фантастикою, містикою, жахами, у них діють монстри з надлюдськими силами. Все це призводить до розвитку шизофренії у дітей, психічних розладів тощо.

Крім того, казка в сучасних умовах втрачає престижність, постійними конкурентами стають телебачення, комп'ютер, Інтернет. Діти менше читають, більше дивляться, поступово втрачаючи уміння розлого оповідати бачене.

---

* аспірантка Луганського національного університету імені Тараса Шевченка

Перед сучасними дитячими письменниками постає нелегке завдання: привернути увагу дитини до друкованого слова розширенням тематики дитячих творів, створенням нестандартних тем, порушенням животрепетних проблем сучасності з філософським обґрунтуванням, пружним, динамічним сюжетом тощо; з мистецьким вираженням таких позитивних моральних екстрем, як правда, мудрість розум, працелюбність, вірність дружба, вдячність, милосердя, щедрість (душевна, матеріальна), краса (душевна, внутрішня, фізична, зовнішня), скромність, лицарська мужність. Крім того, літературна казка повинна враховувати акселерацію сучасної дитини, орієнтуватися на розвиненого, розумного, зі складним світоглядом адресата.

Одвічні духовні вартості необхідно формувати в сучасній молоді, опираючись на наукові знання психології дитини, з урахуванням змінюваності умов життя в соціумі. Отож у нових реаліях розвитку суспільства завдання морального виховання молоді набуває першочергового значення. Сьогодні окреслену проблему означено на загальнодержавному рівні у таких документах: Державній національній програмі "Освіта" (Україна ХХ століття), Національній доктрині розвитку освіти України, Концепції національного виховання тощо. Помітне місце в окресленому процесі посідає художня дитяча література, що виступає важливим засобом виховання, зокрема морального.

З огляду на це, заслуговує на увагу праця Івана Франка про естетичну сутність народної казки, у якій наголошується на особливостях сприймання, яке забезпечується самою природою жанру: динамічністю сюжету, яскравістю конфлікту, виразністю образів, а ще й майстерністю оповіді - все так легко, солодко, як манна каша для дитини (зрозуміло, для дорослого). Для реципієнта усе це служить засобом пізнання самого себе, свого морального стану, для визначення власних моральних координат в оточуючому світі. Крім того, І. Франко зазначав, що народна казка - багатющий скарб високої моральності: "Я бажав би, щоб наші діти в інтересі здорового морального розвою якнайдовше витали фантазією в тім світі простих характерів, простих відносин, у світі, де все видно ясно, симпатії не потребують ділитися. Відси вони винесуть перші міцні основи замилювання до чесноти, правдомовности, справедливости, а надто любов до природи, охоту придивлятися близько творам, прислухатися таємній мові, чути себе близькими до неї, підглядати, а далі й просліджувати великі загадки" [2, с. 74].

Сучасні письменники-професіонали (Зірка Мензатюк, Леся Вороніна, Володимир Рутківський, Ігор Калинець та ін.) своєю творчістю розширюють тематичні обрії дитячої літератури, збагачують новими жанровими різновидами, переймаються проблемами сучасного читача, долучаються до процесу морального виховання молоді. У їхніх казках справедливість, чесність, людяність, розум домінують над багатством, жорстокістю, помстою, тупістю, зарозумілістю, а щедрість, безкорислива жертвність - над скнарністю, скупістю, корисливою підступністю.

Казка змінюється стає сучасним жанром з величезним потенціалом впливу на читача, засобом роботи з внутрішнім світом дитини, потужним інструментом розвитку, мистецьким витвором для самопізнання людини. Вона, як магічне дзеркало, освічує усі закутки людського буття, щоб у тому промені було видно

ідеал морального, без прагнення до якого людський рід втрачає людську подобу. З цього походять ознаки казки: фантастичний зміст, щасливий кінець, нехтування ознаками часу, простору дії, "контурне" окреслення характеру персонажів, багатократні випробування їхньої поведінки, наявність чудесних елементів, могутній пізнавально-виховний вплив на аудиторію, інтернаціональний перегук казкових мотивів, сюжетів та багато іншого.

Звернімо увагу на те, що діаметрально протилежні, душевно нелегкі для переживання морально-етичні екстремі казка виражає у найлегшій для сприймання розважальній формі. В українській казці цьому служать небиличні початки, кінцівки, подібного змісту повтори й добрий гумор. Згадаймо, захмелілого вовка-рятівника, який заспівав у таємній Сірковій гостині ("Сірко"), приреченого стати жертвою лісових хижаків пана Коцького ("Пан Коцький"), а мізерну мишку, яка стала прикладом того, що успіху люди досягають тільки згуртованою силою ("Ріпка"). У цьому не тільки привабливість казкової оповіді, а й душевне урівноваження настрою слухача, добрий заряд для його морально-психологічного підсилення, своєрідна казкотерапія.

Саме таке естетичне вираження змісту морально-етичного ідеалу, втіленого у казці, забезпечує його яскравість силу естетичного, виховного впливу твору на людину. За словами сучасної української дитячої письменниці Зірки Мензатюк: "Казка - це зерно, яке завтра проросте! А посівним матеріалом не можна нехтувати!" [4, с. 257].

1. Ушинський К.Д. Вибрані педагогічні твори. – К., 1949.
2. Франко І. Байка про байки // Збір. творів: У 50 т. - К.: Наукова думка, 1979. - Т. 20.
3. Чумарна М. Мандрівка в українську казку. – Л.: Каменяр, 1994. - 78 с.
4. Шумило Н.М. Під знаком національної самобутності. - К.: За друга, 2003. - С. 257.

А.М. Короб*

УКРАЇНЬСЬКА ВИДАВНИЧА СПРАВА У ЗЛАМНІ ПЕРІОДИ РОЗВИТКУ УКРАЇНЬСЬКОГО НАРОДУ

Одним з основних комунікативних засобів (чи не найціннішим із здобутків людства) було й залишається друковане слово. Отримавши від Йогана Гутенберга друкарський прес і касу для складання, суспільство зробило якісний стрибок у своєму розвитку.

Книга була і є одним із головних чинників творення, надбання духовних і культурних цінностей людства. Стан видавничо-друкарської галузі тієї чи іншої країни є показником розвиненості сфер життя суспільства: гуманітарної, освітньої та наукової, соціально-політичної та економічної, насамперед духовної.

«Давня Україна, запровадивши в себе друкарство, хутко переконалася у великій освітній силі його...» – писав Іван Огієнко в "Історії українського друкарства". «Україна постійно кохалася в друкарстві, ніколи не лягалася книжки і боронила волю свого друку. Нагадаємо тут, що в § 8 Гадяцької угоди 1658 р. І. Виговського з поляками було забезпечено й волю українського друку:

* аспірантка, науковий співробітник відділу української літератури Національного науково-дослідного інституту українознавства

“Колегії, школи й друкарні, скільки їх буде потрібно, вільно заснувати, вільно науками займатися і друкувати різні книжки».

Подальші історичні події на три сторіччя сповільнили розвиток не тільки українського друкарства, а й усього суспільства. Першим законом, що поставив українську книгу, за Сергієм Єфремовим, «в тісні рямці», був указ Петра I від 5 жовтня 1720 р. «Вновь книг никаких, кроме церковных прежних изданий, не печатать». Заборона друку української книги призвела до занепаду усіх сфер українського культурного життя і суттєво позначилася на його духовому стані. “Наслідком було – занепад друкарства, занепад письменства, занепад письменності і школи, занепад усенької культури й віками нагромадженого культурного набутку».

І лише в кінці XVIII ст. “Енеїдою” І. Котляревського українське друковане слово починає своє відродження. Хоча початок нового підйому був блискавично яскравим, сам процес сходження відбувався досить повільно, не системно, з перервами, появами окремих творів в журналах, збірках, переважно в Москві і Петербурзі, авторами яких були знакові постаті в українській історії та літературі: М. Цертелев, Є. Гребінка, І. Квітка-Основ'яненко, М. Максимович, Т. Шевченко. Згодом з'являються збірники-альманахи у Харкові з публікаціями Гулака-Артемовського, Квітки, Метлінського, українська література отримує загальне визнання в слов'янстві і Західній Європі.

Видавнича українська справа відчула підйом разом з підйомом суспільно-громадського життя і разом з ним відчула падіння, яке було наслідком репресивних заходів з боку самодержавства, як то розправа над Кирило-Мефодіївським братством.

Але без перебільшення найстрашнішими ударами, яких зазнало суспільство у своєму духовному розвитку, треба вважати імперські закони про заборону української мови в XIX ст. – Валуєвський циркуляр від 18 липня 1863 р. та Емський указ від 18/30 травня 1876 року. Валуєв, з переконанням, що «никакого особенного малороссийского языка не было, нет и быть не может», своїм циркуляром забороняв друкувати українською мовою навчальні книги та книги “для первоначального чтения народа». Емський указ 18/30 травня 1876 р., крім заборони видання книг українською мовою, ще не дозволяв їх ввезення на територію імперії, забороняв український театр, тексти до музичних нот українською мовою. Наслідки циркуляру 1876 р. були катастрофічними – 1877 р. у Російській імперії жодної книжки українською мовою не було видано.

Широкому загалу інтелігенції в Російській імперії про існування закону 1876 р. стало відомо через два-три роки після його підписання з іноземних періодичних видань, інформацію до яких довів М. Драгоманов. У Західній Європі імперські заходи було розцінено як політику зневаги до освіти та культури у власній країні, свідоме впровадження системи одуріння народу.

8 жовтня 1881 р. були внесені доповнення до указу 1876 р., що, як зазначалось у коментарях Імператорської академії наук, були викликані декількома причинами: премією М. Костомарова за укладання малоросійського словника, яку мала присудити Академія наук; ходатайством Київського та Харківського генерал-губернаторів за українську сцену і пісню, з одного боку, а з іншого – страхом за створення українського театру. Доповнення, що були

«высочайше утверждены..., но не обнародованы, а лишь сообщены соответствующим органам "конфиденциально" мали такий зміст: 1) дозволити друк малоросійських словників, але за російським правописом; 2) кожне окреме сценічне та публічне виконання пісень мало бути винесено на розсуд місцевої влади, а друкувати тексти пісень під нотами, не інакше, як загальноприйнятим російським правописом, за дозволом Головного управління у справах друку; 3) заборонити створення спеціального українського театру та формування труп для виконання тільки українських п'єс.

В українському суспільстві подібні заходи отримували хоч слабкий, але спротив. За спогадами Є. Чикаленка на концертах «українські пісні, не бажаючи співати по-московському, мусили співати в перекладі на французьку мову». Є. Чикаленко, визначна постать в українській культурі, неодноразово зазнавав утисків цензури і як видавець «Громадської думки» – першої щоденної української газети на Наддніпрянській Україні, і як автор робіт із сільськогосподарської тематики. «Як російський уряд боявся українського слова і як він його переслідував, видно з того, що я *п'ять років* добивався дозволу на свою брошуру про чорний пар і тільки 1897 р. ... дістав той дозвіл».

Хотілося б ще зупинитися на юридичному аспекті впровадження антиукраїнських указів, на якому акцентовано увагу в коментарях Імператорської академії наук. Як було зазначено вище, циркуляр, указ і доповнення до нього були «...сообщены соответствующим органам "конфиденциально"» і не пройшли відповідної юридичної процедури, отже взагалі не відповідали чинному на той час Російському законодавству: «...Академия наук убеждена в том, что распоряжение 1863 г. и Высочайшие повеления 1876 и 1881 г. не могут быть согласованы с основными началами русского законодательства, [розпорядження – А. К.] ...не были рассмотрены в Государственном Совете, а состоявшиеся Высочайшие повеления вопреки тем же законам, не были обнародованы Правительствующим сенатом». Отже, було переконливо доведено, що всі утиски були поза межами навіть тодішнього законодавчо-правового поля.

О.Б. Готра*

БІОГРАФІСТИКА ЯК СКЛАДОВА СИСТЕМИ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Нові історичні умови, в яких функціонує українське суспільство, сприяли посиленню уваги до вивчення життя та діяльності багатьох персонажів української історії, відновленню наукового інтересу до біографістики. Біографістика стала одним з пріоритетних напрямів історичних досліджень, що, з одного боку, посилювало індивідуалізацію дослідницького процесу, а з іншого – поглиблювало реконструкцію історичних процесів через призму життя та діяльності конкретних особистостей.

При вивченні певних періодів становлення та розвитку Української держави необхідно враховувати історичний досвід, теорію, практику і зміст розвитку

* к.і.н., доцент Національного університету державної податкової служби України

культури, світоглядні орієнтири та конкретно-історичну діяльність визначних громадсько-політичних діячів, представників вітчизняної науки, освіти та культури тієї доби. Важливу роль особистісного фактора у процесах суспільно-політичного та суспільно-культурного розвитку країни підкреслює й сучасний хід української історії. В сучасній історичній науці актуальними стають інтелектуальна та персональна історія.

Сьогодні відчувається велике зацікавлення народом своєю історією. Ми живемо в ХХІ ст. і суспільство вимагає нову людину з особистою біографією. Дослідження історії в особах, зокрема наукової і творчої спадщини вчених, громадсько-політичних і культурних діячів, які зробили свій внесок у розвиток вітчизняної та світової культури сприяє гуманізації дослідницького процесу. Висвітлення їхнього життєвого та творчого шляху, повернення до їхніх праць і досвіду є надзвичайно актуальним і має неоціненне наукове, суспільне й соціальне значення.

На думку В. Вернадського, історію науки кожне нове покоління має складати критично, бо змінюються запаси знань про минуле, відкриваються нові документи, з'являються нові засоби відбудови минулого. Але ще важливіше те, що кожне покоління дослідників шукає і знаходить в історії науки відображення наукових проблем свого часу. Минуле наукової думки малюється кожного разу у новій перспективі, минуле пізнається по сьогоднішню [1, с. 191].

Зауважимо, що українська наукова біографістика має давні традиції. Теоретико-методологічні засади аналізу біографії як історичного джерела та історичного факту, методологія біографістики досліджені недостатньо. Відсутність розробок методологічних і теоретичних питань біографістики пояснюється зміною самої парадигми людського прогресу.

Цінним внеском у розвиток біографістики є праці В. Чишка, зокрема його монографія "Біографістика як галузь історичної науки: історіографія та методологія". В. Чишко наголошував, що специфічними методиками історико-біографічного аналізу є такі, що мають справу з визначенням та поясненням ролі індивідуального в історичному процесі. На думку В. Чишка: "Аналіз біографічних досліджень в історичному контексті є надзвичайно важливим напрямом історичної науки з огляду на сучасні завдання розбудови нашої держави" [2, с. 198].

Біографістика – наукова дисципліна, яка вивчає теорію, методологію, методіку, історіографію, практику та термінологічний апарат історико-біографічних досліджень, джерелознавчі проблеми біографій і різноманітні види біографічної продукції.

Е.Ю. Соловійов стверджував, що біографічне дослідження відгукується не лише на історичні, але і на сучасні питання, шукає відповіді на них в досвіді минулого [3, с. 30]. Біографічні знання - це не лише галузь історичної науки, а частина культурних цінностей, яка сприяє пробудженню національної свідомості українського народу. Це дає змогу через призму біографії особистості осмислити внесок України у світову науку і культуру, дослідити маловідомі події та факти.

Відновлення історичної пам'яті народу сприяє утвердженню національної ідеї, гуманістичних традицій у суспільстві. Кожен народ має свій особливий ідеал людини і вимагає від свого виховання відтворення цього ідеалу в окремих

особах. Ідеал цей у кожного народу відповідає його характерові, визначається його громадським життям, розвивається з його розвитком. У період «ідеологічного вакууму» - завдання вищої школи допомогти студенту створити цей ідеал. Джерелом його створення може стати біографічний жанр історичної науки.

Біографістика дає змогу збагатити внутрішній світ молоді особистості, підвищити її інтелект. Дослідження біографії вченого розкриває його натхнення, показує творчі переживання, і що головне, пробуджує в молоді прагнення самостійно шукати істину, розвиває пізнавальну активність. Студент сьогодні повинен готувати себе як учасника якісних змін суспільства, його економічних і політичних структур; повинен бути здатним до широкого історичного та філософського мислення. Це стимулює студента до потреби у самоосвіті та самовдосконаленні, підвищує роль особистості у гуманізації сучасного суспільства в цілому. Біографістика не лише допомагає молоді вивчати історію, а й дає можливість кожній молодій людині усвідомити себе творцем історії, відчувати себе нащадком великого українського народу.

Отже, біографічні дослідження є важливою частиною національної гуманітарної науки та культури. Біографістика в контексті культурних цінностей дає можливість пізнавати національну історію та відкриває бачення перспективи розвитку нації та національної історичної місії.

1. Вернадский В.И. Философские мысли натуралиста. – М.: Наука, 1988. – 520 с.
2. Чишко В.С. Біографічна традиція та наукова біографія в історії і сучасності України – К.: НАН України, Нац. б-ка України ім. В.І. Вернадського Інститут біографічних досліджень. – 1996. – 239 с.
3. Соловьев Э.Ю. Биографический анализ как вид историко-философского исследования / Прошлое толкует нас: (Очерки по истории философии и культуры). – М.: Политиздат, 1991. – С. 19-52.

І.Д. Воротняк*

МІЖКУЛЬТУРНИЙ КОМУНІКАТИВНИЙ ДИСКУРС У ПОЛІЕТНІЧНОМУ СЕРЕДОВИЩІ БУКОВИНИ У ХVІІІ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У сучасних умовах глобалізації та суцільної інтеграції суспільства все більш очевидною є проблема вивчення міжетнічної/міжкультурної взаємодії. Разом з тим постає необхідність дослідження труднощів і перспектив, пов'язаних із складним процесом комунікативного дискурсу між носіями різних історичних, культурних і ментальних цінностей. Повчальним і показовим є вивчення історичного минулого поліетнічних регіонів України, яким у ХVІІІ – на початку ХХ ст. була Буковина, перебуваючи у складі Австро-Угорської імперії.

Буковина за поліетнічністю складу населення займала одне з перших місць серед усіх австрійських провінцій. На території краю проживало 10 націй, кожна з яких вважала Буковину своєю батьківщиною, незважаючи на те, якою мовою вона розмовляла. Переважна більшість етнічних груп проживала на території краю компактно, зберігаючи властиві їм антропологічні та культурно-релігійні риси.

---

* к.і.н., доцент кафедри етнології, античної та середньовічної історії Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

До числа автохтонного населення краю слід віднести українців і румунів. Ці два народи здавна проживали на одній території: між ними процес культурних взаємовпливів відбувався найбільш активно. Це стосується як матеріальної, так і духовної культури. Традиційним видом господарства українців і румунів були землеробство і скотарство. Саме тут чітко простежуються міжкультурні взаємовпливи. Виходячи з теорії так званої "волоської" колонізації Карпатського регіону, представники східнороманського етносу переважно займалися скотарством. Від них цей вид господарства перейняли українці, насамперед жителі гірської місцевості – гуцули. Це підтверджується лінгвістичними даними. Переважна більшість термінів, наявних у лексиконі гуцульських пастухів – східнороманського походження: бринза, бербениця, будз, стая тощо. Традиційним заняттям українського населення краю було землеробство, яке згодом перейняли румуни. Це також підтверджується даними лінгвістики – землеробські терміни в румунській мові здебільшого слов'янського походження: плуг, сокира, серп, борона тощо. Існує велика кількість спільних українсько-східнороманських календарних обрядів, що, на думку сучасних вчених, є наслідком процесу взаємного засвоєння елементів культур етнічних груп протягом багатовікового спільного чи суміжного проживання на території краю.

Доволі чисельною етнічною групою, що проживала на території Буковини, були німецькі колоністи, переселені сюди австрійським урядом з метою господарського піднесення краю. Незважаючи на те, що німці в цілому трималися осібно від інших громад, це аж ніяк не завадило їм перейняти деякі культурні риси від своїх сусідів. Наприклад, під час розваг перед шинком німецька молодь залюбки танцювала українську коломийку, румунську хору чи романку.

Окрему нішу в етнічній палітрі краю займали євреї. Для цієї етнічної групи було властиве те, що частина з них дотримувалася німецьких традицій і звичок, німецької мови й одягу (у зв'язку з цим дехто з дослідників австрійської доби використовував термін "німецькі євреї"). Варто також відзначити факт досить оригінальної єврейсько-української міжкультурної взаємодії. Старі гуцули, які не мали рідні, часто усиновляли самостійних і заможних господарів за умови, що вони доглядатимуть названих батьків і поховать їх відповідним чином, за що і одержать власність батьків. За "названих дітей" нерідко обирали євреїв, тому що вважали, що вони виконуватимуть взяті зобов'язання у власних інтересах.

Помітний вплив на формування етнічної структури населення Буковини справила польська етнокультурна спільнота. Характеризуючи календарну обрядовість поляків, тогочасні дослідники відзначали факт запозичень німецькими колоністами цілого ряду обрядодій, характерних для польської календарної різдвяно-новорічної обрядовості (споживання облатки, колядки і вертеп). Помітного поширення в комунікативному просторі Буковини набула польська мова, якою користувались у побуті німці, румуни і євреї.

Говорячи про поліетнічність населення краю, не можна оминати увагою таку колоритну етно-конфесійну групу, як липовани-старообрядці. З-поміж усіх етнічних груп вони найбільш ретельно дотримувалися своїх звичаїв і традицій, серед яких слід назвати відособлений спосіб життя і забарона шлюбів з іноверцями. Але й тут були винятки. Тогочасні етнографи зазначали, що

одружений чоловік (липованин) може залишити або прогнати свою дружину і жити, наприклад, з єврейкою, якщо йому вдасться навернути її у віру Христову. Так само і липовани змінювали віросповідання, свідченням чого є такий факт: близько 200 старобрядців перейшли у православ'я. Живучи серед українців, липовани перейняли дещо з їхньої мови, досить часто і вільно вони спілкувалися і румунською мовою.

Не менш цікавим для етнографічного вивчення є циганське населення краю. За усталеною традицією, характерною для багатьох народів Європи, цигани сприймалися здебільшого негативно. Однак українці, румуни та представники інших етнічних спільнот Буковини охоче користувалися виробами циганських ковалів, ливарників, ложкарів, циганок-ворожок, а також послугами музик-леутарів. Таким чином, співпраця з циганами обмежувалася суто господарськими питаннями. Шлюбів з ними намагалися уникати. Адже, одружившись з циганами (рабом чи рабинею), вільна людина втрачала свою свободу. Деякі цигани намагалися вести звичайний спосіб життя, займалися ремеслом чи якоюсь іншою господарською діяльністю і видавали себе за румунів.

Отже, етнічні громади краю так чи інакше були включені у міжкультурний комунікативний процес, що протікав у двох формах: активній і пасивній. У першому випадку маємо на увазі свідоме запозичення елементів традиційної культури своїх сусідів (євреї та цигани). У другому випадку – всі інші етнічні спільноти, зважаючи на обставини, що склалися, були залучені в цей процес. Взагалі, явище міжкультурних взаємовпливів можна пояснити феноменом етнорелігійної толерантності, що було характерним для Буковини австрійської доби.

М. Савіцька, Г. Сандул*

НЕВІДОМІ СТОРІНКИ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ: ДЕРЖАВА КРИМСЬКИХ ТАТАР – ПЕРША МУСУЛЬМАНСЬКА РЕСПУБЛІКА У СВІТІ

У наш час зацікавленість історією державотворення та націоґенезу різних народів, що проживали на території України у різні часи зростає. Але, не зважаючи на значні зусилля вчених-істориків та популяризаторів української минувшини, українці, на жаль, знають лише в найзагальніших рисах процеси та події, що відбувалися на теренах України навіть у наближеному до нас минулому. Однією з таких білих плям є питання кримсько-татарської державності, про яку йтиметься далі.

Напевно мало хто знає, що перша у світі мусульманська республіка була проголошена на території переважно православної України. Мова йде про Кримську Народну Республіку, що була утворена восени 1917 р. та проіснувала крихітний проміжок часу, але спричинила активізацію кримсько-татарської нації та всіх інших народів Криму як суб`єкта непрости́х відносин, породжених революційними подіями в тогочасній Росії.

---

* студенти Національної академії управління

Для аналізу маловідомих подій варто звернутися до наявного фактажу. Після лютневої революції серед багатьох народів колишньої імперії (поряд зі сподіваннями на соціальні перетворення) також зажеврїла надія на отримання широкого спектру прав з управління власними культурно-національними справами, розширенням можливостей децентралізації влади та автономії в питаннях економіки тощо. До цих народів, зокрема, відносилися українці та кримські татари. 25 березня 1917 р. (до речі, всього на кілька тижнів пізніше заснування Центральної Ради) у Сімферополі відкрився з'їзд представників мусульманських народів Криму (до яких належали у кримські татари та турки), який прийняв рішення про створення Мусульманського виконавчого комітету на чолі з Номаном Челебіджіханом, що мав стати головною інституцією у відстоюванні інтересів корінного населення Криму. Головну частину членів виконавчого комітету склали демократи есерівського типу.

Для демонстрації політичної платформи цього органу доцільно звернутися до офіційних звернень, що друкувалися в газетах „Голос татар” і „Міллет”. Умовно можна поділити декларовані прагнення на кілька груп. По-перше, це бачення Мусвиконкомом майбутнього устрою Росії та місця татар у ній. Зокрема, проголошувався курс на встановлення демократичної федеративної республіки народів колишньої імперії з рівними правами всіх суб`єктів. По-друге, це гасла соціалістичного характеру, що ставили за мету передачу землі трудовому народові, а також повернення земель, які належали мечетям та іншим культовим закладам мусульман (так званий вакуфний фонд) та були незаконно привласнені скинутим режимом. По-третє, було оголошено про скасування будь-яких класових привілеїв і гарантування всім єдиного комплексу прав та обов`язків. По-четверте, Мусвиконком заявив про те, що: „Татарский народ в единении с другими народностями, населяющими Крым, не требует для себя политической автономии, но не позволит установления в Крыму политической гегемонии какого-нибудь народа, не имеющего ни культурных, ни исторических, ни этнографических прав на таковую”. Тут під політичною автономією розуміється наявність суверенної політичної влади, проте, в програмі Мусвиконкому не йшлося про розрив зв`язків із Росією та Тимчасовим урядом, який майже одразу визнав легітимність представницького татарського органу. Татари не могли обійти питання про національно-культурну автономію. Причому хотілося б наголосити, що в жодному з документів не наголошується на необхідності домінування або надання будь-яких преференцій кримсько-татарському народові щодо іншого населення півострова – всім гарантувалися рівні права. Цікаво, що національно-культурна автономія визначалася як „необходимый фактор свободного развития национального самосознания”, тобто керівництво кримських татар глибоко усвідомлювало не тільки необхідність соціальних перетворень, але й формування серед власного населення механізму національної самоідентифікації.

Влітку 1917 р. порушувалося питання про скликання кримсько-татарського народу – Курултай, що мав зібратися восени цього ж року та стати репрезентативним органом татар у справі запланованого формування федерації вільних народів колишньої імперії. Курултай було скликано, але через жовтневий переворот в Петрограді це відбулося пізніше і його завдання були

переорієнтовані. Крім того, вперше заявлено про можливість створення окремого державного утворення на території Криму. До речі, так звану жовтневу революцію Мусвиконком однозначно засудив: «...разыгравшиися в Петербурге кровавые события, парализовав силу существующей власти, открывают путь для анархии и гражданской войны, размер и гибельные последствия которой теперь трудно представить».

З пізньої осені 1917 р. починається короткий період формального існування Кримської Народної Республіки. 26 листопада на засіданні Курултаю було проголошено державну самостійність Криму та прийнято Конституцію, яка не видається застарілою, навпаки, вона була демократичною навіть за сучасними мірками, оскільки в ній гарантувались рівні права для всього населення Криму як у політичній, так і у соціальній та культурних сферах. Також у відозві Курултаю можемо прочитати про прагнення «...действовать во имя воссоединения с общедемократическим миром, во имя спасения от когтей кровавой революции, которая разрушила памятники, культовые здания, сожгла до тла дворцы...», тобто провідники Кримської Народної Республіки, декларуючи прагнення єднання із загальнодемократичним світом, усвідомлювали своє дітище як реальний суб`єкт тогочасної геополітики.

На жаль, як це було і у випадку з УНР, Кримська Народна Республіка впала під ударами більшовиків ще до настання 1918 р., які вбачали у свідомому політичному елементі татар та їх державному утворенні потенційну небезпеку для встановлення та існування влади рад на всій території колишньої Російської імперії. Тогочасні реалії не враховували демократичність конституцій або формальне гарантування прав та свобод населення, а КНР, як і УНР (що одразу після проголошення визнала КНР), не була готова до відкритого збройного конфлікту через захоплення соціалістичними ідеями того часу, які обґрунтовували неможливість війни між вільними соціалістичними державами.

Підсумовуючи, слід зазначити, що, по-перше, існування Кримської Народної Республіки – це нова віха в існування держав, де панівною релігією є Іслам, бо вперше у світовій історії було засновано мусульманську республіку. По-друге, це важлива віха в історії кримсько-татарського народу, оскільки вперше після знищення Кримського ханства татари здобули право на самостійну державу.

Такий цікавий факт, як існування мусульманської держави на теренах України та ще й у формі республіки, залишається фактично невідомим. Але саме цей факт може ще більше збагатити історію державотворення різних народів, що в різні часи населяли Україну. Як відомо, територія України завжди давала прихисток та можливості для реалізації десяткам різноманітних етнічних і національних груп. А що може більшим виявом відсутності будь-якої дискримінації етнічних груп за національною ознакою та доказом можливості успішного співіснування окремих народів, як не визнання на офіційному рівні рівного собі суб`єкта - іншого національного державного утворення, створеного демократичним шляхом. Виникнення демократичної Кримської Народної Республіки, її відносини з Українською Народною Республікою – це ще один доказ високої політичної культури та демократичної зрілості обох народів, який, на жаль, не зміг спричинитися до закріплення та утримання державності як в українців, так і у кримців. Та подібний історичний досвід творення держав

легальним шляхом, хоча й трагічний, все ж має бути оцінений та збережений, але для цього потрібно донести хоча б мінімальну інформацію про згадані події до широких верств населення.

1. Голос татар. — 1917. — 9 сентября, 14 октября, 27 ноября.
2. Елагин В. Националистические иллюзии крымских татар // Забвению не подлежит... — Казань, 1992. — С. 88.
3. Из передовой // Голос татар. — 1917. — № 1. — 22 августа.
4. Зарубин А., Зарубин В. Крымскотатарское национальное движение в 1917 — начале 1918 гг. // История и археология юго-западного Крыма: Сб. науч. трудов. — Симферополь, 1993. — С. 207.
5. Кандымов Ю. Курултай: Как это было // Авдет. — 1991. — № 7—8.
6. Крым. — 1927. — № 3.
7. Крым. / Под ред. С. Кривцова. — М.-Л., 1928.
8. Матеріали конференції «Кримські татари: історія і сучасність», - Бахчисарай, 1999.
9. Свидзинский А. Крым в общеукраинском и европейском контексте // Наша республика — 1993. — 30 апреля.

Г.Н. Кондратюк*

НАЦИОНАЛЬНАЯ ПОЛИТИКА В КРЫМСКОЙ АССР И УССР: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ (20-30 ГОДЫ XX ВЕКА)

Современная Украина является многонациональным и поликонфессиональным государством. Сохранение межнационального мира и стабильности будет своеобразным экзаменом государственной зрелости страны, поэтому не вызывает сомнений потребность в изучении национальных процессов в Украине. Помочь в выработке целостной государственной стратегии регулирования межнациональных отношений может изучение опыта прошлого. Особый интерес исследователей привлекает советский опыт национально-государственного строительства 1920-1930-х годов. Внимание учёных вызвало изучение различных аспектов политики коренизации, таких как создание национальных районов и сельских советов, квоты в органах власти, деятельность учреждений образования и просвещения. В частности, это работы Л.М. Новохатько, В.Б. Кузьменко [1].

Цель данной работы - изучение опыта национально-государственного строительства в Крымской АССР и УССР в 1920-1930-х годах.

Национальная политика принадлежала к одному из приоритетов государственного строительства 1920-х годов. И это не случайно, так как лидеры большевиков сумели понять текущие потребности многонациональной страны. Национальную политику 1920-х годов отличал прагматизм. Одна из центральных задач РКП(б) заключалась в том, чтобы укрепить своё влияние среди национального крестьянства. РКП(б) по этническому составу была русско-еврейской партией, поэтому диалог с национальной интеллигенцией также являлся одной из стратегических целей национальной политики. Национальная политика получила общее наименование коренизации. Коренизация была провозглашена на XII съезде РКП(б). Одна из отличительных

---

* к.и.н., доцент кафедры социально-гуманитарных дисциплин Крымского инженерно-педагогического университета

черт коренизации – её региональный характер. Это обстоятельство определялось тем, что этнический состав регионов весьма существенно отличался.

Комплекс специфических потребностей народов, уровень политического сознания, организация людей и опыт национальной борьбы 1917-1920 годов придавали коренизации 1920-х годов в УССР и Крымской АССР особый характер. В УССР она получила наименование украинизации, а в Крымской АССР татаризации. Эта политика являлась советским вариантом решения комплекса национальных вопросов. Она была, в известной степени, альтернативой национальной политике избранной кемалистской Турцией и европейскими странами. Острая потребность в целостной концепции политики коренизации была вызвана национальными отношениями, сложившимися в бывшей Российской империи. Фактором, определявшим национальную политику большевиков в 1920-х годах, было влияние сформировавшихся в годы гражданской войны национальных партий. Это положение было свойственно как для Крымской АССР, так и для УССР. Бывшие члены украинских партий, в частности боротьбисты, занимали должности в советских органах власти и управления. РКП(б) была ещё слишком слаба, чтобы своим влиянием и кадровым составом охватить все национально-культурные процессы.

Специфика национально-государственного строительства в УССР и Крымской АССР была обусловлена социальной структурой общества. Украина и Крым были регионами, где преобладало крестьянское население. Большевицкая доктрина отображала интересы и потребности индустриального пролетариата, для национального крестьянства эти идеи являлись чужеродными.

Необходимо отметить, что при общих чертах коренизация 1920-х годов в УССР и Крымской АССР обладала отличительными особенностями. В ноябре 1921 г. на I Всекрымском съезде советов была провозглашена Крымская ССР, позже переименованная в АССР. Статус автономного образования должен был обеспечить учёт национальной и социальной специфики полуострова. Коренизация включала административный, экономический, культурно-образовательный компоненты. Можно утверждать, что это был целостный комплекс мер, реформировавший жизнь общества. Административные мероприятия включали определение квот в центральных и местных органах власти и управления для представителей различных народов. Особенно широкого размаха кампания «коренизации аппарата» достигла на рубеже 1920-1930-х годов: «в совпарате Крыма работает татар всего 2175 человек или 11,7% по отношению к общему числу работников. В среде ответработников 36 или 20,1%. Специалистов 985 человек или 16,3%. Технические 350 или 6,6%. Низших работников 504 или 9%» [2, л.63 об.].

Национально-территориальное районирование означало создание национальных районов и сельских советов. В межвоенное двадцатилетие в Крымской АССР существовали Фрайдорфский и Лариндорфский еврейские национальные районы, Биюк-Онларский и Тельмановский немецкие и Ишуньский украинский национальные районы. Этой мерой власти стремились к тому, чтобы говорить с населением на одном языке. Активно создавались также

и национальные сельские советы. Партийный документ констатировал: «Крымправительством были приняты также меры к организации сети национальных сельсоветов за счёт раскрупления смешанных сельсоветов и выделения из них определённых национальных единиц. Создание сети национальных сельсоветов проходило в плановом порядке. ...увеличение числа национальных сельсоветов за последние семь лет: татарских – с 51 до 144, немецких с 26 до 37, болгарских с 5 до 9, греческих с 1 до 8. ...были также организованы: 3 украинских, 14 еврейских, 2 армянских, 2 эстонских и 1 чешский сельсовет» [3, с. 9].

Административным органом, осуществлявшим практические меры коренизации в Крымской АССР, являлась Комиссия по делам нацменьшинств, при президиуме ЦИК Крымской АССР. В частности, этот властный орган признал необходимым документацию в национальных сельских советах вести на языке данного сельского совета. Экономическая составляющая коренизации реализовывалась медленнее и сложнее. Национальная политика нашла реализацию прежде всего в проведении земельной реформы в Крыму. Ликвидировалось землевладение зажиточных крестьян (в основном немцев) и часть земель передавалась бедным крестьянам, в основном крымским татарам. Была создана специальная организация - Крымское общество переселенцев и расселенцев (КОПР) руководившая процессом земельной реформы. Эта особенность аграрной реформы отличает коренизацию Крымской АССР от процессов, происходивших в УССР. Власть стремилась быть привлекательной для национального крестьянства. Экономический компонент коренизации предполагал также создание национального пролетариата. Власть необходима была социальная поддержка. В аналитической записке констатировалось: «Рост пролетариата из коренной национальности за 3 года в 2 раза больше роста общего числа рабочих, а по транспорту в 6 раз. Однако, несмотря на этот рост, темпы вовлечения татар в промышленность не могут быть признаны удовлетворительными. Удельный вес рабочих коренной национальности по всей государственной промышленности равняется 10,5%. Особенно мал процент по союзной промышленности 8,1% » [4, л.169].

Анализируя опыт национально-государственного строительства в УССР и Крымской АССР в 1920-1930-х годах можно утверждать, что политика коренизации, проводившаяся советской властью, была ответом на вызов времени. Оказываться в стороне от национальных процессов в послевоенной Европе было невозможно. Советская власть провозгласила несколько доктринальных положений, реализация которых должна была взять под полный контроль национальное возрождение периода гражданской войны.

- 1.Новохатько Л.М. Национальний аспект доктрини «соціалістичної реконструкції» (Спроба історико-теоретичного переосмислення). – К., 1997. – 110 с.; Кузьменко В.Б. Міжнаціональні відносини в Радянській Україні (1917-1939 рр.): правові аспекти. – Одеса, 2009. – 810с.
2. Государственный архив Автономной Республики Крым (ГААРК). Ф. Р.-663. Оп.-1. Д.1805. л.63 об.
3. Бюлетьн ЦИК и СНК Крымской АССР. – 1929. - № 4. - 15 декабря.
4. ГААРК. Ф. Р.-663. Оп.-5. Д.329. л.169.

ДУХОВНІ ЗАСАДИ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ: ВИКЛИКИ ЧАСУ

О. Стефанишин,* В. Стефанишин,** М. Стефанишин***

РОЗВИТОК ДУХОВНОЇ МОБІЛЬНОСТІ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Сучасна епоха характеризується глобалізацією, яка передбачає процес економічного, технічного, культурного, інформаційного об'єднання різних регіонів світу. Глобалізація передбачає інтенсивний обмін матеріальними і духовними цінностями, створеними і тими, які створюються в локальних спільнотах людей, і водночас у пошукові й виникненні загальнолюдської основи в ціннісному багатстві світу, який творить передумови для нової епохи людської цивілізації. Особливо зростає значення формування розвинутої, суспільно активної людини – особистості, де значну роль відіграє виховна функція вищої школи. Все це змінює місце людини в соціальних процесах, веде до зміни її духовного світу, що зумовлює набуття нових функцій духовною культурою стосовно людини.

Створюючи людину, культура творить і саму себе. Культура завжди є творчістю. Людина здатна не лише творити світ культури, а й «транспортувати» себе в іншу культуру, змінюючи свій спосіб життя. Поняття «духовність» «як філософсько-психологічний феномен є складною системою й має низку структурних характеристик, які впливають з особливостей когнітивно-інтелектуальної, чуттєво-емоційної та вольової царин особистості» [1, с. 150]. Варто погодитися з думкою, що «людина за своєю природою – істота, орієнтована на цінності, і її аксіологічна основа перейнята первісним відчуттям гармонії людини з усім довколишнім світом», «місія людини полягає в еволюції Всесвіту через творчу участь у культурі», хоча «найвищою цінністю є для нас духовно біологічний розвиток людини в національній спільноті, яка створює культуру» [2, с. 58–59]. Ланкою, що пов'яже природу і культуру, є насамперед економічна діяльність людини, яка, з одного боку, є частиною природи, з іншого, – творцем культури [3, с. 56].

Українська культура є невід'ємним елементом європейської, зокрема, культури освіти і виховання, про що свідчать головні принципи реалізації програми «Освіта (Україна XXI століття)». На цю особливість вказує В. Янів, зазначаючи, що «...Україна психологічно є складовою частиною Заходу, але рівночасно в нашій психіці виразно відбивається межовість, перехід» [2, с. 193]. Сформульовані міжнародними освітніми організаціями цілі надання всій європейській молоді таких моральних цінностей, як «толерантність, повага до чужої думки, солідарність, любов до ближнього...» [4, с. 10–11] цілком

* д.е.н., професор Львівського національного університету імені Івана Франка;

** здобувач Львівського національного університету імені Івана Франка;

*** здобувач Львівського національного університету імені Івана Франка

відповідають «успадкуванню духовних надбань українського народу, що віками розвивається в річищі світової цивілізації і культури, забезпеченням єдності фізичного, духовного й інтелектуального розвитку особистості, визначенням в освіті пріоритету гуманістично-світоглядних знань» [6, с. 15].

Це особливо актуально для державної стратегії розвитку України, яка передбачає не лише впорядкування національної держави, але й відродження української нації. Головною функцією держави є духовне відродження нації, утвердження та захист національної ідентичності свого народу [7, с. 3]. У суспільному взаємозв'язку «нація – держава» людина є передусім духовно-креативною істотою, довколишній світ якої – це не лише природа, виробництво, сфера послуг, а також і соціум з його духовністю, інтелектом, рідною мовою, самобутніми культурними традиціями, цінностями, інноваційними мотивами, усталеними орієнтаціями, відповідною синергетикою, ментальністю тощо [8, с. 53].

Оптимальна відкритість цивілізаційним впливам, пристосування до них, а також збереження національної самобутності є дуже актуальними для України, бо потребують розв'язання проблем, які виникають у духовно-інтелектуальній сфері. Адже довколишній світ може як сприяти, так і негативно впливати на національне духовне відродження країни, бо «навіть 100-відсоткова приналежність до Європи не є рівнозначна з втратою власного духовного «Я» [2, с. 197].

В інформаційній економіці інформація та знання – це передумови не лише модерної культури з її новими ціннісними орієнтаціями і потребами відповідно до вимог інноваційної моделі розвитку країни. Ця інноваційна культура водночас повинна бути проявом, продовженням розвитку культури національної, тобто враховувати давні традиції народу [9, с. 56]. Механізмом, який забезпечує тяглість розвитку культурних традицій, систем освіти, науки, мовно-інформаційного простору та інших чинників формування людського інтелектуального потенціалу як в національному, так і глобальному напрямках є «підвищення духовної інформаційної мобільності (ДИМ) кожної нації в напрямі активізації інноваційної діяльності з одночасним розвитком національних культурних традицій систем освіти, науки тощо» [9, с. 56–58]. Для духовного і національного відродження кожному народові потрібно насамперед мати власну державу, де органічно функціонують свої культура, освіта, мова, традиції, звичаї та інформаційний простір. Лише тоді народ здобуде шанс на розвиток від глобалізації і від інтеграції.

В українській науковій літературі наявний протилежний погляд на цю проблему. Зокрема, М. Михальченко стверджує, що глобалізація зближує народи в культурному плані і цим сприяє утворенню культурної одноманітності. Однак зупинити процес формування світової цивілізації як синтезу національних культур, як становлення системи загальнолюдських цінностей неможливо [10, с. 7–8].

Водночас створена людською спільнотою система цінностей є необхідною умовою психологічного комфорту окремої особистості, бо «змістовне мислення... в нормі спирається на глибоко розвинену і усвідомлену систему цінностей» [11, с. 75]. Українська дійсність підтверджує, що величезне значення

духовні цінності мають у функціюванні трансформаційного суспільства, де система духовних цінностей руйнується «і виявляється, що така... «річ», як культура, і була тою вирішальною силою, що зумовлювала процвітання людської спільноти» [11, с. 73]. Сформована на псевдоцінностях людина не в змозі повноцінно долучитися до активного творчого життя, бо освіта і життя перебувають ніби в різних площинах, характеризуються різними тенденціями.

Підсумком такого процесу виховання стає духовна порожнеча „людини маси“, яка відкрита для сил зла. Наявність такої порожнечі пояснюється тим, що людина змоду не вбирає в себе уявлення про справжню культуру, про те, що інша людина є рівноправна, самоцінна, автономна величина, яка не повинна розглядатись як засіб для досягнення сторонньої для неї мети. М. Бердяєв та Х. Ортега-і-Гасет стверджували, що «людина маси» перетворюється в елемент складної організаційної системи, відчуває себе безсилою і схильною до простих і радикальних рішень: до насилля, ідопоклонства тощо. Вона не лише нерациональна у своїй поведінці, вона принципово «не хоче давати аргументів і не хоче мати рації», новизна її позиції в тому, що вона обстоює своє право «не мати рації, глузд безглуздя» [12, с. 60].

Отже, процеси, які відбуваються в нашому суспільстві, є наслідком виховання й освіти «людини маси». Це проблема соціокультурного розвитку суспільства взагалі, але України вона стосується передусім. Її вирішення – це зміна менталітету людини, тобто зміна культури емоційних переживань, ціннісних орієнтацій, поведінки і способу життя на індивідуально-особистому і суспільному рівнях.

1. Юзвак Ж. Духовність як психологічний феномен: структура та чинники розвитку // Філософська думка. – 1999. – № 5. – С. 139–143.
2. Янів В. Нариси до історії української етнопсихології / Упоряд. М. Шаповал. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2006. – 341 с.
3. Повний текст Болонської Декларації: <http://www.mon.gov.ua/education/higher/bolon>.
4. Павленко Ю.В. Інституційні основи традиційного українського суспільства та проблеми сучасності // Економічна теорія. – 2005. – № 3. – С. 31–45.
5. Мороз Л., Воронкова Б. До концепції морального виховання молоді // Вища освіта України. – 2004. – № 4. – С. 94–100.
6. Кононенко П., Сазоненко Г., Галіцина Л. Громадянин України ХХІ ст. Концепція національного виховання українського гуманітарного ліцею Київського національного університету імені Тараса Шевченка // Освіта і управління. – 1998. – № 1. – С. 15–18.
7. Каленюк І., Корсак К. Рух Європи до суспільства знань, Болонський процес і Україна // Вища освіта України. – 2004. – № 3. – С. 22–28.
8. Вовканич С. Глобалізація, євроінтеграція та збереження її національної ідентичності: цивілізаційні виклики і націоцентричні імперативи. Препринт наук. доп. – Львів, 2004. – 60 с.
9. Вовканич С. Соціогуманістичний контекст наукомісткої економіки інноваційного суспільства // Економіка України. – 2005. – № 2. – С. 53–59; № 3. – С. 42–49.
10. Михальченко М. Взаємовідносини України з Європейським Союзом у світлі нової переструктуризації світу // Вища освіта України. – 2004. – № 2. – С. 6–13.
11. Свідзінський А. Самоорганізація і культура. – К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 1999. – 288 с.
12. Ортега-і-Гасет Х. Бунт мас. / Пер. з іспан. – К.: Основи, 1994. – 419 с.

АНАЛИЗ НЕКОТОРЫХ АСПЕКТОВ СОВРЕМЕННОГО СОСТОЯНИЯ ДУХОВНОСТИ ОБЩЕСТВА

Духовная жизни современного общества чрезвычайно динамична. Каждый день на «рынок» символических ценностей выбрасываются разнообразные произведения искусства, новые политические лозунги, газеты и журналы, телесериалы. На человека, неподготовленного к общению с современной культурой, все это может производить впечатления хаоса, в котором легко растеряться. На самом деле процессы создания и освоения духовных ценностей носят упорядоченный характер и подчиняются определенным социальным закономерностям.

Особенно важно понять роль и значение основных исторических форм духовной деятельности людей – религии, морали, искусства, науки, философии, права, политической идеологии. Историческими они называются потому, что отражают определенную последовательность духовного становления человечества. Каждая из этих форм удовлетворяет специфические духовные запросы людей и использует своеобразные символические, знаковые средства выражения. Например, искусство аккумулирует многовековой опыт эстетического осмысления и преобразования мира, удовлетворяя потребность человека в общении с прекрасным. Символический язык искусства – это язык художественных, эмоционально насыщенных образов. Наука удовлетворяет социальную потребность в знаниях и использует в качестве символического кода строгий язык научных понятий, теорем, теорий.

Духовность - в самом общем смысле - совокупность проявлений духа в мире и человеке. В философии, социологии, культурологии, лингвистике, а чаще в публицистике духовностью часто называют объединяющие начала общества, выражаемые в виде моральных ценностей и традиций, сконцентрированных, как правило, в религиозных учениях и практиках, а также в художественных образах искусства. В рамках такого подхода проекция духовности в индивидуальное сознание называется совестью. Также утверждается, что укрепление духовности осуществляется в процессе проповеди (увещания), просвещения, идейно-воспитательной или патриотической работы.

В условиях идеологического вакуума всегда наблюдается кризис духовности как кризис доверия и разобщённость. Традиционно духовность отождествляется с религиозностью различного толка, однако в современной социологии, культурологии, лингвистике, политологии и социальной философии "светский" вариант духовности именуется социальным капиталом. Даже реклама, по утверждению современных исследователей, несёт определённый заряд духовности, поскольку пропагандирует определённый стиль жизни, предполагает определённый уровень духовной культуры личности.

---

* к.соц.н., доцент, заведующая кафедрой гуманитарных и социальных наук Санкт-Петербургской академии управления и экономики

Воспитание духовной культуры личности средствами родного языка предполагает привитие студентам ответственного отношения к национальным языковым традициям, воспитание действенной любви к родному языку, заботу о его прошлом, настоящем и будущем. Идеями величия человека как существа, наделенного способностями мыслить и говорить, начинаются лучшие отечественные учебники, обучающие «словесным наукам». Н.Ф. Кошанский, учитель Пушкина в Царскосельском лицее, вдохновлял учеников, приступающих к изучению риторики и словесности, следующим рассуждением: «Ничто так не отличает человека от прочих животных, как сила ума и дар слова. Сии две способности неразлучны; они образуются вместе, взаимно и общими силами ведут человека к совершенству, к великой, небом ему указанной цели».

По словам исследователя А.А. Волкова, главное свойство человеческого общества состоит в том, что человек накапливает знания, умения, навыки, произведения труда и передает накопленное каждым предшествующим поколением новому поколению. Только благодаря этому становится возможным использование каждым человеком и обществом в целом не только собственного опыта, но и опыта других, живших прежде людей. Именно этой способностью сообщения и преемственности знаний и опыта человек отличен от животного: человек накапливает знания и тем самым оказывается способным к созданию нового – творчеству, культуре.

Культурой являются не все продукты, создаваемые человеком, но только уникальные, хранимые обществом произведения, образцы или нормы, на основе которых организуется деятельность в обществе и накапливается опыт, передаваемый от поколения к поколению.

Культуру принято подразделять на духовную (семантическую), материальную и физическую. К духовной культуре относится совокупность воспроизводимых идей и знаний, которыми владеет общество. К материальной культуре относится совокупность объектов, образующих искусственную среду жизнедеятельности общества, - здания, сооружения, пути сообщения, технические устройства и инвентарь, оружие, одежда, породы животных и растений, сельскохозяйственные угодья, обработанные или специально выделенные фрагменты природной среды, которые сохраняются как образцы для практической деятельности. К физической культуре относятся развиваемые обучением свойства организма человека, которые обеспечивают его продуктивную деятельность.

Факт культуры содержателен - он означает и выражает некую идею, которая выходит за пределы его физического устройства. Принято говорить, что он обладает значимостью или ценностью в отношении к своему назначению в деятельности человека и несет некий смысл. Поэтому факты культуры принято рассматривать как знаки, или сообщения, а саму культуру - как семиотическую систему. Действительно, понимание любого факта культуры возможно только в смысловом отношении к другим подобным фактам.

В основе культуры, как справедливо утверждает А.А. Волков, лежит язык. Язык - универсальная семиотическая система, потому что все знаки, в том числе и знаки самого языка, назначаются посредством слов. Язык в равной

степени относится к духовной, физической и материальной культуре - как система имен, как речемыслительная деятельность и как совокупность произведений слова. Любое произведение или явление природы может быть понято, осмыслено и описано исключительно посредством слова. Но и сам язык развивается по мере развития культуры - как инструмент познания и организации деятельности людей.

Вся тысячелетняя история жизни и духовная культура русского народа своеобразно и неповторимо отразилась в родном языке, в его устной и письменной формах, о чем свидетельствуют и литературные памятники (древнерусские летописи, былины), и произведения современной художественной литературы. Родной язык - это душа нации. Только в языке и через язык выявляется характер народа, склад его мышления, национальная психология, самобытная неповторимость художественного творчества, нравственное состояние и духовность.

Русский язык и культура речи занимает ведущее место среди предметов гуманитарного цикла. Это определяется той важной ролью, которую он играет в становлении и развитии личности человека. Русский язык является для человека основным средством общения, познания действительности, приобщения к национальной культуре русского народа.

Русский язык имеет особый статус среди других предметов и связан со всеми учебными предметами, так как без речевого развития невозможно духовное развитие личности. Язык и словесная способность приобретают теперь ту двойственную противоположность, которая будет свойственна всему, что касается человека.

Язык может стать и добром, и злом, и благом, и несчастьем. Антонимические оценки языка (слова, речи) пройдут через все роды, виды и жанры словесности, но содержательные и стилистические качества этих оценок будут существенно различаться в зависимости от философско-этической позиции авторов. Различными будут степень глубины оценки и стилистическое качество попыток рассматривать языковую действительность, но мысль о том, что «язык есть самый благодетельный и самый вредный орган у человека», пронизывает все сентенции о нем с античных времен.

Воспитание духовной культуры студентов в процессе изучения родного языка - одно из основных требований государственного образовательного стандарта по русскому языку, стилистике, риторике. Культуроречевой аспект красной нитью проходит через все разделы программы по русскому языку и культуре речи, стилистике и литературному редактированию, потому что правильная, соответствующая нормам литературного языка речь - одно из обязательных условий компетентности развития личности.

Содержательность, логичность и выразительность речи обеспечивают, как известно, многие факторы: и богатство словаря, и разнообразие грамматических форм и синтаксических конструкций, и гибкость интонационного оформления речи.

Сообщить студентам знания о признаках хорошей речи, продемонстрировать эти признаки на литературных образцах и этим пробудить у них желание совершенствовать свою речь - вот та конкретная задача,

решение которой поможет достижению конечной цели обучения родному языку – овладению языком как средством общения, средством познания материального и духовного мира, окружающего человека.

Что касается убедительности и эффективности воздействия как главных целей речевых поступков, то имеется множество примеров отторжения от чрезмерной правильности в пользу риторического своеобразия мыслей, слов и характера произношения, которые именно стиливым своеобразием заставляют «склонять» аудиторию на свою сторону. В то же время и риторика, и стилистика несомненно основываются на понятиях правильности и нормы, отрицаясь от них лишь частично.

Меру ориентации на норму, новаторского нарушения ее и предложения нового стиля мыслей и словесного оформления выбирает каждый речедетель самостоятельно. Успех зависит от гармоничного соотношения нормированности и новаторства, ибо если речь неправильна, тебя могут обвинить в невладении литературным языком и вообще в безграмотности, но если в речи отсутствуют новые мысли и стилистическая оригинальность суждений, слов и голосоведения, оратор в совокупности его образа вообще не будет воспринят.

Эти и многие другие формы работы, развивая гуманитарное мышление, способствуют формированию собственных взглядов и убеждений студента, в том числе на роль и значение русского языка как духовной основы личности.

Духовность - традиция бережного отношения к самому себе, окружающим людям, родному языку, окружающему миру, природе, передающаяся из поколения в поколение. Духовность воспитывается в семье. Чем крепче семья, чем крепче в ней связь между поколениями, тем выше шансы воспитания в ней духовно развитого человека.

За столкновением на идеологической арене различных и противоположных духовных ценностей следует видеть борьбу социально-политических позиций, выражающихся в целостных системах воззрений на общество и на его развитие, а в конечном счёте - объективную логику исторического процесса. Сознательное понимание объективных исторических законов делает мировоззрение научным, между тем как чисто ценностный взгляд на события и явления общественной жизни зачастую не выходит за рамки обыденного или морального сознания.

Нисколько не принижая возможные высоты человеческого духа, можно сказать, что подавляющее большинство народа любого государства, а следовательно, человечества, пожалуй, больше интересуется то, что может быть полезным и надежным именно в обыденной жизни: ведь делами науки, философии, искусства, политики занимается относительно небольшой процент людей в любом обществе. Кроме того, и они большую часть своего времени так или иначе живут в стихии обыденной жизни, оперируя житейскими понятиями и представлениями, опираясь на логику здравого смысла.

Таким образом, духовность представляет собой сложное понятие, которое по праву должно занимать одно из видных мест в социально-философских и социально-психологических исследованиях. Она интегрирует в себе духовное и нравственное начала и может рассматриваться только в их единстве и взаимосвязи.

1. Аннушкин В.И. Язык – речь – слово в духовной литературе и современном образовании // Глаголь. - 2004. - №. 9.
2. Волков А.А. Курс русской риторики. - М., 2006.
3. Духовное производство: социально-философский аспект проблемы духовной деятельности. – М.: Наука, 1981.
4. Симонов П.В. Происхождение духовности. – М.: Наука, 1989.
5. Федотова В.Г. Практическое и духовное освоение действительности. – М.: Наука, 1991. - С. 77–84.

М.Г. Гордієнко*

ТРАНСФОРМАЦІЯ ДУХОВНИХ ЦІННОСТЕЙ У ВЕГЕТАТИВНОМУ ПРОСТОРІ ПОЛІТИКИ

Сучасне покоління людської цивілізації переживає інтенсивні процеси соціальних перетворень та складні віхи духовного становлення. Питання ролі духовності у формуванні ефективної держави потребує комплексного вивчення й глибокого наукового дослідження. Кінець першого десятиліття третього тисячоліття демонструє парадоксальну дихотомію: стрімкий процес інтеграції країн європейського простору супроводжується уповільненням темпів соціально-економічної динаміки. Непередбачувана фінансово-економічна криза стимулювала зростання політичних амбіцій і войовничих устремлень окремих держав. Це робить світ агресивним, звужує гуманістичний простір й девальвує духовні цінності. З розвитком технічного прогресу поступово зростає міра опосередкованості людського ставлення до світу, виснаження сакральних потоків життєвого досвіду, розчинення індивіда в масі. Буттєвий потенціал сучасної людини надмірно ослаблений. Панування раціоналізму в постмодерну добу обумовлює емансипацію свідомості людини, тотальне домінування споживацького способу життя. Альтернатива цьому має редукуватися в духовно-культурній площині.

Найбільш адекватним критерієм, за яким вимірюється життя спільноти, є духовні цінності. Вони виникають і трансформуються на певному суспільно-історичному тлі, адекватно відображають весь комплекс існуючої дійсності, притаманної для конкретного етносу, його бачення можливостей і перспектив. Духовна криза суспільства фіксується тоді, коли відбувається занепад науки, освіти, світогляду, моралі, які через політичну свідомість детермінують концептуальні засади національної ідеї. Не вдаючись до аналізу глибинного змісту національної ідеї, ми лише відзначаємо той факт, що вона репрезентує мотиваційну основу, спосіб буття етнічного організму і є стрижнем, навколо якого повинна синтезуватися політична система суспільства. Ми схильні тлумачити національну ідею як імпліцитний феномен, що гарантує незалежність, соборність, консолідацію, духовну цілісність і процвітання країни шляхом забезпечення свободи, добробуту й творчої самореалізації кожного громадянина.

* к.політ.н., доцент кафедри філософії та політології Національного університету державної податкової служби України

Потреба духовного розвитку нинішнього соціуму породжує необхідність здійснювати пошук відповідних моделей, за допомогою яких людина може наблизитися до органічного життя. Подальша еволюція світу в техногенному напрямку позбавлена перспективи. Тому важливим запитом сьогодення є трансформація людської спільноти від цінностей матеріальних до духовних, що є пріоритетною умовою самореалізації індивіда. Концептуальну сутність духовності визначає С. Кримський, який стверджує: «Духовність завжди виступала як принцип самобудівництва людини, як вихід до вищих ціннісних інстанцій конституювання особистості і її менталітету, як заклик до здійснення того, що не відбувається природним шляхом. Духовність – це здатність переводити універсум зовнішнього буття у внутрішній всесвіт особистості на етичній основі, здатність створювати той внутрішній світ, завдяки якому реалізується самототожність людини... Духовність врешті приводить до свого роду значенневої космогонії, з'єднання образу світу з моральним законом особистості» [3, с. 50]. Отже, духовність стає новою ціннісною парадигмою універсального характеру, якої найбільше бракує в умовах тотальної політизації соціального простору.

Духовні цінності спочатку формуються на індивідуальному рівні. Вони набувають усталеного вигляду під впливом таких чинників: 1) просвітницько-визвольної роботи та пропагандистко-агітаційної діяльності різних суспільних інституцій; 2) засвоєння набутого у процесі повсякденної комунікації досвіду та знань; 3) цілеспрямоване вивчення й усвідомлення історії свого народу; 4) розуміння назрілих проблем буття нації і готовність мобілізувати зусилля для їх розв'язання; 5) формування патріотичної свідомості та її реалізація в процесі практичної державотворчої діяльності індивіда.

Будучи закинutoю у цей світ, людина прагне зрозуміти мету перебування у ньому. Саме орієнтація на духовність допомагає визначити шляхи пізнання й удосконалення світу. На думку М. Бердяєва: «Дух не може бути епіфеноменом, він споконвічний, він є свобода... Відносини між духовністю і соціальним життям можуть бути визначені в такій формі: залежність духовності від соціального середовища є завжди її викривлення і перекручення, є завжди рабство духа і символічна брехня, істина ж, правда, справедливість, свобода є результат активної дії духу на соціальне середовище і соціальні відносини людей. І якщо дух пасивний до соціального життя, до соціальних відносин людей, якщо духовність зовсім усувається від соціального життя і скоряється соціальним формам, то цим перекручується сама духовність» [1, с. 450]. За логікою вченого, дух мусить активно реагувати на соціальне середовище, але внутрішньо від нього не залежати, адже за визначенням він є свобода, що зовні не детермінується. Природа духовності тягнє до балансу всіх рівнів соціального буття: фізіологічного, психосоматичного, індивідуально-соціального тощо.

В основі духовного світу людини лежить моральність і гуманізм. Сьогодні критично бракує носіїв гуманістичних цінностей і моральних чеснот, що й обумовлює політичний анархізм і соціальну деградацію. Духовно-моральні імперативи є універсальними чинниками порозуміння та інтеграції у суспільних відносин. Влучними з цього приводу є застереження Є. Сверстюка: «Людей найбільше єднає не так спільна віра чи національність, як моральна сила.

Поважають один одного, люблять, шанують люди високої гідності. Поважають гідних поваги. Тільки моральний принцип об'єднує по-справжньому. Без цього великі слова стають яловими, фарисейськими» [5, с. 119]. Криза гуманізму та моральності фатально детермінує бездуховність, яка пронизує сьогодні увесь інфантильний простір політики. У бездуховному просторі політики атавізм варварських інстинктів набуває патологічного характеру.

Проблеми духовності набувають особливої актуальності в період радикальної трансформації соціального простору, зміни політичного устрою, що, зокрема, переживає й Україна. Утвердження української державності відбувається в середовищі перманентного протистояння. Політичні чвари й ідеологічні розходження набули загрозливих для національної ідентичності масштабів. Серед найважливіших чинників деградації української нації є маргіналізація національно-культурного середовища. Вона згубно впливає не тільки на об'єктивований світ соціальних відносин у суспільстві, а й сублимує «маргінальний статус духовно-культурних цінностей, другорядність мови титульної нації, детермінує меншовартісну національну свідомість, низький рівень самоідентифікації громадян, периферійність державності» [2, с. 269]. Духовні цінності надають можливість цілісного включення людини у процес націєтворення, тобто бути активним суб'єктом політичного життя.

Неодмінними складовими органічного буття народу є світоглядно-моральні орієнтири та цінності, вірування, архетипи поведінки, сталі образи й традиції. Вони є апріорною умовою збереження національної ідентичності. Особливо духовного коріння бракує сучасній молоді. Вона більше зорієнтована на зовнішній світ через фактор глобальної експансії його пріоритетів, ніж схильна шанувати свої традиції. Втім поцінування традицій та культури для українського етносу відтворюється на генетичному рівні, формує його світогляд і спосіб життя. Як стверджує В. Липинський: "Кожна суспільна група, що хоче будувати, організовувати суспільство, мусить черпати свої сили сама з себе. Для того, крім спільного економічного інтересу, вона мусить ще мати спільну традицію, тобто певну суму історичного досвіду, здобуту її попередніми поколіннями в боротьбі за існування й переданого "з молоком матері", з вихованням поколінням слідуючим. Оця сума певних суспільних вартостей... творить те, що ми називаємо культурою. Без культури немає нації, без традиції немає культури" [4, с. 70]. За всіх часів національно-культурний простір сублимує пасіонарну енергію народу, забезпечує його поступальний розвиток, консолідує розум і волю людей, спрямовує їх суспільну активність у русло загальнозначущих проблем й відстоювання національних інтересів. Без історичної пам'яті й збереження власних традицій суспільство втрачає свою тяглість та консолідуючий ресурс.

Провідна роль поширення духовно-ціннісних традицій у суспільних відносинах та їх об'єктивація на практиці державного життя належить політичній еліті. Трансформація провідної верстви в перехідних суспільствах має свої особливості. Головною серед них є неспроможність правлячого класу адекватно реагувати на виклики часу та бути носієм морально-етичних цінностей і національних інтересів. Становлення еліти в сучасній Україні відбувається на основі протистояння й конфлікту різних фінансово-олігархічних

і політико-територіальних угрупувань. Для вітчизняного державотворення і розбудови громадянського суспільства залишається актуальною проблема формування високодуховної національно свідомої еліти, спроможної піднятися над меркантильними потребами й егоїстичними інстинктами та служити інтересам всього народу.

Таким чином, подолання духовної ентропії є нагальною потребою людської екзистенції. Духовність виконує не тільки виховну, морально-світоглядну місію, а й забезпечує соціально-консолідуючу роль. Рівень духовно-культурного розвитку індивіда визначається його морально-етичними координатами. Духовна трансформація особистості вимагає мобілізації сил, здібностей, переосмислення життєвих цінностей. Перспектива виходу із перманентного політичного протистояння й економічної кризи в Україні безпосередньо корелюється з реінкарнацією духовно-культурної сфери та наявності суб'єктів з відповідною свідомістю і поведінкою. Нам потрібно вирощувати нову генерацію людей на засадах компетентності, патріотизму, гідності та історичної пам'яті. Чим більше людей у нашому суспільстві житиме згідно з християнською мораллю, духовними чеснотами, толерантною поведінкою, тим більше шансів утвердити демократичне правління й розбудувати соціально орієнтовану й гуманну державу.

1. Бердяев Н. Философия свободного духа. – М.: Республика, 1994. – 480 с.
2. Гордієнко М. Мовно-культурні та політичні чинники виховання патріотичної особистості в умовах кризи національної свідомості // Українознавство. – 2006. – № 4. – С. 265–271
3. Кримський С., Павленко Ю. Цивілізаційний розвиток людства. – К.: Вид-во «Фенікс», 2007. – 316 с.
4. Липинський В. Листи до братів-хліборобів про ідею і організацію українського монархізму. – К., Філадельфія, 1995. – 470 с.
5. Сверстюк Є. Не мир, а меч. Есеї. – Луцьк: ВМА «Терен», 2008. – 500 с.

П.М. Лісовський*

ОСОБЛИВІСТЬ ЕФЕКТИВНО ДІЮЧИХ КОНСТАНТ КУЛЬТУРИ В СИСТЕМІ ДУХОВНОГО КАПІТАЛУ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Система духовного капіталу містить у собі ефективно діючі константи культури, що значною мірою складають багаторівневу сферу людської життєдіяльності. Саме такі пріоритетні константи загальнолюдського характеру діалектично взаємодіють з економікою, соціальною системою та політикою, інтегруючи українське суспільство. Хоча культура є тільки одним з аспектів життя суспільства, але це центрооб'єднуючий фактор, який взаємопов'язує всі інші підсистеми соціальної життєдіяльності і забезпечує спільність людського існування. Так, взаємодія культури й економіки породжує культуру праці, ділову культуру, господарчу етику, культуру виробництва; з політикою – політичну культуру, дипломатію, культуру адміністративного менеджменту із соціальною

---

* к.філос.н., доцент кафедри теорії держави та права Міжгалузевого інституту управління

системою – культуру національних і міжнародних відносин, культуру спілкування тощо.

Однією з багатьох функцій культури як процесу і продукту духовного капіталу є вироблення і впровадження в суспільство таких елементів культури, як цінності, норми, знання, значення і символи. Зокрема, українські науковці на чолі з І. Надольним визначають культуру «через систему цінностей та ідей, що слугують для регулювання поведінки членів певного соціуму [1, 67]. Н. Смелзер трактує культуру як систему цінностей, уявлень про життя і кодів поведінки, яка є загальною для людей, що зв'язані певним способом життя [2, 89].

Таким чином, ефективно діючі константи культури в системі духовного капіталу – це сукупність колективних смислів, символів, цінностей, ідеології, риторики, переконань, взірців, авторитету як норм соціально-психологічної поведінки тощо. Така особливість пріоритетних констант продукується в процесі життєдіяльності силою духу «із плоті, крові та душі» як відповідних сутнісних ознак людини. При цьому варто поділяти ефективно діючі константи культури на цінності смисложиттєві (уявлення про добро і зло, щастя, долю і сенс життя) і універсальні (життя, здоров'я, особиста безпека, добробут, сім'я, освіта, кваліфікація, правопорядок). Крім того, суттєво додати до універсальних цінностей цінності міжособистісного спілкування (чесність, доброзичливість, порядність, взаємодопомога, толерантність, любов) і демократичні (свобода слова, совісті, партій, національний суверенітет, гарантії соціальної рівності і справедливості), що класифікують як самостійні групи цінностей.

У цьому розрізі необхідно лексико-семантично розширити спектр універсальних цінностей: право на власність, охорона прав материнства, свобода творчості, мова і культура.

Розглядаючи духовний капітал як важливу наукову категорію, слід зазначити, що порівняно з іншими цінностями, ця категорія знаходиться під безпосереднім впливом інтересів людей. Це та цінність, без якої не можливе життя людей, яка передається із покоління в покоління, закріплюється і засвоюється в суспільній свідомості. Зазначимо, що для аналізу життєвого циклу цінностей суттєвим є діалектичний підхід до теорії культурного розвитку, який розроблявся філософами Е. Кантом та Г. Гегелем, а також їхніми послідовниками, серед яких найбільш відомими були К. Маркс і Г. Маркузе.

Основний теоретичний постулат діалектичного підходу полягає в тому, що всі культурні взірці, які витворені людьми, є кінцевими, тобто недовговічними явищами. К. Маркс у передмові до "Критики політекономії" зазначає, що культурний розвиток являє собою послідовність стадій. Враховуючи той факт, що цінності є елементами культури, то ця теорія може бути застосована і до системи цінностей.

Сучасне українське суспільство, у якому деякі цінності і норми вже не діють, може породжувати аномію (відчуження, безнормність "крайності"). Поняття аномії ввів у соціологію Е. Дюркгейм, що розкрив механізм розпаду цінностей, орієнтацій і норм, якщо вони еволюційно не замінюються актуальними. Результатом цього процесу є відчуття відокремлення, неприйнятності індивіда чи певної соціальної групи до загальноприйнятих цінностей суспільства.

Аномія виникає внаслідок втрати людиною ясних і переконливих стандартів поведінки та цілей життєдіяльності в умовах порушення і розладу певних соціальних, культурних, моральних цінностей і норм. Характерною ознакою аномійного стану соціальної системи слід визначити прискорений масовий процес маргіналізації індивідів, в результаті якого вони опиняються за межами тих соціальних спільнот, в яких перебували раніше. Диференціація суспільства веде до того, що певна його частина живе на межі бідності, ставлячи собі за мету лише фізіологічне виживання. Відповідно, ці люди перебувають у стані глибокої соціальної деградації і не бачать майбутнього.

Значна частина людей із звичайного способу існування опиняється в екстремальних умовах, які загрожують їм психологічними стресами, моральними деформаціями тощо. Це створює стан внутрішнього розладу і дезорієнтації, відчуття відлучення і втрати власного "я", а значить, і осмисленої втрати зв'язку із зовнішнім світом. Наслідком такого стану можуть бути порушення закономірності, а також порушення норм по відношенню щодо самого себе (через п'янство, наркоманію, самогубство).

Таким чином, за умови усвідомлення та розширення необхідності змін у суспільній свідомості значною мірою відбувається рефлексія ефективно діючих констант культури в системі духовного капіталу. В результаті цього руйнуються певні латентні структури в стереотипах підсвідомого і відповідно нарощуються нові ціннісні пріоритети. Така *ідеологія громадянського суспільства* є перманентним вибором України з урахуванням вимог часу.

1. Філософія: Навчальний посібник / Надольний І.Ф., Андрущенко В.П., Бойченко І.В., Розумний В.П. / За редакцією Надольного І.Ф. К.: Вікар, 1997. - 584с.
2. Слезлер Н. Социология. Научн. ред. В.А. Ядов - М.: Феникс, 1994. - 687с.
3. Радугин К.А. Введение в менеджмент: социология организаций и управления. – Воронеж: Высшая школа предпринимателей, 1995. - 196с.
4. Чукот С.А. Генеза духовной культуры (управлінський вимір). - К.: Видавництво УАДУ, 1999. - 255с.

О.М. Редколіс*

ФІЛОСОФСЬКО-ЕТИЧНІ КОНЦЕПТИ ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ У СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Актуальність дослідження проблеми цінностей обумовлена постійною необхідністю приведення у відповідність системи загальнозначущих принципів і орієнтирів суспільного розвитку з особистісною формою їх практичного втілення.

Перспектива конструктивного поєднання відмінних, а іноді й протилежних світоглядних підходів пов'язується у філософії з сучасною тенденцією до гуманізації всіх вимірів соціального буття.

Науковий інтерес до ціннісного ставлення як чинника поступу соціуму пояснюється тим, що воно є психологічним регулятором соціального процесу на різних його рівнях, тому що забезпечує необхідну «психоенергетику», емоційну

* аспірант Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України

зарядженість відбору тих або інших парадигм суспільного розвитку окремими людьми.

Проблема, порушена автором, відображає розрив між тим, що людина вважає своїми цінностями, та реальними цінностями, якими вона керується і які нею не усвідомлюються. Так, офіційно визначеними, усвідомленими цінностями є релігійні та гуманістичні: індивідуальність, любов, співчуття, надія тощо. Але для більшості людей ці цінності стали проявом ідеології і безпосередньо не впливають на мотивацію людської поведінки. Несвідомі цінності (які слідувати безпосередніми мотивами людської поведінки) породжені соціальною системою: власністю, споживанням, суспільним станом тощо. Розбіжність між усвідомленими та неефективними цінностями, з одного боку, та неусвідомленими і дієвими - з іншого, спустошує особистість.

У духовно-культурному вимірі функції збереження моральних засад суспільства традиційно брала на себе та або інша форма релігії, яка, створюючи ціннісно-орієнтаційну модель світу, надавала кожному можливість відчувати себе елементом упорядкованого універсуму. Науково-просвітницька діяльність зруйнувала традиційні системи світосприйняття, натомість не спромоглася створити власну наукову ціннісну модель світу [3; 22].

З розвитком "нової науки" релігія у її традиційних формах ставала все менш ефективною: виникла небезпека нівелювання цінностей, які у Європі закріпилися у рамках теїзму. Цю небезпеку Ф. Достоєвський виразив у своєму відомому вислові: "Якщо Бога немає, то усе дозволено". У XVII та XIX ст. багато хто усвідомлював необхідність створення рівноцінної заміни тому, чим була релігія у минулому.

Передречення Ф. Достоєвського про те, що всі етичні цінності загинули б, якби зникла віра у Бога, справдилося лише почасти. Ті моральні цінності, що є загальноприйнятими на рівні закону, залишилися недоторканими (такі, як повага до власності, до індивідуального життя тощо). Але ті людські цінності, які виходять за межі вимог, що представлені суспільним устроєм, справді втратили свою вагу та вплив. Ключове питання полягає у тому, як можуть стати дієвими ці "нові" старі принципи.

Останнім часом у суспільстві набула значного поширення (не без активної участі мас-медіа) абсолютно неприйнятна українській духовності філософія примітивного прагматизму і своєрідного побутового цинізму (підпорядкованість усіх моральних норм економічній вигоді, принцип «кожний сам за себе» тощо). Тривожною реальністю став високий рівень «атомізації» нашого соціуму, наростання відчуження і взаємної недовіри між громадянами [1; 133].

Якщо масове споживання матеріальних благ не корелюється із системою загальнолюдських духовних цінностей, воно обов'язково спричиняє деградацію особистості, а відтак, і деформацію суспільного життя. Розвивається нігілізм, апатія, конформізм, аморальність, агресивність та інші деструктивні чинники людської поведінки, які дегуманізують суспільне життя [2; 96].

Заявивши про те, що гуманістичні цінності заслуговують на увагу завдяки тому, що вони є одностайно прийнятними в усіх вищих формах культури, варто з'ясувати, чи існують норми, які повинні мотивувати наше приватне життя і які мають стати керівними принципами всіх соціальних ініціатив і видів діяльності.

Таким чином, вивчення системи "Людина" утвердить об'єктивно обґрунтовані цінності, що сприятиме оптимальному функціонуванню системи. Якщо ж ми усвідомимо можливі альтернативи, то гуманістичні норми стануть базовими для більшості людей. Отже, консолідація суспільства можлива лише на ґрунті базових спільних цінностей, що визнаються такими переважною більшістю населення.

1. Гнатюк С.Л. Підстави формування української загальнонаціональної ідеології на сучасному етапі / Гуманітарна політика Української Держави в новітній період: Монографія / За ред. С.І. Здіорука. – К.: НІСД, 2006. – 403 с.
2. Здіорук С.І. Пріоритети гуманітарної політики України. Стратегічні пріоритети. - 2006. - № 1. – 196 с.
3. Парахонський Б.О. Національні інтереси України (духовно-інтелектуальний аспект) / Наукові доповіді. – 1993. - Випуск 6.

І.Ю. Набрusco*

ПРОЕКТИВНІ СТРАТЕГІЇ ЖИТТЯ: МНОЖИННІСТЬ ІНСТИТУЦІЙНИХ ПРОЯВІВ

В умовах сучасної цивілізації людина існує у полі величезної кількості соціальних міфів, які визначають її поведінку, одночасно спираючись на систему цінностей і формуючи її. Як наслідок, ознаками сучасного українського суспільства є плюралізація та індивідуалізація життєвих стилів, розмаїття культурних форм та амбівалентність масової свідомості. Отже, цінності у сфері осмислення і становлення життєвих стратегій проявляються не в трансцендентному сенсі, а як іманентні форми, що мають нормативний характер.

Цінності задають одну з можливих надособистісних рамок соціокультурної активності людини, яка втілюється як бажаний результат активності. Освоєння норм і цінностей нагромадженого суспільного досвіду людина здійснює щораз у специфічній індивідуальній формі, залежно від власного творчого потенціалу. Коли до цінностей додається і певне ставлення до життя, утворюється концепт стратегії життя.

Стратегії життя – соціально-психологічний ціннісний комплекс поглядів, в яких виражені стремління, почуття, інтереси, переконання індивіда, що спонукають його до дії в межах доступних ресурсів.

Стратегії життя набувають риси практично-діяльній об'єктивації в межах особистого життя людини та демократичності умов існування. Чим вищий рівень життя, чим більш демократичне суспільство, тим сприятливіші умови і ширший спектр реалізації життєвих стратегій людини. Крім того, на відміну від стабільного суспільства, де регулятором життя виступає ціннісно-нормативна система, у транзитному суспільстві життєва позиція формується на основі індивідуальних ціннісних преференцій, де за умов фактичної відсутності

---

* к. філос. н., доцент кафедри соціальних структур і соціальних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

нормативної регуляції принциповою рисою життєвих стратегій стає нестійкість і варіативність. Як зазначає українська дослідниця О. Злобіна, категорія успіху є вельми динамічною і змінюється незалежно від конкретних суспільних умов, відбиває багатоманіття можливих групових та особистісних ціннісних пріоритетів у межах конкретного суспільства. Дані досліджень засвідчують, що традиційна тріада (сім'я, здоров'я і добробут) - це головні системоутворюючі компоненти суб'єктивних уявлень про успіх. [1, с. 316]. Тому можна стверджувати, що критерії життєвого успіху в принципі релятивні і, відповідно до цього, релятивними постають і стратегії життя у сучасному українському суспільстві.

З іншого боку, спрямованість життєвих стратегій також залежить від задоволення матеріальних і психологічних потреб. Так, Р. Інглгарт своїми дослідженнями засвідчив, що соціально-економічна ситуація впливає на цінності, які визначають характер стилю життя. Все це зумовлено рівнем домагань як найбільш глобальним механізмом інституалізації мотивів особистості, який включає як ціннісні особливості, так і предметну складову зв'язку особистості з дійсністю. Уявлення про свою особистість, про свої можливості, про досягнення, на які сподівається людина, впливає на характеристику домагань. Рівень домагань безпосередньо пов'язаний із самооцінкою та образом життєвої стратегії.

Загалом дослідники визначають такі найбільш поширені види життєвих стратегій: рецептивна стратегія, основою якої є забезпечення життєвого благополуччя, стратегія життєвого успіху, в основі якої лежить досягальна активність, розрахована на суспільне визнання; стратегія самореалізації, в основі якої лежить креативна діяльність, спрямована на створення нових форм життя незалежно від їх зовнішнього визнання та невизнання. Кожна з цих моделей має безліч модифікацій. Так, рецептивна стратегія зумовлює переважно захисний механізм, де світ сприймається як складний, суворий, що вимагає від людини ситуативної поведінки і пристосування до обставин. У повсякденному житті це проявляється у намаганні підвищити життєві стандарти, споживанні, зануренні у віртуально сконструйований світ, емуляцію «як утримання двох можливо різних смислових Я – концепцій однієї людської істоти через комплексну, мультимедійну віртуальну реальність» [2, с. 68-71]. Це зрештою призводить до пріоритету цінностей автономності, самовираження особистості через стиль життя. Стратегія життєвого успіху пов'язана із суспільним визнанням, успіхом у вигляді матеріальної свободи, підприємництва, гарної репутації, влади, усвідомлення власної переваги. В даному випадку об'єктивний успіх сконцентровано переважно у трьох царинах суспільного життя: успіх у владі, у економічній сфері та кар'єрі. Але багатство, влада і слава об'єктивно не вичерпують можливих орієнтирів успіху, оскільки за допомогою цих індикаторів суспільство не має можливості контролювати соціальну структуру в цілому. Цю лакуну заповнюють інші інституції – релігія і мораль, які також є джерелом орієнтирів життєвого успіху. Нарешті, стратегія саморегуляції, висувуючи вимоги до власної діяльності і визначаючи відповідні критерії, спрямована на зовнішній світ. Вона характеризується збалансованістю домагань, саморегуляцією та задоволеністю від отриманих результатів. Цей тип

життєвої стратегії реалізується через тактику узгодження особистісних ресурсів, діапазон можливостей у конкретних життєвих обставинах, вибір сценарію життєвого шляху поміж альтернативних варіантів і усвідомлення можливих втрат, досягнення та довгострокові наслідки, зумовлені прийняттям рішенням.

Зрозуміло, що життєва стратегія не охоплює всі вияви життя, оскільки особистість лише певним чином інституційно відповідає на суттєві для неї події та життєві обставини. За межами цього розгортається поле «вільної гри» життєвих колізій, які лише частково потрапляють у сферу свідомого особистого контролю. На сьогодні відсутність ідей, спільних цілей діяльності і невизначеність перспектив дезорієнтує людей, позбавляє їх віри у своє місце в соціумі, яка робить їх життя значущим. Проте саме сучасний ринковий порядок постійно змінює стартові умови соціальної нерівності, оскільки надає набагато більше альтернатив життєвих стратегій тим, хто намагається змінити своє соціальне становище. Звичайно, він не є універсальним фактором «оптимізації» соціальної структури сучасного суспільства, однак має суттєві переваги щодо традиційних каналів соціальної мобільності, розмежовуючи людей за критеріями компетентності та активності.

1. Злобіна О. Особистість як суб'єкт соціальних змін. – К.: Інститут соціології НАН України, 2004.
2. Ульяновский А.В. Мифодизайн: коммерческие и социальные мифы. - СПб.: Питер, 2005.

К.Ю. Олас*

ЦІННІСНИЙ ВИМІР ОСОБИСТОСТІ В КОНТЕКСТІ «УКРАЇНСЬКОГО ВИБОРУ»

Людина не вартує стільки, скільки має,
стільки, скільки знає,
стільки, скільки може.

Людина вартує стільки, скільки «є».

Ніколя де Мартіні

Цей вислів навів автора на думки з приводу того, ким є сьогодні людина, власне, людина в контексті «українського вибору».

Невід'ємною характеристикою людської істоти є демонстрація вічної незадоволеності, що ініціює її прояви в дуже різних іпостасях. Наділена розумом, вона є єдина істота, здатна усвідомити своє буття як проблему. Навіть більше, людина повинна цю проблему осмислити і вирішити, тому що вона не може повернутися до долюдських відносин з природою. Вона повинна знайти своє місце в системі: «природа – суспільство – людина», заявивши про свій духовний вимір. Головна якість людини – це її людський зміст.

Розглядаючи сучасне українське суспільство як спільноту, що обирає чи має можливість обирати, можна зробити висновок, що ця спільнота або не обирає взагалі, або чинить неправильний вибір. Адже для того, щоб зробити

---

* аспірант кафедри політології Ужгородського національного університету

вибір, який у майбутньому чи вже сьогодні відкриває перспективи розвитку (особи, суспільства, держави), треба користуватися певними критеріями вибору. Найпершим критерієм всього, що ми робимо, буде наша духовність, наше духовне життя. Вона, ніби лакмусовий папірець, ідентифікує якість всього того, що ми робимо. Керуючись певними духовними цінностями, людина наповнює смислом кожен свій вибір.

Під «українським вибором» автор мислить актуальний стан нашої держави, її громадян, суспільства в цілому. Те, що ми маємо - дійсність, яку споглядаємо і творимо (духовно-культурне, соціально-економічне і політичне життя), є наслідком певного вибору. Українське суспільство, обираючи певний вектор розвитку, обирає і шляхи та методи досягнення бажаного результату. Наприклад, чимало проектів розвитку (у своїй одноманітності) рекламуються під час виборів, або у невиборчий час з метою підвищення рейтингу певної політичної сили чи гравця (на жаль, такими є українські реалії – життя країни умовно ділиться на «час до виборів» і «час після виборів»). Цілком зрозумілим є те, що у всіх поданих проектах маніфестуються певні цінності. Але справа в тому, що вони тільки прокламуються вербально чи на аркуші паперу, а не на ділі. Адже такі загальнолюдські цінності, як «правда», «добро», «справедливість», «свобода», які є нормою життя будь-якого цивілізованого суспільства, повинні бути в основі української національної ідеї, яка здатна об'єднати націю.

Нинішню ситуацію в українському суспільстві можна проілюструвати словами Ж. Бодріяра: «Маса парадоксальна – вона виступає одночасно і об'єктом симуляції (оскільки існує тільки в пункті сходження всіх хвиль інформаційного впливу, які її описують) і її суб'єктом, здатним на гіперсимуляцію: всі моделі вона видозмінює і знову приводить у рух (це її гіперконформізм, характерна форма її гумору)». В нашій країні не виховується особистості, здатні раціонально осмислювати свої вчинки і нести за них відповідальність. Зрештою, у самих людей немає відповідного бажання усвідомлювати всю вагу свого вибору і значення своєї персони.

В суспільстві панує гедоністична теорія цінностей. Людина перебуває у пошуках власного задоволення, цілком імовірно, ціною страждання інших людей. Відсутність відповідальності артикулюється в такій формулі: «Такий світ. Таке життя». Проте, як пише М.І. Рупнік у своїх роздумах про покликання людської особи: «Особистість, на відміну від індивіда, не статична. Вона перебуває у постійному становленні, трансценденції, постійному самотворенні. Смысл людини полягає не в тому, що вона повинна бути на висоті якогось попередньо встановленого взірця, хай яким і святим, і праведним він би не був. Смысл людини полягає в любові. І саме любов переконує людину, що задля спасіння необхідно пожертвувати егоїзмом. Любов переконує людину померти для вимог самоутвердження, відмовитися від власних претензій, свобідно пожертвувати себе заради любові».

Тому найперше, що має обрати Україна – це духовні цінності і принципи. Під їх впливом модифікується суспільна свідомість (якщо я обираю правду, то вже не буду співдіяти корупції; якщо я обираю справедливість, то не буду байдужим до дітей-сиріт). Адже, як стверджує Н. Лосський: «Почуття цінностей

є суб'єктивний одяг, в який одягаються об'єктивні цінності, вступаючи в нашу свідомість. Почуття є одяг, в якому об'єктивні цінності з'являються у свідомості. Що ж стосується бажань, вони є наслідком цінності: мотив, бажання обумовлено цінністю предмета, а не її джерелом».

Обираючи стратегію розвитку українського суспільства, слід пам'ятати, що пріоритетним має бути розвиток особистості, яка збудує міцну і розвинену державу. Духовні цінності – як фундамент цієї побудови, а духовна свідомість – ідентифікатор правильності вибору.

Людина є те, що обирає. «Бути особистістю важко, бути вільним – це означає взяти на себе тягар», – влучно висловився Н. Бердяєв. Дуже легко відмовитися від призначення бути особистістю, відмовитися від свободи, жити детермінованістю і під впливом авторитету. Але з огляду на історичне минуле українського народу, величність його духу якраз і проявляється в критичні моменти для цілого суспільства. Тому варто докласти зусиль кожній особі, зважаючи на той потенціал, яким вона володіє, щоб «український вибір» пройшов випробування ціннісним ідентифікатором.

Г.М. Петрова*

ОСОБИСТІТЬ ЯК ДУХОВНА ЦІННІСТЬ СУСПІЛЬСТВА

Поняття «плюралізму», «толерантності», «відмінності», «багатоманітності» досить вдало відбивають сутнісні риси сучасного соціокультурного процесу. Цей дискурс орієнтовано на цінності свободи та особистісного розвитку, проте в окремих своїх формах він ставить перед індивідом проблему вибору як такого. Так, ідея свободи самовизначення людини актуалізує проблему вибору і, як наслідок, відповідальність за його здійснення. Тут виявляється сутність людської істоти, поставленої у ситуацію вибору між самоствердженням і пошуком легших форм уникнення відповідальності, плаванням за течією, пристосуванням до мас тощо.

Людське буття має три виміри: особистісний, індивідуальний і родовий. При цьому особистісний вимір охоплює соціально обумовлені аспекти свідомості людини; він включає в себе сукупність соціальних уявлень, що реалізуються в її життєвому процесі. Це – потреби і мотиви, цілі і смисли, бажання і можливості. Особистісний вимір пов'язаний переважним чином із механізмами цілепокладання і вольового рішення.

Вітчизняний філософ В.П. Іванов, зосереджуючи увагу на проблемі формування світогляду індивіда, наголошував на тому, що загальна структура життєдіяльності людського суспільства і людського світу, який ґрунтується на відношенні всезагального (загальнолюдського), особливого (соціально-історичного) й одиничного (індивідуального й особистісного), знаходить своєрідний вияв в актах і процесах самовизначення і самосвідомості особистості, в будові її духовного світу. Своєрідність цього полягає у тому,

---

* к.філос.н., доцент кафедри філософії права та юридичної логіки Київського національного університету внутрішніх справ

зазначав науковець, що весь простір, який знаходиться між загальнолюдським і особистим, індивід проходить у власній свідомості й на практиці "від себе", як суб'єкт, якому належить перетворити об'єктивні рівні світобудови у рівні власної суб'єктивної визначеності.

Людина як *особистість* є соціальною істотою. Соціальність людини означає, що вона може підтримувати своє життя і задовольняти свої потреби лише у певній суспільній структурі, адаптуватися до середовища, лише створюючи і змінюючи цю структуру, знаходити своє місце в житті й реалізовувати себе лише у спілкуванні із собі подібними в інтерсуб'єктивному просторі соціальних зв'язків і відношень, що складаються і регулюються соціальними інститутами. Саме для відображення соціальної природи людини, розгляду її як суб'єкта соціокультурного життя, визначення її як носія індивідуального начала (інтереси, здатності, прагнення, самосвідомість тощо), що саморозкривається у контекстах соціальних відносин, спілкування і предметної діяльності у філософській літературі найчастіше використовують поняття "*особистості*". В понятті "особистість" зникає протиставлення зовнішнього і внутрішнього життя індивідуальної людини; власне, процес особистісного буття і відбувається як постійне зникнення суперечностей між зовнішнім і внутрішнім у самореалізації людини. При цьому, особистість, узята поза зв'язком з індивідуальністю, поза її власним способом буття, є абстракцією і реально не існує.

Самовизначення себе як особистості – це розуміння, що людина є не лише конкретною істотою, тілом, з усвідомленням і "вкоріненням" у власну тілесність (В. Розін), виразником не лише сформованої нарративності одичного буття, але й частиною певного ідеального світу, суб'єктом цінностей, членом роду людського, який виробив у ході історії моральні закони, і тому має певні надзавдання, у тому числі – моральні. Мораль і починається, власне, з входження до світу цінностей, застосування ціннісного критерію до своїх вчинків, себе й оточуючих людей.

Розглядаючи поняття "особистість", особливо у марксистській теорії, підкреслюється, що особистість – це *індивідуальна міра* соціальності людини. Підкреслення такого моменту, як індивідуальна міра зумовлено тим, що "масштаби" кожної людської особистості, її зажуреність у соціум, свідомий вибір нею власної позиції – неоднакові. Проте, оскільки у марксистській етиці, як і загалом у марксистській традиції філософської рефлексії, домінуючим питанням є проблеми співвідношення індивіда і суспільства, розкриття механізмів включення індивіда до суспільства, колективу, способів їхньої взаємодії, то надзвичайно мало уваги приділялося індивіду як самодостатній особистості, як самоцілі історичного розвитку світу.

З даним визначенням можна погодитися лише за умови усунення тотальності вияву людини як особистості, тільки як соціального суб'єкта. Противагою і доповненням цієї позиції може бути комунікативний принцип у філософії, згідно з яким відбувається зсув уваги від міри безпосереднього включення індивіда до соціуму до власне зв'язків, що виникають між суб'єктами комунікації. За такого підходу центральне місце у дослідженнях посідає діалогічність людської особистості як її невід'ємна характеристика, вихід людини

на спілкування з оточуючим світом, різниця між *монологічною* та *діалогічною відповідальністю*.

На сьогоднішній день в етико-філософському дискурсі констатується, що сучасна соціокультурна ситуація кидає індивіду два серйозні виклики, до яких він особливо вразливий: зазіхання на його *внутрішню єдність смислу* і зазіхання на *цінність (привласнену)*. У даному випадку йдеться про потребу у визнанні як невід'ємну рису сучасної «автентичної культури» (Ч. Тейлор), яка, як ніколи раніше, потребує сформованої особистості, здатної до відповідальності за власне життя, за суспільство і світ в цілому.

Т.М. Кучера*

ПЕРСПЕКТИВИ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

На сьогоднішній день проблема формування особистості є досить актуальною, вона обговорюється багатьма філософами, культурологами, суспільствознавцями. Більше того, мабуть, кожна людина на власному досвіді відчула вплив цієї проблеми, і хтось справляється з нею більш успішно, а хтось – менш.

Людина не народжується особистістю, а стає нею шляхом біогенетичного і соціокультурного успадковування загальних родових властивостей *homo sapiens*. Завдяки відтворенню в етногенезі закладеної в культурі інформації, виробленої попередніми поколіннями людей, і асиміляції, за допомогою комунікативних механізмів суспільства інформації, якою володіють її сучасники, дитина стає повноцінною соціальною істотою.

Формування особистості в сучасній Україні відбувається в умовах одночасного функціонування сукупності факторів довгострокової дії, які можна розділити на дві основні групи: об'єктивну і суб'єктивну.

Серед об'єктивних факторів виділяють фактори "зовнішнього" і "внутрішнього кіл". Так, до об'єктивних факторів "зовнішнього кола" відносять:

1. Глобалізацію всіх процесів розвитку людства, що проявляється в об'єднанні (завдяки швидкому вдосконаленню засобів масової інформації та інтернет-революції) всіх країн і народів в єдину комунікативну систему, у створенні всесвітнього ринку капіталу та праці, у пануванні транснаціональних корпорацій і військово-політичних інституцій.

2. Загальноцивілізаційну тенденцію трансформації інституційних і культурно-ціннісних засад існування різних народів, яка втілюється в поступовому створенні в країнах другого і третього ешелонів розвитку окремих елементів постіндустріального суспільства, що сформувалося в країнах "золотого мільярда"; у добровільному (більшість країн Східної Європи) чи силовому (Югославія, Афганістан, Ірак) перенесенні до них політичних,

---

*к.філос.н., доцент Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

економічних і суспільних інституцій західного зразка, нав'язуванні засобами масової культури цінностей і норм життя народів країн першого ешелону.

3. Криза етнокультурних підвалин східнослов'янської цивілізації, яка, незважаючи на зусилля, що формально демонструються керівниками Росії, України і Білорусії, спрямовані на зміцнення всього спектра відносин між братерськими народами, з кожним роком усе більше і більше розводять економічні, політичні та культурні шляхи їхнього розвитку.

4. Створення в Європі на основі Шенгенських угод єдиного економічного, політичного і транспортного простору. Відставання України в процесах загальноєвропейської інтеграції в геополітичному плані об'єктивно зсуває її на Схід і підсилює таким чином азіатську складову вітчизняного менталітету.

До об'єктивних факторів "внутрішнього кола" формування особистості можна віднести такі особливості перехідного для українського суспільства історичного періоду:

1. Постійні трансформації відносин власності та ринкові перетворення в економіці.

2. Зміну соціальної структури суспільства та маргіналізацію через швидкість історичних трансформацій значної частини населення.

3. Складність інституційного формування правової держави і громадянського суспільства.

4. Перманентну трансформацію політичної системи.

Серед суб'єктивних факторів формування особистості виокремимо такі:

1. Особливості менталітету різних етнонаціональних і соціальних груп населення.

2. Активна перебудова системи навчання і виховання підростаючого покоління.

3. Ідеологічна полівекторність і різноспрямованість українського суспільства.

4. Культурна та релігійна роз'єднаність жителів Західної і Східної України.

5. Діяльність державних інституцій і громадських організацій, спрямована на щонайширше впровадження української мови та національних традицій.

6. Діяльність зарубіжних українських земляцтв і міжнародних гуманітарних організацій з розбудови в Україні демократичних інститутів і цінностей.

Сила дії і вплив об'єктивних факторів багато в чому залежить від суб'єктивних, від усвідомлення людиною себе і своєї ідентичності, здатності змінюватися і змінювати несприятливі умови існування. Аналізуючи розгортання впливу об'єктивних і суб'єктивних факторів у формуванні особистості, необхідно визначити роль об'єктивних факторів як інституційного "формату", що визначає масштаб стабільності існування людини в суспільстві, а суб'єктивні фактори інтерпретувати як фактори мінливості, варіабельності, різноманітності, тобто всього того, що надає своєрідності та реальної життєвості всім суспільним інституціям. Отже, можна з упевненістю сказати, що для всіх засадничих інституцій та вимірів суспільства найістотнішим виявляється вплив і місце особистості, тобто все те, що вважається "суб'єктивним". "Суб'єктивні" фактори складають органічну і невід'ємну складову всіх "об'єктивних" факторів, вони

олюднюють їх і додають необхідної соціокультурної конкретності, реалізуючи дію цих факторів у реальному контексті буття соціуму.

Прогнозуючи перспективи формування особистості в умовах сучасної України, необхідно зважати не лише на динаміку, інноваційність і відкритість змінам. Сучасна особистість мусить, з одного боку, володіти критичним розумом і моральними чеснотами демократичного ґатунку ("західна" складова), а з іншого - мати глибоку особистісну культуру, в якій етика поваги до природи і суспільства доповнюється розвиненим естетичним смаком, емоційно-почуттєвою сферою, умінням керувати своєю волею і почуттями ("східна" складова).

Не менш значущим є аспект наступності, культурної ідентичності, зануреності в сферу національного буття і національних цінностей. Особливості становлення особистості обумовлені українською ментальністю. Духовне зростання людини неможливе без усвідомлення своєї національної особливості і приведення її у відповідність з розвитком суспільства і світу. Формування особистості в українському суспільстві повинне відбуватися на основі чітко визначених пріоритетів і цінностей національного виховання, загальнонаціональних традицій і преференцій.

О.В. Шумейко*

СІМ`Я ЯК НЕПЕРЕХІДНА ЦІННІСТЬ У ЖИТТІ СУСПІЛЬСТВА

Сім'я – це форма об'єднання людей, що ґрунтується на шлюбі або кровно родинних відносинах, яка першою підлягає інституалізації з боку держави і характеризується ідейною спільністю та взаємною відповідальністю. Сім'я є неперехідною цінністю в житті суспільства, оскільки виконує в ньому ряд важливих функцій.

Функції сім'ї тісно пов'язані з потребами суспільства в такій структурі, як сім'я і потребами особистості в приналежності до сімейної групи; із соціально-економічними, іншими умовами життєдіяльності суспільства; індивідуальними потребами людини. Через це функції сім'ї до певної міри універсальні в часі, одночасно вони історичні, тобто з часом може змінюватись як характер функцій, так і їх ієрархія.

На сучасному етапі можна виділити такі основні функції сім'ї:

1. *Телеологічна функція* розглядається як Вищий (Божественний) прояв (вчення Святих Отців – Іоанна, Фоми Аквінського, вчення про архетипи К.-Г. Юнга).

2. *Виховна (соціалізаційна)* – полягає у внесенні у свідомість індивіда соціальних норм і цінностей сім'ї і суспільства, до яких він належить, а також задоволенні потреб у батьківстві, контактах із дітьми, їх вихованні, самореалізації в дітях. Як зазначав Б. Малиновський, для цього інституту функція збереження і успадкування традицій настільки ж важлива, як і

---

* викладач кафедри філософії права та юридичної логіки Київського національного університету внутрішніх справ

продовження роду (Платон, І. Кант, К. Ушинський, В. Сухомлинський, А.Г. Харчев, М.С. Мацьковський).

3. *Соціально-економічна* функція дає змогу підтримувати фізичне здоров'я членів суспільства, економічно утримувати неповнолітніх і непрацездатних, доглядати дітей, надавати й отримувати господарсько-побутові послуги, що знайшло своє підтвердження у законодавстві більшості європейських країн (Платон, Арістотель, І. Кант).

4. *Духовно-емоційна функція* (екзистенційна) забезпечує розвиток особистісних якостей членів сім'ї, сприяє їхньому духовному взаємозбагаченню, здійснює емоційну стабілізацію індивідів та психологічну терапію, психологічний захист, надає емоційну підтримку. Функція, пов'язана з організацією дозвілля, забезпечує спільний відпочинок і одночасно здійснює соціальний контроль у цій сфері. Як зазначає С.Д. Лаптин, першопочатково сім'я виникає для забезпечення особистого щастя і добробуту людини (Г.В.Ф. Гегель, В. Соловйов, М. Бердяєв, М. Фуко).

5. Вагомою є *сексуальна функція* шлюбу і сім'ї. Її суспільна роль полягає в реалізації сексуального контролю щодо особи, індивідуальна – в задоволенні сексуальних потреб людини. Варіації сексуальної поведінки людини здійснюють суттєвий вплив на існування різних видів шлюбно-сімейної структури (З. Фрейд, М. Фуко, І. Кон).

6. *Репродуктивна функція* полягає в забезпеченні біологічного відтворення суспільства і задоволенні потреби людини в дітях. Традиційні вчителі християнського морального богослов'я кваліфікували добру волю до народження дітей як необхідну умову до виправдання та освячення шлюбного життя. Цю позицію влучно узагальнює І.С. Кон, який вважає, що поведінка батьків «детермінується вродженим інстинктом, потребою у продовженні роду, а відсутність чи нерозривність батьківських почуттів – не що інше як порушення або викривлення цієї універсальної біологічної і соціально-моральної норми». Батьківство як соціокультурний феномен, як утвердження в суспільстві його внутрішньої відновлювальної здатності, пов'язана з даним процесом демографічна політика - все це неодноразово ставало предметом зацікавленнь науковців. Однак при цьому саме батьківство може мати різні інтерпретації. Так, І.С. Кон наголошує на виділенні і конкретизації у наукових дослідженнях одного з множини аспектів батьківства: спонтанне батьківське почуття – любов до дитини, специфічні батьківські цінності, соціальні установки, соціальні ролі батька і матері, культурні символи батьківства й материнства, втілені в міфах, релігії, практиці, стиль взаємин батьків і дітей у конкретному суспільстві тощо (Платон, Арістотель, Фома Аквінський, А.І. Антонов, А.Г. Вишневський, І.С. Кон, Л.Е. Дарський).

7. Важливу функцією сім'ї є *первинний соціальний контроль*. Адже сім'я здійснює первинну регламентацію поведінки людини в різних сферах життєдіяльності, одночасно і відповідальності та зобов'язань у стосунках між чоловіком і дружиною, батьками і дітьми, старшим і середнім поколіннями, підтримує моральні й правові санкції за неналежну поведінку та порушення взаємин між членами сім'ї (А.Г. Харчев, С.І. Голод).

8. *Функція організації та проведення дозвілля* полягає в організації вільного часу, вміння облаштувати відпочинок членів сім'ї, спрямований на відтворення енергії, здоров'я та на культурний розвиток особистості (Т.А. Гурко, М.С. Мацьковський).

На початку ХХ століття, як вважають сучасні дослідники (Медіна А.С.), соціальні інститути все більше суміщаються із сім'єю і беруть на себе функції освіти та виховання (школа і дитячі установи), захисту й охорони (поліція і армія), функції харчування, забезпечення одягом, дозвілля (сфера обслуговування), функції добробуту і передачі соціального статусу (індустріальна наймана праця).

Гармонійна сім'я – запорука існування здорового суспільства. Ось чому даний соціальний інститут потребує пильної уваги і підтримки з боку держави.

О.І. Гачко*

ВИКЛИКИ ФІЛОСОФІЇ ІСТОРІЇ НАПРИКІНЦІ ХХ-НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

Історичне знання завжди прив'язане до сьогодення, диктується ним і багато в чому ним визначається. Тому дослідження головних тенденцій, рис і проблем сучасної філософії історії є важливим для розуміння самоусвідомлення сучасної людини, її розуміння власного смислу буття і смислу історії, з якою вона себе ототожнює.

Завдяки політичним, економічним і культурно-соціальним зрушенням, що відбулися передусім в Західній Європі ХХ ст., суттєво змінилося не лише бачення окремих історичних подій чи явищ, але й сталося принципове переосмислення характеру відношення історика до джерела, предмета і способів історичного пізнання, а також форми його викладу та наступних інтерпретацій. Одним із найважливіших досягнень постмодернізму у філософії історії був лінгвістичний поворот, суть якого полягає у зосередженні уваги дослідника на «мовленні» про «мовлення», а не на «мовленні» про реальність. Історики почали розуміти, що на рівні мовлення про реальність історик лише описує минуле в термінах окремих тверджень про історичні явища, умови, причинно-наслідкові зв'язки. На рівні мовлення про мовлення історик осмислює те, яка власне частина мови (який історичний текст) найкраще репрезентує досліджувану ним ділянку минулого або найкраще відповідає їй, яку дефініцію найкраще дати певній історичній концепції для того, щоб досягнути максимального розуміння предмета дослідження.

Проте, як зазначає Ф. Анкерсміт, в кінці ХХ ст. «одержимість мовою і дискурсом трохи набридла. Ми говорили про мову понад сто років. Настав час змінити об'єкт дослідження. Особисто мене цікавить категорія історичного досвіду» [2, 70]. Звернення до такого незвичайного предмета історичного дослідження, як історичний досвід стає важливою тенденцією у світовій

---

* аспірантка Київського національного університету імені Тараса Шевченка

філософії історії ХХ століття. Досвід – це щось унікальне, що виходить за межі можливостей мови і належить лише конкретній особі або групі осіб, яка його зазнала. Він є, по суті, точкою зіткнення публічної мови і приватної суб'єктивності – про це говорить А. Данто, обговорюючи статтю Т. Нагеля «Що значить бути кажаном?» [2, 171]. Досвід є одночасно і загальним лінгвістичним концептом, і сферою, яка туди не входить. У цьому сенсі будь-який особистий досвід все-таки підпадає під вплив структур культури і є доступний іншим.

Існують надзвичайно різноманітні концепції поняття досвіду. Ф. Анкерсміт, наприклад, вважає, що якщо «в природничих науках досвід міцно прив'язаний до суб'єкта або об'єкта, то в історії він може вільно подорожувати між ними і розташовувати суб'єкт і об'єкт там, де йому заманеться. В історії надзвичайно важко сказати, де закінчується суб'єкт і де починається об'єкт, і навпаки. Тут між ними завжди існує певна континуальність, тому неможливо визначити, що до чого власне належить. ...чи можете ви сказати, де наше минуле «закінчується» і де «починаємося» ми самі?» [1, 11].

Іншою важливою тенденцією філософії історії ХХІ ст. є завдання вирішення проблеми між естетичним, науковим і філософським вимірами писання історії. Під естетичним йдеться про питання співвідношення в історичних дослідженнях краси, істини і блага. Під науковим – питання опису, пояснення і розуміння історіографічної істини; під філософським – питання смислу і значення історичного дослідження, роль істориків у житті суспільства, моральний вибір історика.

На думку Й. Рюзена, історична культура має принаймні три виміри: когнітивний, естетичний і політичний, які ілюструють відношення між істинністю, значимістю і мистецтвом в історичних твердженнях [2, 141]. Разом вони надають смислу історії, роблять її значимою. Принципи такого синтезу – питання відкрите. Акцентування одного з трьох аспектів за рахунок іншого призводить до диспропорції і викривлення історичного знання. Посилення когнітивного виміру веде до методологічного догматизму, політичного – до сліпоти історичної пам'яті, естетичного – до деполітизації та ірраціоналізації історії, до антиісторичних принципів дослідження історичних подій і некоректної аргументації.

Безумовно, переосмислення процесів історичного пізнання та відтворення історичного знання через постмодерністську культурну парадигму ще незавершене. Перед сучасної філософією постає справді титанічне завдання осмислення, що таке історія як така; який зв'язок між історією і людиною; що таке час як вихор загального життя й нашого власного проживання. Визнання ролі діяльності людини в історії на засадах свободи та пов'язані з цим можливості й ризики вимагають від філософії історії переходу від догматичних пророцтв про єдиноможливе майбутнє до розробки вірогідних сценаріїв, зокрема й застережень, які спираються на узагальнений і теоретично осмислений досвід буття людини в історії. Відкидаючи монопольне право будь-якої доктрини на істину і захищаючи багатоваріативність розвитку, ми не лише захищаємо нашу свободу і гідність, ми обстоюємо творче багатство історії.

1. Анкерсмит Ф. История и тропология: взлет и падение метафоры / Франклин Рудольф Анкерсмит; пер. с англ. М. Кукарцева и др. – М.: Изд. «Канон», 2009. – 399 с.
2. Domanska E. Encounters: Philosophy of History after Postmodernism / Ewa Domanska. – University of Virginia Press, 1998. – 293 p.

В.В. Жуковський*

ХРИСТИЯНЬСКА ВІРА В УМОВАХ ЕКОНОМІКО-ПОЛІТИЧНОЇ КРИЗИ В УКРАЇНІ

Епоха постмодернізму, у якій нам випало жити, кидає людині серйозні виклики – релятивізації персональних і суспільних цінностей, секуляризму, споживацтва, гедонізму, морально-етичної дезінтеграції, духовного хаосу і занепаду на різних рівнях української культури, політики, економіки, бізнесу, науки тощо. Що є причиною особливої і суспільної незрілості, безпринципності у відстоюванні морально-етичних цінностей і національно-демократичних цінностей громадянського суспільства? Це складне і фундаментальне питання стосується кожного громадянина України, який має певну, хоча б найменшу, особисту відповідальність перед суспільством.

Виробити правильні національні, культурні, моральні, економічні, бізнесові та сімейні орієнтири, які впливають на формування людини в Україні, немислимо без заглиблення у духовні джерела цих, похідних від духовного, орієнтирів. Кожна держава потребує високоморальних і духовно зрілих професіоналів у різних галузях, а не геніїв-злочинців, фахівців-збоченців, технічно грамотних, але морально і духовно бідних людей. Саме тому навчити учня, студента чи молодого спеціаліста глибин і тонкощів фаху – це друге завдання. Першим завданням є формування духовної зрілості фахівця тієї чи іншої галузі, який використовуватиме свій професіоналізм на благо людини і народу, а не на задоволення власного чи корпоративного егоїзму. Це стосується кожного християнина, фахівця своєї справи: економіста і банкіра, підприємця і бізнесмена, науковця і митця, медика і спортсмена, тобто всіх, кому Бог дав талант фахово займатися своєю професійною діяльністю на благо суспільства.

Одна з центральних християнських тез – *«Бути, а тоді діяти»*. Ці слова виражають владисту динаміку морально-ефективної діяльності людини: від внутрішнього до зовнішнього. Доки людина не стане на шлях внутрішньої зміни, очищення, перетворення, духовно-моральної зрілості і цілісності; не заглибиться у себе, шукаючи істину, добро і красу, вся її зовнішня активність, яким би благим «піаром» чи потребами не прикривалась, залишатиметься слугою гріховних пристрастей, що її мотивують, а відтак, не принесе добрих плодів. Наслідки праці, яка не є благословенною Богом, оскільки не ґрунтується на глибинній вірі, не мають твердого фундаменту, зникнуть при перших життєвих випробуваннях. Поневолені гріховними пристрастями професіонал будь-якої галузі стає джерелом подальшого поширення духовної хвороби,

---

* к. філос.н., ліцензійований магістр богослов'я, викладач богослов'я Українського католицького університету, головний редактор суспільно-релігійного часопису „Християнин і світ“

дисгармонії і моральної деградації у суспільстві. Кожен особистий гріх докладається до тотального патологічного виродження цінностей у різних прошарках суспільства, які з часом перероджуються у «структури гріха», унеможливаючи будь-який позитивний поступ на всіх рівнях життя і діяльності суспільства. І навпаки, кожна здорова особова, сімейна чи професійна «клітина» суспільного тіла держави позитивно впливає на оздоровлення всіх і всього, що її оточує.

Чи можна зіставляти «світ політики, влади, економіки, бізнесу» і «християнський світ»? Глибша і, відповідно, адекватніша оцінка взаємозв'язку християнства і публічної діяльності базується не на антагоністичному протиставленні цих двох реалій у протилежних системах координат на кшталт: добро-зло, світло-темрява, одне або інше, співіснування, а тим паче, співпраця та єдність між якими неможливі, а на розумінні їх як частин одного цілісного і єдиного Божого плану спасіння, де не відкидається «брудна», наприклад, політична сфера діяльності, як негідна спасіння, а приймається кожний морально-духовно хворий організм в лікуючу і оздоровлюючу сферу Боголюдського організму Церкви, де звершується тотальна терапія, очищення і зміна як окремої особи, так і різних людських спільнот. Не політика в Україні є неадекватною щодо демократичних перетворень та економічних реформ, а люди в політиці є хронічно залежні від «матриці» аморальності і безвідповідальності. Будучи нездатними змінити себе і своє ставлення до праці, вони не можуть здійснювати зрілу і плідну діяльність у своїй сфері політичної та економічної відповідальності перед народом. Нечистота політики не є якоюсь особливою хворобою, властивою лише політикам і політичним структурам, – це хвороба людини сучасного, духовно хворого, пострадянського і постатеїстичного українського суспільства. Чим більш запущена хвороба суспільства, тим радикальніші повинні бути методи, які проникають у корінь хвороби, у глибину духовної «генетики» народу. Цим коренем є сфера духу людини. Тому основою моральної, а відтак, адекватної, політичної діяльності українського політика, який у передвиборчій піар-кампанії маніфестує себе як православний, греко-католик чи протестант, є християнська духовність. Саме глибинний онтологічний зв'язок віри закладає моральний фундамент адекватного прийняття рішення у будь-якій публічній сфері життя і діяльності. Самих лише ціннісних орієнтирів замало для того, щоб повноцінно виконувати відповідальне владне служіння. Цінності без духовної прив'язки до конкретного особистого християнського подвигу віри є незрозумілими для людини, яка бачить, що жити без моральних орієнтирів у суспільстві, яке знаходиться на перехідному етапі розвитку, є нібито легше і простіше. Ніщо не обтяжує, не притримує жодний внутрішній імператив від розгулу гедонізму та егоїзму. Моральні звихнення для спотвореної духовною хворобою персональної шкали вартостей стають «природно» людською динамікою життя.

Дехристиянізація влади в Україні і сучасний вплив секуляризму призвели до патологічного виродження самих понять «Божий провідник», «керівник», «управитель», «служитель народу», які і є найвідповіднішими щодо людини, що займається політичним чи господарським служінням народу задля його повноцінного, цілісного добробуту і щастя. Християнська віра політика,

бізнесмена, економіста у співдії з Божою благодаттю відштовхуватиме і поборюватиме, трансформуватиме і оновлюватиме хвороби навколишнього владного чи бізнесового простору, який ніколи не залишається порожнім і завжди перебуває у напрузі протистояння між тими силами, які хочуть ним володіти. Святе місце порожнє не буває: або у владі і бізнесі присутній християнський дух, дух віри і правди, злагоди і зростання, моральної відповідальності і стабільності, або ж дух антихристиянський, богоборчий, а отже, аморальний, деструктивний, розділяючий і смертоносний.

Есенція християнської віри полягає саме у кардинально новому стилі життя, у всій його багатовимірності. Саме оновлене єство людини, яка перейшла через усвідомлену християнську ініціацію, повинно бути фундаментом моральності діяча публічної сфери.

І.Б. Остащук*

ПОНЯТТЯ «ТЕКСТУ В ТЕКСТІ» У ПОТЕНЦІАЛІ ХРИСТІЯНСЬКОЇ СИМВОЛІЧНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Людство за своєю природою первісно характеризувалося тенденцією до опанування щоразу більших просторів і знайомства з іншими культурами. У сучасну епоху це виразно відобразилося в глобалізаційних процесах, про користь чи шкоду яких точаться гострі суперечки. Українське суспільство не може опинитися поза згаданими тенденціями, в яких чітко прослідковуються відчуття екзистенційної порожнечі, непевності, відсутності ціннісної парадигми. Однією з найбільших проблем як світової спільноти, так і української є відсутність взаємного розуміння та довіри. До інтегруючих факторів суспільства належить релігія, в якій вельми важливим є символічно-образне передавання інформації.

Якраз дослідження символічної природи мови релігії дозволяє досягти ситуації розуміння, адже «мова, поряд із психофізіологічною здатністю відображати світ, є передумовою суспільної свідомості, її семантичним фундаментом і оболонкою різних форм суспільної свідомості» (Горбаченко. Вплив християнства на становлення писемної культури Русі-України. – 2001. - С. 5).

Комунікативно-прагматичний аспект дослідження семантико-номінаційного діапазону сакральної символіки передбачає її розкриття через ситуації та моделі передачі інформації, що пов'язане з принципами семіотичної структури, архетипних смислових нашарувань та етнознакових мотивацій універсуму релігійного гіпертексту.

Текст – це багаторівнева смислороджуюча структура, що потребує врахування багатьох кодів (семантичних, культурологічних, філософських, психологічних тощо) для свого дешифрування.

---

* к.філол.н., докторант кафедри релігієзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Символи в релігійних текстах створюють їхню апіорну неоднозначність і полісемантичність (Французская семиотика: От структурализма к постструктурализму. – 2000. - С. 38), позалогічність, перетин взаємодоповнювальних концептуальних опозицій (Голянич. Внутрішня форма слова і дискурс. – 2008. - С. 35), які загалом належать до природи релігійної картини світу, адже «об'єктом відображення релігії є не щось зовнішнє щодо людини, а саме процес людського самовизначення у світі через віру у свою причетність до світу надприродного, ірраціонального» (Колодний. Дисциплінарне релігієзнавство. – 2010. - С. 5).

Сакральні символи виступають невід'ємними складниками системно-семантичної організації кожної релігії, елементами «текстотворення» релігійного дискурсу.

Дослідження конвенційних форм, реляційно-сміслових парадигм релігійних символічних текстів є одним із завдань сучасного лінгвістичного релігієзнавства. При аналізі структурно-семантичних, асоціативно-образних, культурно-історичних комунікативних реалізацій сакрально-символічних структур варто звернутися до структуралістського поняття «тексту в тексті», яке ввів у науковий вжиток видатний вчений Ю.М. Лотман.

Ю. Лотман зазначає, що текст задається раніше за мову, яка пізніше з нього «вираховується», що, у свою чергу, дає підстави говорити про функціональну подвійність текстів у загальній системі культури, де вони виконують зонайменше дві основні функції: передача значень і народження нових смислів.

Можемо стверджувати, що символи в релігійній системі також виступають важливими чинниками адекватного передавання інформації (зазвичай, в імпліцитній формі, що потребує інтелектуальної роботи з його дешифрування) та водночас створюють нові концептуально-семантичні структури релігійної систем, які ідентифікуються в прочитуванні денотативного ядра у контексті комунікативних процедур.

Розглядаючи таку одну із найважливіших функцій тексту, як творення нових значень, вчений відзначає, що «осовною структурною ознакою тексту... є його внутрішня неоднорідність. Текст – це механізм, творений як система різних семіотичних просторів, у континуумі яких циркулює певне вихідне положення. Він постає перед нами не як маніфестація якої-небудь однієї мови – для його утворення потрібно принаймні дві мови» (Лотман. Текст у тексті. – 2002. - С. 584).

При структуруванні релігійної символіки первісний концепт розгортається в широкий діапазон семантичних інтертекстуальних контекстів, що підпорядковуються базисним внутрішньоформним смислам. Не вдаючись до герменевтично-лінгвістичного аналізу, можемо як маніфестація згадати такі символічні структури (у християнському варіанті): символіка простору, води, світла, рослин тощо.

Ю. Лотман зазначав: «Текст у тексті - це особлива риторична побудова, в якій відмінність у закодованості різних частин тексту стає виявленим чинником авторської побудови і читацького сприйняття тексту» (Лотман. Текст у тексті. – 2002. - С. 589).

Це поняття можна використовувати у методології структурного аналізу багатьох феноменів культури, адже «культуру взагалі можна розглядати як текст. Однак надзвичайно важливо зазначити, що це складно побудований текст, він розпадається на ієрархію «текстів у текстах» і творить складні переплетення текстів. Оскільки саме слово «текст» включає етимологію переплетення, то можна сказати, що таким тлумаченням ми повертаємо поняттю «текст» його початкове значення» (Лотман. Текст у тексті. – 2002. - С. 594).

Внутрішня форма християнських символів, проходячи із концептуального поля одного тексту в інший, «видозмінює свою структуру, що пов'язується з актуалізацією етимону, становленням нових смислових топосів, які стимулюють семантичні прирошення» (Голянич. Внутрішня форма слова і дискурс. – 2008. - С. 176). Однак, слід пам'ятати, що «контекст і значення мають розглядатися тільки як різні аспекти того самого явища» (Hall. Kontekst i znaczenie. – 2003. - С. 131).

Декодування символічних структур органічно вписане в онтологічну природу релігійної картини світу, оскільки «ідентифікація пізнання в системі культури розкриває загальні світоглядні підстави єдності духовно-теоретичного, духовно-практичного та практичного освоєння світу» (Кримський. Місце пізнання в багатоманітності форм духовної діяльності. – 2003. - С. 92).

Поняття «тексту в тексті» займає важливе місце серед проблем інтерпретації та розуміння, виступає вагомим інструментарієм для декодування релігійних символічних текстових структур, що існують в українському культурно-соціальному просторі.

С.І. Присухін*

КАТЕГОРІЯ ЛЮБОВІ В НЕОТОМІЗМІ ІВАНА ПАВЛА ІІ

«4 Любов довго терпить, милосердствує, любов не заздрить, любов не вихваляється, не пишається, 5 не безчинствує, не шукає свого, не гнівається, не замишляє зла, 6 не радіє з неправди, а радіє істині; 7 усе покриває, всьому йме віру, всього сподівається, все терпить. 8 Любов ніколи не минає...» (1 Кор. 13: 4-8).

Філософсько-богословська позиція Папи Римського Івана Павла ІІ віддзеркалює неотомізм персоналістського спрямування. Іван Павло ІІ вважав, що головним предметом сучасної філософії є християнська антропологія, яка вивчає сутність людини як особи і сенс її життя в контексті християнських цінностей. Суттєве значення для неї має вивчення таких структурних компонентів особистості, як свобода та самосвідомість. Останні через взаємодію

* к.філос.н., доцент кафедри філософії Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

однієї людини з іншою дозволяють особистості самовизначитись у соціальному світі й утвердити в ньому своє індивідуальне Буття.

Враховуючи вище зазначене, Іван Павло II виокремлює ключові поняття і категорії християнської антропології, до яких належить поняття «*communio personarum*» («спілкування як взаємодія особистостей»). Це поняття, на його думку, слід використовувати для позначення такого способу людського співіснування, який ґрунтується на принципі християнської єдності (на принципі взаємного визнання людьми їх особистої гідності). Принцип християнської єдності інтегрує різноманітні форми «*communio personarum*». На думку понтифіка, в основі єдності лежить любов як «дарунок від Бога». Отже, християнська любов є невід'ємним компонентом розвитку й утвердження людини в соціальному світі (соціальних комунікаціях).

Відомо, що у філософській традиції категорією «любов» послуговуються для позначення найвищої форми людського почуття щодо іншої людини, найвищої повноти індивідуального Буття, потягу однієї одухотвореної істоти до іншої заради об'єднання з нею з метою створення нового життя (В. Соловйов). Заперечуючи себе як емпіричну істоту, заради іншої істоти особа реалізує свої сутнісні характеристики. Противагою любові є ненависть, егоїзм, злоба, насильство тощо, які обмежують життя, на відміну від любові, що його породжує і гарантує.

У богословському вченні категорія любові конкретизується поняттям «любов до людини». Поряд із вірою та надією вона стає вищою християнською добродією (вищою цінністю, дарованою людям Богом). Неотомізм характеризує любов як особливе ставлення особи до одухотвореної або неодухотвореної реальності, під час якого особа сприймає всю глибину цієї реальності, утверджує бажану єдність з нею, що робить любов вищою цінністю. В побутовому житті любов характеризується якістю взаємодії між людьми насамперед в чуттєвій і духовних площинах. Акцентується увага на любові християн до Бога, любові до ближнього, любові між нареченим і нареченою, любові чоловіка до жінки, статевої стосунках тощо.

Іван Павло II розвиває неотомістську ідею, згідно з якою любов — це універсальна норма, яка визначає ставлення людини до Бога через ставлення однієї людини до іншої. Таким чином, любов є надприродною добродією (дарунком від Бога), що освячує людську волю на добрі справи, які супроводжують життя як віруючих, так і людей доброї волі. Християни утверджують дар любові як цінності через віру в Бога (Ісуса Христа) і його наслідування в повсякденному житті. Водночас любов - це не тільки взаємодія між людьми, це любов до містичного тіла Ісуса Христа — Церкви. За цих обставин особливого значення набуває утвердження любові через таїнство євхаристії, що символізує містичну передачу любові Ісуса Христа іншим людям, а також утвердження жертвовної любові між християнами. Братська любов стає показником присутності Бога на землі.

Не менш значимою є християнська любов як милосердя (служіння ближньому). Позаяк природні форми любові, наприклад, кохання між чоловіком і жінкою, не мають надприродного змісту, то такий зміст формується за допомогою освячення і таїнства шлюбу. В християнстві утверджується ідея,

згідно з якою всі душі померлих людей мають попасти в Рай завдяки Божій любові (реалізуючи прагнення з'єднати душу і дух людини з Богом в його триєдинстві). Іван Павло II підтверджує, що християнська любов є вищою доброчинністю віруючих людей. Віруючі люди повинні стати прикладом самозвільнення особи від матеріального Буття на користь ближнього.

Стратегічну мету утвердження християнської любові в соціальних відносинах (розвитку історії) реалізує неотомістська концепція «цивілізації любові». Поняття «цивілізація любові» вперше було оприлюднене в проповіді Павла VI під час святкової меси з нагоди святкування 1975 року. В цій проповіді Павло VI зазначав, що мудрість братської любові, яка визначає історичний шлях Церкви, знаходить своє місце завдяки доброчинностям і діям, які не без підстави називають християнськими, піднімає суспільство, наповнює його новим натхненням та щастям. Змістом нової цивілізації стане не злоба, не конфлікт, не жадоба, а любов, яка породжує любов, любов людини до людини. Вона буде ґрунтуватись не на тимчасовому споживацькому інтересі, не на поблажливості з відчуттям прикрасі, яку важко пережити, але на тій любові, яка адресована Христу, який з'явився людям у своїх стражданнях і бідності. Цивілізація любові – це перемога над хворобами, жорстокими суспільними конфліктами, це трансформоване суспільство, таке довгоочікуване і на кінець християнське. Підтверджуючи свою прихильність до позиції Павла VI, Іван Павло II в енцикліці «*Divis in misericordiam*» (1980 р.) доповнив її положенням про те, що світ людей буде ставати все гуманнішим тільки в тому випадку, коли поряд із справедливістю ми плекатимемо багатогранні, міжособові та суспільні стосунки, «милосердну любов», що складає серцевину месіанського послання Євангелія.

1. Філософський енциклопедичний словник. — К.: Абрис, 2002. — С. 348—349.
2. Католическая энциклопедия. Том II. — М.: Изд-во Францисканцев, 2005. — С. 1779—1784.
3. Компендіум соціальної доктрини Церкви. — К.: Кайрос, 2008. — С. 350—355.

В.Д. Кульпіна*

П'ЯТИДЕСЯТНИЦТВО ЯК СИСТЕМА ХАРИЗМАТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ У РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ ЛЮДИНИ

Відомо, що людина як особа завжди прагнула і прагне жити з істиною. Істина – це відповідь на запитання про власну сутність, сенс життя, вічність, вищі цінності, добро, красу тощо.

У кінці XIX – на початку XX ст. драматично відбувався злам соціального буття людини. Саме в цей час особистість поглинули хвилі індивідуальних переживань страху перед майбутнім, зневіри у сьогоденні, відчуття безнадії існування тощо. Пошуками виходу з цієї кризи перейнялися філософи, науковці, релігійні лідери. Не залишилися осторонь і представники п'ятидесятництва. За короткий час вони сформували власні відповіді на найгостріші запитання, з якими зіткнулася людина, і запропонували суспільству конкретні релігійні

---

* студентка Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

цінності, які, на їхній погляд, сприятимуть виходу людства з соціальної кризи. Зростаюча кількість прихильників п'ятидесятництва підтвердила ефективність обраного шляху.

До харизматичних цінностей п'ятидесятництва, які сприяють подоланню драматизму життя людства і окремої людини, належать:

- 1) віра в спасіння Святим Духом;
- 2) соціальна привабливість;
- 3) особливості п'ятидесятництва у вирішенні актуальних проблем особистості

До першої і найголовнішої цінності п'ятидесятників належить віра в спасіння Святим Духом. Ісус сказав: «Та Я правду кажу вам: Краще для вас, щоб пішов Я, бо як Я не піду, Утішитель не прийде до вас. А коли Я піду, то пошлю вам Його.» (Ів 16:7) Потім у день П'ятидесятниці Дух Святий зійшов на Землю: «Коли ж почався день П'ятидесятниці, всі вони однодушно знаходилися вкупі. І нагло зчинився шум із неба, ніби буря раптово зірвалася, і переповнила увесь той дім, де сиділи вони. І з'явилися їм язики поділені, немов би огненні, та й на кожному з них по одному осів. Усі ж вони сповнилися Духом Святим, і почали говорити іншими мовами, як їм Дух промовляти давав.» (Дії 2:1-4). Завдяки Духу Святому людина отримує зцілення душі і тіла, вирішення внутрішніх і зовнішніх запитань тощо. Ця третя іпостась Бога не просто вирішує чи може вирішувати проблеми, вона вже їх вирішила. Бо коли людина повертається до Бога, Дух Святий починає Свою роботу в ній. Вона навіть може цього не відчувати. Її спосіб життя раптово змінюється. Людина стає не просто гарнішою і чистішою всередині, вона стає гармонійною особистістю. Її три складові (дух, душа і тіло) починають нове життя: «Тому то, коли хто в Христі, той створіння нове, стародавнє минуло, ото сталося нове!» (2 Кор 5:17).

Наступною цінністю п'ятидесятництва можна назвати його соціальну привабливість, яка забезпечується відкритістю п'ятидесятників у спілкуванні з навколишнім світом. Віруюча людина по-іншому ставиться до зовнішнього світу, перестає бачити в ньому загрозу та конкурентність. Головним принципом життя на відміну від пануючої ненависті стає любов. Вона починає любити Бога і людей: «Він же промовив йому: Люби Господа Бога свого всім серцем своїм, і всією душею своєю, і всією своєю думкою. Це найбільша й найперша заповідь. А друга однакова з нею: Люби свого ближнього, як самого себе. На двох оцих заповідях увесь Закон і Пророки стоять.» (Мт 22:37-40). А коли людина любить, вона є носієм добра, краси та доцільності, бо любов – це завжди добро, краса та істина, саме вона несе в собі чистоту Бога. Людина перестає боятися себе та інших: «Бо не дав нам Бог духа страху, але сили, і любові, і здорового розуму.» (2Тим 1:7). Вона не боїться смерті, бо смерть набуває для неї зовсім іншого сенсу: вона стає змістом усього життя, зі смертю людина переходить від тлінного світу до нетлінного – вічного. Увесь життєвий шлях людини стає перепусткою до вічності. Смерть набуває певного містично-позитивного змісту.

Завдячуючи релігійній вірі, вибору християнських етичних цінностей, особистість стає відкритішою та відповідальнішою в діях щодо інших людей: «З справедливим Ти справедливо поводишся, із чесним по-чесному, із чистим поводишся чисто, а з лукавим за лукавством його!» (2 Сам 22:26,27). Віруюча

людина відкрита до взаємодії з її соціальним оточенням, що потребує допомоги, а така дія безперечно є поєднанням добра і краси. Бо щирість у поведінці людини не може бути огидною, вона є чистою.

Залучення особи до християнських цінностей змінює пріоритети людини. Вона приділяє більше уваги розвитку свого духовного світу, збереженню його суверенітету, бо знає, що Бог дивиться на її серце: «Бо Бог бачить не те, що бачить людина: чоловік бо дивиться на лице, а Господь дивиться на серце.» (1 Сам 16:7), тому людина намагається берегти свою душу у чистоті і не заплямовувати її гріхом.

П'ятидесятники вважають, що Дух Святий дає людині відповіді на головні питання: хто вона є, і навіщо вона живе на цій планеті. А є вона дитиною Всемогутнього Бога: «Бо всі, хто водиться Духом Божим, вони сини Божі; бо не взяли ви духа неволі знов на страх, але взяли ви Духа синівства, що через Нього кличемо: Авва, Отче! Сам Цей Дух свідчить разом із духом нашим, що ми діти Божі.» (Рим 8:14-16). Усі дії особи стають змістовними, вона знає, що її життя не є просто безцільним чи випадковим, зміст життя наповнюється бажанням відновити втрачену єдність з Богом, тобто набуває сенсу.

Харизматичні цінності п'ятидесятництва віддзеркалюють у собі добро, істину і красу. Всі вони утверджують існування Бога як абсолютної цінності: Бог є любов (1Ів. 4:8), Бог є життя, правда і дорога (Ів. 14:6), Бог є світло (1 Ів. 1:5). Особистісна цінність Бога як Абсолюта визначає особливості дій і вчинків п'ятидесятників у сприянні вирішенню проблем і питань, які бентежать людину сучасності. Отже, цінності, які відстоює п'ятидесятництво є прекрасними: добро, яке протиставляється злу, любов, яка не може існувати поряд з ненавистю, світло, в якому немає тьми, чистота, яка є протилежною нечистоті, свобода, яка конкурує з рабством, вічне життя, що перемогло вічну смерть, радість, яка не поступається сльозам, здоров'я, яке витісняє хворобу, добробут, який не дає місця нестачі, гармонія у всьому, що є запорукою щасливого життя... Цей список можна продовжувати і продовжувати, бо початком і кінцем всього є Бог, а Він є Творцем усього прекрасного.

Е.В. Батаєва*

СИМУЛЯЦИЯ СОЛИДАРНОСТИ В ВИРТУАЛЬНЫХ СООБЩЕСТВАХ

Процесс виртуализации современного общества, описанный А. Бюлем, М. Паэнтау, А. Кронером, М. Вейнстейном, Д. Ивановым, предполагающий «замещение реальности ее симуляцией/образом»¹ (Д. Иванов), развивается на всех уровнях социального существования человека. Можно согласиться с Д. Ивановым, что термин «виртуализация» на сегодняшний момент вполне уместно употреблять в процессе описания не только сетевых сообществ Интернета, но и всех других социальных ситуаций, «отмеченных»

---

* к. филос.н., доцент кафедры социологии Харьковского гуманитарного университета «Народная украинская академия»

1 См. Иванов Д. Виртуализация общества. – СПб.: «Петербургское Востоковедение», 2000. – 96 с.

симуляционной природой, существующих в плане «гиперреальности» (Ж. Бодрийяр) символического обмена. Попробуем «нащупать» основные характеристики феномена солидарности, возникающей в контексте виртуальных социальных отношений, складывающихся в украинском и мировом сообществе.

Классическая социологическая и социально-философская тема солидарности, зародившаяся в трудах О. Конта и Э. Дюркгейма, несмотря на свой достаточно большой теоретический возраст, до сих пор привлекает пристальное внимание социологов и социальных философов, пытающихся описать современные трансформации этого феномена. В украинской социологии одной из наиболее ярких попыток «модернизировать» теорию солидарности, является концепция К. Урсуленко, в которой механическая и органическая солидарности Э. Дюркгейма были модифицированы в нормативную и структурную, основные параметры которых существуют не последовательно во времени (что пытался доказать Э. Дюркгейм), а одновременно (по мнению К. Урсуленко, нормативное сходство в нормах и ценностях, а также структурная взаимозависимость всегда проявляются «вместе»: «именно сочетание этих подходов в процессе исследования социальной солидарности позволит оценить эту характеристику общества в ее целостности»²).

Посмотрим, в какой модификации проявляется социальная солидарность в контексте виртуальной действительности. Можно ли говорить, что в виртуальном пространстве реализуется только механическая (нормативная) либо только органическая (структурная) солидарность?

Механическая солидарность, согласно Э. Дюркгейму, основана на тотальном сходстве мыслей, чувств, стилей поведения членов определенного сообщества, на их абсолютной экзистенциальной неразличимости. Тем не менее, подобное сходство не обеспечивает естественной склонности индивидов к совместному существованию, но нуждается в поддержке внешне репрессивным аппаратом, который насильственно принуждал бы индивидов объединяться в определенных социальных структурах. Если попытаться описать виртуальное коммуницирование сквозь призму данного концепта, то можно будет сделать ряд выводов. Виртуальное общение не является плодом внешнего принуждения, хотя, в то же самое время, оно может стать итогом «внутреннего» принуждения, проявляемого в феномене «Интернет-зависимости», попадая в которую, человек, не вполне контролируя свои действия, находясь во власти некоего виртуального кода, не в состоянии сопротивляться притяжению виртуальных инфомотоков. Что же касается другого важного параметра механической солидарности, - наличия жизненно-мысленного сходства между индивидами, - то, опять же, трудно утверждать, что члены виртуальных сообществ абсолютно одинаковы. Казалось бы, напротив, каждый из них стремится создать свой оригинальный стиль виртуального общения, свой собственный виртуальный имидж. В то же самое время, как утверждают современные психологи, культурологи, философы и

2 Урсуленко К. Методика измерения социальной солидарности в украинском обществе // Социология: теория, методы, маркетинг, 2009. - № 3. - С. 132.

соціологи, має місце определена унифікованість, сленгово-вербальна тождественність учасників віртуального спілкування, по наявності якої відбувається диференціація на «своїх» і «чужих», на «постійних жителів віртуальної деревні» і віртуальних «бродяг», не маючих віртуальних «корней» і «прописки».

Концепт *органічної (структурної)* солідарності передбачає можливість вільно-спонтанного єдинення людей - не внаслідок зовнішньої необхідності, а по причині внутрішнього бажання бути разом, знаходитися в спілкуванні. Структурна солідарність утверджується не між схожими, а між різними, абсолютно непохожими один на одного людьми, які устремляються назустріч один одному саме внаслідок цієї непохожості і нетождественності. В соціальному плані органічна (структурна) солідарність проявляється в структурно-організаційній взаємодії, включеності, залученості індивідів в життя суспільства, в їх приверженості загальному справу.

Спробуємо розглянути крізь призму концепту «органічна солідарність» характер віртуального спілкування. Можливо говорити про наявність опосередкованої включеності окремих осіб в віртуальні спільноти (посередниками виступають комп'ютери, телебачення, ЗМІ), виключаючої можливість непрямого, «лицом к лицу» обміну думками, поглядами, діями і т.п. С однієї сторони, подібний досвід менш травматичний з соціальної точки зору, оскільки надає їм можливість «спрятатися», «сховатися», «заслонити» себе техноперегородками від соціальної агресії сучасного суспільства. С іншої сторони, подібні контакти «на відстані» породжують декілька абсурдних соціальних агрегатів, що складаються з закритих в своїх кімнатах осіб, мовчки сідять перед комп'ютерами або телевізором, не видячих, а, можливо, і не знайомих один з одним, але повністю задоволені подібним техно-єдиненням.

Таким чином, в віртуальному соціально-структурному просторі має місце симуляція залученості в спілкування (замість міжособистісного взаємодіяння – опосередковані технікою контакти); симуляція нормативно-ціннісного єдинства (замість духовно-поведінчеської спорідненості – вербально-сленгове подібність); симуляція вільної непрямої комунікації (замість спонтанно-виникаючої потреби в спілкуванні – психологічна залежність від «випадку в віртуальному космосі»).

Спробуємо позначити ще ряд специфічних характеристик віртуальної солідарності/сплоченості: вона не може «длитися», продовжуватися в часі, існуючи тільки в миттєвості «on-line»; вона має «емерджентний, локальний, транзитивний» характер (якщо використати характеристику постмодерної ситуації З. Баумана), породжуючи миттєвий малюнок, віртуальну інсталляцію (миттєво розбирається на фрагменти окремих реплік) соціального консенсусу.

О ПРЕИМУЩЕСТВАХ ДУХОВНО ОРИЕНТИРОВАННОЙ ПАРАДИГМЫ ВОСПИТАНИЯ

Трансформация всех сторон жизни стран СНГ в последние 20 лет особенно болезненно отразилась на духовно-нравственной сфере. Гуманитарный кризис обнажает глубинные вопросы человеческого существования, смысла жизни живущих и будущих поколений. Педагогика призвана отвечать на запросы времени, определяя такие системы и методы воспитания, которые конструктивно влияли бы на молодых людей.

Современная педагогика должна преодолеть кризис моноидеологии и монометодологии, доминировавших в советский период.

Необходимость обоснования духовно-ориентированной парадигмы воспитания, актуальность обращения к проблемам духовности обусловлены ценностно-смысловой ситуацией в современном обществе. Резкая смена идеологических ориентиров, отказ от каких-либо мировоззренческих оснований в начале 90-х гг. XX в. привели к духовному вакууму, который стал быстро заполняться массовой культурой. Во взрослую жизнь в начале XXI в. вступило поколение молодых людей, имеющих эклектическую систему ценностей. Размытость ценностно-смысловой идентификации взрослеющего человека не позволяет ему выработать устойчивость к деструктивным тенденциям. Техногенная цивилизация ускоряет смену традиционных регулятивов. Возникает, по словам Э. Тоффлера, "футурошок" от несовпадения личностных притязаний и массовой культуры, что обусловлено стремительностью жизни.

Быстрота, с которой изменяется мир, не оставляет шанса на традиционные отношения с действительностью. Обостренная временная ограниченность и пространственная неустойчивость мира стали особой приметой современной цивилизации, что отчетливо отражается на экзистенциальных ценностях и старшего, и молодого поколений. Если человек не осознает философский смысл перемен, ему грозит роль временщика на Земле. В таких условиях необходимость обращения к духовности становится очевидной. История человечества показывает, что преодоление суровости мира и его освоение осуществляется с опорой на духовность и веру. Осмысление бытия становится механизмом культурного преобразования природы и самого человека. С другой стороны, совершенствование и облегчение жизни с помощью технических средств приводят к острым противоречиям, апогеем которых становятся катастрофы в разных частях света. И здесь важен не территориальный охват, а глубина проникновения техногенных тенденций в духовное существование человека. Предостережением от подобных явлений стало в свое время христианство, утвердившее миссию человека на Земле. Особой приметой современности стал кризис человечности. Можно ли в таких условиях преодолеть материальное несовершенство мира и духовную нищету человека?

*д.пед.н., ректор Тульского государственного педагогического университета имени Л.Н. Толстого;

** д.пед.н., профессор кафедры правовых дисциплин Тульского государственного педагогического университета имени Л.Н. Толстого

История человечества свидетельствует о нелинейном культурном развитии. В современных условиях наблюдается интеграция разнородных процессов, осуществляющаяся в контексте информационно-коммуникативной цивилизации. Такие разнонаправленные факторы, как стирание культурных различий и одновременно их культивирование, обнаруживаются в "закрытых" системах, что приближает их к хаосу, который приводит к гуманитарному кризису. Это состояние становится объективным следствием информационно-коммуникативной цивилизации и определенного уровня развития культуры. Но каковы пути его преодоления?

Современные отечественные концепции воспитания условно можно разделить на материалистически и идеалистически ориентированные. Главное отличие между ними заключается в противоположности точек зрения на идеал человека. Духовно ориентированная парадигма определяет основным источником развития человека его духовность. Существует несколько подходов к ее воспитанию у детей: традиционное религиозное и светское, представленное теориями экзистенциально и личностно ориентированного воспитания.

В экзистенциальной концепции воспитания духовность предстает как основополагающий способ существования человека. В рамках личностно ориентированного воспитания сама личность выступает как социально-деятельностная структура. Воспитание духовности школьников в рамках светского подхода предполагает обеспечение становления системы экзистенциальных ценностей как основы обретения смысла человеческой жизни, устремленной к вечным идеалам добра, красоты и истины. Данные ценности играют трансцендентную роль, выражая бесконечность человеческого существования.

В рамках личностно ориентированной парадигмы воспитание должно стать смыслопорождающим процессом. При этом смыслы могут быть найдены только в культуре, важнейшей функцией воспитания является приобщение детей к ценностям культуры, а собственные усилия личности в их осмыслении приобретают приоритетное значение. Ценности, предложенные в личностно ориентированной парадигме воспитания, изменчивы, как и сама культура. Однако в данной ситуации далеко не всегда человек, культурно идентифицируя себя, становится духовно богатой личностью. Декларативными остаются такие целевые установки, как развитие духовности, нравственности и гражданственности школьников, поскольку культура может стать источником не только позитивного, но и деструктивного влияния. Слабым местом в концепции личностно ориентированного воспитания является то, что она черпает ценности только из культуры, опираясь на нее как на самодостаточную и самоорганизующую систему, и не ориентирует на Абсолютные ценности (светское понимание духовности) или на Бога (различные конфессии).

Вероятно, что именно духовно ориентированный подход позволит педагогу совместно с воспитанниками решать не только ежедневные проблемы, но и наполнить их жизнь подлинным смыслом человеческого бытия.

НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ І ОСВІТНЬО-ВИХОВНІ ЗАВДАННЯ У ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ УКРАЇНИ НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

Національна ідея передбачає наявність у народу у часопросторовому вимірі власної держави, мови, освіти, релігії, культури, науки, права, війська, соціально-економічних факторів, міжнародних відносин, етнодержавницької психології та ментальності, філософії життя (етики, моралі), розуміння і здійснення історичної місії народу.

У Декларації про державний суверенітет України (1990 р.) та в Конституції України (1996 р.) зазначається, що держава забезпечує національно-культурне відродження українського народу, його історичної свідомості і традицій, національно-етнографічних особливостей, функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя.

Але як далеко від декларацій і законів до практичного втілення їх у життя. В Україні протягом років її незалежного існування спостерігається тенденція до ігнорування питання щодо національно-культурного відродження українського етносу, відмова від державної національної ідеї, яка у кінцевому варіанті так і не вироблена та не затверджена на державному рівні. Ситуація в Україні з національно культурними процесами в останні два місяці показує, що ми ще більше віддаляємось від утвердження національної ідеї на державному рівні.

В Україні, де українці становлять майже вісімдесят відсотків від усього населення, на державному рівні не визначено і не підтримано української національної ідеї. Замість підтримки української нації пропагується створення політичної нації, що є виправданим хіба що у країнах зі збірним населенням (США, Канада, Австралія), які сформувалися у новий час із переселенців. Відповідно, немає належної підтримки відродженню українського етносу, його історичної свідомості і традицій, утвердженню функціонування української мови в усіх сферах життя. Особливо це стало відчутним на початку другої чверті 2010 р. зі зміною політичних та ідеологічних орієнтирів в Україні.

Варто нагадати і про те, що за світовими критеріями країна, в якій населення однієї нації сягає шістдесяті відсотків, вважається однаціональною. Тому прикриття антиукраїнських і денационалістських кроків українськими політичними діячами і навіть державними високопосадовцями (віце-прем'єр Д. Табачник в уряді В. Януковича 2006-2007 рр. та міністр освіти і науки України в уряді М. Азарова з березня 2010 р.) посиленнями на багатонаціональність України і необхідність надання представникам окремих національностей (росіянам, наприклад) виключних прав у розвитку національно-культурного життя (впровадження другої державної мови (російської), ведення державної документації українською і російською мовами та ін.) є нічим не виправданим.

Життєвий досвід високорозвинених європейських країн показує зовсім протилежну українській картину влаштування економічного і культурного життя

* Д.і.н., професор кафедри етнології Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

їхніх мешканців. Об'єднавшись у кордонах Європи на економічному рівні, ці країни (Франція, Англія, Німеччина, Чехія, Польща, Іспанія та ін.) всіма державними і громадськими засобами пропагують і підтримують мову переважаючої в тій чи іншій країні нації, її етнічну культуру, відповідно і національну свідомість.

За роки незалежності (від 1991 р. і до нашого часу) у системі освіти й виховання молодого покоління українців відбулись значні зміни. Українська система освіти шукає шляхи удосконалення набуття знань учнями шкіл і студентами вищих навчальних закладів. Відповідно й зміст освіти зазнав значних змін. Виникає запитання, чи ці зміни включають комплекс питань, що покликані формувати патріота своєї країни, українського народу?

Нормативна база формування сучасного змісту освіти в середній школі закладена в Законі України про загальну середню освіту. Ще у жовтні 2003 р. комісією Міністерства освіти і науки затверджено Державний стандарт базової і повної середньої школи.

Чи звернута увага на засвоєння учнями нових матеріалів і поглядів на історію і культуру українського народу, на формування національно-патріотичних почуттів у студентів та учнів у програмах і стандартах української системи освіти? Можна відповісти одним словом – ні.

Натомість у програмах реформування навчання у школах і ВНЗ з квітня 2010 р. міністерством освіти і науки України планується переглянути програми і підручники з історії України, виключивши звідти матеріали, які засвідчують боротьбу передових політичних і культурних діячів минулого за національну незалежність та інші національно-патріотичні матеріали. Тобто планомірно готується антинаціональний переворот у системі освіти України.

Щодо вищих навчальних закладів України, то перехід у 2003 р. на систему освіти, відому в Європі як Болонська, призвів до різкого скорочення аудиторного навчального навантаження. При цьому під скорочення потрапили предмети й курси, які якраз і покликані формувати національно-патріотичні почуття у студентів (це навчальні курси спеціальності „історія” та „етнологія”: „Етнологія” (18 годин лекцій, 8 годин семінарів), „Українська етнологія” (18 годин лекцій, 8 годин практичних занять). „Українське народознавство” (18 годин лекцій, 18 годин практичних занять”). За новою системою освіти вищої школи тепер студенти самостійно повинні освоювати основні положення цих курсів. Трирічний досвід навчання (з 2004 р.) за новою системою освіти вищої школи показав, що студенти недостатньо оволодівають гуманітарними знаннями. Питання ж традиційної духовної культури українців залишаються їм на самостійне вивчення, що не завжди є виправданим. Потрібно додати до цього, що ще при міністріві освіти і науки України – соціалістові С. Ніколаенку у ВНЗ було ліквідовано спеціальність «етнологія» як базову при наборі студентів на історичні факультети, хоча конкурси на цю спеціальність були постійно.

Тобто зараз спостерігається таке становище, коли зміст освіти та виховання не зовсім відповідає потребам суспільства, не спрямований на здобуття життєвого досвіду, не формує достойного громадянина України. За період незалежності зміни, що відбулися в галузі освіти України за останні роки,

лише поглибили переобтяження навчальних програм і підручників фактичним матеріалом.

У контексті національно-патріотичного виховання має бути обов'язковим вивчення витоків народу, його віри, традиційної сімейної та календарної обрядовості, елементи яких і до сьогодні суттєво відрізняють духовну культуру українців від інших народів, а також вивчення і засвоєння української національної ідеї.

Н.І. Семчук*

ГУМАНІТАРНА ОСВІТА У ФОРМУВАННІ ВИЗНАЧНИКІВ ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

У сучасній науці існують різні підходи до проблеми духовності. З усього розмаїття можна виокремити два основних. Згідно з першим, джерела духовності варто шукати не тільки в самій особистості, а й у результатах її життєдіяльності – творах мистецтва, наукових досягненнях тощо. Духовність, таким чином, є мірою того, як суб'єкт засвоює, переживає і відчуває імперативність моделі поведінки, втіленої у моральних, естетичних, правових нормах, орієнтуючись на них у повсякденному житті. Відповідно до другого підходу, духовність є нічим іншим, як релігійність (Бог – це дух, духовне життя – це життя з Богом). У культурно-антропологічному аспекті духовність може бути як світською, так і релігійною. Отже, зводити духовність тільки до релігії не зовсім правомірно: релігія (і це відображає історія культури) не є вичерпним джерелом духовності.

Для сучасного суспільства характерна інтелектуалізація. Останні десятиліття демонструють значну залежність цивілізації від тих здібностей і якостей особистості, які закладаються освітою. Тривожні симптоми, що свідчать про кризу у системі освіти (зростання кількості неосвічених, зниження якості знань, розрив між освітою і культурою, формалізація процесу навчання, зменшення поваги до фундаментальних цінностей і громадських чеснот тощо) разом із техногенними катастрофами гостро ставлять питання про значущість гуманітарної освіти як важливого чинника духовної культури сучасного суспільства, морально-психологічної безпеки його громадян.

Останнім часом відбулася деформація багатомірової системи освіти, ядром якої було виховання (сімейне та державне). Навряд чи хтось буде піддавати сумніву той факт, що законодавець має поставитися надто уважно до виховання молоді, адже у тих державах, де цього немає, і потерпає сам державний устрій, - зазначав Аристотель (384 – 322 до н.е.) у трактаті «Політика». Саме гуманітарна освіта, збагачена досвідом історії, філософією, літературою і мовою, за словами І. Львіна, є запорукою «величності народу і незалежності держави». Освіта ж, орієнтована на розвиток людської суб'єктивності, в наших умовах поглиблює кризу соціально-культурної й особистісної самоідентичності,

* к.філос.н., доцент кафедри філософії Київського університету імені Бориса Грінченка

знеціює духовно-моральнісну складову освітнього процесу, знищуючи саму сутність цього соціального інституту. Отже, найважливішим завданням держави є розробка національної гуманітарної моделі, що стала б ефективним інструментом геополітики і фактором духовної безпеки України.

Гуманітарні науки дають людині знання про неї саму, її сутність і призначення, її внутрішній світ та особистісні начала. Гуманітарність – це підґрунтя минулого, сучасного і майбутнього людей, а їхній моральний світ визначається ставленням до слова. «Любов до мудрості» (філософія) допомагає людині шукати істину у бутті, а «любов до слова» (філологія) – у написаному, сказаному. Слово (думка) впливає на формування моральних рис особистості. Хто погано говорить, не може висловити свою думку словом, той не здатний «почути» іншого, зрозуміти і викликає тривогу, підозру. Ганебне ставлення до слова деформує свідомість людини, впливає на її фізичний і психічний стан. Зазіхнувши на свободу слова, ми таким чином обмежуємо свободу людини, знижуємо безпеку держави, втрачаємо «самобутність». Принизливе ставлення до слова, спричинене обмеженням «діалогізації» і «філологізації» в освітньо-виховному процесі, призводить до зниження рівня особистості – до відсутності інтелектуальних і моральних навичок, які створювалися багатьма поколіннями. Мовлення, засмічене ненормативною лексикою, т.зв. «албанською» мовою, сповнене неправильним вживанням слів (зокрема, ЗМІ та реклама), свідчить про тотальне «спрощення» мислення і вчинків людини. Словесна брутальність є показником того, як людина відмовляється від людського у собі. Немає сумніву, що людина «живе» у мові. Різнобарвність світу втілена у мовних конструкціях, що формують світогляд. Під «розумінням» ми маємо на увазі «осмислення» через поняття.

У наш час необхідна освіта, що ґрунтується не стільки на реабілітації гуманітарного знання, скільки на критичному мисленні, культурі діалогу, осмисленні значущості і цінності життя як такого, аби пом'якшити негативні ефекти технократичного типу. Провідною має стати ідея моральної й політичної відповідальності тих, хто продукує, транслює і застосовує знання.

Висока якість освіти немислима без гуманітарного начала, якому приділялося багато уваги ще в епоху античності, коли закладалися основи філософії освіти – виховання розуму, гармонії і громадянськості. Гуманітарні науки (філософія, філологія, логіка, етика, естетика) не тільки формують мислення і свідомість, а й «задають ритм» людській діяльності в цілому. Вони – мова і думка свободної людини. Їх місія – у збереженні духовної культури суспільства, бо повертають ці знання до людини своєю практичністю: широкий спектр знань і культура мислення дають змогу швидко освоїти будь-яку спеціальність. Сучасні ринкові відносини вимагають «виходу» в усі сфери життєдіяльності здібних, творчих людей, здатних глибоко мислити, а не вузьких спеціалістів «*homo faber*». На питання «Чим живиться душа?» Сократ (469 – 399 до н. е.) відповідав: «Авжеж знаннями».

Останні реформи у системі освіти і виховання остаточно зруйнували класичний порядок. Діалог (живий процес навчання і перевірки знань) замінено комп'ютерним тестуванням. Проте варто зауважити, машина нездатна відстежити оригінальність та індивідуальність мислення, логіку, творче начало

учня тощо. Надто небезпечні наслідки може мати тестування у сфері гуманітарних, світоглядних дисциплін - це втрата самостійності мислення.

Отже, духовна культура сучасного українського суспільства залежить і від освітніх стандартів (в тому числі), які мають слугувати справі гуманізації, інтелектуальній і морально-психологічній безпеці нації. Альтернативою цьому може бути тільки тотальна криза культури в цілому.

З.Н. Калинина*

ОРГАНИЗАЦИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ПОДДЕРЖКИ СТУДЕНТОВ В ВУЗЕ. ПРОБЛЕМЫ И ПУТИ РЕШЕНИЯ

Несмотря на сложные социально-экономические процессы, происходящие в России, одной из важнейших приоритетных ценностей для большинства молодых россиян является брак, семья, рождение детей. За годы учебы в университете у многих молодых людей создаются супружеские пары. В особом внимании и поддержке нуждаются студенческие семьи, в которых оба супруга - студенты.

Организуя работу с данной категорией студентов, отдел по воспитательной работе ТГПУ имени Л.Н.Толстого решает следующие конкретные задачи:

- выявление, сбор, обобщение, анализ информации о студенческих семьях и о фактах, требующих вмешательства социальных служб;
- изучение тенденций и причин социального и семейного неблагополучия, изучение демографической ситуации с учетом мнений студенческих семей о качестве и актуальности социальной помощи;
- активное содействие студенческим семьям в сфере занятости, трудоустройства студенческой молодежи на работу в свободное время;
- оказание медицинской помощи нуждающимся студентам, организация бесплатных консультаций специалистов различного профиля;
- издание информационных биллютеней.

Проблемы семьи можно с некоторой долей условности разделить на внешние и внутренние, хотя в реальности они переплетаются и отражаются друг в друге.

Внешние проблемы вызваны конкретной социально-экономической и морально-психологической ситуацией в стране, а внутренние обусловлены длительным развитием самого института семьи, развертыванием ее собственных противоречий.

Проблемы молодых студенческих семей являются предметом исследований в рамках деятельности студенческого центра социально-психологической помощи «Контакт» и серьезно обсуждаются на ежегодной конференции «Проблемы молодежи глазами студентов». Круг этих проблем очень широк: совмещение учебы и работы, жилищные вопросы, материальная

---

* к.пед.н., доцент, проректор по воспитательной работе Тульского государственного педагогического университета имени Л.Н.Толстого

обеспеченность, рождение и воспитание детей, здоровье, досуг, взаимоотношение внутри семьи. Как показывают исследования, материальное положение своей семьи 45% опрошенных оценивают как среднее, а 30% студенческих семей – бедствуют. Многие живут за счет родителей – 65% опрошенных, лишь 10 % пытаются подработать самостоятельно. Тяжелым оказалось решение проблемы с жильем. Живут с родителями 35%, лишь 3 студенческие семьи имеют собственное жилье. Не каждой молодой семье под силу решать повседневные жизненные проблемы:

- в поддержке родственников нуждаются 40 % семей
- в поддержке психолога 30 % семей
- испытывают нужду в социальной защите 30 % семей

Такой высокий процент показателей говорит о социальной незащищенности студенческих семей.

Студентами университета также было проведено мониторинговое исследование «Современное видение брака, или брак глазами молодежи». Были опрошены девушки из ТГПУ им. Л.Н.Толстого и юноши-курсанты из Тульского артиллерийского инженерного института. Возраст опрошенных был одинаков.

На первый вопрос «Как Вы считаете, в каком возрасте лучше всего вступать в брак?» предложены 3 варианта ответа:

- а) 18 лет; б) 19-23 года; в) после 25 лет.

Результаты можно представить следующим образом:

	А	Б	В
Девушки	14 %	74 %	12 %
Юноши	0 %	40 %	60 %

Таким образом, девушки психологически гораздо раньше готовы вступить в брак, чем юноши.

А. Шопенгауер в «Метафизике половой любви» пишет, что «браки по любви бывают обыкновенно несчастливы: в них настоящее поколение приносится в жертву для блага поколений грядущих». «Кто женится по любви, тот будет жить в печали», - говорит испанская пословица. Т.е. индивид жертвует своими интересами во имя интересов рода.

Интересен сегодняшний взгляд молодежи на эту проблему. На вопрос «Согласны ли Вы с утверждением, что «браки по любви бывают обыкновенно несчастливы?» анкета предлагала 3 варианта ответа:

- а) да; б) нет; в) затрудняюсь ответить.

Мнения разделились таким образом:

	А	Б	В
Девушки	14 %	51 %	35 %
Юноши	14 %	63 %	20 %

Интересен сегодняшний взгляд молодежи на браки по расчету. На вопрос «Как вы относитесь к бракам по расчету?» были предложены такие ответы:

- а) приветствую, считаю, что следствием таких браков является счастливая, удачно сложившаяся жизнь;

б) отвергаю, считаю, что человек, получая все блага, кроме любви, будет несчастен;

в) затрудняюсь ответить.

Респонденты на этот вопрос ответили так:

	А	Б	В
Девушки	29 %	23 %	48 %
Юноши	20 %	46 %	34 %

Неоднозначно мнение молодежи по поводу церемонии заключения брака. Вопрос «Считаете ли Вы церемонию заключения брака обязательной?» предполагал такие варианты ответа:

а) да; б) нет; в) затрудняюсь ответить.

Ответы были следующие:

	А	Б	В
Девушки	40 %	40 %	20 %
Юноши	74 %	20 %	6 %

Но если внешние проблемы мы не можем существенно изменить, то оказать реальную помощь в решении некоторых вопросов в наших силах.

Ежегодно при поддержке администрации области и комитета по семейной, демографической политике, опеке и попечительству, проводятся мероприятия, посвященные Дню матери, и выделяется материальная помощь студенткам, родившим детей.

В период летних каникул постоянно работает студенческая биржа труда. Семейные студенты имеют возможность получения дополнительного заработка: в строительных отрядах по ремонту общежитий, педагогических отрядах.

В течение всего учебного года молодым семьям отдел по воспитательной работе предлагает:

- раскрыть свои таланты и возможности в творческих коллективах университета;

- бесплатно освоить ремесло тульских мастеров и познакомиться с работой творческой мастерской «Резьба по дереву»;

- посетить студенческий спортивный центр «Здоровье», его тренажерные залы и многочисленные секции.

В студенческом городке университета проводятся мероприятия, в которых участвуют семейные студенты. Это и праздник «Дом, в котором мы живем», конкурс «Хозяюшка», увлекательные экскурсии и походы выходного дня по родному краю с туристско-краеведческим клубом «Искатель».

Решению проблем личного характера и снятию психологической напряженности молодых студенческих семей способствует служба психологической помощи «Контакт».

Семейные студенты, студенты, имеющие детей, и беременные пользуются льготным первоочередным правом на получение материальной помощи, адресной материальной (из средств налогового освобождения), путевок в санаторий-профилакторий университета.

У молодой семье много проблем, и задачи государства и других социальных институтов состоят в том, чтобы изучив, закономерности их появления и возможные пути решения, помочь молодой семье остаться прочной и счастливой.

Е.О. Остапенко*

АКТУАЛЬНІСТЬ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ СТУДЕНТІВ ДО ПРОФЕСІЙНОГО САМОРОЗВИТКУ

Безсумнівним фактом є те, що феномен професійного саморозвитку особистості характеризується перманентністю та лонгітюдністю, а сучасний науковий прогрес обумовлює зростання актуальності даної проблеми.

Успішність становлення особи як спеціаліста та як багатогранно розвиненої особистості багато в чому визначається правильністю визначення й обрання напрямку свого саморозвитку, знаходженням, за Г.С. Сковородою, своєї «спорідненої праці».

Проведене (за методикою Т.Д. Дубовицької) дослідження виявило, що студенти - економісти другого курсу мають достатньо високий рівень професійної спрямованості. В цілому 63% опитаних виявили високий рівень професійної спрямованості, 33 % - середній рівень спрямованості і 4% - низький (таб.1). Потрібно відмітити, що рівень професійної спрямованості у хлопців виявився вищим, ніж у дівчат.

Таблиця 1

Визначення рівня професійної спрямованості (методика Т.Д. Дубовицької)	Загалом відповідей (%)	Відповіді хлопців (%)	Відповіді дівчат (%)
Високий	63%	75%	52%
Середній	33%	25%	41%
Низький	4%	0%	7%
Всього	100%	100%	100%

Враховуючи безперервність процесу саморозвитку і потребу постійно бути в авангарді своєї справи, виникає питання визначення рушійних сил, тобто передумов формування готовності особистості до перманентного й усвідомленого професійного саморозвитку.

У цьому контексті принципово важливе значення має той факт, що потреби реалізуються через діяльність, яка зумовлена конкретним мотивом і спрямовується метою. За Б.Ф. Ломовим, мотив і мета утворюють «вектор» діяльності, що визначає її напрямом, а також величину зусиль, які розвиває суб'єкт, виконуючи її. З огляду на те, що мотив діяльності ґрунтується на ціннісних орієнтаціях, світоглядних, моральних установах і виступає

* аспірантка Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

спонукальною силою в досягненні цілей, ми визначили ієрархію ціннісних орієнтацій особистості за методикою М. Рокича.

Респондентам було запропоновано для ранжування 18 термінальних цінностей. Врахувавши свої уподобання, студенти розмістили їх за ступенем значущості від 1 до 18 місця (рис. 1.). Найважливішими цінностями для опитаних, як свідчить діаграма, стали «здоров'я», «друзі», «кохання».

Рис. 1. Розподіл відповідей за рівнем важливості для респондентів.

У ракурсі нашого дослідження особливий інтерес викликають такі пункти як: «пізнання (можливість розширення своєї освіти, світогляду, загальної культури; інтелектуальний розвиток)»; «розвиток (робота над собою, постійне фізичне та духовне вдосконалення)»; «продуктивне життя (максимально повне використання своїх можливостей, сил і здібностей)»; «творчість (можливість творчої діяльності)».

Зазначені цінності не отримали найбільшої кількості перших місць в анкетах респондентів, але продемонстрували дуже широкий діапазон варіювання, фактично від 1 до 18 місця. Отже, пункт «пізнання» має діапазон варіювання від 3 до 16, при чому середнє арифметичне значення складає «11». Цінність «розвиток» має діапазон від 2 до 15 місця і отримала «8» як середнє значення. «Продуктивне життя» має діапазон від 1 до 18, середнє – «8». «Творчість» – має «13» як середнє арифметичне і варіюється від 1 до 18 місця. «Впевненість у собі» має «7» як середнє значення, «1» – мінімальне, «17» – максимально віддалене значення в ієрархії ціннісних орієнтацій особистості.

Для збільшення точності дослідження визначено медіану цих показників – середину більшості чисел (рис. 2.). Отже, першу п'ятірку серед цінностей склали: здоров'я, друзі, кохання, щасливе сімейне життя, матеріально забезпечене життя.

Рис. 2. Медіана значень відповідей

Таким чином, враховуючи отримані результати, абсолютно очевидно є актуальність проблеми формування готовності студентів до професійного саморозвитку. Оскільки, незважаючи на достатньо високий рівень професійної спрямованості респондентів, цінності пізнавальної діяльності, розвитку, продуктивного та творчого життя залишаються недостатньо розвиненими, що не може сприяти успішному перманентному самовдосконаленню особистості в обраній професії.

Культивування пізнавальних цінностей, цінності самореалізації, усвідомлення власної потреби в розвитку й самовдосконаленні буде позитивно впливати на мотиваційну сферу особистості студента, що в майбутньому покращить якість та ефективність його професійного саморозвитку.

І.В. Нікітіна*

РОЗВИТОК ТВОРЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ЯК СКЛАДОВОЇ КОМУНІКАТИВНОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Формування комунікативного потенціалу українського суспільства, вихід вітчизняної науки, техніки і культури на світовий рівень, національне відродження, становлення державності та демократизації суспільства в Україні значною мірою залежить від того, наскільки ефективно у вищій школі

---

* к.психол.н., доцент кафедри філософії Національного університету харчових технологій

формується нині творчий потенціал економістів, правознавців, інженерів, керівників виробництва і вчених, менеджерів, педагогів і працівників культури, лікарів, агрономів та інших фахівців. Сьогодні вища школа несе пряму відповідальність за кадрове забезпечення науково-технічного прогресу, підвищення ефективності суспільного виробництва, духовного життя, розвитку науки і розбудови держави. Творчі здібності особистості характеризуються як психологічні можливості людини набувати нові знання, уміння і навички. Завдання особистості, колективу - розкрити і розвинути їх. Значну роль у розкритті творчих здібностей студента і перетворення їх на творчу діяльність відіграють його мотиви і воля. Тому освітня діяльність вищої школи спрямована на формування і збагачення мотивів творчої діяльності майбутнього фахівця.

Формування і розвиток творчої активності майбутнього спеціаліста вимагає адекватної системи взаємовідносин студента і викладача (оскільки творчу особистість може формувати лише творча особистість), відповідного стилю діяльності всіх суб'єктів навчально-виховного процесу, а також особливих зв'язків вищої школи із суспільством. Важливим фактором формування творчої особистості є розвиток самостійності і відповідальності студента у розв'язанні пізнавальних, професійних, суспільно-політичних, трудових і моральних проблем.

Завдання педагогічного колективу і студентських організацій полягає в тому, щоб сформувати, міцно закріпити активну громадянську життєву позицію студента відповідно до потреб суспільства та його особистості. Самостійність, відповідальність, активність - це характеристики, властивості життєвої позиції творчої особистості.

У педагогічній взаємодії викладача зі студентами необхідно свідомо і цілеспрямовано керуватися знаннями індивідуальних особливостей кожного студента і студентської групи в цілому.

Відомий психолог Карл Роджерс виділяє такі умови, що сприяють розвитку творчості особистості студента: Психологічна безпека (визнання безумовної цінності індивіда; відсутність зовнішньої оцінки; розуміння, співпереживання). Психологічна свобода (надання індивідові необхідної свободи виразу думок, відчуттів, станів), яка, незважаючи на те, що виражається за допомогою символів, означає відповідальність перед самим собою, перед людьми. Аналіз ідей К. Роджерса про творчість показує, що творчість студента, детермінантами якої є його особисті якості, розвиває його цілісну активну індивідуальність.

Важливою умовою зростання творчої особистості студента є формування його інтересу до майбутньої професійної діяльності та стимулювання творчості. У цьому значну роль відіграє характер педагогічних вимог до студента. Загальноновизнано, що рівень цих вимог повинен створювати зону "найближчого розвитку" студента (Л. Виготський). Навчання творчих молодих людей повинно бути організовано на достатньому і необхідному рівнях важкості. Будь яке зниження вимог до обсягу і характеру засвоєння необхідних знань знижує пізнавальну і творчу активність студента, створює неправильне уявлення про те, що вимагатиме від нього майбутня професійна діяльність. Разом з тим надмірність вимог теж може породжувати у свідомості студента негативний психологічний комплекс неповноцінності. Суперечності між об'єктивними

вимогами і суб'єктивними можливостями - джерело розвитку творчих здібностей суб'єкта у навчанні і розвитку. Цю суперечність можливо розв'язувати шляхом диференціації єдиних за змістом завдань, різноманітністю форм і засобів педагогічного керівництва, якістю методичного забезпечення пізнавальної діяльності студента і контролю за її ходом.

Зростаюче значення у стимулюванні творчої діяльності майбутнього спеціаліста набуває науково-дослідна робота студентів, яка нині стає невід'ємною і ключовою частиною їхньої пізнавальної діяльності. У цьому зв'язку необхідне вдосконалення організаційних форм наукової роботи як засобу розвитку творчого потенціалу студента, створення такої громадської думки, яка сприяє утвердженню у студентському середовищі пріоритетності наукової роботи в підготовці висококваліфікованого, творчого спеціаліста.

В чому полягають особливості вирішення проблеми формування та розвитку творчої активності студентів? По-перше, практика показує, що сучасний рівень педагогічної діяльності виявляється недостатнім для повноцінного вирішення даної проблеми. Ще й досі випускаються спеціалісти з недостатньо розвиненим творчим потенціалом, отже невідповідні до роботи у сучасних динамічних професійних і соціальних умовах.

По-друге, змінюються критерії оцінки здібностей спеціаліста. Професійна компетентність, ерудованість були й залишаються суттєвими професійними якістьми спеціаліста. Але в умовах прискорення науково-технічного прогресу та ускладнених інформаційних процесів цього вже замало. Необхідне виховання і самовиховання високої методологічної культури мислення, розвитку професійних здібностей, щоб не лише орієнтуватися в потоках професійної та наукової інформації, але й правильно її обробляти, вміти самому шукати нову інформацію й адекватно застосовувати її на практиці.

По-третє, для сучасного підходу до проблеми суттєво і те, що акцент переноситься на самостійність та відповідальність студента за формування його творчої активності. Вже багато років пропагується, що студент повинен бути активним суб'єктом власного розвитку і самореалізації як у професійній діяльності, так і у житті в цілому. Однак поки що студент часто виступає об'єктом навчання і розвитку. Відповідальність з нього часто знімається або не є повною, самостійність суттєво звужена.

І по-четверте, формування і розвиток творчої активності студентів потребують творчої самовіддачі від викладачів ВНЗ, примноження та розвитку їхнього творчого потенціалу, якісних перетворень у стилі науково-викладацької діяльності і підвищення культури педагогічної взаємодії зі студентами.

ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ СТРАТЕГІЇ ТА КООРДИНАТИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

Л.С. Тупчієнко*

ЧИ Є У ПЕРМАНЕНТНОГО ВИБОРУ ВИБІР: СПРОБА ПОЛІТОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ

Насамперед відзначу, що цілком логічно у тематиці нашої конференції зроблено наголос на стратегії як теоретичному обґрунтуванні і вираженні вибору, який неминуче робить та чи інша держава, а з нею і через неї - все суспільство.

Прикметно і те, що уже в назві X ювілейної науково-практичної конференції об'єднані основні виміри стратегій - духовно-культурні, соціально-економічні та політико-правові. Щоправда, з моєї точки зору, саме політична (або політико-ідеологічна) стратегія тут має відігравати ініціативну й організаційно-спрямовуючу роль. А тому дозволю собі коротко торкнутися проблеми вибору під цим кутом зору.

Політична стратегія, як відомо, включає в себе визначення мети, ресурсів і джерел, мотивацій та механізмів (способів і методів дій). Власне, це і є головним призначенням і найважливішим завданням політичних сил (політичного класу або політичної еліти), яким належить влада в країні.

Україна постала як суверенна держава насамперед завдяки розпаду Радянського Союзу та краху комуністично-тоталітарної системи, тому це слід визнати і постійно мати на увазі – Потенціал внутрішніх сил, що виступали за державну незалежність колишньої радянської республіки, був малопотужний, в основному демонстраційний. Це, з одного боку, забезпечило в основному мирний і легітимний процес державного самовизначення України, а з іншого – зберегло при владі партноменклатуру. Остання, налякана масовими демонстраціями і надзвичайною популярністю націонал-патріотів, «прийшла до тями» після обрання Президентом України вчорашнього партноменклатурника найвищого рангу (II секретар ЦК Компартії України!) Леоніда Кравчука.

У такій ситуації стратегія політичного вибору цієї політичної сили була задана наперед – зберегтися у владі тепер уже в незалежній Україні. Для цього найзручнішим засобом могла бути сформована ще за часів комуністичного панування Верховна Рада України, в якій діяла сумнозвісна «група 230» з числа комуністів, соціалістів і позапартійних. Ця група і цей Президент зробили все, щоб не допустити переобрання законодавчого органу. А націонал-патріоти, у свою чергу, «спасували» через невпевненість у тому, чи їх знову оберуть до Верховної Ради України.

Щоб зміцнити своє становище, колишні непримиренні борці з «українським буржуазним націоналізмом» змушені були піти на співпрацю з демократичними і націонал-патріотичними силами (досить згадати склад уряду, на чолі з

* к.філос.н., професор Національного авіаційного університету

Л. Кучмою, де були І. Юхновський, О. Ємець, М. Жулинський та ін.). Але це лише змінило «колір», але не суть владних діянь.

А суть проявилась у так званій «прихватизації», або, висловлюючись літературно, розподілі загальної народної власності між усіма громадянами за допомогою ваучерів. Так розпочався період «дикого капіталізму» або первісного нагромадження капіталу. Причому одразу у двох формах – формі компрадорського (який обслуговує зарубіжних власників) та формі реального або вітчизняного капіталів. Їхні власники створили перші фінансово-промислові групи, олігархічні клани, «сім'ї», які й стали реальними правителями тепер уже суверенної держави Україна, кинувши у безодню злиднів три чверті її «вільних громадян». А прикриттям цього грабунку стала демократизація суспільного життя, а саме: ухвалення Конституції, політичний плюралізм, регулярні вибори, формування окремих інститутів громадянського суспільства, що створило уявлення про позитивний характер суспільних перетворень. Насправді ж відбувався процес руйнації всіх сфер життєдіяльності. Країна нестримно скочувалась у прірву безладу, безробіття і злиднів. Влада, яка так і не стала ні демократичною, ні українською, не пішла на порозуміння з громадянами, а вони вдалися до перевіреного десятиліттями способу самостійного виживання.

Яскравим проявом того, як Україна залишилася «без вибору», став десятилітній період президентства Леоніда Кучми. Сьогодні, на відстані 6-7 років, добре видно, що жоден із намірів такої амбітної команди, якою були «птахи гнізда Кучми», не вдалося здійснити – від «здачі» ракет і виведення з дії Чорнобильської АЕС до «вступу» в ЄС та НАТО – все це обійшло Україну стороною.

Щоправда, наприкінці 2004 року з'явився «Майдан» - масовий рух громадян, які гордо і відкрито заявили про своє ставлення до влади, подолавши страх, зі сподіваннями на «протверезіння» або «олюднення» влади. Однак їхнім надіям не судилося справдитися. Президент В. Ющенко, здобувши найвищий за всі роки незалежності рівень довіри населення, виявився неспроможним скористатися цією обставиною. І країна знову залишилася без вибору. Все повернулося на «круги своя». Інакше і не могло бути, оскільки в Україні так і не сформувалася політична система. Суспільство живе і працює під впливом кланово-олігархічних груп, взаємини між якими і визначають наше буття.

Чи змінилося щось в результаті останніх президентських виборів і приходу до влади Партії регіонів на чолі з Віктором Януковичем? Так, змінилося. Швидко і масштабно вибудовано владну вертикаль. Сформовано владний альянс в особі парламентської коаліції, уряду та Президента, відновлено законотворчий процес. Це з формального боку. А по суті, все, що робить сьогодні влада, - це, швидше, рух назад або тупцювання на місці. Створюється враження, що влада очікує. Очевидно, що самостійності ні в діях уряду, ні в указах Президента, ні в актах, ухвалених Верховною Радою України, не проявляється. Тому можна припустити, що попереду нас чекає ситуація «з'ясування» стосунків не між громадянами і владою (хоча окремі акції неминучі), не між гілками влади (уже частково це спостерігається), не між Україною і світовою спільнотою (Російською Федерацією, ЄС, іншими сусідами), а саме між компрадорським і реальним капіталом. Кому з них вдасться перемогти (гірший варіант) чи вони

«порозуміються» (кращий варіант) – це і буде вибір. Але вибір не політичний, не культурно-цивілізаційний, а саме в інтересах великого капіталу, а не в інтересах громадян, абсолютної більшості населення України. Чекати залишилось не довго. І в цьому надія.

О.В. Гриценок*

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТКУ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

Виходячи з твердження, що національні та регіональні особливості країн, які розбудовують інформаційне суспільство, впливають на специфіку його становлення і розвитку, Україна має свій власний шлях розвитку, що є важливим для подальшого дослідження цього процесу.

У 1990-х роках формуванню ефективної моделі інформаційного суспільства в Україні завадив високий рівень соціальної, економічної, політичної та інформаційної нерівності, що постійно посилювалася. За таких умов саме по собі впровадження сучасних інформаційних технологій не було і не є гарантом національної ефективної соціальної трансформації суспільства. Для ефективного розвитку інформаційного суспільства потрібно налагодити взаємодію трьох суб'єктів інформаційної трансформації – держави, бізнесу і суспільства. Основними завданнями на цьому шляху є посилення соціальної, політичної, інформаційної, економічної і структурної рівномірності національного громадського простору; переорієнтація економіки з сировинного на інноваційний вектор розвитку; розвиток громадських інститутів політичної участі і контролю; активізація державних і суспільних інститутів у фінансуванні й стимулюванні соціальної сфери як сфери зростання [1].

Стратегія розвитку інформаційних технологій в Україні має розглядатися кризь призму загальної соціально-економічної стратегії, яка у цьому ракурсі повинна фактично перетворюватися на стратегією розбудови українського інформаційного суспільства. Тому виняткового значення набуває державна інноваційна політика, яка стимулює впровадження нових інформаційних технологій у країні [3].

Інформаційні технології виступають ключовим фактором, який сьогодні обумовлює економічний розвиток. Галузі, які інтенсивно використовують цей фактор, найкраще пристосовуються до потреби відповідної організації виробництва, є головними інвесторами, позиціонуються у ролі пріоритетних галузей.

Можна запропонувати такі напрями та принципи політики стимулювання розвитку галузей "інформаційного" напрямку в Україні:

- визначення реалістичних пріоритетів розвитку сфери інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) в Україні на державному рівні;
- визначення державних пріоритетів щодо підтримки конкурентоспроможності українських ІКТ на світових ринках;

* аспірантка Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України

- розвиток національної інноваційної системи як складової українського інформаційного суспільства;
- створення ефективної системи програмно-цільового управління для реалізації визначених державних пріоритетів інформаційно-інноваційної політики;
- створення системи прямої та непрямой фінансової підтримки науково-технічних розробок та ефективних суб'єктів інноваційної діяльності у сфері ІКТ;
- створення законодавчої та інституційної бази для державної підтримки ефективних структурних змін у сфері ІКТ;
- вдосконалення системи охорони прав промислової власності з посиленням економічних стимулів для винахідників, що впроваджують їх у виробництво;
- розробка дієвих нормативних, інституційних та інфраструктурних заходів щодо підтримки розвитку малого науково-технічного й виробничого бізнесу в сфері ІКТ [3, с. 91].

Таким чином, на сучасному етапі розвитку особливого значення набуває політика держави, спрямована на вирішення завдань переходу до інформаційного суспільства й оптимальне використання національних інформаційних ресурсів. Так, у цивілізованих країнах інформація вважається національним ресурсом, збереження, розвиток і раціональне використання якого є завданням державного значення.

Просування України до інформаційного суспільства вимагає ефективного управління всіма видами інформаційних ресурсів та елементами інформаційно-телекомунікаційної інфраструктури, державної підтримки вітчизняного інформаційного виробництва, ринку інформаційних технологій, засобів, продуктів і послуг. Країни напівпериферійного рівня, до яких належить і Україна, не мають нині відповідних можливостей для рівноправного входження в інформаційне суспільство. Для нашої країни в цьому процесі головне зберегти національно-державну ідентичність і культурну самобутність [4, с. 367].

1. Григор О.О. Формування інформаційного суспільства в Україні в контексті інтеграції в Європейський Союз (державно-управлінський аспект): Дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.01 / Львівський регіональний ін-т держ. управління Національної академії держ. управління при Президенті України. – Л., 2003. – 230арк.

2. Дешко А.І., Слівак А.Є. Проблеми організації єдиного інформаційного простору України // Науково-технічна інформація. – 2000. – № 3. – С. 14-18.

3. Інноваційний розвиток економіки: модель, система управління, державна політика / Ю.М. Бажал, Л.І. Федулова, В.П. Александрова та ін.; НАН України; Ін-т екон. прогнозування; Ред. Л.І. Федулова. – К.: Основа, 2005. – С. 56-71.

4. Стратегія розвитку України: теорія і практика / За ред. О.С. Власюка. – К.: НІСД, 2002. – 864 с.

Д.П. Богатчук*

УКРАЇНЬСКА НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ

Українська національна ідея є сьогодні предметом жвавих дискусій і часто передвиборчих спекуляцій. Проте національна ідея належить не до

---

* студентка Національного університету «Києво-Могилянська академія»

швидкоплинної електоральної тактики, а до довготривалої національної стратегії. Це – ідея, спроможна забезпечити консолідацію та інтеграцію духовних і політичних сил нації, має наснажувати народ країни і мобілізувати для подолання труднощів та розв'язання повсякденних проблем.

Така ідея не вигадується теоретиками, не запозичується з чужої історії та культури. Вона — продукт досвіду власного народу, його менталітету. Вона повинна бути сформульована елітою нації та донесена до всіх її представників.

Українському народу потрібна зрозуміла, проста й приваблива формула для духовного й морального єднання. Її можна викласти зрозуміло й доступно і для шахтаря, і для вуйка з полонини, і для інженера, і для програміста, і для політика, і для підприємця. Її потрібно «народити», розбудивши до обговорення і бізнесменів, й уряд, і парламент, і, головне, простих людей. Власність на цю ідею має належати українцям.

Українська національна ідея є надзвичайно важливою і для формування вдалого іміджу України у світі. Зовнішній образ держави не повинен бути відірваним від внутрішньої суті – національної ідеї. Ці дві категорії є взаємопов'язаними - як суть і форма, як внутрішнє і зовнішнє, як краса жінки і її духовний світ.

Можна вирізнити такі основні складові сучасної української національної ідеї: духовність як основа життя нації; розбудова незалежної держави; соборність. Саме ці умови є квінтесенцією історичного прагнення українців, їхніх багатівікових сподівань, боротьби та специфічної ролі в житті світу.

Духовність повинна стати основою розвитку українського суспільства. Не даремно саме з української землі почала поширюватися православна віра серед слов'ян. Не даремно на території нашої держави знаходяться дві обителі, про які заповідала Богородиця: Києво-Печерська лавра та Почаївська лавра. Це свята земля, яка знаходиться під особливим покровительством Божої Матері.

Духовність має стати підґрунтям української державності, а також ролі України в об'єднаній Європі. Україні, на відміну від матеріально багатих держав світу (але з численними негативними проявами в духовній сфері), ніколи не дивувала світ значними матеріальними статками. Осередок духовності, оберіг вищих духовних цінностей, які Україна накопичила протягом століть, — ось наша місія у новому столітті.

Досвід Заходу і Сходу має бути для нас уроком, а не зразком для наслідування. Нам однаковою мірою мають бути чужі як імітаторство, так і протиставлення себе іншим. Свою особливість, унікальність і конкурентоспроможність ми можемо довести у відкритому діалозі. Але вести його спроможна духовно і морально розвинена, багата знаннями і культурою мислення Людина. Тільки так можна поєднати загальнолюдські й національні цінності, любов до Вітчизни з викликом сучасної цивілізації, прагнення долучитися до якої є вимогою новітньої української політики. Своє покликання стати «домом буття» (М. Бубер) для соціально, етнічно, конфесійно різних регіонів Україна може здійснити тільки в тому разі, якщо через свою багату культуру стане центром духовного тяжіння для всіх «Я» — особистостей. Насамперед духовного, а вже потім економічного, політичного тощо. Акцент на

людині «як Сущому» (Е. Левінас) призведе, зрештою, до відмови від ксенофобії, зміцнить повагу до себе і до інших.

Незалежність, державність була одвічною мрією українського народу. Ми реалізували свою мрію – здобули незалежність. Розбудова і творення нової України - це нова велика мета. Ми, українці, повинні психологічно налаштувати себе на боротьбу, а не байдужість, на активність, а не пасивність, на біг, а не стояння на місці... Що більша і яскравіша мета, то легше досягнути найбільшого зосередження всієї психічної енергії в одному напруженому промені, а отже, найбільшої *єдності*.

Соборність, єдність є споконвічною проблемою українського народу. Ми слабкі, бо ми роз'єднані... І допоки не засвоємо урок, що не раз давався історією, допоки не об'єднаємося, доти не буде в нас ладу. В. Липинський проголосував ідею українського месіанізму, яка полягала в тому, що нашому народу призначено об'єднувати й гармонізувати цивілізаційні східні й західні рухи.

Заслугує увагу думка про те, що існує «біпівкульна будова» людства як соціокультурної системи, розділеної на Схід і Захід. З глибокої старовини склався специфічний розподіл праці, за якого Захід виступав постачальником інноваційних технологій (у тому числі і соціальних), а Схід - духовних ініціатив надемпіричного, характеру неутілити. Хіба може бути випадковістю той факт, що всі великі світові релігії зародилися не на Заході, а на Сході? Відмінність Заходу і Сходу, можливо, має для людства теж значення, що і відмінність лівої і правої півкуль людського мозку.

Ми перебуваємо на межі між західною та східною цивілізаціями. І саме в поєднанні західного та східного є наша цілісність як цілісний мозок, людини, що поєднує праву та ліву півкулі.

Отже, у майбутньому Україна має історико-психологічні підстави стати каталізатором глобального проекту синтезу Сходу та Заходу, навіть задати новий образ світобудови. Така, на перший погляд, надто романтична ідея, є саме тим, що потрібно українській нації. Вона визначає величну місію і сенс буття, невідповідність появи нації на історичній арені. А це, у свою чергу, є величезним джерелом енергії для подальших зрушень і потужним стимулом для об'єднання.

Необхідність вироблення української національної ідеї, ідеї для всієї нації, є сьогодні дуже великою. Така ідея повинна стати об'єднуючим началом, яке перетворить сукупність індивідів у політично й духовно дієздатну цілісність і спрямує її величезний (бо об'єднаний) потенціал у правильне русло.

Українська національна ідея – це сенс буття української нації. Кожна людина має свій неповторний сенс буття, який гармонійно включений у сенс буття всього людства, але досягнути його вона може лише в міру своїх же суб'єктивних можливостей. Це ж саме можна сказати і про сенс буття нації, а отже, про її національну ідею. Мислителі тільки намагаються наблизитися до цієї Божої ідеї у своїх творах та роздумах, і той, кому вдається вкласти у стіни цього Храму бодай камінець, — найшасливіша людина у світі.

ВТРАЧАННЯ СУСПІЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ СУЧАСНИМИ УКРАЇНЦЯМИ

Становлення сучасного українського демократичного суспільства є актуальним і водночас проблемним питанням, яке потребує глибокого вивчення та більш детального дослідження з боку науковців.

В Україні тривалий час відбуваються суперечливі та складні трансформаційні процеси в економіці, політиці, науці, у владі, а разом з тим і в національній свідомості. Триває пошук ефективних моделей і механізмів розвитку усіх сфер суспільства задля забезпечення соціальної захищеності особистості, реалізації її основних прав, самовираження та гідного життя. Проте, ані державна політика, ані повсякденні поведінкові моделі пересічного громадянина не дають підстав для оптимістичних сподівань.

Українці довго жили за умов несвободи, тривалий час перебували під тиском офіційної доктрини про те, що вони не є самостійним народом, а частиною „великого” народу, яка не має свого місця на політичній і культурній арені світу. Раптовий розпад „великої держави”, а разом з тим зникнення „великого народу” спричиняє велику втрату індивідами ідентифікації з певними інституціями, в яких вони були соціалізовані. Як наслідок, у результаті кардинальних психічних змін і швидких суттєвих трансформацій відбувається масова втрата державної, соціальної, етнічної ідентичності у масштабах всього суспільства. Ідентичність починає сприйматись через ідентифікацію себе з територією, на якій людина постійно проживає. Разом з цим змінюються не тільки соціальні категорії, але й суть процесів самоідентифікації, їхня спрямованість і цілі.

Відбувається зменшення значущості великих соціальних категорій на користь менших, більш конкретних і реальних – статевої, вікової, етнічної і професійної. Ця тенденція виражається в зниженні рівня соціальної ідентифікації в суспільстві, супроводжується зростанням впливу на поведінку людей, насамперед індивідуальних і особистих характеристик, а не групових. Це відповідає загальній тенденції зміни цінностей у суспільствах, що рухаються від колективізму до індивідуалізму. Посилюється вплив індивідуальних цінностей і потреб особистості.

Відбувається перехід від уніфікації до розмаїття, чому сприяє наявність широкого та різнопланового вибору. Таким чином, у період соціальної нестабільності людині властиво ідентифікуватися з тими або іншими соціальними категоріями з метою задоволення нагальних потреб у сенсі, розумінні і власній адекватності їй. Тож у межах даного підходу можна розглядати кризу соціальної ідентичності як прояв втрати значення в ідентифікації з одними соціальними категоріями і пошук інших, що є адекватними соціальній реальності і потребам особистої визначеності, де остання послідовно змінюється. Зростання ролі особистості в процесах самоідентифікації пояснюється тим, що особистісна ідентифікація в умовах

* викладач Харківського університету внутрішніх справ

соціальної нестабільності виявляється більш стійким явищем, ніж соціальна, оскільки саме особистість на основі потреби у сенсі життя визначає для себе, з якою соціальною категорією ідентифікуватися, і вибирає засіб розв'язання кризи ідентичності.

Щодо кризи ідентичності, то з цього приводу є цікавою думка Ч. Тейлора, який вважає, що сучасні люди звузили своє світобачення до меж приватного життя, демократична рівність загнала людину у вузький самотній світ, а зосередженість на власній особі „приводить до втрати причетності до інших чи суспільства в цілому” [2, 128].

За таких умов говорити про єдність і усталеність ідентичності сучасної людини не доречно. Оцінюючи ідентичність сучасної людини, З. Бауман приписує їй постійну змінюваність лояльності, неприйняття на себе обов'язків і відповідальності, надмірну зацікавленість собою, власним задоволенням, зведення усталених норм до принципів гри, з якої можна вийти без жодних втрат. В нових умовах не тільки масштабні соціальні завдання підмінюються особистими бажаннями та прагненнями, але і самі люди все частіше відмовляються від довгострокової ментальності на користь короткострокової [1, 25].

У сучасному українському розвитку подій досить популярною стає масова культура споживацького суспільства, в якій дуже важко розгледіти обриси формування нових культурних взірців та опертого на них соціального порядку. Скорочується сфера священного, нові соціальні рухи ставлять під питання цінності культури і суспільства, „щасливе поєднання контролю над багатствами, влади, впливу, культури та соціальної солідарності перебуває в процесі розпаду на окремі утворення – і наднаціональні, і субнаціональні, - які перетинають кордони держав-націй” [3, 113]. В Україні переживають занепад і кризу родина, громада, суспільство, церква, а останнім часом і політична партія у своєму значенні механізму соціальної інтеграції, які є дуже важливими з погляду психічної стабільності та ідентичності індивідів. А людина, будучи незахищеною, намагається самостійно знайти спосіб втечі від невизначеності і нові підвалини життя.

Завданням української влади та суспільства у становленні сучасного українського суспільства є всіляка підтримка всіх верств суспільства і створення таких умов, у яких українські громадяни зможуть ідентифікувати себе з українською державою та усвідомлювати себе часткою цілого, а не роздробленого суспільства.

1. Бауман З. Индивидуализированное общество / Пер. с англ. Под ред. В.Л. Иноземцева. - М., 2005. - С. 25.

2. Тейлор Ч. Етика автентичності / Пер. з англ. А. Васильченко. - К.: Дух і літера, 2002. - 128 с.

3. Смелзер Н. Проблеми соціології. Георг-Зімельівські лекції. - Львів, 2001. - С. 113.

4. Мировоззренческая культура личности (Философские проблемы формирования) / [Иванов В.П., Быстрицкий Е.К., Тарасенко Н.Ф., Козловский В.П.] - К.: Наукова думка, 1986. - 296 с.

ПРОБЛЕМИ КОНСОЛІДАЦІЇ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: ЦІННІСНИЙ АСПЕКТ

Головною ознакою зрілої держави і формою існування сучасних націй є консолідованість суспільства. Розбудова нашої держави неможлива без усвідомлення важливості консолідації складного за етнічною та соціальною структурою сучасного українського суспільства. Слід зазначити, що термін "консолідація" означає тісну взаємодію, об'єднання різних соціальних груп, прошарків, організацій для подолання різнобічних проблем суспільного розвитку, зміцнення могутності держави. При цьому цілком справедливим є питання: в ім'я якої мети та на яких умовах може відбутися суспільна консолідація?

Світовий досвід переконує, що основою консолідації будь-якого суспільства виступає базова система цінностей як своєрідний моральний орієнтир загальносуспільного поступу, завдяки якій і навколо якої організовується життя всього соціуму. Як зазначає Т. Парсонс, цінності – це найвищі принципи, які виробляє будь-яка соціальна система для збереження своєї єдності і цілісності, забезпечення саморегуляції і консенсусу як в різних підсистемах, так і в системі в цілому [2, с. 30]. За твердженням Е. Дюркгейма, "суспільство – творець і сховище всіх цінностей, причому кожне суспільство має набір різних, інколи абсолютно протилежних ціннісних уявлень, і лише одна визначена аксіологічна модель утворює конкретний тип соціальних відносин даного суспільства. Така модель відображає цілі й спрямованість суспільного поступу, є його внутрішньою основою" [1, с. 19]. Переконливим прикладом у цьому плані є розвиток країн Європейського Союзу, які, спираючись на систему таких неподільних і універсальних цінностей, як людська гідність, свобода, рівність, солідарність, визначають шляхи свого розвитку. На власну систему цінностей орієнтуються у загальнонаціональному поступі такі потужні держави, як США, Китай, Індія та інші.

Сучасний стан українського суспільства поки що не дає надії на стабільний розвиток. Незважаючи на тисячолітні коріння українського народу і майже двадцятирічну історію державної незалежності, ціннісна основа суспільного розвитку не є цілісною й узгодженою, що не сприяє національній консолідації і позначається на процесах сучасного державотворення.

Слід зазначити, що після розпаду СРСР Україна опинилося в умовах "ціннісного вакууму", коли цінності та ідеологічні засади радянського суспільства були зруйновані, а нова чітка система цінностей не визначена, що не дає можливості суспільній стабілізації. На тлі погіршення соціально-економічної ситуації, зниження рівня життя більшості населення відбувається знецінення традиційних моральних норм і цінностей. Відмінні духовно-ціннісні орієнтації окремих частин населення України обумовлюються історичним досвідом, оскільки різні частини українських земель протягом тривалого часу

* к.держ.упр., доцент Національної академії державного управління при Президентіві України

перебували під впливом інших держав, які проводили різну економічну, мовно-культурну, демографічну, церковну політику щодо українського населення. Відтак розділеність сучасного українського суспільства на відчужені групи – за рівнем самосвідомості, за релігійними конфесіями, політичними поглядами, соціальними орієнтаціями – один із факторів, що істотно перешкоджає його консолідації. У суспільній свідомості існує значна розколотість, яка виявляється у зовнішньополітичних орієнтаціях (у які союзи вступати і куди йти, хто стратегічні партнери, а хто вороги), в духовно-культурній сфері, в повсякденному житті, в дотриманні норм демократії, моралі тощо. Серед чинників, що суттєво впливають на формування ціннісних орієнтацій українського суспільства, слід також визначити сучасний економічний, політичний і культурний стан різних соціальних і етнічних груп, а також зовнішні впливи на державу та її громадян. Це робить можливими маніпуляції суспільною свідомістю, збільшує апатію та зневіру населення у владі.

Сьогодні в суспільстві відбувається трансформація кількох ціннісних систем: поряд зі збереженням цінностей радянського суспільства відбувається стихійне запозичення цінностей західного суспільства без урахування особливостей розвитку власне українського, цілеспрямоване нав'язування невластивих українцям цінностей. Відтак в Україні паралельно існують різні культури, системи оцінок, норм, різне бачення історії та політичного устрою – авторитарного та демократичного, різні геополітичні орієнтації – євразійська та європейська. Різні групи населення, особливо в регіональному вимірі, керуються досить відмінними, а іноді суперечливими ціннісними настановами, що свідчить про існуючий розкол національної самосвідомості за ціннісно-орієнтаційною ознакою і ставить під загрозу єдність суспільства і майбутнє незалежної України.

Українське суспільство потребує консолідації й досягнення національної єдності. Для цього необхідно виробити спільні цілі й цінності, норми та механізми, які могли б забезпечити громадянську стабільність. В поліетнічній, багатоконфесійній, соціально розрізненій країні, якою є сьогодні Україна, потрібно знайти таку систему цінностей, які були б сприйняті та підтримані всіма суспільними групами, що створить умови для визначення національної ідеї, формування цілісної національної самосвідомості. Базові цінності українського суспільства мають визначатися шляхом гармонійного узгодження загальнолюдських цінностей та специфічних українських національних цінностей із цінностями та інтересами соціальних та етнічних груп суспільства.

В нинішніх умовах безпрецедентного розшарування українського суспільства ідеєю, яка зможе пробудити масову енергію, стати центром суспільної свідомості, є ідея соціальної справедливості, в основі якої лежать такі цінності, як справедливість, чесність і відповідальність; авторитет сумлінної чесної праці та добробут; патріотизм; соціальна безпека кожної людини. У системі цінностей української нації як поліетнічної спільноти, яку складають представники титульної української нації (етнонації) та усіх етнічних спільнот, що проживають в Україні і вважають її своєю батьківщиною, чільне місце мають посісти: громадянські права та свобода, рівноправність, спільність позицій громадян щодо стратегічних напрямів і цілей розвитку держави й суспільства, взаємна толерантність і соціальна солідарність між різними (за будь-якими

ознаками) суспільними групами; гордість за свою Батьківщину, лояльність до Української держави, повага до її символів та атрибутів (включаючи державну мову), шана до нації, що утворила державність, національна гідність у поєднанні з повагою до всіх етносів, які є патріотами України.

Подібний синтез соціальних, ліберальних і національно-патріотичних цінностей стане платформою для громадянської консолідації, створить умови для забезпечення модернізації суспільних відносин та інститутів, що сприятиме утвердженню незалежної Української держави.

1. Дюркгейм Э. Ценностные и "реальные" суждения // Социологические исследования. – 1991. – № 2. – С. 17-26.

2. Парсонс Т. Общетеоретические проблемы социологии // Социология сегодня. – М., 1965. – С. 30.

Д.И. Лукьяненко*

ОСОБЕННОСТИ ДЕМОКРАТИЧЕСКОГО РЕЖИМА В УКРАИНЕ

О неоднозначности и сложности демократических преобразований в Украине свидетельствуют показатели состояния ее основных переходных процессов. Согласно обзорам «Фридом Хаус», Украина имеет стабильные общие показатели состояния свободы и из года в год остается в категории частично свободных стран, существенно не ухудшая, но и не улучшая свой статус. Подобные факторы обуславливают необходимость в постоянном изучении демократической ситуации в Украине и анализе направлений ее реализации [3].

Исследованием вопросов реализации демократии как политического режима занимались многие политологи и ученые современности, среди них: Б.А. Гаевский, Ф.М. Кирилюк, В.А. Потульницький и др. Анализ литературных источников показал, что, несмотря на большое количество публикаций и научных работ, демократия характеризуется множеством существующих недостатков и не имеет на сегодня совершенной модели. Особенно это касается Украины, т.е. до сих пор не решен вопрос «идеальной демократии», в которой нуждается страна.

Базовым элементом украинской политической системы, как и любой другой, является носитель власти, в данном случае в Украине им формально является народ. Он реализует свое участие в политическом процессе (право избираться и быть избранным) через прямые выборы депутатов в органы местного самоуправления и парламент, а также через выборы президента страны (ст. 38, 69-71 Конституции Украины) [1].

Следует отметить, что украинский избиратель не является однородной массой, и это во многом влияет (и будет влиять) на существующий политический порядок. Так, в среде украинского электората условно можно выделить три основные группы: избиратель-собственник, идеологический избиратель и неизбиратель [2].

---

* студент Донецкого национального университета экономики и торговли им М. Туган-Барановского

Существенно изменяется и подход граждан к принятию решения относительно того, за кого же им голосовать. Есть реальные свидетельства роста доли избирателей-собственников, основной мотивацией которых является гарантия их базовых прав, при этом снижается количество идеологических избирателей, что связано не только с процессом старения левоориентированного электората, но и с более прагматичными позициями избирателей.

Исключение прямого вмешательства гражданина в принятие государственных решений говорит о представительном характере украинской власти, что предопределяет наличие выборности властей, всеобщего избирательного права, честных и регулярных выборов, образование партий для конкурентной борьбы, а также прочих разнообразных лоббистских объединений или групп интересов.

При этом украинская политическая система по ряду критериев соответствует формальной типологизации. Так, в Конституции Украины закреплено наличие всеобщего избирательного права (ст. 70), существуют четырехлетний цикл выборов в парламент (ст. 76) и органы местного самоуправления (ст. 141), пятилетний цикл выборов президента (ст. 103). В соответствии с избирательными циклами регулярно происходят прямые выборы путем тайного голосования. За 19 лет независимости сложилась и развилась многопартийная система. По данным Министерства юстиции на 2010 г. в Украине зарегистрированы и внесены в единый государственный реестр 173 партии. Функционируют и развиваются негосударственные общественные организации – основа гражданского общества [1].

Специфика сегодняшнего украинского политикума заключается в том, что институт партий недостаточно хорошо развит. Определяющим фактором неразвитости партий есть отношение к ним, как к технологическим предвыборным проектам. Зачастую количество реально действующих членов партии в десятки раз меньше, чем номинальное. Объясняется это достаточно просто – большинство партий в Украине представляют собой не более, чем инструменты лоббирования различных финансово-промышленных групп.

При прохождении в парламент такие партии или блоки обычно распадаются, делятся, объединяются, создают всевозможные фракционные объединения и т.д. В результате, избирателю фактически не к кому предъявлять претензии по поводу нереализованности предвыборных программ и обещаний. Во многом это касается и депутатов, прошедших по мажоритарным спискам.

Сложившуюся конъюнктуру с трудом разбавляют идеологические партии, в основном левого толка, которые в силу своей перманентной оппозиционности максимально приближаются к простому политиканству и блокированию деятельности лоббистских групп.

Оппозиционность иных политических сил является ситуативной и определяется, в первую очередь, не идеологическими или мировоззренческими установками, а финансирующими их бизнес-группами, стремящимися через приход к власти упрочить свои экономические позиции.

Из приведенных выше фактов можно сделать следующие выводы:

1. Политический плюрализм в Украине сложился и выражается в существовании различных политических взглядов и концепций.

2. Основными политическими субъектами являются финансово-промышленные группы, новая бюрократия и идеологические партии.

3. Существует реальная конкуренция между субъектами политики.

4. Интересы избирателей недостаточно обеспечиваются всеми представленными в политикуме политическими силами.

5. Отсутствует или плохо функционирует механизм ответственности политических сил перед избирателями.

В случае, если ведущие политические «игроки» осознают необходимость повышения уровня ответственности перед избирателем и свою прямую зависимость от поддержки граждан, переход к более демократичному режиму может произойти достаточно быстро. Вполне возможно, что в конце 2010 г. мы будем жить уже в другой Украине, которая будет иметь иную модель политического режима.

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР.

2. Гаевский Б.А. Украинская политология. - К.: МАУП, 2004. – 368 с.

3. Кириллюк Ф.М. Украинская политология; уровень развития, проблемы // Политологический вестник. - 2009 - № 4. – С.19-28.

А.М. Михненко,* М.П. Месюк**

ВЗАЄМОДІЯ ВЛАДИ І ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ЯК ЗАПОРУКА СТАНОВЛЕННЯ ДЕМОКРАТІЇ В УКРАЇНІ

Вважається, що консолідованою може бути демократія з розвиненим громадянським суспільством. Ступінь розвиненості громадянського суспільства - характеристика рівня демократизму і політико-правової культури соціуму. Громадянське суспільство розвинене настільки, наскільки зберегло за собою більшість функцій і повноважень інститутів самоорганізації та самодіяльності громадян. У соціалістичних країнах самодіяльність придушувалась, викорінювалась, а тому сьогодні необхідно наполегливо її відроджувати. Громадянське суспільство сприяє консолідації демократії, оскільки стабілізує очікування всередині соціальних груп, внаслідок чого влада отримує більш узагальнену, достовірну і придатну для практичного використання інформацію; громадянське суспільство прищеплює громадянські уявлення про інтерес і громадянські норми поведінки [1, с. 14].

Перспективи розвитку демократичної держави відкриваються тоді, коли влада й громадянське суспільство не тільки вступають у діалог, але й налагоджують сталу взаємодію, що включає участь громадянського суспільства у державних справах і сприяння з боку влади саморозвитку громадянського суспільства. Необхідність взаємодії між громадянським суспільством і державною владою зумовлюється тим, що навіть демократична держава не

* д.і.н., професор, завідувач кафедри управління суспільним розвитком Національної академії державного управління при Президентіві України;

** аспірант Національної академії державного управління при Президентіві України

здатна постійно адекватно відображати всю повноту суспільних інтересів. Лише громадянське суспільство в особі самодіяльних громадських організацій, партій, рухів може своєчасно виявляти назрілі потреби й ініціювати необхідні правові, політичні та державні зміни.

Тому для становлення громадянського суспільства в Україні вкрай важливим є удосконалення існуючих взаємовідносин органів влади і громадянського суспільства, визначення нових форм такої взаємодії та зміцнення гарантій реалізації громадянами конституційного права на участь в управлінні державними справами, що є запорукою по-справжньому демократичного врядування.

Взаємодія між інститутами влади і громадянським суспільством є важливим у визначенні умов економічної, професійної, політичної та соціальної діяльності громадян. Хоча основною функцією громадянського суспільства є захист індивідів від надмірного втручання держави в їхні справи, його власний розвиток і сприятливі умови великою мірою залежать від основних характеристик держави [2].

Особливу роль для громадянина відіграє показник легітимності. Він полягає у визнанні або підтвердженні законності чийось прав і повноважень, згоди громадян із правом влади справляти визначальний вплив на суспільство. Інтегральним показником легітимності влади стає показник рівня довіри громадян до владних інститутів. Рівень легітимності піддається природним коливанням, однак показник довіри до органів державної влади в суспільстві, як свідчать соціологічні дослідження, має становити щонайменше 25% [3, с. 134]. Проте сьогодні спостерігається чітка тенденція зростання недовіри громадськості до влади. Безумовно, виходячи з такого низькому рейтингу довіри до владних органів з боку суспільства, про жодну взаємодію не може йти мова. Як наслідок, серед окремих соціальних груп може виникнути питання про легітимність влади, що загрожувє соціальними конфліктами та протистояннями.

Тільки налагодження реальної взаємодії органів влади з інститутами громадянського суспільства сприятиме розвитку останнього, що є однією з найважливіших умов становлення України як демократичної, правової і соціальної держави.

Як влучно наголосив генеральний секретар Ради Європи Террі Девіс: „Якщо ми хочемо демократії, то ми маємо за неї боротися. Головна проблема європейської демократії на сьогодні – це участь громадян в політичному і громадському житті власної держави та Європи загалом. У багатьох країнах ЄС люди втратили інтерес до політики. А це дуже небезпечно для демократії. Водночас, громадяни шукають захисту в крайніх, радикальних ідеях – націоналізмі, радикалізмі, соціалізмі, комунізмі. Але ці радикальні політики не дають реального захисту, а лише спекулюють на страхах людей. Якщо ж демократія не реагуватиме на страхи і сподівання людей, то діяти почнуть екстремісти і популісти“ [4].

Таким чином, враховуючи теперішній стан взаємодії державної влади з інститутами громадянського суспільства, низький рівень співпраці і, як наслідок, - зростаючу недовіру громадян до влади, що є безпосередньою загрозою процесу демократизації, проблема дослідження цього явища є досить

актуальною. Вона потребує подальшого експертно-аналітичного вивчення та дослідження її передумов і факторів.

1. Карл Т., Шмиттер Ф. Демократизация: концепты, постулаты, гипотезы // Полис. - 2004. - № 4. - С. 12 - 21.
2. Левків С. Особливості взаємодії інститутів влади і громадянського суспільства на сучасному етапі. [електронний ресурс] // Режим доступу: http://www.vidkryti-ochi.org.ua/2010/02/blog-post_16.html
3. Теоретичні основи національної безпеки України. Навчальний посібник – К.: Освіта України. – 2009. - 384с.
4. Максимова С. Страсбург: «виклики сучасній демократії» опинилися в центрі уваги більш як 500 представників Східної Європи // Юридична газета [електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.yur-gazeta.com/ru/article/105/>

О.Я. Волянюк*

КУЛЬТУРА ПАМ'ЯТІ ЯК ВИКЛИК СТАНОВЛЕННЮ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕМОКРАТІЇ

Суспільна пам'ять – складне, багатокомпонентне, динамічне явище соціально-політичного життя, адже саме у ставленні до історичного минулого часто проявляється політична позиція сучасника. Суб'єктів політичного процесу у сучасній Україні легко розподілити на радикально протилежні політичні табори за їх розумінням та оцінками суперечливих сторінок вітчизняної історії. Для більшості з них спільне перечитування історії, демократичний діалог, особливо консенсус щодо питань суспільної пам'яті є неможливим.

Спільне прочитання історичного минулого не означає обов'язкового переживання при цьому всіма членами суспільства однакових емоцій, не передбачає однакового рівня знань про це минуле та однакової оцінки тих чи інших подій або явищ. За своєю структурою зміст суспільної пам'яті може відрізнятися настільки, наскільки складним є саме суспільство. Проте в акті спільного прочитання історії для консолідованої демократії особливо важливим є винесення та збереження у свідомості громадян спільних уроків із минулого, інтегруючого досвіду. У демократичному суспільстві громадськість постійно переосмислює пережите, розглядає можливі варіанти альтернативного розвитку подій в разі уникнення тієї чи іншої історичної помилки, робить висновки та передає безцінний досвід прийдешнім поколінням. Суспільна пам'ять, у такому розумінні, містить потужний потенціал виховання свідомих, вдумливих, критичних громадян, а відтак, і якісно нового громадянського суспільства, що є важливою передумовою демократії.

Такі міркування добре ілюструє ставлення суб'єктів та об'єктів політики на пострадянському просторі до Другої світової війни. Офіційне святкування Дня перемоги у Великій вітчизняній війні проведенням масштабного параду може викликати у суспільстві різний спектр емоцій та оцінок. Втім, у такий спосіб держава легітимізує у свідомості громадян війну як спосіб вирішення політичних конфліктів, підтримує стан антиномічного світогляду (свої-чужі, переможці-переможені), що особливо небезпечно для молодого покоління. Інакшого сенсу

* аспірант Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

могло набути відзначення Дня пам'яті та примирення, який стимулював би громадськість до осмислення військових подій як великої трагедії ХХ ст., до вшанування мільйонів людських жертв як ціни за перемогу, до міркувань про відносність військово-політичних перемог і цінність мирного співжиття, врешті до висновків про докладання якомога більших зусиль щодо недопущення таких історичних катастроф у майбутньому. Такий День у державному календарі пам'ятних дат України не створював би потенційної щорічної напруги, суспільних конфліктів, політичних маніпулювань, як це трапляється з Днем перемоги.

Безумовно, значиму роль у створенні відповідних умов відіграє державна еліта. Від інших носіїв суспільної пам'яті її відрізняє здатність безпосередньо впливати на процеси збереження, передачі і відтворення важливої інформації у публічному просторі. Часто саме з черговим циклом зміни правлячої еліти змінюється загальна динаміка суспільної пам'яті. В особливо нестабільних, перехідних суспільствах практично кожні новообрані державні лідери актуалізують перегляд історії, переоцінку подій минулого, переписування підручників з історії, піднімають питання люстрації, пошуку винних серед попередників. Власне, за реакцією громадськості на подібні політичні рішення можна визначати стан зрілості чи наближеності суспільства до цінностей демократії. Так, розгляд закону про кримінальну відповідальність за перегляд історії Голокосту у Франції викликав масові протести, особливо зі сторони наукової громади. Адже такі політичні рішення явно обмежували дослідницькі пошуки та інтереси істориків, тому, зважаючи на громадський тиск, були скасовані. Інакшого розвитку набула ситуація у Російській Федерації, де офіційними особами проголошено доктрину «не перегляду історії Великої вітчизняної війни». Мовчазна згода або й підтримка такої стратегії свідчить не лише про недемократичний характер владних рішень, але й про далеку від принципів плюралізму, свободи думки, прав людини громадськість.

Отже, ставлення суб'єктів та об'єктів політики до історії свого народу є своєрідним тестом на демократію. Сьогодні теорія демократії містить дуже багато цінних напрацювань як зарубіжних, так і вітчизняних вчених. Проте серед аналізу показників, індексів, викликів, загроз, парадоксів демократії, науковці рідко звертаються до питань пам'яті суспільства. Однак саме розуміння, оцінка, осмислення власного минулого суспільством багато у чому визначають долю сучасних молодих демократій Центрально-Східної Європи. Транзитологи часто вказують на брак історичного досвіду для розбудови демократичних політичних відносин у цих країнах, ігноруючи фактор культури пам'яті, який відіграє, можливо, більш значиму роль у цих процесах. Пам'ять демократичного суспільства завжди динамічна, відкрита до діалогу та публічної критики. В ній учасники політичного процесу не шукають засобів маніпуляції свідомістю громадян, а знаходять факти індивідуальної та групової ідентичності. В цьому контексті і йдеться про культуру суспільної пам'яті, що закономірно постає складовою громадянської культури та культури політичної діяльності. Носіями культури пам'яті різного рівня розвитку є як державні урядовці, так і пересічні громадяни. Залежно від ряду обставин вона є важливою передумовою або ж викликом становлення української демократії. Тож актуальним завданням

сучасної вітчизняної соціально-гуманітарної науки вважаємо розробку комплексної методики з діагностики стану культури пам'яті у суспільстві.

В.В. Безпаленко*

СТАЛІНСЬКИЙ «ГОРДІЇВ» ВУЗОЛ

На початку ХХ ст. відомий науковець і державний діяч В. Винниченко зазначав, що українську історію читати без броду не можна. При її читанні на початку ХХІ ст. жоден хімічний препарат не допоможе. Радянська доба внесла в розвиток українського суспільства такі корективи, які перевершили впливи всієї дорадянської епохи. Нам ще належить оцінити, чи витримав український суспільний організм випробування міцністю, чи радянські експерименти його зламали.

Будь-яке суспільство за своєю природою неоднорідне. Лінії розломів проходять за рівнями освіти, культури, місця проживання, матеріальних статків тощо. Складний історичний розвиток України наклав і на без того строкату картину українського суспільства розломи цивілізаційного характеру. Вони проявляються у релігійних, мовних, ідеологічних розбіжностях. До цього типу розбіжностей належить і різна оцінка знакових подій і постатей радянського періоду. Її причину марно шукати в ідеологічній площині, тут, напевне, працює принцип подієвої причетності та родово-сімейної пам'яті. Як точніше класифікувати ці розбіжності можуть підказати соціологи та соціальні психологи. Та незаперечним фактом є те, що найбільш непримиренними для українців є точки зору щодо ставлення до періоду сталінського правління.

Голодомори, розстріли, концтабори, депортації пошматували тіло України до кісток. Було викорчувано коріння українського народу - працююче селянство, знищено цвіт української нації - інтелігенцію. Дивуєшся, як вистачило сил піднятися, жити, працювати, рости дітей. І чи не варто дослухатися до думки зятятих українофобів, які вважають, що сучасна українська держава є непорозумінням. Ні! В жодному разі не варто, бо кожен українець зі своєю правдою, зі своїм розумінням і своїм зняряддям здобував кращу долю для рідної землі. Терпимість і терплячість - і зараз ми маємо власну державу, яка, хоча й повільно, але поступально рухається вперед. Рухається вперед, тримаючи вкупі більшість українських етнічних земель, шануючи власну культуру і розбудовуючи власне державне життя.

Багатовікове бездержавне існування та тривале чужоземне панування змусили українців виховати в себе унікальну рису - ТОЛІРАНТНІСТЬ. Завдяки їй нам вдалося витримати весь трагізм власної історії і не загубитися на строкатій карті світу. Ця риса значною мірою компенсує відсутність в Україні усталених демократичних традицій. Якби ці традиції були глибшими, ми вже давно б прийшли до спільної оцінки сталінського терору.

Сталінський тоталітаризм взагалі не передбачав жодного елемента демократичності. Тоді, як у європейських країнах уже формувалося

* директор Національного історико-меморіального заповідника «Биківнянські могили»

народовладдя сучасного типу, в Радянському Союзі Сталін загубив і без того кволі паростки свободи, що пробілися у революційні роки початку ХХ ст. та намагалися прижитися у період непу.

Великий терор власне і став можливим через те, що була відсутня будь-яка загальносуспільна та внутрішньопартійна дискусія. Будь-які ухили від генеральної лінії офіційно вважалися ворожими, а їхніх представників, справжніх та уявних, фізично знищували. Будь-який закид у бік радянської влади називався злочином, до того ж контрреволюційним. Це означає, що Сталін та його соратники все життя, рядячись у шати «революціонерів» і після отримання влади відчували себе у революційному стані, тобто стані надзвичайному, коли можна застосовувати будь-які методи для захисту «революційних здобутків», коли всюди ввижаються вороги, коли немає підтримки більшості народу, а отже, наявне пряме узурпування влади.

Більшовики на чолі зі Сталіном усвідомлювали хибність своєї ідеології та неспроможність переконати населення у власній правоті. Через це незгідних не навчали, не перевиховували, а ізолювали та знищували.

Масові репресії зробили свою справу: невдоволених ставало менше. Та людей мало було залякати, їх треба було змусити повірити у виправданість і потрібність репресій. У трудових колективах підприємств та організацій відбувалися обговорення, які мали завершуватися одноставною підтримкою дій вождя. У радійних повідомленнях і на газетних шпальтах подавалося розлоге обґрунтування необхідності ведення повсякчасної та невтомної боротьби проти ворогів народу. Тотальна цензура виключила із широкого обігу всю літературу, яка суперечила більшовицькій ідеології.

Перенесіться у ту епоху, уявіть себе сучасником сталінської доби. Що відчуваєте? Чим переймаєтеся? На що сподіваєтеся?

Тоталітарна влада володіла умами людей, керувала їхніми настроями та ставленням. Система силових органів була слухняно налаштована на реалізацію волі вождя. Долі сотень тисяч людей регламентувалися суворими приписами з центру. Коли зачистка країни завершилася, Сталін та партійне керівництво переклало відповідальність за здійснення масових репресій на рядових виконавців.

У рішенні Політбюро ЦК ВКП(б) від 17 листопада 1938 р. «Про арешти, прокурорський нагляд і ведення слідства» зазначалося, що вороги народу та шпигуни іноземних розвідок прокралися до органів НКВС і свідомо спотворювали радянські закони, фальшували слідчі документи, проводили масові та необґрунтовані арешти, притягуючи до відповідальності за дріб'язковими підставами і навіть без жодних підстав, створювали з провокаційною метою справи проти невинних людей, водночас рятуючи від розгрому своїх спільників, особливо тих, які засіли в органах НКВС.

У документі по-блюзнірському пояснювалися причини того, що сталося. Всі ці неприпустимі недоліки стали можливими лише тому, що вороги народу, які прокралися до органів НКВС та прокуратури, всіляко намагалися відірвати роботу цих органів від партійного контролю та керівництва. Наслідком цього рішення стали масові чистки чекістів.

Сталін був непересічною особистістю, рідко хто з державних діячів залишав по собі такий потужний слід, який і через 70 років ятрить суспільство. Його постать до сьогодні тяжіє над настроями людей, та чи варто йому уподібнюватися; дивитися на своїх опонентів, як на ворогів, та мстити їхнім нащадкам.

Будь-яке радикальне рішення проблеми сталінської спадщини свідчитиме про продовження сталінської епохи. «Гордіїв» вузол, зав'язаний Сталіним, не варто «розрубувати», адже наслідки можуть бути непередбачуваними. Українцям є що втрачати, сталінська епоха хоча й була значною, але нетривалою на тлі багатоміліардної історії українського народу. Нам треба пам'ятати про наявність у нас унікальної риси – ТОЛЕРАНТНОСТІ, і вчитися урокам історії: цінувати життя, свободу і рідну землю.

В.Г. Безбах*, Г.П. Анохіна**

ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД ВІТЧИЗНЯНОГО ВІЙСЬКОВОГО ВИХОВАННЯ

Проголошення державної незалежності України у 1991 р. дало сильний поштовх розвитку національної історичної науки. Значною мірою це було викликано потребами сучасного державного будівництва. Творче врахування історичного досвіду – важлива умова успішного просування вперед у процесі систематизації військового виховання.

Піонером української наукової історіографії щодо розвитку системи військового виховання в Україні після 1991 р. можна вважати В.Г. Темка, автора першої монографії, що безпосередньо присвячена проблемі формування системи виховання воїна в Україні у період утвердження державності. Він вперше робить спробу комплексно розглянути розвиток військового виховання в Україні, зокрема в історичний період після 1991 року. Вченим чітко окреслюється окремі структурні компоненти системи військового виховання, які подаються через складну систему "соціальних посередників": сім'ю, навчально-виховні заклади, громадські організації, неформальні організації та групи тощо.

Так сталося, що за певних історичних обставин теорія і практика українського військового виховання, як особливої, своєрідної й неповторної педагогічної системи, активно розвивалась і мала величезний успіх тільки в окремі періоди боротьби українського народу за свою державність. І з якого боку не підходили б ми до чималого комплексу української історичної науки, що розвивалась в академічних і вузівських установах царської Росії та СРСР, вже на перший погляд можна констатувати цілковиту відсутність військової історії України, а тим паче історії розвитку системи військового виховання.

Порівняння з історичною наукою країн Західної Європи приводить до дуже невтішних результатів. В Україні у розвитку військової історії існують „білі плями“, які, коли до них почали придивлятися, розрослись у цілі „білі смуги“ або

* к.і.н., доцент, завідувач кафедри військово-гуманітарних дисциплін Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

** старший викладач кафедри військово-спеціальної мовної підготовки Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка

навіть у „білі зони“, чи то мимоволі призабуті, чи свідомо присипані попелом забуття.

По суті, на розвиток української військової історії, особливо історії розвитку системи військового виховання було накладено табу. При цьому без жодного обґрунтування і пояснення гальмувалося саме вивчення військової справи того козацького стану, який протягом XVI, XVII, XVIII сторіч вартував східні кордони європейського світу і не лише мав велетенські заслуги перед власним українським народом, не допускаючи його фізичного знищення, але й був надійним щитом для інших народів.

Дослідження української військової історії, згідно з теорією про „загальноросійську“ історичну спадщину, було виведено за межі компетенції українських істориків. І все ж такі історичні згадки про своєрідну систему військового виховання українського національного війська зустрічаються в працях відомих істориків, які зазначають, що в ці періоди Україна має декілька прикладів існування комплексних систем виховання, основні принципи яких ґрунтувалися на засадах відповідності концепції державного будівництва, пануючому у певний період релігійному вченні, світогляді народних мас та історичних вимогах часу.

Яскравими прикладами цього були системи виховання дохристиянської (докняжої) доби та часів Київської Русі. В першому випадку, за умов розвинутого родового устрою і влади найстаршого роду, суворий обов'язок навчати молодь хліборобському ремеслу та військовій справі для потреб та інтересів роду чи племені повністю покладався на батьків.

З розвитком Київської Русі на виховну політику держави, як відмічають історики, суттєво вплинуло прийняття християнства й зростання ролі Церкви. Старі виховні традиції зазнають впливу візантійської виховної системи, що їх вводить Церква. Далекосяжна й передбачлива політика князя Володимира та князя Ярослава Мудрого прищеплює та закріплює силою влади своєї ("вогнем і мечем", як читаємо в літописі) нові виховні ідеї. Виховними принципами проголошуються добро держави, її зміцнення і розвиток. Відповідно, у вихованні значно зростає роль державних і церковних інститутів.

Козацька доба в історії України принесла як самій Україні, так і світу нову, виключно ефективну, багаторівневу систему загального, військового і патріотичного виховання. Гасло, яким визначалися вища мета буття та головне призначення українського козака – "Воля. Віра. Україна." – є основна ідея системи українського виховання. У процесі реалізації цієї ідеї козацтво утворило потужний соціальний організм із військово-демократичним устроєм, який здатний був збройно захистити власні політичні та соціально-економічні інтереси. Процес виховання мав вигляд постійно діючого вишколу, до якого були залучені всі представники козацької громади і, насамперед молодь.

Україна довгий час була у складі Російської імперії, тому заслуговують на увагу відомості про систематизацію військового виховання епохи царизму. Їх ми знаходимо у працях російських авторів, що досліджували систему військового виховання як педагогічне явище. Розвиток теорії та практики військового виховання в Російській імперії тісно пов'язаний з іменами видатних полководців і

флотоводців, багато з яких були не лише великими стратегами, справжніми майстрами военного мистецтва, але й талановитими військовими педагогами.

Узагальнений аналіз системи військового виховання в Росії на підставі вивчення відомостей, що містяться в наукових роботах, присвячених цьому історичному періоду, дозволяє визначити ті умови, які призводять до суттєвого зниження ефективності функціонування системи, – це відірваність від свого народу. І в цьому її головний недолік. Відірваність заважала російській військовій виховній системі виховувати громадянське почуття. На цьому наголошували самі російські вчені. Деякі з них, зокрема *А. Черняєв*, відкрито заявляли про відсутність у Росії виховної системи: "Можно смело утверждать, что у нас почти ничего не делается для развития нравственных идеалов в юношестве, совершенно без внимания оставлено развитие воли, творчества, любви к родине и других гражданских добродетелей. Последствия отсутствия воспитательной системы очень печальны: тратится много времени, много средств, и выпускается в жизнь молодежь без прочных моральных устоев, не приспособленная к упорному труду, быстро изменяющая свое мировоззрение и своих кумиров, и способная только пристроится к государственной и общественной службе, чтобы без риска и аккуратно получать 20-го числа жалованье" (1909 р.).

Тому стає зрозумілим постійне намагання українських патріотів зберегти елементи народної (національної) системи виховання, а в її надрах й елементи національної системи військового виховання, розвиток якої був призупинений відсутністю національної держави.

У наукових працях видатних українських педагогів *О. Духновича*, *Г. Ващенка*, *І. Огієнка* рельєфно розглядаються окремі компоненти системи національного виховання, які опосередковано утворюють структурні елементи національної системи військового виховання.

Окремої уваги заслуговують наукові роботи, в яких аналізується досвід військового виховання доби української державності (1917 – 1920 рр.).

Від російської армії українські військові формування дістали у спадок значну матеріальну базу, що дозволяло без надмірних зусиль організувати їх матеріально-технічне забезпечення. Разом із тим гостро постали питання організації виховної роботи з особовим складом.

Істотними чинниками були проблеми консолідації суспільства, запровадження державницько-патріотичної ідеології. Саме вони мали стати основою успіху в боротьбі за українську державність. Насамперед це стосується таких питань, як деполітизація армії, ставлення держави до армії, організація системи виховання в складних умовах початку створення армії.

Науковий аналіз організації виховної роботи в умовах боротьби за українську державність показує, що ця проблема вимагала значної уваги з боку воєнно-політичного керівництва України. З одного боку, в ході національно-визвольних змагань гостро постала проблема організації виховання національно свідомих збройних захисників України. Відсутність внутрішньої єдності в українському суспільстві заважала її ефективності.

По-перше, серед низки причин, що призвели до негативних наслідків, слід окремо виділити помилкову спробу деполітизації армії. Відокремлення її від

народу за європейським зразком того часу зробило армію «Великою Німою», безмовною зброєю державної системи. Уже на початковому етапі Українська регулярна армія виявилася роззброєною ідеологічно, а вакуум ідеології заповнювався ідеологією більшовиків, порушуючи моноліт армії. В умовах жорстокої воєнно-політичної боротьби деполітизація армії – це принципова і фатальна помилка будь-якого уряду. По-друге, лише шляхом аналізу власних прорахунків військово-політичне керівництво держави (хоча й і з запізненням) дійшло висновку щодо необхідності організації системного виховного впливу на особовий склад військ та органів управління ними. Проте час було змарновано.

З іншого боку, у воєнній організації УНР, Гетьманату, Директорії вперше в історії українського війська формуються спеціальні виховні органи з певною програмою діяльності, системою управління і технологією. Виховні структури організовували здійснення впливу на свідомість і поведінку військовослужбовців для ефективного виконання ними бойових завдань.

Незважаючи на важливість організації виховної роботи в армії, не була створена чітка система роботи з особовим складом. Перевага віддавалася національно-державній і релігійній складовим, а соціальні проблеми війська залишалися майже без уваги. Через відсутність системи підготовки фахівців для організації виховної роботи, виховний вплив обмежувався лише діяльністю добровільних професійних комітетів. Не була окремо виділена політико-виховна робота з командним складом, наслідком чого стала неукомплектованість старшинських посад усіх рівнів і відсутність ефективного воєнного управління.

Досвід, набутий у період збройної боротьби за державну незалежність, має значну цінність на сучасному етапі розвитку Збройних Сил України. Він важливий для врахування допущених прорахунків у національному військовому будівництві. В центрі уваги повинні знаходитися проблеми організації виховання не тільки військовослужбовця, але й кожного члена суспільства.

Саме звідси витікає важливий урок для сучасності: національна армія повинна мати професійну, науково обґрунтовану, комплексно вибудовану, самодостатню духовно та соціально налаштовану національно-державницького спрямування систему виховної роботи для здійснення морально-психологічного впливу на всі категорії особового складу військ (сил) і населення своєї країни та протидії негативному інформаційно-психологічному впливу держави потенційного супротивника.

Г.П. Анохіна^{*}, В.С. Клименко^{**}

ПРОБЛЕМИ ВІЙСЬКОВО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ В УКРАЇНІ І МОЖЛИВІ ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

Світова історія, досвід державотворення кінця ХХ - початку ХХІ ст. переконливо доводять, що сьогодні для України патріотичне виховання має

---

^{*} старший викладач кафедри військово-спеціальної мовної підготовки Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

^{**} к.політ.н., доцент, викладач кафедри військово-гуманітарних дисциплін Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка

особливе значення у зв'язку з глибоким реформуванням суспільства і Збройних Сил. Однак його організація і проведення, що має завжди конкретно-історичний характер, ускладнюється багатьма обставинами, і насамперед тим, що у значній частині населення, зокрема молоді, не на краще бік змінилося ставлення до понять громадянського обов'язку, відповідальності, соціальної і суспільної діяльності, служби в лавах Збройних Сил, захисту Батьківщини.

Причинами такого становища стали складність і суперечливість соціально-економічних, політичних і духовних процесів становлення нової державності й громадянського суспільства; глибока соціальна диференціація, девальвація духовних цінностей; відсутність єдиного понятійного апарату теорії патріотичного і військово-патріотичного виховання.

Аналіз сучасної ситуації в українському суспільстві дозволяє виявити низку серйозних проблем у сфері військово-патріотичного виховання. З метою визначення найбільш ефективних шляхів їхнього розв'язання доцільно розділити їх на такі групи:

- проблеми, що пов'язані з недостатньою розробкою концептуальних основ сучасної теорії українського патріотизму;
- проблеми, обумовлені практикою функціонування державної системи патріотичного виховання, загальним рівнем і змістом патріотичної свідомості громадян України;
- проблеми, що є наслідком недосконалості системи виховної роботи в Збройних Силах.

Серед проблем першої групи особливої уваги заслуговують ті, які мають світоглядний, методологічний характер і безпосередньо впливають на визначення цілей, завдань, принципів і напрямків військово-патріотичного виховання.

Це, по-перше, проблема органічного поєднання в сучасному українському патріотизмі традицій, ідей і цінностей патріотизму, що панували на різних етапах української історії: персоніфікованого (особистісного), релігійного, національного (етнічного), офіційного.

По-друге, проблема визначення патріотизму як вкрай складного, суперечливого соціокультурного явища, як духовної конструкції, що вступає у взаємодію із внутрішнім світом особистості в процесі соціалізації й цілеспрямованого патріотичного виховання.

По-третє, проблема вибору такої парадигми патріотизму в теорії й практиці виховної роботи, що буде найбільш сприяти вихованню українського патріота XXI століття.

До проблем другої групи належать загальнодержавні, загальнокультурні й загальноосвітні проблеми формування сучасного українського громадянина-патріота.

Серед проблем цієї групи першочерговими є такі: по-перше, неузгодженість діяльності органів державної влади, військового управління, наукових й освітніх установ, суспільних і релігійних організацій щодо вирішення комплексу проблем військово-патріотичного виховання; по-друге, слабка, неефективна нормативно-правова база патріотичного виховання громадян; по-третє, застаріле навчально-методичне забезпечення військово-патріотичного

виховання, брак нових освітніх технологій і рекомендацій у цій сфері; по-четверте, неефективна, а часом просто деструктивна діяльність ЗМІ щодо ствердження загальнонаціональної ідеї, протидії перекручуванню й фальсифікації історії нашої Батьківщини, відновлення почуття гордості українців за свою країну, її минуле, сьогодення й майбутнє; по-п'яте, кризові явища, які зберігаються в суспільній, масовій свідомості населення і багато в чому обумовлені формальним, не обґрунтованим з наукових, системних позицій переходом до зовсім інших цінностей життя.

З метою розв'язання проблем другої групи можна запропонувати такі напрями діяльності:

1. Відповідно до Указу Президента України за № 948/2002, яким затверджено "Концепцію допризовної підготовки і військово-патріотичного виховання молоді", Національної програми патріотичного виховання населення, формування здорового способу життя, розвитку духовності та зміцнення моральних засад суспільства, яка затверджена постановою Кабінету Міністрів України ще у 1999 р. варто відтворити й всебічно розвинути струнку систему патріотичного виховання.

2. Активізувати створення нормативно-правової бази патріотичного виховання громадян, включаючи внесення доповнень у Конституцію, закони України „Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні”, „Про освіту” тощо.

3. Мобілізувати творчий потенціал діячів науки, культури, освіти на вирішення проблем і всебічне теоретичне обґрунтування методів формування сучасного українського патріотизму. У цьому зв'язку треба критично переосмислити й узяти все краще з історичного й сучасного досвіду військово-патріотичного виховання громадян України усіх часів, дореволюційної Росії, Радянського Союзу, зарубіжних країн; активно протидіяти спробам перекручування й фальсифікації історії нашої Батьківщини, її збройних формувань; розробити сучасні навчально-методичні посібники, нові освітні технології й рекомендації у сфері патріотичного виховання.

4. Використовуючи всі державні інформаційні ресурси (технології), можливості просвітницьких й освітніх установ, формувати позитивний образ України та її Збройних Сил, патріотичні почуття й свідомість громадян на основі загальнонаціональної ідеї, історичних цінностей, почуття гордості за свою країну, віри в її велике майбутнє.

5. В усіх без винятку військових і цивільних освітніх установах проводити роботу з виховання патріотів України, громадян правової, демократичної, соціальної держави, що поважають права й свободи особистості, мають високу моральність і здатні активно захищати державні інтереси.

6. В інтересах досягнення об'єктивності висвітлення вітчизняної історії, якісного проведення військово-патріотичного виховання організувати систему інформаційного забезпечення суб'єктів і об'єктів патріотичного виховання, включаючи розробку рекомендацій з висвітлення історичної й патріотичної тематики в періодичній пресі, на радіо і телебаченні, створити відповідні інформаційні ресурси в мережі Інтернет тощо.

Третя група проблем патріотичного виховання воїнів безпосередньо пов'язана з якістю й характером функціонування системи виховної роботи в Збройних Силах.

По-перше, це проблема взаємної адаптації системи державного патріотичного виховання й практики виховної роботи в Збройних Силах.

По-друге, проблема створення єдиного „виховного поля”. Звичайно, ця проблема трактується як організаційна, суть якої полягає в об'єднанні й узгодженні зусиль командирів, штабів, офіцерів структур виховної роботи, начальників служб тощо. Цей перелік доцільно радикально розширити, включивши в нього державні інституції, органи місцевого самоврядування, ЗМІ, суспільні й релігійні об'єднання, родини й близьких родичів військовослужбовців.

По-третє, проблема підготовки фахівців, відповідальних за патріотичне виховання молоді. Виховувати гідного громадянина-патріота може тільки громадянин-патріот. Крім цього, патріотизм повинен бути не тільки ідеологією, але й методологією, суттю всіх освітніх технологій.

При визначенні основних напрямків докорінного поліпшення військово-патріотичного виховання в сучасних умовах варто враховувати необхідність подолання деформованих і негативних сторін військово-патріотичного виховання як соціально значимої діяльності, на якій позначається вплив багатьох, у т.ч. й досить негативних і навіть суперечливих чинників. Військово-патріотичне виховання повинно бути спрямованим на всі соціальні групи і здійснюватись на основі цільового, індивідуального підходу. Суб'єкти військово-патріотичного виховання повинні мати у своєму розпорядженні всі необхідні засоби, методи і форми, ефективно використовувати їх у своїй діяльності.

Т.А. Соколова*

КАР'ЄРНЕ ЗРОСТАННЯ ДЕРЖАВНОГО СЛУЖБОВЦЯ ЯК ОДНА З ПРОБЛЕМ ПОБУДОВИ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ

У сучасних умовах побудови України як правової держави одним з основних завдань є підвищення ефективності органів державної влади, спроможності кваліфіковано та якісно виконувати різнобічні завдання з розвитку держави й суспільства. А це безпосередньо пов'язано з «людським чинником» – бажанням і здатністю працівників цих органів працювати відповідно до встановлених суспільством вимог і визначених законодавством функцій та повноважень. Відповідно, актуальною є необхідність активізації цього чинника, що, у свою чергу, вимагає прискорення процесу переходу від бюрократичних концепцій організації державної служби до заснованих на теоріях менеджменту, принциповою особливістю яких є підвищення ролі та значущості особистісних чинників у процесі прийняття й реалізації,

* здобувач Інституту проблем державного управління та місцевого самоврядування Національної академії державного управління при Президентів України

управлінських рішень та діяльності органів державної влади взагалі. Одним із важливих чинників у вирішенні цих завдань є впровадження ефективної системи управління кар'єрою, яка б ґрунтувалася на забезпеченні та гарантуванні «справедливого» кар'єрного зростання працівників.

Реалізація цієї мети можлива за умови чіткого визначення суті самих понять «кар'єра державного службовця», «кар'єрне зростання», а також усіх процесів, які впливають на кар'єрне зростання державних службовців, зокрема чинників, пов'язаних з особливостями кожного державного службовця, організацій, в яких вони працюють, а також властивостей середовища, в межах якого будується кар'єра, до якого відноситься і функціонуюча модель державної служби. Відносини між зазначеними суб'єктами та породжувані цими елементами інтеграційні властивості забезпечують відносно самостійне існування і функціонування такого феномена, як кар'єрне зростання державного службовця. Без системного розуміння суті цих явищ та понять, які є науковим підґрунтям для визначення особливостей кар'єри державного службовця, її мотиваційного впливу на підвищення ефективності управлінської діяльності, важко вести мову про їх ефективне використання у практичній роботі суб'єктів управління кар'єрним просуванням.

Аналіз наукової літератури показав, що кар'єра як багатоаспектне явище входить до сфери вивчення багатьох наук: соціології, психології, менеджменту, державного управління тощо, кожна з яких має власну точку зору на кар'єру, методологію та методику її дослідження. Словник іноземних слів [7, с. 314] пропонує розглядати кар'єру як швидке й успішне просування в службовій, суспільній, науковій та іншій діяльності, досягнення популярності, вигоди; представники психологічних шкіл - як соціальну динаміку розвитку особистості та її поведінкових проявів, що пов'язані з досвідом та активністю у сфері праці протягом людського життя [8, с. 9], а науковці (див., напр. [2]) розглядають кар'єру в інституційному, об'єктивному та суб'єктивному сенсах.

Наведені визначення кар'єри можна вважати універсальними та застосовувати до будь-якої сфери діяльності, в тому числі й до сфери державної служби. Разом з тим, кар'єра у системі діяльності державного службовця представляє собою складний об'єкт наукового аналізу, який відноситься до комплексних міждисциплінарних категорій і вимагає використання різних підходів.

Аналіз наукових джерел з питань державного управління засвідчує універсалізацію підходу до визначення кар'єри державного службовця. У вітчизняній науковій літературі найбільш поширене визначення наводить В. Малиновський, який не розрізняє професійне зростання та кар'єру, але розглядає кар'єру як поступове просування працівника службовими сходами, зміну кваліфікаційних можливостей, навичок, здібностей, розмірів винагород, пов'язаних з його діяльністю, [4, с.104-107].

Огляд наукових публікацій свідчить, що у вітчизняних літературних джерелах проблема кар'єри державного службовця ще не знайшла свого належного вивчення та розкриття. Такі важливі питання, як суть кар'єри державного службовця та кар'єрного зростання не стали предметом окремого наукового дослідження.

Проте кар'єра є не лише теоретичною конструкцією, але й частиною практики, яка безпосередньо стосується майже кожної людини, а сучасний стан розуміння кар'єри дозволяє визначити вплив на цей процес професійного розвитку, досвіду, зовнішнього середовища тощо.

За останні роки у зв'язку з радикальними змінами на ринку праці змінилися й можливості досягнення кар'єри та уявлення про неї. Якщо раніше умови кар'єри диктувалися внутрішнім ринком праці та припускали гарантовану зайнятість, передбачуваність просування, відданість організації, то тепер це визначає зовнішній ринок і процеси глобалізації. Тобто кар'єра і як процес, і як результат внутрішньо вмотивованого та індивідуально визначеного особистісного шляху об'єктивно є багаторівневим і структурно розгалуженим феноменом соціального життя.

Як наголошується багатьма фахівцями (див., напр. [3, 5]), ідеальна кар'єра є вертикальною і лінійно-прогресивною, коли кожна подальша стадія стає вищим рівнем застосування здібностей і розширенням масштабів діяльності.

Кар'єру державного службовця можна розглядати принаймні з двох боків: у динамічному вигляді кар'єра – це шлях просування по службових сходинках у системі державної служби, який супроводжується набуттям певних знань, вмінь і навичок, накопиченням досвіду тощо; у статичному вигляді – це результат діяльності державного службовця, який проявляється на займаній посаді, в набуттю авторитету, статусі тощо.

Особливості кар'єри державного службовця, на відміну від інших сфер, регулюються на законодавчому рівні, зокрема Законом України «Про державну службу» [6]. Проте, як зазначають вітчизняні дослідники (зокрема [1, с. 86]), для більшості державних службовців кар'єра є набором певних випадків, а не результатом досягнення довгострокових цілей щодо професійної самореалізації і кар'єрний потенціал багатьох державних службовців залишається незатребуваним. Така ситуація не сприяє ані професіоналізації державної служби, ані виконанню низки соціально значущих функцій і завдань держави. Це актуалізує необхідність розробки нових дієвих механізмів кар'єрного зростання державних службовців.

Узагальнюючи ці підходи, а також виходячи із визначень кар'єри, що наведені вище, можна зазначити, що кар'єрне зростання державних службовців, з одного боку, представляє собою прогресивний рух індивіда в системі державної служби, що відбувається на основі визначених чинним законодавством умов (посадовий аспект). З другого - кар'єрне зростання передбачає якісні зміни професійних характеристик державного службовця, до яких можна віднести професійні знання, вміння, навички, досвід, особистісні якості тощо (професіональний аспект).

Розуміння кар'єрного зростання дає можливість під час розробки стратегії кар'єрного зростання державних службовців враховувати особливості кожного конкретного працівника, що є необхідним для ефективного управління процесами, пов'язаними з рухом і розвитком кадрів у системі державної служби.

Особливостями кар'єри державних службовців є те, що вона відбувається в межах системи державної служби, яка функціонує на основі чітко визначених законодавчих норм і забезпечує діяльність держави та функціонування

суспільства. Для аналізу діяльності державних службовців доцільно використовувати поняття «кар'єрне зростання». На відміну від кар'єри – це процес, який може набувати різних форм, але в будь-якому випадку він передбачає рух уперед, набуття певних вигод у професійному, статусному, матеріальному та інших аспектах.

У законодавстві України з державного управління та державної служби на сьогодні неунормовано поняття кар'єри та кар'єрного зростання державного службовця, що стримує розроблення спеціального нормативно-правового документа. У вітчизняних літературних джерелах проблема кар'єри та кар'єрного зростання державного службовця, їх мотиваційного впливу на розвиток персоналу ще не знайшла свого належного вивчення та наукового розкриття. Відповідно, використання органами державної влади кар'єри та кар'єрного зростання як важливого чинника у побудові правової держави та підвищенні ефективності управлінської діяльності державних службовців є недостатнім.

1. Буцька І.О. Планування кар'єри державних службовців з використанням зарубіжного досвіду // Теорія та практика державного управління. – Х.: Вид-во ХарПІ НАДУ, 2006. – С. 86-91.
2. Десслер Г. Управление персоналом. – М.: БИНОМ, 2001. – 422 с.
3. Лотова И. Профессиональная карьера госслужащих: вариативный поход: Ресурс доступу. – www.chelt.ru/2003/10-03/lotova-10-03.html.
4. Малиновський В.Я. Державна служба: теорія та практика: Навч. посібник – К.: Атіка, 2003. – 160 с.
5. Поляков В.А. Технология карьеры. Практическое руководство. – М.: Наука, 1999. – 273 с.
6. Про державну службу: Закон України від 16.12.1993 р. // ВВР. – 1993. – № 52. – с. 490.
7. Словник іноземних слів / за ред. О.С. Мельничука. - К.: Головна ред. УРЕ, 1974. – 776 с.
8. Социальная психология личности в вопросах и ответах: Учебное пособие / Под ред. проф. В.А. Лабунской. – М.: Гардарики, 2001. – 397 с.

Д.В. Ткаченко*

ПОЛІТИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК НЕОБХІДНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИКИ

Проблема створення ефективного механізму відповідальності та контролю за діяльністю органів державної влади є безумовно актуальною сьогодні, особливо стосовно вищих органів влади, які здійснюють основні функції держави.

У сфері державного управління, де надзвичайно висока концентрація потенціалу політичних відносин, об'єктивно необхідним є існування як конституційно-правової відповідальності, так і політичної, адже не можна надмірно поширювати сферу конституційно-правової відповідальності. Особливо небезпечно, коли вона починає витісняти політичну відповідальність. При цьому розмови про необхідність застосування конституційно-правових санкцій і, що ще небезпечніше, їх застосування у випадках, коли достатнє і необхідне настання політичної відповідальності лише шкодить розбудові демократичної держави

---

* студентка Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого

У сучасній науці існує декілька визначень політичної відповідальності. Так, Н.Н. Самуйлик вважає, що політична відповідальність є різновидом соціальної відповідальності, яка виникає у процесі діяльності різних суб'єктів у зв'язку з організацією та розвитком державної влади, а також при розробці та проведенні в життя політики, яка відображає прогресивні напрями та мету розвитку суспільства. Н. Армаш стверджує, що політична відповідальність є поза правовим примусом, який обумовлюється розбіжністю поглядів суб'єктів політичної боротьби з приводу здійснення державної політики і розміщення політичних сил в певний момент часу. А тому політична відповідальність може виступати лише передумовою виникнення конституційної відповідальності, й то за умови, що такий зв'язок чітко закріплюється законом.

Сутність політичної відповідальності полягає у застосуванні політичних санкцій до суб'єктів політики, які порушують політичні норми, домовленості та не дотримуються взятих на себе політичних зобов'язань, обіцянок і схвалених суспільством програм.

Серед ознак політичної відповідальності слід виділити такі:

- вид соціальної не правової відповідальності;
- мета – забезпечення належного здійснення публічної влади;
- пов'язана насамперед з суспільним, а не державним примусом;
- підстава – негативні в політичному плані дії;
- особливий суб'єктний склад;
- об'єкт – політика в повному обсязі;
- своєрідність санкції;
- зазвичай переплітається з іншими видами соціальної відповідальності.

Політична відповідальність є досить рухливою категорією, що регулює відносини припинення повноважень політично відповідальної посадової особи або передачі влади, у тому числі й без юридичних на те підстав.

На підставі вищевикладеного, пропонуємо визначити політичну відповідальність як обов'язок суб'єктів політико-правових відносин відповідати за порушення порядку організації, здійснення та розвитку державної влади, що не відповідає поглядам, переконанням, інтересам певних груп чи народу в цілому і має за мету забезпечення належного здійснення публічної влади в державі.

Реалізація політичної відповідальності за неналежну поведінку політичного (державного) діяча, лідера, керівника органа влади (управління), який перебуває на виборній посаді, стосовно електорату, політичної організації, що ним представляється, забезпечується за допомогою звільнення з посади (або самої можливості його) або застосуванням інших санкцій, передбачених нормами сфери політичних, владно-управлінських відносин.

Одним із проявів політичної відповідальності є відмова виборців у підтримці на наступних виборах. Іншими засобами реалізації політичної відповідальності вважаються публічне визнання лідером своєї політичної неспроможності, усунення його з посади рішенням колегіального органа партії або суспільно-політичного руху, створення навколо лідера політичної нетерпимості, організація показових процесів тощо. Яскравим прикладом політичної відповідальності є втрата голосів виборців, зокрема Соціалістичною партією

України на останніх парламентських виборах. Однак, це є майже єдиним засобом реалізації політичної відповідальності в українській політиці. Так, на відміну від українських політиків і державних діячів, їхні зарубіжні колеги практикують публічне визнання своєї політичної неспроможності. Так, у вересні 2005 р. міністр культури Єгипту Фарук Хусни пішов у відставку після того, як під час пожежі в театрі у м. Бені-Суейф загинуло 46 чоловік, а у лютому 2009 року – міністр транспорту федеральної землі Північний Рейн – Вестфалія Олівер Віттке у зв'язку з перевищенням швидкості (замість сплати штрафу, він вирішив залишити свою посаду, оскільки «не зміг стати прикладом для своїх співвітчизників»). На жаль, такий рівень відповідальності в українському політикумі неможливий.

Для переходу української політики на якісно новий рівень необхідне не лише розроблення нових, прогресивних політичних програм, а й притягнення політичних діячів до відповідальності не тільки за невиконання таких програм, а й за їх неналежне виконання. Сам факт усвідомлення ними того, що процедура відповідальності можлива, уже є необхідним способом впливу на їхні діяння. Отже, інститут політичної відповідальності спрямований на утворення умов для того, щоб політики та державні діячі постійно контролювали, порівнювали свою поведінку з Конституцією, законами, моральними нормами, що існують у суспільстві постійно, а не тільки в період виборчих кампаній.

Я.О. Тализіна*

БАГАТОПАРТІЙНА СИСТЕМА ЯК НЕОБХІДНА УМОВА СТАНОВЛЕННЯ ДЕМОКРАТІЇ В УКРАЇНІ

Демократичні трансформації сьогодні є чітко окресленою тенденцією політичного розвитку держави. Вони є чинниками суттєвих змін партійних систем різних країн світу, для яких став характерним єдиний демократичний порядок формування й функціонування політичної влади, багатопартійність, демократичні свободи тощо. Те, що демократичними процесами охоплена й Україна, актуалізує важливість дослідження певних особливостей становлення і розвитку національної партійної системи.

Насамперед потрібно визначити, які тенденції є визначальними в діяльності сучасних політичних партій України. По-перше, це помітний розвиток процесів соціальної, ідеологічної та політичної гомогенності суспільства, що викликає зрушення в партійній системі загалом. По-друге, зменшення ролі політичних партій як головного інструменту участі громадян у соціально-політичному житті; громадяни дедалі менше самовизначаються через політичні партії. По-третє, це розвиток громадянського суспільства. Будучи саморегульованою і самоорганізованою сферою, громадянське суспільство репрезентоване численними організаціями, які створюються громадянами для відстоювання

---

* студентка Полтавського факультету Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого

своїх інтересів. По-четверте, змінюються роль і функції сучасних політичних партій, адже громадяни, підтримуючи на виборах певну партію, не бажають брати участь у її роботі і здебільшого вирішують свої проблеми через громадські організації.

Багатопартійність дає змогу проявитись демократичним процесам у суспільстві. Різні партії та ідеології, багатопартійний склад Верховної Ради України – це можливість відстоювати різні політичні та економічні позиції різних класів суспільства. Оскільки народні депутати є народними обранцями, то вони повинні проголошувати і відстоювати позиції своїх виборців, що передбачає розгортання цивілізованої демократичної боротьби за інтереси певної суспільної групи.

Але велика кількість партій – це ще не система. В Україні сьогодні налічується більше 160 політичних партій, але навряд чи можна говорити про сформовану багатопартійну систему. Адже партійна система – це частина політичної системи, яка є повною єдністю існуючих у суспільстві політичних інститутів, норм, політичної свідомості та політичних відносин. Системний характер багатопартійності передбачає міжпартійні контакти, відносини між партіями, між партіями й виборцями, між партіями та державою. Багатопартійність є феноменом, що самоорганізується, але аж ніяк не визначається стихійно.

Види та типи партійних систем доцільно вивчати, беручи до уваги різноманітність критеріїв і принципів їх формування. Так, італійський політолог Дж. Сарторі виокремлює сім різновидів партійних систем: однопартійні; з партією, що здійснює гегемонію; з домінуючою партією; двопартійні; поміркованого плюралізму; крайнього плюралізму; атомінізовані.

Однопартійна система властива авторитарним, особливо тоталітарним режимам, коли управління здійснюється однією партією. Однопартійність характеризується конституційним закріпленням керівної ролі партії, синтезом партійного та державного апарату, забороною утворення інших партій.

Партійна система з партією-гегемоном характеризується пасивним становищем однієї партії за відсутності реальної партійної конкуренції. Усі інші партії мають організаційну автономію, але визнають керівну роль правлячої партії.

Партійна система з домінуючою партією передбачає існування кількох партій, одна з яких упродовж тривалого часу перемагає на виборах і одноосібно формує уряд. Двopтiйна система характеризується домінуванням двох потужних партій, одна з яких перебуває при владі, а інша – в опозиції.

Найпоширенішою є партійна система поміркованого плюралізму, яка характеризується існуванням трьох-п'яти партій, жодна з яких не переважає і не може самостійно утворити коаліцію, а тому партії змушені йти на досягнення компромісу щодо формування уряду відповідно до кількості виборчих мандатів.

Поширеною є поляризована партійна система (крайнього плюралізму), при якій боротьбу за владу ведуть шість і більше партій. За наявності великої кількості невеликих партій, вони, як правило, утворюють блоки або коаліції на час ведення передвиборчої кампанії.

Атомінізована партійна система характеризується наявністю багатьох маловпливових і нечисленних партій. Така система діє, переважно, в перехідних суспільствах. Уряд, як правило, формується на пропорційній основі. За умови стабілізації демократичного правління вона має тенденцію до перетворення у консолідованішу і впливову систему поміркованого плюралізму.

В умовах становлення демократії в Україні оптимальним видом партійної системи може стати двопартійна система, яка забезпечує стабільність розвитку держави одночасно з урахуванням різних суспільних думок, які будуть реалізовуватись у програмних положеннях партій. Саме в такий спосіб у країні можливо досягнути рівноваги та побудувати громадянське демократичне суспільство.

Отже, багатопартійна система – це етап нормального розвитку суспільства, який здатен привести українців до цивілізованого життя (як політичного, так і соціально-економічного), дати змогу громадянам відстояти свої позиції та переконання, боротися за покращення життя.

В.М. Лебедюк*

ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ БАЛАНС РЕСУРСІВ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ В УКРАЇНІ

Методологічну основу дослідження складає сукупність теорій, вироблених щодо політичних партій в рамках неоінституційного підходу. Інституціоналізм раціонального вибору дозволяє проводити межу між формальними і неформальними інститутами, дозволяючи при цьому одночасно досліджувати досить широкий набір чинників, що впливає на поведінку акторів. У свою чергу, політичні актори діють раціонально, керуючись інтересами, наявними інструментами і методами впливу, рівнем інформованості про процеси.

Згідно з визначенням, яке ввели в науковий обіг Р. Катц і П. Майр, політичні партії слід розглядати як "баланс" трьох організаційних складових ("organizational faces"): сукупність територіальних організацій політичних партій (the party on the ground), центральний офіс, який координує їхню діяльність (the party central office), представництво партії в органах державної влади (the party in public office) [2].

Динаміка організаційного розвитку політичних партій оцінюється через зміни в балансі між основними складовими діяльності партій. Законодавство про політичні партії в Україні визначає політичні партії, як масові, тоді як, на думку дослідників, вони такими не є. Масові політичні партії виділяються посиленням значущості територіальних організацій політичних партій, насамперед завдяки появі ресурсного потенціалу, який вони можуть надати партії.

Сучасні тенденції розвитку партій і партійних систем свідчать про скорочення значущості територіальних структур політичних партій і характеризуються, відповідно, збільшенням значущості організацій партій в

---

* аспірант Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України

органах державної влади. Тому вивчення проблематики пов'язаної з ресурсною базою регіональних відділень політичних партій і їхнього впливу в процесі ухвалення політичних рішень в партії дозволить з'ясувати особливості трансформації інституту політичних партій в Україні як на регіональному, так і на всеукраїнському рівнях. Так, на регіональному рівні партійного будівництва існують потенціали для нарощування впливу політичних партій в межах регіонального простору – вплив на механізм висунування кандидатів у депутати регіональних представницьких органів і значущість партійної ідентифікації для політичних еліт.

У нашому випадку КПУ є винятком, що підтверджує правило впливу організаційної історії партії з переважаючою традиційною концепцією партійної організації, яка нагадує класичну масову партію [1]. У статутах всіх політичних партій зазначається, що керівні органи партії обмежують автономію парламентської групи. Крім того, центральні виконавчі комітети зазвичай також управляють процесом формування коаліції, в якому вони мають право приймати остаточні рішення щодо можливих партнерів коаліції і змісту угоди коаліції.

Домінуюче становище в межах політичних партій в Україні займає центральний керівний орган, а не парламентська група. Центральний керівний орган партії визначає поведінку парламентських представників. Слід зазначити, що перехід депутатів з однієї фракції в іншу засвідчує незрілість партійної системи в Україні, а також відсутність ідеологічної ідентифікації. Взагалі, офіційні правила внутрішнього життя партій обмежують автономію парламентської групи та права в ухваленні рішень щодо розподілу її матеріальних і фінансових ресурсів, так само як і парламентського штату.

Багато змін у партійних правилах фактично інтерпретуються як подальше обмеження на свободу маневру партії в представницьких органах влади, і як спроба підсилити роль центрального виконавчого комітету, а не будь-якого збільшення автономії парламентської групи. Окрім деяких партій, загалом існує сильний вплив партійного керівника на діяльність парламентської групи.

Ситуація, яка прослідковується в Україні, відрізняється від практики діяльності партій в західноєвропейських країнах, де партійні статuti зазвичай обмежуються структурою партії поза парламентом і повноваженнями ухвалення рішень щодо внутрішньої структури. По-друге, рівновага сил між центральним офісом партії і партією в парламенті явно схиляється в бік центрального офісу, а не навпаки. По-третє, діяльність політичних партій в Україні засвідчує, що зміни, які відбуваються у стосунках між членами партій впливають на внутрішньопартійну демократію. За рахунок цих змін партія досягає більшої автономії в органах державної влади.

Отже, на основі проаналізованих статутів політичних партій в Україні, можна стверджувати, що фактично центральний офіс партії, особливо партійний керівник, є домінуючим організаційним компонентом у межах партій.

1. Романюк А., Шведа Ю. Партії та електоральна політика [Текст] / А. Романюк, Ю. Шведа. – Львів: ЦГД – "Астролябія", 2005. – С. 69-71.

2. Katz Richard S. and Mair Peter, Changing Models of Party Organization and Party Democracy: The Emergence of the Cartel Party // Party Politics, vol. 1, № 1, 1995. – p. 5-28.

ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ ВИМІР МІЖПАРТІЙНОЇ БОРОТЬБИ В УКРАЇНІ

Однією з прикметних ознак розвитку України за роки незалежності стала безкомпромісна *міжпартійна боротьба*. З нашого погляду, це поняття слід розглядати у вузькому і широкому значенні. У вузькому значенні йдеться про протиборство передусім під час виборчих кампаній між політичними партіями і блоками, а також про їхні спрямовані один проти одного дії - відкриті й приховані, заздалегідь сплановані й ситуативні, у зв'язку з принциповими розбіжностями й через будь-яку другорядну нагоду. За певних обставин, як свідчить досвід, міжпартійні баталії можуть перетворюватися на серйозний фактор дестабілізації ситуації загалом. Проте не є безпідставними сподівання, що з часом, з формуванням культури, в тому числі політичної, з приходом нового покоління політиків нетерпимість у міжпартійних взаєминах послабшає.

Більш серйозні проблеми для подальшого державотворення може створювати міжпартійна боротьба у широкому значенні, коли власне прочитується етимологія слова «партія» (від англ. «part» - «частина») як взаємне протистояння різних частин всередині самого соціуму. Ще з античних часів відомі були об'єднання людей для захисту якихось особливих інтересів чи позицій, що формувались навколо певного лідера чи програми боротьби. Якщо ж взяти до уваги особливості цивілізаційного, культурно-ціннісного, ментального виміру конкуруючих між собою суб'єктів суспільно-політичних відносин в Україні в новітній час, то ми спостерігаємо міжпартійну боротьбу саме в цьому широкому смислі.

Результати виборів дозволяють говорити, що, з одного боку, існує партія (як частина соціуму), яка надихається Ідеєю і яка через її *посередництво* на своєму шляху до Блага прагне упорядкувати політичний устрій держави. Така ідея - національного самоствердження - на початку 90-х років ХХ ст. мала значну кількість прихильників і фактично замінила у своїх суспільних функціях збанкрутілу ідею класового самоствердження. З іншого ж боку, існує друга партія як частина соціуму, що на шляху до Блага розглядає роль Ідеї як додаткову, допоміжну, іноді – декоративну. Її симпатки віддають перевагу тим політичним силам, які вимальовують їм наочно чуттєво-предметні конфігурації образу Блага без безпосереднього зв'язку з Ідеєю.

Найбільш релевантною артикуляцією Ідеї в перші роки незалежності володіли кілька харизматичних політиків, найбільш досвідченим і тому найбільш успішним поміж яких був Л. Кравчук. Сповідування Ідеї водночас передбачає невизначеність уявлень щодо деталей омріяного майбутнього, вимагає підкорення всього, що видається другорядним, головному, породжуваному Ідеєю, наративу. Вона тому й надихає, що надає смисложиттєвий імпульс і вселяє віру в можливість об'єктивності її змісту у вигляді майже самоздійснюваної необхідності. А відтак, втілення соціальним актором Ідеї орієнтує його на

* к.філос.н., доцент кафедри економічної теорії і суспільних наук Миколаївського державного аграрного університету

духовно-ідеологічний спектр суспільного буття, сприяючи романтизму в політиці і витісняючи прагматичний підхід. За таких умов в ній панують «драйв і кураж» (В. Карасьов), але занепадають справи господарські, рутинні. Це призводить до розчарування як загалом в цілому, так і маргінальних (у ставленні до Ідеї) сегментів електорату і в результаті - до поразки на виборах.

Прихід до влади Л. Кучми саме й ознаменував собою перемогу тих, хто не дивився на свої цілі крізь призму Ідеї, хто обмежував її вплив сферою повсякденності, хто діяв прагматично, іноді цинічно. Кінцеві результати такої діяльності – в більш успішних (порівняно з попередниками) статистичних показниках. Однак політики-прагматики не запропонували для частини соціуму, що належить до партії Ідеї, такої суспільної стратегії і практики, яка сприймалася б як достойна альтернатива і як механізм легітимації та реалізації в життя складових самої Ідеї. Наслідком цього стало розчарування в їхньому суто прагматичному курсі і бажання електорату «дихати свіжим повітрям», який віддав голоси на користь чергового репрезентанта Ідеї – В. Ющенку. Період його президентства знову позначений був першочерговою увагою до духовно-ідеологічних питань на шкоду економічно-господарським. Невдоволення своїм матеріальним становищем зумовило вибір більшості у 2010 р. на користь В. Януковича, перші кроки команди якого знову повертають вектор зусиль влади до прагматичних цілей.

Отже, в Україні склалася доволі своєрідна двопартійна система, суб'єкти якої поперемінно приходять до влади і пропонують суспільству дещо односторонні варіанти розвитку. В програмах і діях «партії Ідеї» бракує розуміння необхідності виходити з реального стану речей в державі, зважати як на об'єктивні факти соціального буття, на її багатоманітний склад, несхожі традиції, мовно-культурні звичаї, відмінні реалії релігії та побуту, особливості історичної пам'яті та символічного світу тієї частини, яка «не вписується» у координати Ідеї. Роздратування викликали нездатність до співпраці, чвари, безлад у державних справах через інститут «кума»-«свата»-«брата». Обіцянки не підкріплювалися послідовною роботою щодо їх виконання - у міжнародних антикорупційних рейтингах Україна опустилась з 114 місця у світі на 146.

Для «партії прагматиків» цінності європейської цивілізації не є пріоритетними, а образ української державності відрізняється від відповідних уявлень носіїв Ідеї. Зауважимо, що «європейськість» полягає не лише у зовнішніх ознаках, а насамперед у внутрішньому стані індивіда як суверенної, відповідальної, самодіяльної особистості. Механізмами здійснення цього саме й виступають інституції громадянського суспільства і правової держави. Невміння і небажання забезпечити політичні умови для формування індивіда як самодостатньої, самоорганізуючої системи стало найбільшим прорахунком «помаранчевих», глибинною причиною їхньої поразки і, що головне, чітким свідченням належності України до «проміжної цивілізації» (М. Юрій).

Оптимальним шляхом нашого розвитку є перенесення на регіональний рівень можливостей і ресурсів для легітимації та задоволення партикулярних інтересів вищезгаданих двох партій – частин соціуму. Це дозволить зменшити тиск на ключові принципи та цінності загальнонаціональної єдності. Крім того, за рахунок зменшення кількості розбіжностей на загальнодержавному рівні

зменшиться також число претензій один до одного і до центральної влади з боку представників конкуруючих партій.

В.А. Максакова*

ІНСТИТУАЛІЗАЦІЯ ПАРЛАМЕНТСЬКОЇ ОПОЗИЦІЇ ЯК ЗАПОРУКА РОЗБУДОВИ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ

Існування опозиції є невід'ємною ознакою демократичного устрою та громадянського суспільства. Однією з не врегульованих проблем функціонування політичної системи в Україні є невизначеність статусу парламентської опозиції.

Особливості функціонування парламентської опозиції досліджували Ю. Бадзьо, В. Литвин, І. Варзар, Г. Демиденко, Л. Маймескулов, А. Колодій, І. Курас, К. Савицький та інші. Проте проблема інституалізації парламентської опозиції досліджена недостатньо і тому на сьогодні вона є невирішеною.

Метою роботи є з'ясування принципів інституалізації парламентської опозиції, а також визначення особливостей інституалізації цього інституту в умовах переходу від авторитаризму до демократії.

Під інституалізацією будь-якого правового явища розуміється процес правового оформлення його організації та діяльності. Відтак, під політичною інституалізацією парламентської опозиції слід розуміти підвищення її ролі в організації та діяльності парламенту, яке ґрунтується на правовому регулюванні її діяльності.

У законодавстві демократичних країн правовому регулюванню відповідних суспільних відносин приділяється незначна увага. Серед західноєвропейських країн лише в Португалії прийнято спеціальний закон про опозицію. У багатьох цивілізованих країнах існує чимало стандартних правил функціонування парламентської більшості та опозиції.

Питання інституалізації опозиції, як правило, вирішують на основі моделей (чи типів) парламентської опозиції. Р. Даль, залежно від особливостей політичного структурування, виводить такі основні моделі інституалізації парламентської опозиції:

Вестмінстерську або британську. Ця модель функціонує в парламентській республіці за умов двопартійної політичної системи, що дає змогу досить легко ідентифікувати владу та опозицію. У Вестмінстерській моделі опозиція має офіційний статус, але не може брати участь у процесі ухвалення державних рішень. Перевагами такої моделі є чітка політична відповідальність кожної політичної сили. Недоліком моделі є відстороненість половини політикуму від ухвалення державних рішень.

Континентальну. Така модель функціонує в парламентських республіках (наприклад, у Німеччині). Континентальній моделі притаманні такі особливості: опозиції не репрезентує одна політична партія та одна фракція в парламенті; жодна політична партія в парламенті не має офіційного статусу опозиції та

---

* студентка Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого

визначених форм діяльності; опозиція має рівні з більшістю права щодо формування порядку денного парламентських засідань і можливості публічних висловлювань. Позитивними ознаками континентальної моделі є широке представництво політичних сил у процесі ухвалення державних рішень, розгляд альтернатив і, як наслідок, високий рівень легітимності та підтримки в суспільстві. Недоліком моделі вважають невизначену політичну відповідальність.

Скандинавську. Опозиція формується за участю широкого кола суб'єктів - не лише політичних партій, а й найбільш потужних асоціацій громадянського суспільства, що стимулює її учасників до використання механізмів соціального партнерства та до внутрішньопарламентських компромісів.

Американо-швейцарську. Опозицію формують порівняно слабкі політичні партії. Крім того, між більшістю та опозицією немає чіткого розмежування.

Певні особливості має функціонування опозиції в парламентсько-президентській республіці, прикладом якої є Франція. Парламентська опозиція у Франції діє за таких умов: не має можливостей впливати на ухвалення державних рішень; не має закріпленого статусу та прав щодо контролю за діяльністю уряду; не впливає на формування порядку денного парламентських засідань. Парламентська більшість у Франції є ще слабшою, ніж у Великій Британії. Французька опозиція не має не тільки жодних можливостей брати участь у виробленні державної політики, а й спеціального статусу та жодних компенсаційних повноважень.

Слід зазначити, що існує велика структурна схожість української моделі політичної системи зі змішаною французькою. Уряд, який формує парламентська більшість, несе перед цією більшістю політичну відповідальність. Президент, якого обирають на прямих виборах, має великий обсяг повноважень для здійснення політичної діяльності.

Отже, інституалізація опозиції може бути як формальною (засобом закріплення відповідних відносин у правових нормах), так і неформальною (на основі політичних домовленостей і компромісів). Базовою в цьому співвідношенні має бути нормативна складова. Поки що залишається відкритою проблема визначення форми правового регулювання інституту опозиції у Верховній Раді України, що вимагає окремого дослідження. Розглянуті моделі демонструють те, що єдиного алгоритму опозиційної діяльності та ідеальної моделі, яка б не мала негативних рис, не існує. Очевидно, порядок формалізації статусу опозиції залежить від встановленого державного устрою, політичної та партійної систем. Досвід жодної країни світу не можна беззастережно перенести на український політичний ґрунт, його потрібно модифікувати.

Ю.Р. Котова*

ПОЛИТИЧЕСКАЯ АКТИВНОСТЬ: ПРОБЛЕМЫ И СТЕПЕНЬ РЕАЛИЗАЦИИ

Проблема политической активности граждан становится актуальной, когда общество меняет направление своего развития. В ситуации динамично развивающейся политической системы современной Украины, политического

* студентка Донецького університета економіки і торгівлі імені М. Туган-Барановського

самоопределения общества в условиях многопартийности особенно важным оказывается исследование форм политической активности населения и причин, ее определяющих. Знать внутренние, личностные, а также объективные ситуации общественно-политического развития, источники многообразия форм политической активности – вот задача, дающая возможность определять, представители каких социальных групп способны реализовать различные формы политической активности, включая неинституциональные.

Проблема политической и гражданской активности широко изучается в работах известных философов, политологов и социологов. Следует отметить работы Ю. Хабермаса, Л.Г. Ионина, С.В. Патрушева, И.А. Исаева, В.Я. Гросула, касающиеся изучения данной проблемы.

Реальный статус гражданина определяется соотношением прав и свобод человека, а также отражает отношения между индивидом и государством. Отсутствие возможностей, обеспечивающих реализацию прав граждан, а также противоречия между формальным и реальным статусом являются не только юридической, а в большей степени практической проблемой гражданской активности.

Гражданское участие – адаптивная публичная активность, связанная с реализацией универсальных прав и свобод и соответствующих компетенций (знаний, умений, поведенческих навыков и способностей) обеспечивает гражданам достижение индивидуальных, групповых и общественных целей.

Гражданское участие можно классифицировать по ориентации и масштабу целей. Так, например, различают индивидуальное участие – деятельность отдельных граждан, использующих универсальные права и свободы для решения собственных или семейных проблем.

Коллективное участие – деятельность граждан или их объединений, использующих универсальные права и свободы для решения отдельных общностей граждан.

Общественное участие – деятельность отдельных индивидов или объединений граждан, использующих универсальные права и свободы для решения проблем, значимых для большинства или всех граждан.

Формирование гражданского порядка в Украине осложняется селективным применением и исполнением законов как властями, так и рядовыми гражданами, что приводит к институциональной фрагментации. Гражданское действие создает новые формы, способы и каналы гражданского участия, новые ценности и нормы, расширяет границы прав и свобод, трансформирует повседневность, обновляет гражданскую идентичность и воздействует на негражданские сферы.

В украинском социуме не сформировалось политическое пространство, понимаемое как сфера отношений и коммуникаций граждан, а также граждан и государства с целью согласования противоречивых общественных, коллективных и частных интересов и их реализации. Так, украинские граждане периодически реализуют свое право на участие в форме электоральной активности. Но голосование является политическим участием, если основано на политическом выборе граждан, обладающих определенным набором компетенции относительно политики и власти. В противном случае

электоральная активность является лишь формой массового поведения, символизирующей готовность поддержать полномочия власти по проведению сформулированной самой властью политики.

Если рутинное голосование вызывает недоверие, если существующие политические партии не предлагают решений тех или иных конкретных проблем и требований, граждане могут перейти от пассивного участия к политическому действию, а именно: искать и создавать новые каналы влияния на власть и новые формы представительства и реализации своих требований – проводить разного рода акции, формировать политические инициативы и движения, объединятся в партии.

Однако такие действия на практике довольно редко реализуются. На данный момент большинство населения граждански и политически безучастно. В большей степени это связано со слабым уровнем развития гражданского общества в Украине, а именно отсутствие реальных механизмов воздействия на власть. Несмотря на формальный демократизм, вся власть и все полномочия принятия решений принадлежит ограниченному кругу лиц, не реагирующих на предложения и требования общественности и не несущих за подобное игнорирование какой-либо ответственности. Такое безразличие, в свою очередь, является причиной бездейственности и гражданской безучастности населения.

Многочисленное отсутствие подкрепления граждански активного действия соответствующим результатом постепенно снижает гражданскую и политическую активность, а в дальнейшем приводит к практически полному политическому отчуждению. Отсутствие доверия к власти, уверенности в справедливости политической системы приводит к потере интереса к политической и гражданской жизни государства. Отсутствие интереса можно считать одной из причин постепенного снижения политической культуры граждан.

Следствием существования этого замкнутого круга являются слабые темпы развития гражданского общества в Украине, и разорвать его можно только лишь повлияв на основополагающие элементы политической системы.

Понимание картины современной политической жизни Украины, оценка реального состояния гражданского общества, а также понимание роли гражданского участия в политической жизни страны является залогом правильности принимаемых политических решений. Работы по изучению данной проблемы могут помочь в перспективном планировании социально-политического обустройства страны.

1. Ионин Л.Г. Теоретические вопросы гражданского общества. – Факторы развития гражданского общества и механизмы его взаимодействия с государством. - М.: Вершины, 2008.
2. Исаев И.А. Солидарность как воображаемое политико-правовое состояние. - М.: Проспект, 2009.

ПОТЕНЦІАЛ КОМУНІКАТИВНИХ ПОЛІТИЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ТРАНСФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Трансформація суспільства авторитарного типу в ліберальне суспільство багато в чому визначається процесом реформування його політичного ядра – держави.

Під трансформаційним суспільством розуміють соціум, що перебуває в процесі соціальних, економічних, політичних, культурних або інших перетворень, кінцева мета яких переважно не визначена. Ця соціальна категорія фіксує увагу дослідника переважно на „чистій” процесуальності, русі, зміні, безвідносно характеру і якісних характеристик соціального реформування. Трансформаційне суспільство „рухається”, „дрейфує”, „переміщується” у соціальному просторі від одного відносно стійкого якісного стану до іншого відносно стійкого якісного стану.

Трансформація тоталітарних суспільств передбачає наявність тісного взаємозв'язку економічних і політичних реформ – існування так званого подвійного переходу (який часто передбачає перехід до демократії та ринкової економіки). Для успішного проходження перехідного періоду та становлення демократії необхідним є розв'язання економічних і соціальних питань. З одного боку, радикальні економічні реформи набагато легше здійснити при авторитарних урядах, які не допускають соціально-політичної активності населення та обмежують протидію громадянського суспільства. З іншого – економічні перетворення та створення повноцінного ринку цілком можливі у демократичних умовах.

Розвиток демократичних процесів у поставторитарному суспільстві неодмінно проходить стадію формування інституту політичних виборів, які поступово набирають більш цивілізованого характеру, звільняються від колишніх забобон, авторитаризму й порушення прав людини. Тому виборчі технології є такою частиною політичних технологій, яка найбільш динамічно розвивається і залишається однією з найбільш необхідних.

Природа політичних комунікацій може бути визначена як політична взаємодія, що виникає між індивідами, соціальними групами і суб'єктами політики. Політичні комунікації здійснюються під час виборчих кампаній, в державному управлінні та в public relations (громадських зв'язках).

Політична комунікація є специфічним різновидом масової комунікації, і, як будь-яка масова комунікація, являє собою процес, що Г. Лассуел демонструє в такий спосіб: ХТО повідомляє – ЩО повідомляє – за яким КАНАЛОМ – КОМУ – і з яким ЕФЕКТОМ [1, с. 138]. Предметом комунікації виступає імідж політика або партії. Політична комунікація є дуже гнучкою, соціально диференційованою і нестійкою, тому вона вимагає постійної дії каналу зворотного зв'язку – від аудиторії до комунікатора. Вона спрямована на виборця і її ефективність вимірюється його вибором.

* студент Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Політичні комунікації є важливим аспектом соціального феномена, що має назву *public relations*. Цей вид комунікації визначається як *наука й напрямок практичної діяльності людей щодо оптимізації комунікаційного простору* [2, с. 24]. У ньому суперечливо поєднуються елементи дослідження й управління. Фактично *public relations* представляє специфічний різновид „дослідницького менеджменту” процесів комунікації.

Однією з найбільш важливих проблем *public relations* є *проблема технологізації процесів комунікації*. *Public relations* – це насамперед технологія, що має свої етапи, структуру й операції. Варто зазначити, що *низька ефективність технологій public relations є серйозною проблемою української політичної комунікації*.

Проведення сучасних PR-кампаній спирається на концепцію ситуативного контролю подій і проблем. Вони допускають динамічну інтелектуальну взаємодію зі ЗМІ, мета якої – витиснення негативної інформації, зміцнення суспільної підтримки і збереження контролю над інформаційним простором.

PR-технології, що обслуговують взаємодії кандидатів, політичних партій і інститутів держави зі ЗМІ, розвиваються за декількома напрямками. Від створення інформаційних приводів до зміцнення суспільної довіри до кандидата або партії лежить складний комунікаційний шлях. Його практично неможливо розбити на окремі етапи у зв'язку з постійними коливаннями громадської думки. Проста одноразова схема формування громадської думки, реалізована в PR-технологіях, виглядає таким чином: постановка задач – підготовка громадської думки – підготовка PR-акції – реалізація PR-акції – висвітлення в ЗМІ – оцінка результатів. Однак її використання в сучасних умовах стає малоефективним. Важливим моментом є те, що без постійного відстеження громадської думки може статися, що детально спланована й організована PR-кампанія спричинить абсолютно протилежні результати і сприятиме формуванню негативного іміджу.

Процес трансформації посткомуністичного суспільства з тоталітарного в демократичне визначає і головний вектор розвитку політичних технологій – від технологій пропаганди й агітації до технологій *public relations* і технологій управління громадською думкою.

Таким чином, політичні технології, як вагомий розділ соціальних технологій відіграють важливу роль у сучасному світі. Ступінь їх розвитку, складності й досконалості слід вважати одним з індикаторів соціального прогресу і критерієм зрілості політичних інститутів. Виконуючи в сучасному суспільстві важливі функції, вони відображають його різноманіття і складність, а тому самі мають складну структуру й системний характер.

1. Конечкая В.П. Социология коммуникации: Учебник. – М.: Международный ун-т бизнеса и управления, 1997. – 304 с.

2. Сурмін Ю.П., Наріжний Д.Ю. Виборчі технології. – Д.: Пороги, 2001. – 120 с.

ДІЯЛЬНІСТЬ ДУХОВНОГО УПРАВЛІННЯ МУСУЛЬМАН УКРАЇНИ ЩОДО ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ВІДРОДЖЕННЯ ДУХОВНИХ ТРАДИЦІЙ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН

Духовне управління мусульман України (ДУМУ) було засновано у вересні 1992 р. [1]. Фактично ця організація є ровесником незалежної України. Майже за два десятка років ДУМУ накопичило багатий досвід у різних напрямках діяльності. Духовне управління має понад 14 напрямів діяльності, спрямованих на забезпечення духовних потреб мусульман України: розповсюдження істинних знань та інформації про Іслам; проведення урочистих заходів, присвячених релігійним святкам та подіям; переклад і розповсюдження релігійної літератури; соціальна допомога людям; проведення конкурсів; заходи для випускників шкіл та університетів; участь у конференціях; проведення релігійних занять для тих, хто проходить військову службу та ув'язнених; участь у програмах з охорони здоров'я та навколишнього середовища; проведення урочистих вечерів під час місяця Рамадан; допомога у здійсненні хаджу та Умри; проведення поховання згідно з нормами Шаріату; проведення ритуалу одруження; допомога у вирішенні сімейних проблем; видача сертифікатів «Халяль»; проведення літніх курсів. При ДУМУ діє жіночий і дитячий клуб, також є курси для навчання читанню Корану та спеціальні курси для дітей, створено ансамблі з виконання релігійних співів [2] тощо.

Діяльність ДУМУ має суспільне значення й активно висвітлюється ЗМІ, насамперед газетами та телебаченням. Однією з перших публікацій про діяльність ДУМУ була публікація у «Киевских новостях» ще у 1993 році.

Головною задачею ДУМУ є розповсюдження дійсних знань про Іслам як серед мусульман, так і серед тих, хто цікавиться життям мусульман: журналістів, студентів, молодих вчених, політологів та ін.

Одним із напрямів діяльності ДУМУ є сприяння збереженню й відродженню духовних традицій і мови національних меншин України. В цьому напрямі діяльності духовне управління має багатий досвід. Цей напрям діяльності спрямований на забезпечення представникам національних меншин можливості отримувати знання про Іслам рідною мовою. З цією метою Київський Ісламський університет уже понад 16 років [3] проводить підготовку духовних осіб таким чином, щоб вони мали можливість навчатися параф'яном рідною для них мовою. Університетом налагоджено вивчення: арабської, кримськотатарської, татарської, узбецької, чеченської та інших мов національних меншин, які сповідають Іслам. При університеті у 1996 р. було відкрито школу «Іршад» [3], учні якої, окрім релігійних предметів, мають можливість вивчати як рідні мови, так і державну українську мову.

Також для збереження національної духовної спадщини ДУМУ проводить пошук рукописів релігійних текстів, які було видрукувано національними мовами до революції. Співробітники управління проводять адаптацію національною,

* к.і.н.

переклад російською та двомовну публікацію таких текстів. Так, газетою «Мінарет» публікується книга під назвою «Кауаид аль-Іслям», яку було видано у Казані в 1891 р. [4]. Також розпочато публікацію перекладу російською мовою праць відомого суфійського діяча Волго-Уральського регіону Росії та Казахстану - Зейнулі Расулева [5].

ДУМУ видає релігійну літературу мовами різних народів: російською, українською, татарською, кримськотатарською, турецькою, узбецькою, фарсі, таджицькою, арабською, чеченською, мовами народів Дагестану. Всього видруковано понад 50 видань мовами національних меншин. Також російською мовою видається газета «Мінарет», на сторінках якої розміщені матеріали, присвячені як релігійним знанням, так і традиціям та звичаям народів, що сповідують Іслам. Особлива увага приділяється духовно-моральним цінностям цих народів. Стало добрим звичаєм проведення вечорів національних кухонь, особливо під час святкової вечері у місяць Рамадан. Щоп'ятниці проводяться зустрічі з людьми похилого віку, які діляться досвідом з молодим поколінням. Все це допомагає зберегти родинні та національні духовно-моральні зв'язки, зміцнити дружні стосунки між людьми. Духовне управління мусульман України щомісячно проводить дитячий фестиваль «Світлячок збирає друзів». Під час цього заходу діти мають можливість познайомитись один з одними, з традиціями та звичаями різних народів, налагодити дружні стосунки.

Щонеділі телеканал «УТР» пропонує своїм глядачам програму «Мінарет», у якій, окрім релігійних правил, розповідається про національні звичаї народів, що сповідують Іслам. Також є можливість перегляду передачі за допомогою Інтернету.

Цей напрямок діяльності ДУМУ сприяє гармонізації міжетнічних стосунків в Україні, дозволяє представникам національних меншин, зберігаючи та відроджуючи свої національні духовно-моральні звичаї інтегруватися в українське суспільство, брати участь у розбудові нашої незалежної держави.

1. http://islamyat.org/index.php?option=com_content&view=article&id=4&Itemid=3&lang=ru

2. http://islamyat.org/index.php?option=com_content&view=article&id=5&catid=3

3. http://islamyat.org/index.php?option=com_content&view=article&id=50&Itemid=7&lang=ru

4. Мінарет. - № 58-77.

5. Мінарет. - № 77.

О.О. Звоненко*

МОВНА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ: ПЕРСПЕКТИВА УКРАЇНИ

Мовною ситуацією називають сукупність усіх мов, територіальних і соціальних діалектів, функціональних стилів, які використовуються в країні для забезпечення комунікації.

Парадоксальність мовної ситуації в Україні полягає в тому, що мова етнічної більшості, яку Конституція проголосила державною з усіма наслідками, в умовах українсько-російської двомовності насправді й досі залишається у статусі мови меншості сучасного українського суспільства.

* студентка Національної академії управління

Розпочатий після отримання суверенітету процес “українізації” суспільства, як показав час, не перетворився на поступальний, не переріс у потужну тенденцію, і сьогодні, мабуть, є підстави говорити про відступ із завойованих на початку 90-х рр. ХХ ст. позицій.

Проблема статусу функціонування української і російської мов в Україні, яка потребує тих чи інших заходів з боку як держави, так і суспільства з метою оптимального її розв’язання, стала предметом численних дискусій майже з перших років входження України до складу Московського царства. Гострота, масштаб і рівень дискусій змінювалися в часі, як, відповідно, і заходи російської, а згодом і радянської державної влади. Часи відвертого нищення української мови і культури змінювалися в певний період лібералізацією, часто неглибокою і нетривалою. З часом сама проблема не зникла практично ніколи, а у ХХ ст., навпаки, загострилася.

Що ж до реакції нашої держави у цьому питанні, то як завжди, коли йдеться про українське відродження, держава демонструє спокій і закликає нас до толерантності й терпіння. Мабуть, це буде відбуватися до того часу, поки не щезне останній “україномовний” українець. Не тільки ми самі не можемо себе розуміти, а навіть наші сусіди по колишньому СРСР. Вони чудово усвідомлюють, що наявність своєї мови – це одна з вирішальних ознак повноцінної європейської держави і нації. Якщо в етносу немає своєї мови, то він не має ніякого права називати себе окремим народом, а тим більше нацією.

У багатонаціональних демократичних державах мовна політика стала засобом правового забезпечення безконфліктного існування різномовних спільнот, а в державах із значними етнічними меншинами – засобом забезпечення культурних прав меншин. У ХХ ст. особливої актуальності набуло використання мовної політики як інструмента культурної ідеологічної деколонізації в країнах, які здобули незалежність.

Сучасна Україна, за світовими стандартами, є достатньо мононаціональною державою, де українці складають $\frac{3}{4}$ всього населення. Проте наша держава залишається ідеологічно, мовно неоднорідною, у значній частині регіонів національна самосвідомість більшості громадян залишається невисокою.

Україна обрала шлях насильницьких заходів в мовному питанні і спонукає до життя страшного гібрида, ім’я якому – суржик, що згодом “проковтне” саму українську мову.

Ще німецький філософ Вільгельм фон Гумбольдт стверджував, що мова – це дух народу. Без мови окрема людина й увесь народ випадають з космічного простору, перетворюються в населення споживачів, у неодухотворену сукупність індивідів. Саме мова є засобом формування суспільної свідомості, засобом створення єдиної ментальності, єдиного духу суспільства.

Мова є генетичним кодом суспільства. Саме мова дозволяє кожному новому поколінню спиратися на духовний набуток предків, а не розпочинати все з нуля.

Відомий мовознавець Б. Парін стверджує, що “долю мови визначають три чинники: культурна її вага, характер соціальної бази і втручання політичних

сил"¹. З першим чинником українська мова немає проблем, враховуючи величезний масив культурних скарбів, які були створені на її основі. З другим – ситуація гірша, бо наша мова так і не стала повсякденною мовою еліти держави. Третій фактор вимагає від активних політичних сил негайного включення в підготовку проектів змін до закону "Про державну українську мову".

Таким чином, відсутність державної мовно-культурної політики, зміцнюючи позиції російської мови, не тільки не знімає, навпаки, загострює напруженість конфлікту на мовному ґрунті. Кожен етнос, щоб збудувати повноцінну державу, має утвердити в довікллі оптимально вигідний для себе образ, що створюється через утвердження своїх етнічних цінностей – мову, історію, традицію. Лише створивши власний образ, народ усвідомлює себе господарем на своїй землі. Державотворчий процес потребує певної міфологізації свідомості, формування нової ментальності, активізації патріотичних почуттів.

Головне – це повага до будь-якої мови та її носіїв. Держава Україна, а точніше її керівники, повинні зрозуміти, що, крім державних установ, в інших сферах життя впровадженню української мови слід тільки сприяти, а не нав'язувати законами і санкціями. Ми не розв'яжемо мовної проблеми, поки не змінимо своє ставлення до неї – ставитися як до об'єкта права, а не закону.

Мова не повинна бути мішенню для політиків. Щоб зберегти свою мову, потрібно воювати не за мову і не з мовами.

Але, незважаючи на все вищезгадане, українська мова не втратила креативної енергії. Нині, в умовах творчої свободи, почався активний процес формування соціально диференційованої культури на базі української мови, особливо інтенсивний у західних і центральних регіонах, а також у Києві, хоча цікаві явища у сфері елітарної української культури спостерігаються і в Східній Україні. Однак, в умовах жорсткої конкуренції з російською масовою культурою, культура українська, що перебуває в стадії формування, потребує підтримки з боку своєї держави, що ще раз підтверджує гостру необхідність ефективної мовної політики.

І.І. Канцір^{*}

ПЕРЕДУМОВИ МОДЕЛЮВАННЯ ПРОЕКЦІЇ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАТИВНОМУ СЕРЕДОВИЩІ ІНТЕРНЕТ

У вік новітніх технологій, панування інформації та знання, коли людське життя пришвидшилося у декілька разів завдяки розвитку каналів зв'язку та взаємообміну створюються нові соціальні інститути, які вносять свої корективи у розвиток суспільного життя.

Інтеграція України у світовий інформаційний простір, яка передусім характеризується розвитком інформаційно-комунікативного середовища

¹ Матвіяш Б. Проблеми функціонування та розвитку державної мови в Україні: 90-ті роки ХХ ст. - К., 2000. - С. 273.

^{*} студентка Національного університету «Львівська політехніка»

Інтернет, ставить перед суспільством нові завдання та створює нові небезпеки, вирішення яких є повсякденним і нагальним питанням державної, суспільної та особистої безпеки.

Олвін Тоффлер у своїй концепції «третьої хвилі» вперше розглянув та обґрунтував сутність інформаційного суспільства, визначив його як нову постіндустріальну віху суспільного розвитку. Дослідник вважав, що інформаційне суспільство – це перше в історії людства суспільство, громадяни якого нагромаджуватимуть не матеріальні цінності, а знання і виробничу компетентність, що сприятиме здоровому, природному співжиттю членів суспільства. Це суспільство, в якому людству буде насправді вигідно жити за оберігаючими моральними імперативами, які, очевидно, стануть наративами глобального масштабу [1].

Як і кожна теорія, концепція Тоффлера мала занадто багато утопічних рис у своєму змісті. Все це лише зовнішня ідеалістична оболонка інформаційного суспільства, внутрішньо ж воно характеризується певними особливостями, які кардинально змінюють соціальну структуру. Інформаційному суспільству будуть іманентні такі важливі для нас характеристики: найвищою цінністю суспільства, головним продуктом виробництва і основним товаром стає інформація; вища влада в суспільстві поступово переходить до інформаційної еліти; класова структура суспільства зникає і поступається місцем двочленній елітарно-масовій структурі; дедалі більше населення охоплюватиметься сферою інформаційною діяльності та обслуговування; радикальним змінам підлягає вся культура, система соціальних зв'язків, сімейно-побутових відносин, організація влади і соціальна психологія [8, с. 25].

Усі суспільні перетворення та формування нових явищ відбуваються всередині інформаційно-комунікативного середовища, найбільш поширеним елементом якого стала мережа Інтернет. Саме з її появою ми можемо констатувати справжній прорив у формуванні інформаційного суспільства.

Інтернет став новим виміром соціального життя. За даними аналітичної корпорації IDC «Прогноз та модель цифрового ринку», у 2012 р. близько 1/3 населення Землі буде користуватися мережею Інтернет [2, с. 12]. За даними «Bigmir|net», однієї з найпопулярніших статистичних груп Інтернет, в лютому 2010 р. кількість користувачів українського Інтернету збільшилася порівняно із січнем на 2,41%, а із груднем 2009 р. - на 5,84%. Загальна кількість становить 16 215 719 унікальних користувачів [3]. Україна сьогодні є лідером серед країн Європи у розвитку Інтернет-ринку і збільшенні кількості Інтернет-користувачів. Згідно з дослідженнями «Miniwatts Marketing Group – Internet WordStarts» за період 2000-2008 рр. цей показник становив 3233,3% [4, с. 6].

Українське суспільство з кожним роком все більше заглиблюється у віртуальне середовище, переносячи туди свою структуру та програмуючи її у певну інформаційно-комунікативну проекцію. Ці закономірні процеси врешті-решт мали б оформитися у створення української мережевої спільноти, проте цього не сталося, а окремі прояви досить хаотичні і нестійкі, щоб об'єднати навкруг себе великі маси Інтернет-користувачів з України. Та слід врахувати, що Інтернет галактика є новим комунікаційним середовищем. Оскільки комунікація є суттю людської діяльності, всепроникне використання Інтернету

видозмінює всі сфери соціального життя. Нова соціальна форма – мережеве суспільство – набуває обрисів на всій планеті, саме тому формування української мережевої спільноти є настільки важливим питанням сьогодення [5, с. 275].

Відсутність такої структури в українському інформаційному полі наражає громадян на безпосередній вплив комунікацій інших країн, які завойовують інформаційне середовище співіснування українців. Все це в кінцевому результаті призводить до асиміляції українського Інтернет-користувача інформаційними системи іноземних держав, він віртуально стає громадянином тієї країни, під вплив якої потрапив. Та набагато більшою небезпекою є культурна трансформація під впливом іноземних інформаційно-комунікативних сфер.

Держава стикається з певною кризою національної ідеї, оскільки виникає низка проблем щодо регулювання взаємних відносин в інформаційній сфері та захисту населення від різних злочинних культурологічних зазіхань і нав'язування нам зайвої та потворної інформації. Завдяки інформаційно-комунікативній сфері ми закріплюємо стереотипи інших культур поведінки, втрачаючи свій національний досвід та традиції – те, що можна назвати національною совістю, або спроможністю до моральних рефлексивних переживань, зокрема, до сорому, який є ядром «імунної системи» нації, що захищає її від патогенних культурно-історичних вторгнень. Втрата або штучне блокування цього духовно-морального феномена безумовно означає для нації її неминучу цивілізаційну загибель – припинення існування як єдиної культурно-історичної, психологічної, мовної, соціальної, державної єдності [6, с. 41].

Поширеним є твердженням, якого ми також притримуємося, що мова – один із основних елементів національного духу та національної ідеї – серце народу. Передбачувано, що в середовищі Інтернет можна створити власну мову на стику традицій і звичаїв різних культур. Звичайно, виникнення такого «жаргону» в Рунеті та digispeak (цифрової мови онлайн-повідомлень) внесло у структури відповідних країн лише сум'яття та зміну свідомості у сприйнятті інформації. Можливість навести дані щодо частки української мови в Інтернеті є нереальною. Певними даними оперують науковці, які аналізують окремі чати та форуми, проте навіть за найоптимістичнішими прогнозами використання української мови становить не більше 65%, а її вільні трансформації та викривлення наносять непоправної шкоди національній свідомості¹. В інформаційно-комунікативному середовищі Інтернет ця частка є значно меншою. Проблема полягає у тому, що соціокультурний простір української мови в Інтернеті не розширюється, оскільки наслідують іншомовні зразки, калькуючи або навіть варваризуючи їх. Основні тенденції в розвитку/деградації мови спілкування у світовій мережі такі: транслітерація, калькування, переосмислення англійських позначень, нейтральні слова-терміни обіграно з використанням обценної та згрубілої мови [7, с. 48].

Мережева спільнота існує для того, щоб зберегти національні зв'язки всередині інформаційно-комунікативного середовища Інтернет. Західні

¹ Див. дет. Ковальчук І. Мовна специфіка спілкування в Інтернеті / Ірина Ковальчук // *Magisterium*. – 2009. - № 37. – С. 45-48.

спеціалісти ще з початку 80-их років ХХ ст. займаються проблемою функціонування таких систем. Перша з відомих була створена у 1986 р. в м. Санта Моніка (Каліфорнія, США). Проте найвідомішою і найближчою до нас є мережева спільнота «Амстердамське цифрове місто» (De Digitale Stad (DDS)), яка діє з 1994 року. Модель міста матеріалізувалася у структурі сайту: організована у домівках, на площах, у кафе, цифрових кіосках, цифрових будинках культури та мистецтв і навіть у цифровому секс-шопі [5, с. 146].

В Україні вже введені в дію проекти електронного уряду, віртуального університету. Найновіший із проектів віртуально освоєння – це «Проект ELibUkr – Електронна бібліотека: Центри знань в університетах України».

Активна інтеграція у віртуальний простір, особливо якщо це стосується молоді, повинна бути забезпечена необхідними механізмами збереження соціальної структури і в інформаційно-комунікативному середовищі Інтернет. Безструктурні українські системи, які спрямовані на соціалізацію особистості за допомогою інтерактивних методів через Інтернет, будуть мати протилежні результати, які остаточно можуть підірвати інформаційну безпеку держави та суспільства.

Саме тому єдиним виходом з цієї кризової ситуації є створення української мережевої спільноти в межах усєї країни, що в кінцевому результаті створить віртуальну країну з повноцінним життєздатним механізмом функціонування в інформаційно-комунікативному середовищі Інтернет.

1. Тоффлер Елвін. Третья волна [Електронний ресурс] / Елвін Тоффлер / – Режим доступу: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/Toffler/_Index.php.
2. Барабаш А. Каждый пятый украинец уже в Интернете / А. Барабаш // «Дело», 2008. - №691. - С.12-13
3. Количество интернет-пользователей в Украине постоянно растет <http://www.tv.net.ua/news/internet/1050628142-kolichestvo-internet-polzovatelej-v-ukraine-postoyanno-rastet.html>.
4. Кучеренко І. Аналіз динаміки кількості користувачів Інтернет в Україні та світі [Електронний ресурс] / І. Кучеренко / – Режим доступу: <http://vano.com.ua/etc/article.pdf>.
5. Кастельс Мануель. Інтернет-галактика. Міркування щодо інтернету, бізнесу і суспільства / Мануель Кастельс; [пер. з англ. Е. Ганиш, А. Волкова]. – К.: Вид-во «Ваклер», 2007. – 304 с.
6. Соснін О. Що таке інформаційне суспільство?: (політико-правові засади інформатизації України за умов глобалізації) / О. Соснін // Зовнішні справи. - 2007. - № 8. - С. 39-42.
7. Ковальчук І. Мовна специфіка спілкування в Інтернеті / Ірина Ковальчук // Магістеріум. – 2009. - № 37. – С. 45-48.
8. Реконструкція світоглядних парадигм (Нові тенденції в західній філософії). – К.: Наукова думка, 1995. – 188 с.

С.І. Ярема*

ПОКАРАННЯ ЗА ПЕРЕШКОДЖАННЯ ЗАКОННИЙ ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ЖУРНАЛІСТІВ

Важливим елементом розбудови правової держави і громадянського суспільства в Україні є створення дієвого механізму захисту конституційних прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб. У разі порушення

---

* аспірант Національної академії управління

прав громадян або організацій з боку інших осіб і за відсутності добровільного поновлення порушеного права виникає об'єктивна необхідність застосування відповідних механізмів захисту права щодо зобов'язаної сторони.

У діяльності журналістів повинні дотримуватися принципи гарантованості права на інформацію, відкритість, доступність інформації та свобода її обміну, об'єктивність вірогідність інформації, повнота й точність інформації, законність отримання, використання, розповсюдження та збереження інформації.

Журналіст має право відвідувати органи державної влади, місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації і бути прийнятим службовими особами під час пред'явлення редакційного посвідчення або іншого документа, що засвідчує належність журналіста до засобу масової інформації, перебувати в районі стихійного лиха, катастрофи, місці аварії, масових заворушень, на мітингах і демонстраціях, на територіях, де проголошений надзвичайний стан, відмовлятися від публікації матеріалу за своїм підписом, якщо його зміст після редакційного виправлення суперечить переконанням автора.

Належність журналіста до відповідного засобу масової інформації підтверджується редакційним посвідченням чи іншим документом, виданим йому редакцією друкованого засобу масової інформації. Відповідні права журналістів визначені в ст. 38 Закону України «Про телебачення і радіомовлення». Крім того, ст. 29 Закону України «Про інформацію» забороняє обмеження права на одержання відкритої інформації і визначає, що переважним правом на одержання інформації користуються громадяни, яким ця інформація необхідна для виконання своїх професійних обов'язків.

Для журналістів поширення інформації – професійний обов'язок. Порушення права на інформацію, що полягає у неправомірній відмові в наданні інформації журналісту чи засобу масової інформації, несвоєчасному або неповному наданні інформації, наданні інформації, що не відповідає дійсності, у випадках, коли така інформація підлягає наданню на запит громадянина чи юридичної особи, відповідно до законів України «Про інформацію» або «Про звернення громадян», утворює склад адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 212-3 Кодексу України про адміністративні правопорушення. У разі заподіяння таким діянням істотної шкоди, якщо воно перешкоджало законній професійній діяльності журналістів, вчинене слід кваліфікувати відповідно до ст. 171 Кримінального кодексу України.

Кваліфікуючими ознаками злочину, передбаченого в ст. 171 Кримінального кодексу України визнаються:

- 1) вчинення перешкоджання службовою особою (примітка до ст. 364);
- 2) вчинення його групою осіб за попередньою змовою (ч. 2 ст. 27).

У 171 статті Кримінального кодексу України записано:

а) ч. 1. – умисне перешкоджання законній професійній діяльності журналістів;

б) ч. 2. – переслідування журналіста за виконання професійних обов'язків, за критику, здійснюване службовою особою або групою осіб за попередньою змовою

Покарання, що передбачене за злочин відповідно до ст. 171 Кримінального

кодексу України, таке:

а) ч. 1 ст. 171 Кримінального кодексу України – карається штрафом до п'ятдесяти неоподаткованих мінімумів доходів громадян або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до трьох років;

б) ч. 2 ст. 171 Кримінального кодексу України – карається штрафом до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до п'яти років, або позбавленням права обіймати певні посади на строк до трьох років.

Об'єктивна сторона цього злочину виражається в діях або бездіяльності, спрямованих на перешкоджання законній професійній діяльності журналістів. Під перешкоджанням слід розуміти примушування журналіста до поширення (проголошення, опублікування, демонстрації) в засобах масової інформації або відмови від поширення інформації, приховання правдивої інформації або до припинення журналістської діяльності тощо. Примушування може бути поєднане із застосуванням психічного (погроз, залякування) або фізичного насильства до журналіста або його близьких. Суб'єктивна сторона – прямий умисел.

Злочин вважається закінченим із моменту вчинення дій, спрямованих на перешкоджання законній професійній діяльності журналістів.

А.О. Матвійчук*

ПОРУШЕННЯ ОСОБИСТИХ НЕМАЙНОВИХ ПРАВ У СФЕРІ ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА ЯК АМОРАЛЬНЕ ЯВИЩЕ

Прийнято вважати, що право фіксує у нормативній формі духовні цінності та надбаня суспільства: демократію, права людини, мораль, справедливість тощо. Однак, як це не дивно, в питанні особистих немайнових прав у сфері охорони навколишнього природного середовища та відповідних обов'язків кожної особи сталося навпаки: закріплення норми в праві передувало її втіленню у суспільній моралі.

Законодавство України гарантує кожній особі право на безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище, право на інформацію про стан навколишнього природного середовища та її поширення. Зазначені особисті немайнові права у сфері охорони навколишнього природного середовища є абсолютними, а отже, всі та кожен зобов'язані не порушувати ці права. Відповідний обов'язок закріплено в Основному законі нашої держави. Як зазначено в ст. 66 Конституції України, кожен зобов'язаний не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодовувати завдані ним збитки. Обов'язок щодо забезпечення прав у сфері охорони навколишнього природного середовища покладений не лише на державу та органи місцевого самоврядування, але і на кожну фізичну особу.

Однак сприйняття особистих немайнових прав особи на безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище, на інформацію про стан

---

* здобувач кафедри цивільного та господарського права Національної академії управління

навколишнього природного середовища та її поширення є однобоким: пам'ятаючи про свої права дихати чистим повітрям, пити чисту воду та відпочивати у чистому лісі, наші співвітчизники, як правило, ігнорують свої конституційні обов'язки.

Колись кинуте в радянські маси гасло "Візьмемо у природи все" перетворилося на керівний принцип життєдіяльності та виробництва в сучасній Україні. Як наслідок, вже стало хрестоматійним твердження про надзвичайно високу енергоємність вітчизняного виробництва, марнотратність, неефективність використання природних ресурсів і байдужість до їх виснаження. Наслідки такого споживацького та безвідповідального ставлення до навколишнього природного середовища щомиті відчуває на собі кожен житель України. Проте, нарікаючи на погану екологію, обурюючись неприбраним пляжам та занедбаним паркам, ми засмічуємо довкілля неймовірною кількістю не лише відходів виробництва, насамперед побутовим сміттям.

При цьому у літературі стверджується, що міжнародні спостерегачі відмічають високу якість, системність і послідовність природоохоронного законодавства в Україні. У ст. 3 Закону України від 25.06.1991 № 1264-XII "Про охорону навколишнього природного середовища" закріплено основні принципи охорони навколишнього природного середовища, серед яких особливе значення мають такі принципи, як: запобіжний характер заходів щодо охорони навколишнього природного середовища, екологізація матеріального виробництва, поєднання заходів стимулювання і відповідальності у справі охорони навколишнього природного середовища тощо. Однак, як відомо, норми права не будуть ефективними та не будуть виконуватися, якщо не відповідатимуть нормам моралі, що склалася у суспільстві.

Законодавцем встановлено, що суспільна мораль - система етичних норм, правил поведінки, що склалися у суспільстві на основі традиційних духовних і культурних цінностей, уявлень про добро, честь, гідність, громадський обов'язок, совість, справедливість (ст.1 Закону України від 20.11.2003 №1296-IV "Про захист суспільної моралі"). На жаль, встановивши правові основи захисту суспільства від розповсюдження продукції, що негативно впливає на суспільну мораль, законодавець не включив до Закону України "Про захист суспільної моралі" норми, які б забезпечили захист суспільної моралі від продукції, що так чи інакше пропагує нігілізм, нехтування законом і своїми обов'язками (в тому числі конституційними), порушення прав людини та громадянина, споживацьке та недалекоглядне ставлення до навколишнього природного середовища. Як наслідок, сьогодні заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу та приховування інформації про його стан розглядається як прояв буденності. Натомість порушення особистих немайнових прав у сфері охорони навколишнього природного середовища повинно розглядатися як вищий ступінь аморальності, оскільки таке діяння посягає на першооснови існування не лише самої людини, але й життя взагалі.

Тому необхідно, щоб саме в моралі українського суспільства закарбувалося значення безпечного та сприятливого для життя і здоров'я навколишнього середовища, право кожної особи на таке середовище, інформацію про стан

навколишнього природного середовища та відповідні обов'язки щодо їх забезпечення. Лише закріплення в суспільній свідомості морального обов'язку кожної особи шанобливо ставитися до навколишнього природного середовища, не завдавати йому шкоди, а в разі заподіяння такої шкоди – відшкодувати її в повному розмірі перетворить нині мертву норму закону на реальний регулятор суспільних відносин.

Е.Ю. Гартованова*

МОРАЛЬНІ ТА ЕТИЧНІ НОРМИ В КОНТЕКСТІ КРИМІНАЛЬНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ У СФЕРІ АВТОРСЬКИХ І СУМІЖНИХ ПРАВ

Одним із найважливіших інститутів права інтелектуальної власності є авторські та суміжні права, які регулюють відносини, що виникають під час створення та використання творів науки, літератури і мистецтва, комп'ютерних програм і баз даних (авторське право), виконань, фонограм, відеограм і програм мовлення (суміжні права).

Злочинність у сфері авторського права і суміжних прав, яка отримала назву інтелектуального піратства, характеризується високим рівнем латентності. Завдяки цифровим технологіям і можливостям світової мережі Інтернет порушники прав інтелектуальної власності впроваджують у життя нові способи порушення майнових прав суб'єктів авторського права і суміжних прав з використанням сучасних технологій для отримання значних прибутків. Підrobка та контрабанда продукції, які має високу цінність, включаючи дизайнерські розробки, ювелірні прикраси, антикваріат і предмети мистецтва, набули масштабів «епідемії», що коштує продавцям і покупцям по всьому світу мільярди доларів. За даними Міжнародної торгової палати, 7% обороту світової торгівлі складає контрафактна продукція.

Згідно зі звітом Асоціації виробників програмного забезпечення (BSA), у 2008 р. рівень піратства в деяких галузях української економіки стабільно перевищує 80%, а загальна вартість неліцензованого програмного забезпечення, встановленого в нашій країні, досягла 534 млн. дол. США.

Подібна практика призвела до того, що впродовж багатьох років Україна входить до числа перших десяти країн світу з найвищим рівнем піратства щодо програмного забезпечення та в аудіовізуальній сфері. За різними оцінками, частка контрафактної продукції на вітчизняному ринку об'єктів авторського права і суміжних прав становить від 60 до 90 відсотків. Значні обсяги порушення авторського права і суміжних прав завдають не лише матеріальних збитків державі, вони сприяють посиленню правового нігілізму населення, оскільки є показовим прикладом зневаги до закону з боку правопорушників і неспроможності правоохоронних органів держави подолати це негативне явище.

Необхідність забезпечення ефективної охорони авторського права і суміжних прав для України зумовлена і її прагненням до інтеграції у європейське

---

* здобувач кафедри кримінального права та процесу Національної академії управління

та світове співтовариство. Від вирішення проблеми посилення ефективності протидії та запобігання злочинам, які посягають на авторське право і суміжні права, значною мірою залежить збереження та примноження інтелектуального капіталу держави, підвищення її міжнародного авторитету.

Високий рівень злочинності проти авторського права і суміжних прав, крім заподіяння матеріальної шкоди вітчизняним і зарубіжним правовласникам, призводить також до сповільнення темпів розвитку науки і мистецтва, підриву інтелектуального потенціалу держави, ускладнення зовнішньополітичних і зовнішньоекономічних відносин України з іншими країнами.

Процес побудови цивілізованих ринкових відносин в Україні супроводжується проблемами, які мають не лише інституційний, але й духовний характер. В узагальненому вигляді ці проблеми прослідковуються у тісному переплетенні криміналу і бізнесу, результатом якого є формування нової людини, яка зневажає мораль і вищі цінності.

Але що характерно, констатуючи функціональний характер зв'язків світу бізнесу з кримінальним світом, наша громадська думка нерідко робить парадоксальний висновок, який полягає в тому, що кримінал виконує не суто негативну, як прийнято було вважати до цього часу, але й позитивну роль як в економіці, так і в суспільстві в цілому. У цьому контексті характерна позиція В.Б. Харченка, який вважає, що порушення авторського права на комп'ютерні програми „має позитивний вплив на економіку України“. На його думку, підприємства, в основному державні, які не мають достатніх засобів для придбання об'єктів авторського права, просто „викрадають“ їх у власника або використовують без його згоди, що дозволяє їм економити кошти та розвивати і підтримувати виробництво згідно з науково-технічним прогресом.

Прагнення виправдати кримінал його функціональністю свідчить про глибоку деструкцію як ціннісних основ господарської діяльності, так і цивілізаційних основ суспільства.

Апологетика криміналізації водночас свідчить про характерні зрушення у моральній свідомості суспільства: від безумовного осудження будь-якого злочину до його виправдання. Зазначений парадокс полягає в тому, що в ситуації розпаду морально-етичних підвалин суспільства окремі автори саме у криміналі вбачають силу, яка здатна навести порядок як в економічному житті, так і в суспільстві в цілому. Вони не завжди розуміють, що в умовах, коли підприємницька діяльність звільняється від етичних регуляторів, вона негайно криміналізується. І це є найбільш яскравим симптомом кризи соціокультурної системи в цілому.

Підтримка і захист творчості, охорона результатів інтелектуальної діяльності безпосередньо пов'язані із захистом свободи слова та прав людини. В цих умовах допоможе копітка робота, спрямована на формування соціокультурного середовища і етики підприємництва. А це, у свою чергу, передбачає створення сталих ціннісних і моральних пріоритетів суспільства в цілому, відмови від ідеологічних і політичних крайнощів, впровадження культури серед населення.

ЗНАЧЕННЯ І РОЛЬ ОХОРОННИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ЗАПОБІГАННІ ЗЛОЧИННОСТІ

Сьогодні в умовах подолання наслідків економічної кризи з усією очевидністю простежуються прояви занепаду моралі, корупції, недосконалого законодавства, що призведе до зростання злочинності.

Проведений нами аналіз факторів небезпек, які впливають на безпековий стан громадянина у суспільстві, засвідчив, що правоохоронні органи не завжди оперативні й адекватно реагують на правопорушення. У зв'язку з цим очевидною є зростаюча роль особистої ініціативи приватних служб безпеки охоронних організацій у захисті людини, суспільства від злочинного середовища. Звертаючись в охоронні організації, фізична або юридична особа страхує себе і свій бізнес від кримінологічних ситуацій.

Слід зазначити, що робота правоохоронних органів із запобігання злочинності організована вкрай неефективно. Це пов'язано з тим, що міра реалізації поставлених завдань лише на 50-55 % залежить від зусиль одних правоохоронних органів. Багато що залежить від правозахисної діяльності як охоронних організацій, так і самих громадян.

Але для чіткого розуміння ролі приватних охоронних організацій у запобіганні злочинності необхідно визначити місце приватних охоронних організацій в існуючій системі суб'єктів запобігання злочинам, а також у створенні умов, необхідних для оптимального залучення і використання потенціалу приватних охоронних організацій у діяльності системи запобігання злочинам. За роки існування приватні охоронні підприємства накопичили колосальний досвід і кадровий потенціал, який потребує не лише осмислення й узагальнення, але і практичного застосування [1].

Правильність цього рішення підтверджує і зарубіжний досвід. У розвинених країнах світу, таких як США, Франція тощо приватні і детективні структури мають багатолітню практику надання захисних послуг фізичним і юридичним особам та активного протистояння організованій злочинності, терористичним, екологічним та іншим злочинам. При цьому законодавчо регламентовані статус приватного охоронця і детектива, які за своїм значенням анітрохи не нижчі, ніж статус поліцейського. Це сприяє здійсненню повноцінної, високоефективної діяльності, пов'язаної із запобіганням злочинності. Звичайно, копіювання зарубіжного досвіду не завжди є вдалим, але деякі аспекти представляють для нашої країни значний інтерес.

Українські вчені (Ю.В. Александров, О.М. Бандурка, М.С. Вертузаєв, В.С. Гопанчук, І.П. Голосніченко, О.М. Джужа, І.П. Козаченко, В.К. Колпаков, В.В. Кравченко, В.К. Матвійчук, Ю.В. Нікітін, І.В. Сервецький, І.В. Шакур та ін.) вважають, що приватні охоронні організації зайняли нішу, покинуту такими суспільними формуваннями, як добровільні народні дружини, які поряд з правоохоронними органами, брали участь у боротьбі зі злочинністю. Але через

* аспірант Національної академії управління

різні обставини значна кількість суб'єктів профілактики була ліквідована, а охоронні організації, які з'явилися, номінально увійшли до складу суб'єктів профілактики.

Функціональна діяльність приватних охоронних організацій у системі запобігання злочинам в Україні ще не чітко визначена і недостатньо досліджена в науковій літературі. До теперішнього часу не прийнято Закон України «Про охоронну діяльність». Цей факт гальмує розвиток взаємодії охоронних організацій з органами внутрішніх справ у запобіганні злочинності.

Участь приватних охоронних організацій у запобіганні злочинності включає, як самостійну дію, так і сприяння правоохоронним органам та іншим громадським організаціям в усуненні обставин, що можуть сприяти скоєнню злочинів [2].

За даними Відділу ліцензування Державної охорони і нагляду МВС України станом на 01.04.2010 в Україні зареєстровано 4394 тисячі охоронних підприємств, з них 3070 - товариства з обмеженою відповідальністю, 1310 - приватні підприємства, 13 - СПД, у яких працюють один мільйон дев'яносто вісім тисяч охоронців. Ці цифри наочно показують, що охоронні організації можуть стати важливою і надійною ланкою в галузі запобігання злочинам у державі.

1. Украинским детективам нужен закон: [интервью пред. правл. Укр. федерации работников негос. служб безопасности] // Уголовное дело. - 1995. - № 32. - С. 1-5.

2. Шумилов А. Нелегалы от охраны: Об ответственности за создание незаконных детективных и охранных предприятий // Частный сыск. Охрана. Безопасность. - 1995. - № 8. - С. 24-25.

В.І. Кучер*

ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНІВ СПОСОБОМ ОСОБЛИВО ЖОРСТОКОГО ПОВОДЖЕННЯ – КРИЗА ДУХОВНОСТІ СУСПІЛЬСТВА ЕПОХИ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ І ПЕРМАНЕНТНОГО ВИБОРУ

Процеси глобалізації крок за кроком завойовують весь світ, приносячи з собою як досягнення найбільш розвинутих країн, так і їхні проблеми, зокрема і вчинення злочинів способом особливого жорстокого поведіння.

Найбільш характерними ознаками глобального суспільства є прагматизм, криза родин, жорстокість, виживання, тобто все, що руйнує духовність народу. Наслідки втрати духовності кожен з нас може спостерігати сьогодні у фільмах, літературних джерелах, які пропагують особливу жорстокість і насилля.

Проблема вчинення злочинів способом особливого жорстокого поведіння – глобальний негативний феномен. Аналіз існуючих точок зору щодо агресії, жорстокості і особливо жорстокої поведінки при вчиненні деяких видів умисного злочину, а також постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про злочини проти життя і здоров'я особи» (абз. 1 п. 8 Постанови) дозволяють виокремити ознаки, які характеризують особливу жорстокість злочинної поведінки:

* здобувач кафедри кримінального права та процесу Національної академії управління

1) особливо жорстоке злочинне поведження перевищує за своїм ступенем звичайне жорстоке злочинне поведження і завдає потерпілому чи його близьким особливих додаткових фізичних або психічних чи моральних страждань, має вкрай вишуканий характер;

2) особливо жорстоке злочинне поведження відрізняється особливою сукупністю прийомів і методів всіх дій винного, що виходять за межі розуміння крайнощів людиною;

3) особливо жорстоке злочинне поведження є ознакою об'єктивної сторони складу злочину, яка викликає особливі, нестерпні фізичні або психічні чи моральні страждання;

4) особливо жорстоке злочинне поведження – це спосіб діяння, який характеризується заподіянням особливих передсмертних страждань потерпілому та його близьким;

5) особливо жорстоке злочинне поведження є надзвичайним, що виходить за межі жорстокого поведження за своїм характером способу позбавлення життя жертви чи завдання умисних тяжких тілесних ушкоджень, який завдає їй особливі, нестерпні мучення або страждання;

6) особливо жорстоке злочинне поведження – це заподіяння особливих нестерпних мучень і страждань потерпілому та його близьким;

7) особливо жорстоке злочинне поведження – це заподіяння особливих нестерпних мучень і страждань особі заради самих мучень і страждань;

8) особливо жорстоке злочинне поведження є обставиною, що обтяжує покарання, яка дає характеристику суспільної небезпечності і способу дій, їх наслідків та особи злочинця;

9) особливо жорстоке злочинне поведження як спосіб вчинення злочину характерне лише для умисного вбивства та умисних тяжких тілесних ушкоджень.

Отже, виходячи з аналізу теоретичних джерел досудового слідства та судової практики можна зробити висновок про те, що особливо жорстоке злочинне поведження в кримінальному праві розглядають в трьох аспектах і визначають як особливу, надзвичайну, виключну жорстоку поведінку, а саме:

1) як кваліфікуючу ознаку деяких окремих складів злочину; як спосіб вчинення діянь, що характеризується завданням особливих (додаткових і нестерпних) фізичних і (або) психічних мучень та (або) моральних страждань потерпілому чи його близьким і входить за межі розуміння крайнощів такої асоціальної поведінки.

2) як спосіб вбивства чи завдання тяжких тілесних ушкоджень – спосіб позбавлення життя жертви або заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, який завдає їй особливі, нестерпні, передсмертні мучення і (або) страждання;

3) як обставину, що обтяжує відповідальність, – фактори, що характеризують ступінь суспільної небезпечності вчиненого злочину, спосіб дій та їх наслідки у вигляді особливих, нестерпних, мучень і страждань потерпілого і його близьких, а також характеризує суспільну небезпечність злочинця.

Ми переконані, що до особливо жорстокої злочинної поведінки як ознаки об'єктивної сторони складу злочину або обставини, що обтяжує покарання, треба віднести надзвичайні, виключні за своєю жорстокістю, особливо

небезпечні способи вчинення вбивства або завдання тяжких тілесних ушкоджень, які характеризуються завданням особливих (додаткових і нестерпних) фізичних і (або) психічних мук та (або) моральних страждань, особливою вишуканістю, супроводжуються насолодою чужими стражданнями (тортури, катування, садизм).

Враховуючи зазначене, державі Україна, яка знаходиться у стані перманентного вибору, слід звернути особливу увагу на запобігання вчинення злочинів способом особливо жорстокого поводження.

Д.І. Лопашук*

УБИВСТВА НА ЗАМОВЛЕННЯ ЯК АНТИСОЦІАЛЬНЕ ЯВИЩЕ

Після розпаду Радянського Союзу у спадок Україні перейшли не тільки розвалені „надбудова” та „базис” колись великої держави, але і таке ганебне та антисоціальне явище як убивства на замовлення.

Замовне вбивство як спосіб вирішення певних справ відомо здавна. Вбивства за наказом або на замовлення веде свій відлік ще з біблейських часів, коли для перевірки віри необхідно було знищити навіть свого рідного сина. Як приклад, це явища особливо набуло масштабного прояву в тисячолітньому розвитку бойових мистецтв, які знають тисячі способів знищення противника і не обов'язково фізичним шляхом.

Перші відомості про боротьбу держави на законодавчому рівні з цим явищем зустрічаємо у Зводі законів царя Хамураппі (XVIII ст. до н.е.): „Якщо жінка дозволила вбити свого чоловіка через іншого чоловіка, то цю жінку повинні посадити на палю”, а також в шумерських судових рішеннях, які записувалися на глиняних табличках, одне з яких свідчить, що жреця Лу Інніна було вбито на замовлення дружини, яку за це разом із трьома виконавцями засудили до смертної кари.

Однак поряд із вбивствами на побутовому ґрунті стародавні літературні пам'ятки містять інформацію про вбивства правителів держав з метою захоплення влади.

Збереглися літописи, що засвідчили подібні факти і в Київській Русі. Особливо відзначився в XI ст. князь Святополк, який після смерті 15 липня 1015 року князя Володимира вирішує вбити своїх братів з метою одноособового захоплення влади.

У гетьманських універсалах, які були одними із основних джерел кримінального права України в період другої половини XVII - першої половини XVIII століття, є відомості про злочини проти особи, зокрема, поняття вбивства. Так, в універсалах зустрічаємо згадку про умисні вбивства священиків та шляхтичів, що при певних конкретних обставинах можна розглядати як кваліфіковані вбивства.

Сьогодні замовне вбивство - поняття розмите. Воно може включати як диверсійні акції в тилу у ворога, так і смертну страту, яку санкціонує держава і

* здобувач кафедри кримінального права та процесу Національної академії управління

яку виконує штатний кат; як звичайну ліквідацію конкретної невігідної людини, незалежно від її соціального статусу, так і знищення шляхом терористичної акції значної кількості безневинних осіб тощо.

Сучасна криміногенна ситуація в Україні характеризується зростанням рівня злочинності, у тому числі умисних посягань на життя людини шляхом учинення замовних вбивств. Головними причинами цього є недоліки та помилки в соціально-економічному реформуванні держави, коли за досить короткий час більшість населення України опинилося за межею бідності, а також всевітня фінансова криза, що вкрай загострили соціальні суперечності в усіх сферах життя суспільства, призвели до різноманітних і надзвичайно гострих конфліктів, розквіту організованих злочинних угруповань, корупції, бандитизму, кривавих бандитських розборок, убивств на замовлення. Тому проблеми безпеки громадян, охорони їхнього життя і здоров'я є сьогодні пріоритетним напрямком у загальнодержавній соціальній політиці.

Боротьба зі злочинністю - одне з найважливіших державних завдань. Серед багатьох проблем, що постають перед молодого незалежною Україною, її юридичною наукою, особливе місце посідає розробка питань, пов'язаних з охороною особи, прав і свобод громадян.

Відповідно до ст.ст. 3 і 27 Конституції України, людина, її життя та здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю. Невід'ємним правом кожної людини є її право на життя. Ніхто не може свавільно бути позбавлений життя. Кожен має право захищати своє життя і здоров'я, а також життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань. Жодна з попередніх конституцій та інших законів України в минулому цього права не містили.

Умисні вбивства як і в Україні, так і в законодавствах зарубіжних країн віднесені до категорії найтяжчих злочинів проти особи. Особливість суспільної небезпеки умисних убивств, учинених на замовлення, полягає в тому, що вони завдають шкоди, яка не має відповідного еквівалента, - людина позбавляється найцінішого - життя — найбільш небезпечним способом і найбільш небезпечними засобами.

Поняття вбивства на замовлення охоплюється п. 11 ч. 2 ст. 115 КК України. Згідно з Постановою Пленуму Верховного Суду України від 07.02.2003 № 2 „Про судову практику в справах про злочини проти життя і здоров'я особи", під умисним вбивством, вчиненим на замовлення, треба розуміти умисне протиправне позбавлення життя потерпілого, здійснене особою (виконавцем) за дорученням іншої особи (замовника). Таке доручення може мати форму наказу, розпорядження, а також угоди, відповідно до якої виконавець зобов'язується позбавити потерпілого життя, а замовник вчинити або не вчинити в інтересах виконавця певні дії матеріального чи нематеріального характеру.

Замовниками злочину, як правило, виступають особи: а) які займаються підприємницькою, банківською діяльністю (конкуренти або партнери по бізнесу); б) представники кримінального середовища (лідери або члени злочинних угруповань, які бажають зайняти їх місце); в) щодо яких порушено кримінальні справи; г) політичні діячі; д) службові особи державних органів; е) підлегли, які

претендують на посаду начальника; є) родичі; ж) один із подружжя або коханці; з) боржники потерпілого; и) яких шантажують або в яких вимагають майно, гроші; і) інші особи.

У пересічного громадянина виникає запитанням: а як знаходять виконавця замовлення. У Головному управлінні з боротьби з організованою злочинністю вважають, що схема достатньо проста. Замовник шукає посередника, який виводить його на диспетчера, а той, у свою чергу, підшукує виконавця. Також в ГУБОЗі відкидають міф, що виконавця усувають зразу ж після вбивства. Якщо б так було, то хвиля замовних вбивств давно б спала.

Існують, як мінімум, чотири групи виконавців. У першу входять професіонали, які пройшли Афганістан і Чечню. В другу - ті, хто не нюхав пороху, але служив в армії. Третя група об'єднує преставників злочинного світу. Це і „бики", готові виконати замовлення, і наймані вбивці, яких справно готує „зона". Четверта група найбільш непередбачувана – разові кілери. Їх найчастіше вербує для своїх потреб середній клас. Ці виконавці, зазвичай, без роду і племені (волоцюги з вулиці, мисливці з гір, наркомани). Їм достатньо дати в руки пістолет і вказати, куди стріляти.

За даними МВС України 83% найманих убивць складають люди віком від 18 до 35 років і тільки 17% - люди старшого віку.

У 93% випадків для ліквідації жертви використовується вогнепальна зброя. Частіше за все імпортні пістолети (24%), автомати, виробництва країн СНД (22%), і пістолети ТТ (20%). При цьому у 25% випадках відстань від кілера до жертви складає менше одного метра, а в 53% - більше 10. Відповідно, 22% убивць вражають жертву з відстані від одного до 10 метрів.

Найбільша кількість замовних вбивств відбувається в інтервалі між шостою та десятою годинами ранку (25%). З 18 до 22 години скоюється 23% вбивств, а з 10 до 14 години - 21 %. Найменш активно кілери діють у період з другої години ночі до шостої ранку - як показує статистика у цей період фактично вбивств не буває. 35% вбивств відбуваються за місцем мешкання жертви, 30% - на вулиці, 25% - в автомобілях, 10% - в місцях відпочинку потерпілого.

Серед загиблих від рук кілерів переважають бізнесмени (50%) і лідери злочинних угруповань (30%). Державні діячі стають мішенню тільки в 1% випадків. При цьому 37% замовлень виконують із корисливих міркувань, 25% - бажаючи помститися. В 14% замовники звертаються до найманих убивць із побутових причин у ході переділу тих чи інших сфер впливу.

Замовні вбивства є специфічним злочином і тому питання методики їх документування, розкриття і розслідування, а також вивчення соціальних, кримінологічних, пенітенціарних і кримінально-правових проблем боротьби з цим явищем є сьогодні, як ніколи, актуальним.

СТРАТЕГІЇ ПОБУДОВИ СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ В УКРАЇНІ

М.П. Требін*

УКРАЇНСЬКА ПРАВОВА КУЛЬТУРА У ЦІННІСНОМУ ВИБОРІ ДЕМОКРАТІЇ

Політична система демократичного ладу, що базується на концептах правової держави і громадянського суспільства, сприяє формуванню відповідної правової культури громадян. Правову культуру громадян демократичного суспільства можна визначити як ціннісно-нормативну систему, орієнтовану на ідеали гуманізму і демократії, яка схвалюється більшістю населення в суспільстві або основними соціальними групами. Вона включає базові демократичні переконання, установки, орієнтації, символи, спрямовані на політико-правову систему, охоплює як правові ідеї і цінності, так і чинні норми правової практики. Правова культура громадян в демократичному суспільстві залежить від рівня розвитку правової свідомості.

Правосвідомість громадян демократичного суспільства можна визначити як об'єктивно існуючий набір взаємозалежних ідей, емоцій, що виражають ставлення соціальних груп, індивідів до права як цілісного соціального інституту, його системи й структури, до окремих законів, інших характеристик правової системи демократичного суспільства. Правосвідомість громадян демократичного суспільства виступає ще й каналом впливу права через мотивацію, емоції, свідомість на поведінку людей, на формування суспільних та групових відносин і зв'язків в універсумі демократії. У правосвідомості можна виділити такі складові елементи, як знання правових норм, законів, конституції, ціннісне ставлення до правової організації конкретного суспільства, що може включати критику діючого права й інші ціннісні орієнтації в цій галузі, що спрямовані на визнання можливості зміни існуючої системи права.

Правосвідомість - це не тільки відбиття в індивідуальній свідомості духу й характеру вже діючих у суспільстві законів, правосвідомість може творчо коректувати й критикувати чинні закони й інститути з позицій індивідуальної справедливості, що здобуває глибокий життєвий сенс і значення для досить великої маси людей. Можна виділити інституційну й неінституційну форми буття правосвідомості. Якщо перша існує у вигляді документів як форма живого процесу мислення юристів-професіоналів, то друга, навпаки, знаходить висвітлення у формі правового мислення, волі й почуттів, існуючи у вигляді живого процесу або акту свідомості в його «неопредмеченому вигляді». У свою чергу, за способом мислення остання сфера поділяється на два види: повсякденну й теоретичну правосвідомість. Повсякденна правосвідомість містить у собі уявлення, почуття й волевиявлення маси людей, їхнє суб'єктивне ставлення до діючого права, знання про існуючі закони та їх оцінку, переконання в правомірності або неправомірності судових дій, у справедливості

* д.філос.н., професор Національної юридичної академії імені Ярослава Мудрого

або несправедливості самих законів. До сфери теоретичної правосвідомості можна віднести юридичні «доктрини», які створені теоретиками права, а також обговорення питань про право, законність і справедливість, про взаємні права й обов'язки суспільства й особистості, про основні інститути законодавства в працях вчених-гуманітаріїв. Розглянуті рівні правосвідомості відрізняються обсягом знань про право, його системністю, ступенем розуміння правових фактів, явищ і стабільності правосвідомості. Поняття повсякденної правосвідомості обов'язково включає моральну оцінку, що може навіть превалювати, тому що правові погляди на цьому рівні звичайно далекі від професійних уявлень про правову дійсність.

Поінформованість про право, правові норми залежить як від власної соціально-правової практики індивідів, так і від правових традицій суспільства. Правосвідомість формується під впливом низки соціальних факторів: історичного досвіду суспільства, соціального оточення індивідів, власного соціального досвіду окремих індивідів і груп. Вона поєднується із соціальною структурою суспільства, здобуває різну наповненість, форму залежно від соціального суб'єкта: суспільства в цілому, класів, груп, верств, окремих індивідів. Передбачається, що в демократичному суспільстві основна маса громадян досить глибоко засвоїла різноманітні правові феномени, добре інформована в правовому відношенні, позитивно ставиться до діяльності судової влади, правоохоронних органів.

Головними ціннісними орієнтаціями правової культури громадян в демократичному суспільстві є такі цілі: свобода (захист від свавілля сильних, а також наділених владою), загальне благо (забезпечення високого рівня життя співгромадян), справедливість, законність (влада законів, а не людей), рівність (забезпечення рівної відповідальності, справедливий розподіл благ і обов'язків). Правова культура громадян в демократичному суспільстві сприяє завершенню формування громадянського суспільства, в основі якого – вільна особа з високим рівнем правової свідомості і культури, соціально відповідальна, здатна відстоювати свої права і свободи, а також конструктивно взаємодіяти з іншими особами в ім'я їхніх загальних цілей, інтересів і цінностей. Реалії громадянського суспільства припускають особливу роль права як соціального інституту. В цьому випадку право виступає як сукупність правил справедливого (що, головним чином, відшкодовує і примиряє) призначення, завдяки яким права і обов'язки співгромадян знаходять визначеність і стають прийнятним і певною мірою доступним кодексом поведінки. Право робить передбаченою (і в цьому значенні традиційною) поведінку співгромадян у різних конфліктних ситуаціях правового характеру. Право сприяє заміні насильства і жорстокості на користь мирного і порівняно необтяжливого розв'язання конфліктів до умов, що змінилися.

У правовій культурі громадян у демократичному суспільстві можна виділити три компоненти: когнітивний (знання), аксіологічний (цінності) і поведінку. Перші два компоненти пов'язані з правосвідомістю, третій – з правовою поведінкою, тобто системою практичної діяльності з виконання і застосування права. Як системоутворюючий чинник в цій структурній композиції виступають саме демократичні правові цінності або соціально-правова упередженість, які детермінують правосвідомість і правову культуру в цілому. Роль цінностей

визначається тим, що вони служать відповідною підставою, беруть участь у визначенні цілей і засобів, що відповідають тим або іншим цінностям; є основою ухвалення рішень і критерієм того, до чого слід прагнути і чого слід уникати; служать арбітром в розв'язанні внутрішніх конфліктів, указуючи на переважний вихід.

Україна впевнено йде шляхом розбудови суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави, що передбачає формування у наших громадян демократичної правової свідомості та правової культури. Однак процес цей не є однозначним, йому притаманна деформація правової свідомості і правової культури, що дуже негативно відбивається на всьому житті українського соціуму, сприяє зростанню європейських тенденцій у суспільстві.

Ю.В. Івченко*

ОСОБЛИВОСТІ І ПЕРСПЕКТИВИ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ

Реальна цінність права завжди пов'язана з цінностями держави. При цьому цінність права визначається не його зв'язком з державою, а його зв'язком з особою. Вимірюється вона тим, чи забезпечує право і якою мірою гармонійний та прогресивний розвиток особи, розширення її свободи.

Якщо цінність права все-таки пов'язана з державою і пояснюється державою, то це можливо за умови, якщо вищою цінністю для держави є людина.

Питання, пов'язані з концепцією української правової держави, слід, мабуть, розглядати і через призму української національної ідеї, суть якої на сьогодні полягає у тому, що саме право як узагальнюючий вимір свободи, рівності і справедливості у суспільстві повинно сприяти здійсненню людських ідеалів, пов'язаних з трактуванням людини, особистості як найважливіших соціальних цінностей не тільки з точки зору національних, а й світових реалій.

Саме така ідея права, правової держави органічно вплітається в українську національну ідею, про що переконливо свідчить уся історія розвитку вітчизняного права. Небагато існує народів, у яких з давніх часів повага до права, врегулювання суспільних відносин за допомогою правових норм стали нормою громадського життя, організації та здійснення державної влади. Достатньо згадати договори, які уклали князі між собою, а також з народом ще за часів Київської Русі, де визначалися права та обов'язки кожної із сторін, особливо у вирішенні основних питань внутрішньої та зовнішньої політики. Показовими у цьому відношенні є також договори Київської Русі з Візантією, які забезпечували саме на основі права відповідне правове регулювання міждержавних стосунків.

Великий вплив на розвиток правового світогляду в Україні справили Литовський статут, норми якого, особливо ті, що були присвячені регулюванню майнових відносин, сприяли розвитку торгівлі, правовому розвитку

---

* к.ю.н., викладач Київського національного університету внутрішніх справ

суспільства в цілому. На розвиток правового статусу міст, застосування принципів міського самоврядування свого часу вплинуло використання в Україні позитивних тоді положень Магдебурзького права, яке юридично закріплювало права і свободи жителів міст, особливо торговельних і ремісничих центрів.

Саме завдяки цим надбанням, використанню у правовому розвитку країни як свого національного, так і досвіду інших країн в Україні, у тяжку годину відстоювання нею своєї національної незалежності з'явився правовий документ з теоретичної точки зору дійсно світової значимості - Конституційний проект Пилипа Орлика 1710 року.

Цим було закладено ідею національного конституційного розвитку, яка була продовжена вже в наші часи, в конституційних проектах Георгія Андрузького, Михайла Драгоманова "Вольний союз" ("Вільна спілка"), проект "Основний закон Самостійної України", створеному групою членів Української Народної Партії, та інших. Лише після прийнятих у 1917 р. універсалів Центральної Ради, а потім і Конституції 1918 р. конституційний процес в Україні набув загальнонаціонального значення.

Саме з цих позицій слід оцінювати історичну значимість таких актів Верховної Ради України, як Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. і Акт проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 року. Зазначені акти виконали найголовнішу установчу правову функцію - заклали необхідні правові підвалини для прийняття 28 червня 1996 р. Конституції України, здійснення на практиці докорінного реформування чинної в Україні правової системи.

Цілком зрозуміло, що саме така держава відповідає державницькому змісту сучасної української національної ідеї. Український народ йшов до такої держави дуже довгим і важким історичним шляхом. Після зруйнування Київської Русі протягом багатьох століть його пригноблювали, він страждав, але не переставав боротися за своє визволення, за відродження своєї національної державності.

В останні роки в руслі реформаторських процесів, що проходять у країні, відбулися серйозні зміни в наукових поглядах на державу і право, чітко визначилися нові підходи до оцінки їхньої ролі в політичній системі суспільства. Використовуючи науковий арсенал минулого і сьогодення, практичний досвід побудови і функціонування правової держави в сучасних цивілізованих країнах, вітчизняне правознавство, філософська, економічна і політична думка намітили реальні контури майбутньої правової держави.

Правова держава - багатогранне явище, що розвивається. У ході суспільного прогресу воно здобуває нові властивості, наповняється новим змістом, що відповідають конкретним умовам існування суспільства і рівню його розвитку. Неминучим, загальним початком будь-якої правової держави є зв'язок з правом. Правова держава — це така форма організації і діяльності державної влади, що будується у взаємовідносинах з індивідами та їхніми різними об'єднаннями на основі норм права. При цьому право відіграє пріоритетну роль лише в тому випадку, якщо воно виступає засобом волі всіх і кожного, якщо чинні

закони реально служать інтересам народу і держави, а їхня реалізація є втіленням справедливості. Розвинене законодавство ще не свідчить про наявність у суспільстві правової державності. Недавній досвід показує, що в тоталітарних державах регулярно видавалися правові акти, забезпечувалася їхня тверда реалізація, але таке правове регулювання було антиподам правової держави.

Отже, зважаючи на молодий вік Української держави та відсутність досвіду державотворення, можна з упевненістю стверджувати, що закріплені в Конституції положення про те, що Україна є правовою державою, є суто декларативними. Нам потрібно докласти ще багато зусиль для того, щоб Україна вийшла на той рівень стандартів суспільного, правового та політичного життя, який дасть їй змогу почувати себе рівною серед інших правових держав. Наш народ з давніх давен славився тим, що ми всіма силами намагаємось досягти поставленої мети. Тому будемо вірити в поставлену перед нами мету розбудови правової держави, не сходити з обраного шляху.

Ю.Д. Мартиненко*

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Правова держава передбачає передусім розвиток її юридичної бази – законодавства. В останні роки в Україні прийнято чимало законів, які регулюють суспільні відносини в різних сферах життя. У прийнятій Конституції України критерієм закріплення основних прав і свобод громадян є міжнародні стандарти, загальновизнані принципи й норми міжнародного права, зафіксовані, зокрема, в Статуті ООН, Загальній декларації прав людини, Пакті про громадянські та політичні права, Паризькій хартії для нової Європи.

Розвиток конституційних положень щодо прав людини і громадянина здійснюється в законах України, зокрема, про власність, підприємництво, свободу совісті та релігійних організацій, про статус суддів, прокуратуру, адвокатуру та інших.

Верховенство закону, зміцнення його авторитету досягається шляхом поліпшення якості законів, удосконалення законодавчого процесу.

Крім прав і свобод людини, в законах повинні бути визначені також права нації, національностей, народу. Прикладом виконання цієї вимоги можна назвати Закон України "Про національні меншини в Україні", який прийнято з метою гарантування національним меншинам права на вільний розвиток.

Також на законодавчому рівні знайшов своє відображення загальнодозвільний принцип. У чинних законах значно розширено сфери діяльності громадянина, межі його свободи. Наприклад, закон передбачає право власника вчиняти щодо свого майна будь-які дії, що не суперечать закону, а підприємці мають право самостійно приймати рішення і здійснювати будь-яку діяльність, що не суперечить чинному законодавству.

У плані реалізації такої ознаки, як взаємовідповідальність особи та держави, слід зазначити, що раніше наголошувалося на відповідальності

---

* к.ю.н., старший викладач Київського національного університету внутрішніх справ

громадянина перед державою. Тепер ситуація змінилася. В Україні прийнято низку законів, згідно з якими держава несе відповідальність перед громадянином у разі порушення його прав. Наприклад, Закон "Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні" встановлює порядок видачі компенсацій незаконно репресованим, надання їм пільг.

Уже дещо зроблено в Україні і для підвищення політичної культури населення. Так, закони України публікуються в засобах масової інформації, проводиться трансляція пленарних засідань сесії Верховної Ради, систематично виходять в ефір теле- та радіопередачі, присвячені обговоренню політичних питань, збільшено набір студентів у юридичні вузи, на юридичні та політологічні факультети.

Побудова правової держави неможлива і без чіткого розмежування повноважень між різними гілками державної влади. В Україні законодавча влада належить парламенту – Верховній Раді України. Виконавчу здійснюють Президент, Кабінет Міністрів України, Рада міністрів Республіки Крим, органи державної виконавчої влади (центральні, місцеві та Республіки Крим), судову владу доручено здійснювати судовим органам – Конституційному Суду України, загальним, арбітражним судам. Верховна Рада приймає закони та здійснює контроль за їх виконанням; виконавчі органи займаються організацією проведення їх у життя; суди здійснюють правосуддя (шляхом вирішення кримінальних, цивільних, господарських та інших справ).

Важливим у плані побудови правової держави є також створення ефективного механізму охорони прав особи. На сьогодні в Україні діють Кримінально-процесуальний, Цивільний процесуальний та Арбітражний процесуальний кодекси, які передбачають процедуру звернення до суду за захистом порушених прав. Нові положення, які значно розширюють засоби захисту прав громадян, містять закони "Про адвокатуру", "Про нотаріат".

На підняття авторитету судових органів, забезпечення незалежності суддів і підпорядкування їх тільки закону спрямований Закон України "Про статус суддів", який визначає порядок обирання суддів, процедуру здійснення правосуддя тощо. Високими є вимоги щодо осіб, які обираються на посаду судді.

На сьогодні значно розширено коло питань, з яких можна звернутися до суду. Доступність суду для кожного громадянина – це своєрідний показник того, як близько суспільство підійшло до правової держави.

Правова держава може функціонувати лише в режимі законності, тобто такого стану відповідності суспільних відносин Конституції та іншим законам держави, який утворюється в результаті виконання законів усіма суб'єктами права (учасниками суспільного життя). Забезпечити відповідність законів та інших нормативних актів Конституції України покликаний Конституційний Суд України. Вищий нагляд за додержанням і правильним застосуванням законів Президентом України, Кабінетом Міністрів України, міністерствами та іншими центральними та місцевими органами виконавчої влади, органами самоврядування, політичними партіями, громадськими організаціями, посадовими особами та громадянами здійснюється органами прокуратури.

Аналіз ознак правової держави та напрямів її формування засвідчує, що, хоч у чинній Конституції Україна проголошена правовою державою, насправді

це положення на практиці виконується не на належному рівні. Тому, незважаючи на певні здобутки в справі побудови правової держави, нам необхідно зробити ще досить багато для вирішення цієї проблеми.

М.П. Недюха*

ПРАВОВА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ: НОВІТНІ ВИМІРИ

Концептуально державну правову політику України можна розглядати як засіб легітимізації внутрішньої та зовнішньої політики, особливу форму досягнення органами влади офіційно проголошених політичних цілей. Не підлягає сумніву, що така політика має ґрунтуватися на положеннях і нормах Конституції України, а також загальнонаціональних принципах міжнародного права. Основою її формування та реалізації є низка принципів як відправних положень правової дії.

Основними суб'єктами правової політики є Верховна Рада, Президент та Кабінет Міністрів України, які уповноважені визначати правові методи формування, реалізації та забезпечення основних напрямків суспільного розвитку, а також розв'язувати соціально-економічні та суспільно-політичні проблеми в загальнонаціональному вимірі. Діяльність названих суб'єктів державної правової політики за своїм змістом та суттю покликана відображати очікування громадянського суспільства, його настрої та сподівання, тобто активно реагувати на потреби останнього, його виклики.

Ядром формування державної правової політики є, безперечно, Верховна Рада України як єдиний законодавчий орган держави.

Залежно від спрямованості діяльності органів державної влади можна виокремити три напрями державної правової політики, а саме: 1) правотворчість; 2) реалізація вимог чинного законодавства та 3) формування правової культури та правосвідомості громадян [1].

До головних засобів реалізації державної правової політики належать методи переконання (раціональності, обґрунтованості та доцільності здійснюваного правового регулювання суспільних відносин і процесів) та примусу (легітимний, соціально виправданий, диференційований), які здійснюються в різних формах, проявах і можливих поєднаннях.

Принагідно варто зазначити, що неупорядкованість парламентської партійно-фракційної діяльності має своїм наслідком ту обставину, що Верховна Рада України часто не виконує покладені на неї функції. У зв'язку з недосконалістю чинного в Україні механізму організації законодавчого процесу та відсутністю державної стратегії законотворчості досить часто парламент, зосереджуючись на вирішенні поточних проблем, втрачає перспективу, неадекватно реагуючи на виклики сьогодення.

Як наслідок, державна правова політика формується стихійно, в ряді випадків ініціатива переходить до виконавчої влади, яка дозволяє собі у разі "політичної доцільності" ігнорувати право, а заради торжества "неписаного права" - виходити за межі, визначені конституційним законодавством.

---

* д.філос.н., професор, завідувач сектору методології Інституту законодавства Верховної Ради України

До числа основних завдань правової політики України можна віднести вдосконалення її політичної системи, налагодження плідного співробітництва й утвердження легітимної основи діяльності різних гілок державної влади, подолання недовіри до неї з боку суспільства, правове забезпечення організації боротьби з організованою злочинністю та корупцією, організація захисту прав та основних свобод людини й громадянина, розробка довгострокової стратегії законотворчості, вдосконалення правового регулювання суспільних відносин, виховання законслухняної особистості, подолання правового нігілізму тощо.

Зокрема, правова політика у сфері прав і основних свобод людини і громадянина має бути спрямована на вдосконалення механізмів захисту названих прав і свобод. У цьому зв'язку актуалізуються питання приведення законодавства України у відповідність з універсальними та європейськими стандартами в галузі прав людини і громадянина; реформування адміністративного та адміністративно-процесуального законодавства; визнання в установленому порядку юрисдикції міжнародних органів захисту прав людини; спрямування діяльності прокуратури на захист прав і основних свобод людини та громадянина; конкретизація змісту і меж здійснення конституційного права громадян на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації; приведення законодавства про соціальний захист населення у відповідність до вимог Конституції України та положень міжнародно-правових актів у цій сфері; підвищення рівня правової культури і правової свідомості громадян, формування поваги до права, прав і свобод людини, правового закону.

Серед важливих завдань правової політики у сфері правотворчості є приведення законодавства України у відповідність з європейськими стандартами, законодавством ЄС. На сьогодні такі пріоритети визначаються соціально орієнтованими сферами та напрямками діяльності, від міри зближення яких залежить зміцнення економічних зв'язків України та держав-членів ЄС. До таких сфер можна віднести: підприємницьку діяльність; захист конкуренції; банкрутство; захист прав інтелектуальної власності; митне регулювання; транспорт і зв'язок; стандарти і сертифікація; енергетика; державна закупівля; фінансові послуги; податкова політика; захист навколишнього природного середовища; зайнятість та охорона праці; боротьба з "відмиванням" грошей, здобутих злочинним шляхом тощо.

Потребують вдосконалення чинні механізми реалізації державної правової політики, що пов'язано насамперед з необхідністю підвищення ефективності діяльності державних органів з питань нагляду за виконанням законів та інших нормативно-правових актів. До пріоритетів формування державної правової політики слід віднести проведення політичної, адміністративної, судової та регіональної реформ.

Складовою судово-правової реформи є формування правової бази, яка визначає судоустрій, організацію та діяльність відповідних органів, реформування судочинства в напрямі посилення гарантій прав особи і громадянина.

Окремим питанням судово-правової реформи, яке потребує свого вирішення, є запровадження спеціалізованих (адміністративного, трудового та соціального) судів. Започаткування спеціалізованих судів сприятиме реалізації в

повному обсязі конституційного права людини на судовий захист, зробить діяльність суду більш ефективною і оперативною, а головне - доступною для громадян.

Одним із пріоритетів правової політики України є проведення адміністративної реформи, підвищення ефективності функціонування системи державного управління.

Нагальною потребою на шляху розбудови держави європейського зразка є формування та реалізація ефективної регіональної політики. У процесі її формування слід виходити з необхідності створення дієвої системи влади та управління на місцях, можливостей самоорганізації територіальних громад [2, 7-11], фінансово-економічного та нормативно-правового забезпечення названої системи на основі оптимального поєднання загальнодержавних, регіональних і місцевих інтересів.

Метою проведення регіональної реформи є забезпечення регіонального самоврядування та децентралізації влади. Проте межі й зміст цієї децентралізації повинні бути такими, щоб не порушувати унітарний державний устрій України. З правової точки зору регіональна реформа полягає у створенні механізму взаємодії між собою територіальних громад, їх представницьких органів з місцевими державними адміністраціями і центральними органами виконавчої влади. Логічною передумовою регіональної реформи повинна стати регіональна політика, яка розглядається як сукупність заходів, спрямованих на усунення відмінностей в економічній дієздатності та життєвому рівні територіально відокремлених частин країни. Відповідно, регіональна політика має передбачати розв'язання цілої низки складних проблем як на загальнодержавному, так і регіональному рівнях.

1. Законотворча діяльність: Словник термінів і понять / За ред. акад. В.М. Литвина. – К.: Парламентське вид-во, 2004. – 344 с.

2. Недюха М.П., Михайлич О.В. Соціальна самоорганізація як засіб розвитку місцевого самоврядування в Україні // Віче. - 2007. - № 14.

В.Л. Скрипник*

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ В УКРАЇНІ

Кінцевим результатом будь-якого судового процесу є не лише проголошення судового рішення, а і його виконання. Аналіз сучасного стану виконавчого провадження свідчить, що значна кількість судових рішень не виконується роками. Законодавство наділяє боржника такими правами, які дозволяють йому роками не виконувати рішення суду та уникати відповідальності.

Так, боржник у виконавчому провадженні має право: самостійно брати участь у провадженні та реалізовувати права і обов'язки; знайомитися з матеріалами, робити виписки і копії; подавати додаткові матеріали; заявляти клопотання і заперечувати проти них; брати участь у провадженні виконавчих

---

* здобувач Київського національного університету внутрішніх справ України, начальник Автозаводського відділу державної виконавчої служби Кременчуцького міського управління юстиції Полтавської області

дій; давати пояснення; заявляти відводи, оскаржувати дії державного виконавця; укласти мирову угоду; оспорювати належність майна і його оцінку; заперечувати проти розрахунку державного виконавця тощо.

Під зловживанням правом традиційно розуміють вид правової поведінки, який полягає у використанні особами своїх прав у недозволені способи, що суперечать призначенню права, внаслідок чого завдаються збитки іншим особам. Закон передбачає відповідальність боржника за несумлінну поведінку та за ухилення від виконання вимог державного виконавця. Проте існують типові способи протидії виконанню судового рішення, яке починається із відкриття виконавчого провадження. Так, постанова про відкриття виконавчого провадження, яка винесена не з дотриманням вимог Закону України «Про виконавче провадження» або Інструкції про проведення виконавчих дій, є першою підставою для затримки виконання. Вона може бути оскаржена сторонами до керівника відповідного органу виконавчої служби або до суду. Звичайно, боржник оскаржує постанову спочатку до керівника органу, а вже потім – до суду. Щоб виграти час та «звільнитися» від наявних активів, разом зі скаргю подається заява про її забезпечення, де забезпечувальним заходом має бути зупинення дії постанови державного виконавця. Підстави оскарження неважливі - оскільки навіть якщо у задоволенні скарги буде відмовлено, боржник виграє необхідний для себе час.

Стосовно звернення стягнення на різні види майна боржника, то, як свідчить практика, випадків вилучення грошових коштів у готівці з каси юридичної особи майже не відбувається. Боржнику, як правило, заздалегідь стає відомо про можливе вилучення коштів у зв'язку із відкриттям провадження, і він звільняє касу від готівки. Якщо боржник не повідомляв податкові органи про відкриття рахунків, кошти на них стають недосяжними для державного виконавця, Проблематичним є і накладення арешту на кореспондентський рахунок. Це зумовлено тим, що на ньому знаходяться кошти інших клієнтів банку. На здійснення державним виконавцем примусового списання банки йдуть неохоче, захищаючи інтереси своїх клієнтів.

Звернення стягнення на інше майно боржника відбувається за відсутності достатніх грошових коштів. Порівняно простим для стягнення і подальшої реалізації є автотранспортні засоби, що належать боржнику. Направлення постанови державного виконавця про арешт майна боржника до органів реєстрації транспортних засобів імовірно унеможливить подальше відчуження боржником такого виду активів. Складнішими є арешт і реалізація належної боржнику нерухомості. Реєстрація прав власності на нерухоме майно здійснюється бюро технічної інвентаризації. Окремо існує всеукраїнський Реєстр заборон відчуження нерухомого майна, в якому здійснюється реєстрація арештів, накладених державним виконавцем. Проте навіть за умови внесення державним виконавцем відомостей про арешт нерухомості до Реєстру заборон відчуження арештоване майно інколи відчужують та реєструють на нового власника в БТІ. Після такої реєстрації звернути стягнення на нерухомість, стає, як правило, неможливим.

При зверненні стягнення на акції, що належать боржникові, відомості про арешт такого виду активів вносяться до Державного реєстру обтяжень рухомого

майна, а здійснення реєстрації прав власності на цінні папери покладено на реєстраторів. Для запобігання відчуженню їх з-під арешту достатнім буде направити реєстратору постанову про арешт майна боржника та заборону його відчуження. Оскільки діяльність професійного учасника ринку цінних паперів підлягає ліцензуванню, реєстратор навряд чи ризикне ліцензією задля реєстрації права власності на цінні папери, які перебувають під арештом, що можна потенційно оспорити.

Норми чинного законодавства не зобов'язують боржника подавати всі відомості про його активи, доходи та господарські операції, оскільки ст. 11-1 Закону передбачає лише надання ним «достовірних відомостей про доходи та майно». Механізму перевірки повноти наданих боржником відомостей законодавство не встановлює, а за невиконання вимог державного виконавця і за неподання відомостей про доходи та майно або подання неправдивих відомостей передбачений штраф до тридцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Зрозуміло, що при значних стягненнях боржник обере саме сплату штраф. Отже, боржник має легальні можливості для ухилення від виконання рішення суду.

Для унеможливлення уникнення боржником виконання рішення суду вважаємо доцільним внести такі зміни до Закону України «Про виконавче провадження»: 1) скасувати інститут добровільного виконання рішення суду у виконавчому провадженні; 2) посилити судовий контроль за виконанням судових рішень шляхом віднесення розгляду скарг боржників на рішення, дії (бездіяльність) державних виконавців до виключної компетенції суду; 3) зобов'язати боржника надавати державному виконавцю відомості про майновий стан; 4) забезпечити безперешкодний доступ державних виконавців до майна боржників під час здійснення виконавчого провадження; 5) посилити кримінальну відповідальність боржника за ухилення від виконання рішення суду.

Неухильне дотримання норм закону, недопустимість зловживання правом – це основні засади, на яких повинна будуватися правова держава.

Ю.В. Нікітін*

РОЛЬ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У ЗАПОБІГАННІ ЗЛОЧИННОСТІ В СИСТЕМІ ВНУТРІШНЬОЇ БЕЗПЕКИ СУСПІЛЬСТВА

Сучасний період розвитку української державності характеризується сплеском злочинності, яка спричинена наслідками економіко-політичної кризи, різкою соціальною поляризацією суспільства, правовим нігілізмом населення, втратою соціально-правового контролю над злочинністю. Подолання цих негативних явищ і запобігання злочинності в системі внутрішньої безпеки суспільства без участі громадських організацій практично неможливі.

Недержавна система запобігання злочинності і забезпечення внутрішньої безпеки є невід'ємною складовою цілісної системи безпеки та забезпечення

---

* к.ю.н., доцент, декан юридичного факультету Національної академії управління

життєво важливих інтересів людини, суспільства, держави. Ключовою компонентою діяльності таких формувань є політологічна істина, яка полягає в тому, що громадянське суспільство неідентичне державі, і держава, у своїй основі, слугує для захисту громадянського суспільства. Суспільство само формує та утримує державні структури і тому має право контролювати та впливати на діяльність держави завдяки ціннісним орієнтаціям та прийняттю законів. Основна константа полягає в тому, що створення недержавної системи безпеки пов'язано з проблемою взаємовідносин державної влади і суспільства, спробою урівноважити їхню взаємодію, що і сприятиме взаємоузгодженій діяльності із запобігання злочинності.

На сьогодні недержавними суб'єктами, що сприяють запобіганню злочинності в системі забезпечення внутрішньої безпеки є: органи місцевого самоврядування; громадські об'єднання (адвокати); недержавні охоронні структури та детективні агентства; громадяни.

Аналіз чинного законодавства, зокрема Конституції України (ст. 144), Законів України "Про місцеве самоврядування в Україні" (1997 р.) [1], "Про Автономну Республіку Крим" (1995 р.) [2] дозволяє стверджувати, що органи місцевого самоврядування в межах повноважень, визначених законом, можуть приймати рішення, які є обов'язковими до виконання на відповідній території. Обласні ради, згідно із державними програмами протидії злочинності приймають свої рішення, затверджуючи їх на сесії. Це означає, що органам місцевого самоврядування притаманні риси (ознаки), які зближують їх з органами виконавчої влади, з якими вони повсякчас взаємодіють під час вирішення питань безпеки та запобігання злочинності.

Поряд з цим у державі на сьогодні зареєстровано більше 3000 різноманітних громадських об'єднань, які беруть участь у прийнятті рішень органів державної влади та органів місцевого самоврядування; проводять збори, мітинги, демонстрації і пікетування; пред'являють та захищають свої права та права своїх членів в органах державної влади, органах місцевого самоврядування; вносять пропозиції з покращення роботи органів державної влади; сприяють на добровільній основі запобіганню злочинності тощо.

Одним із таких об'єднань є адвокатура, яка, відповідно до своїх завдань, сприяє охороні прав і законних інтересів фізичних і юридичних осіб, об'єктивному і справедливому відправленню правосуддя, утвердженню законності.

Наступним суб'єктом є охоронні структури (служби безпеки), які створюються на об'єктах господарювання. Метою їхньої діяльності є: охорона працівників підприємства; запобігання злочинності на підприємстві для забезпечення привабливості підприємства в Україні і вкладання іноземних інвестицій; зменшення матеріальних витрат і збереження часу підприємця на захист власного бізнесу від протиправних посягань при високому професійному рівні виконання заходів безпеки.

Як свідчить наше дослідження, служби безпеки прагнуть побудувати нову архітектуру відносин у системі "державні органи влади – підприємці", яка на загальнодержавному рівні недержавної системи безпеки підприємництва стане важливою складовою запобігання злочинності.

З огляду на розвиток у державі системи недержавних охоронних служб, детективних агентств, служб безпеки виникла нагальна потреба у прийнятті законів, що сприятимуть регламентації сфери недержавної системи безпеки, зокрема таких: "Про основи недержавної системи безпеки", "Про охоронну діяльність", "Про детективну діяльність", "Про зброю", "Про службу безпеки суб'єктів господарювання та інших юридичних осіб" [3].

Таким чином, недержавна система запобігання злочинності передбачає діяльність недержавних суб'єктів, які діють у різних сферах життєдіяльності людини, суспільства, держави. Основою такої діяльності є різноманітні організаційні-правові форми спілок, союзів, фондів, асоціацій, акціонерних товариств тощо.

1. Про місцеве самоврядування в Україні. Закон України від 21 травня 1997 р., № 280/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 24. – Ст. 170.
2. Про Автономну Республіку Крим. Закон України від 17 березня 1995 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 11. – Ст. 69.
3. Дічек О.І., Нікітін Ю.В. Рейдерство в Україні: правові ознаки і шляхи запобігання / О.І. Дічек, Ю.В. Нікітін // Юридична Україна. - 2008. - № 51(65). - С. 97-101.

А.І. Оверченко*

ПРАВОСВІДОМІСТЬ ГРОМАДЯН ЯК ФУНДАМЕНТАЛЬНА УМОВА СТАНОВЛЕННЯ І РОВИТКУ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ

Правова держава – це держава, в якій юридичними засобами реально забезпечено максимальне здійснення, охорону і захист основних прав людини. Саме така держава є одним із найвизначніших загальнолюдських політико-юридичних ідеалів.

Окремі положення концепції правової держави висвітлювалися ще в працях таких видатних мислителів як, Платон, Арістотель, Т. Гоббс, Дж. Локк, Ж. Ж. Руссо, Ш.-Л. Монтеск'є та інші. Ідеї правової держави знайшли широке відображення і в російсько-українській політико-правовій думці, зокрема в працях Д.І. Писарева, А.І. Герцена, Н.Г. Чернишевського, А.І. Радіщева, П.І. Пестеля, І.М. Муравйова, Б.О. Кістяківського, М.І. Палієнка, Н.М. Коркунова, С.А. Котляревського, П.І. Новгородцева, С.А. Муромцева, В.М. Гессена, Г.Ф. Шершеневича, Б.Н. Чичеріна, Н.А. Бердяєва та багатьох інших.

В останні роки в руслі реформаторських процесів, що проходять у країні, відбулися серйозні зміни в наукових поглядах на державу і право, чітко позначилися нові підходи до оцінки їхньої ролі в політичній системі суспільства. Концептуальні положення і шляхи формування правової держави з урахуванням конкретних умов розвитку країни викладаються в працях В.В. Копейчикова, В.Ф. Погорілка, С.С. Алексєєва, А.В. Венгерова, В.Е. Гулієва, Н.Н. Дєєва, В.Д. Зорькіна, В.Н. Кудрявцева, Б.Л. Лазарева, Р.З. Лівшиця, В.С. Нерсєсянца, М.І. Пискотіна, Ю.А. Тихомирова, Б.І. Топорніна, Р.А. Халфіної, З.М. Черниловського, В.А. Четверніна й інших. Важливою думкою цих праць є те, що в побудові правової держави повинен брати участь кожен громадянин

---

* здобувач кафедри психологічних дисциплін Київського національного університету внутрішніх справ

країни, він же несе відповідальність за її функціонування і розвиток. На думку деяких дослідників, важливою умовою цього є високий рівень розвитку правової свідомості особистості [1-6].

Теоретичний аналіз літератури показав, що правосвідомість – це цілеспрямоване відображення правової дійсності, засноване на морально-етичних поглядах, виражене в сукупності *знань* про правову дійсність, *ставленні* до неї, результатом якого є *регуляція* поведінки людини в юридично значимих ситуаціях.

Виходячи з визначення суті правосвідомості, виділяються такі її структурні компоненти: когнітивний, оціночний і регулятивний. Когнітивний компонент містить у собі знання (поняття й уявлення) про правову дійсність. Оціночний компонент являє собою систему ставлень до неї, а саме: ставлення особистості до: права і законодавства (його принципів, норм, інститутів); правоохоронних органів (прокуратури, адвокатури, суду, юстиції, органів внутрішніх справ, їхньої діяльності); правової поведінки людей; власної правової поведінки. Регулятивний компонент являє собою готовність людини діяти згідно з правовими нормами і проявляється у соціально-правових установках, ціннісних орієнтаціях і мотивах поведінки в правовій сфері [3; 6].

Для розвитку високого рівня правової свідомості людина повинна бути забезпечена правовими знаннями (знання про право та закон, їх роль і призначення в життєдіяльності суспільства, основи адміністративного, кримінального, трудового, цивільного права, сутність і зміст юридичної відповідальності, права, свободи та законні інтереси людини тощо) [5, с. 100]. При цьому знання повинні характеризуватися повнотою (вичерпна достатність відтворення обсягу інформації щодо правового явища), адекватністю (відповідність індивідуальних знань людини про явища правової дійсності відповідно до загальноприйнятого еталону), усвідомленістю (розуміння суті явища та здатність її вербалізувати). В особистості повинно скластися певне ставлення до всіх складових правової дійсності, що виражається у межах векторів «добре – погано», «правильно – неправильно», «прийнятно – неприйнятно», «добре – шкідливо» (тобто характери ставлення), воно має бути стійким (прийняття правових норм і необхідності їх виконання, що виявляється епізодично чи постійно) та дієвим (позитивні реакції особистості на правові приписи та необхідність їх виконання від споглядального характеру до дієвого) [1-3]. В результаті сформованості двох компонентів правосвідомості (знання про правову дійсність і ставлення до неї) формується третій – регулятивний, що проявляється через правові установки, соціально-правові цінності (справедливість, свобода, порядок, гармонія, солідарність, лояльність, честь, гідність, приватна власність, влада, відповідальність, милосердя, обов'язок, довіра, людське життя і здоров'я, толерантність, рівноправність) [2; 4; 5] та мотиви правомірної поведінки (насамперед соціально-активний мотив) [3].

Від сформованості цих компонентів залежить рівень розвитку правосвідомості особистості як освіченого, свідомого, активного, адекватного, законслухняного, відповідального, справедливого громадянина, що готовий брати участь у розбудові Української правової держави, відстоювати свої права

та права інших людей, виконувати свої обов'язки та будувати власне життя, керуючись законом.

1. Горбенко С.Л. Психологічні особливості поведінки розумово відсталих підлітків у малій групі: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.08 / Інститут спеціальної педагогіки АПН України. – К., 2007. – 188 арк.
2. Нікітяєва В.В. Правопорядок и правосознание как элементы эффективного правового регулирования // Вестник ВИ МВД России. - 2007. - № 2. - 11 с.
3. Прикладная юридическая психология / Под ред. А.М. Столяренко. – М.: Юнити-Дана, 2000. – С. 325-328.
4. Хаконова І.Б. Роль правосознания в правовой жизни общества // Вестник Адыгейского государственного университета. - 2007. - № 1. - С. 338-341.
5. Схопчик О.Є. Формы воспитательно-профилактической работы по формированию правосознания несовершеннолетних // Прикладная юридическая психология. - 2009. - № 2. - С. 97-103.
6. Юридична психологія: [Підруч. для студентів, слухачів та курсантів юрид. виш. навч. закладів і фак.] / [Андросюк В.Г., Казміренко Л.І., Кондратьєв Я.Ю. та ін.]; За заг. ред. Я.Ю. Кондратьєва; Нац. акад. внутр. справ України. — К.: Ін Юре, 2000. — С. 48-50.

Д. Чуприк*

ПРАВА ЛЮДИНИ – НАВ'ЯЗАНА СВІТУ ЛІБЕРАЛЬНА КОНЦЕПЦІЯ ЧИ ПРИРОДНА НЕОБХІДНІСТЬ

Визнання гідності, яка властива всім членам людської сім'ї, і рівних та невід'ємних їх прав є основою свободи, справедливості та загального миру. Цим визначенням розпочинається один із найважливіших міжнародних документів – Загальна декларація прав людини.

Прийнято вважати, що ідея прав природних і невідчужуваних прав людини сягає своїми витокami ще часів античності. Водночас уже в давнину заява особи «Civis Romanus sum» («Я – громадянин Риму»), захищала таку особу від свавілля з боку влади.

Проблема прав людини в період античності розкривалась у релігійно-етичному контексті через такі категорії етики, як справедливість, моральна доброчесність, міра вчинків тощо. До осмислення моральних проблем спонукав стиль життя давніх греків. Переваги ідеї агону (загальності) на усіх рівнях життя ставила особу перед необхідністю вибирати вчинки та нести відповідальність за їх наслідки. В цей період виділяють такі основні етичні проблеми:

а) питання сутності етичних понять «добро», «справедливість», «чесність», «правдивість» тощо;

б) чи моральні закони мають загальнообов'язковий характер, чи вони відносні, чи дані вони від природи, чи створені людьми;

в) чи мають моральні вимоги ціннісний зміст (Платон, Аристотель та ін.).

Ідея прав людини почала набувати свого звичного для сьогодення значення лише через призму реалізації ідеалів класичного європейського конституціоналізму під час буржуазно-демократичних революцій у Європі та війни за незалежність у США наприкінці XVIII – початку XIX ст.

Справедливість – поняття моральної свідомості, яке характеризує співвідношення кількох явищ з точки зору розподілу блага і зла для людини. У

---

* студентка Таращанського агротехнічного коледжу імені Героя Радянського Союзу О.О. Шевченка

розвитку правових основ справедливості моральні цінності відіграють роль кінцевих орієнтирів, що мають забезпечити послідовність і гуманістичну спрямованість цього розвитку. Розуміння справедливості має конкретно – історичний характер і залежить від усіх факторів життя. Справедливість греків і римлян вважала справедливим рабство; справедливість буржуа вимагала знищення феодалізму, оголошеного несправедливим. Справедливо побудувати суспільство, в якому будуть створені такі умови, за яких кожна людина зможе реалізувати свої права.

Права людини стали ідеологічним стрижнем Конституції Пилипа Орлика (1710 р.). Права людини стали основним гаслом і найбільшим здобутком тогочасних буржуазних революцій і воєн за незалежність.

У XIX-XXI ст. розвиток конституціоналізму супроводжувався розширенням номенклатури унормованих прав людини й удосконаленням юридичних механізмів їх гарантування.

Перша і Друга світові війни продемонстрували вразливість гуманних ідеалів людства та прав і свобод людини за відсутності їх міжнародних гарантій.

З огляду на це засновники ООН, приймаючи Статут цієї поважної міжнародної організації на конференції в Сан-Франциско в 1945 р., визначили принцип поваги до прав людини основною метою та завданням діяльності ООН. На виконання своїх статутних завдань уже в 1946 р. ООН заснувала Комісію з прав людини – основний орган у рамках системи ООН, що визначає політику цієї організації в сфері прав людини. Втім повоєнний світ очікував не лише на поновлення ідеалів гуманізму та людяності, втілених у правах людини, а й на їх визначення та гарантування на міжнародному рівні.

10 грудня 1948 р. в Парижі Генеральна Асамблея ООН урочисто прийняла Загальну декларацію прав людини. І нині, не маючи юридичної сили міжнародного договору, Декларація залишається пріоритетним джерелом правозахисної діяльності і визначальним актом у сфері загального руху на захист прав людини.

17 липня 1997 р. Україна ратифікувала Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод, яка, відповідно до ч. 1 ст. 9 Конституції України, стала частиною національного законодавства України. Відповідно до ст. 19 Конвенції, для забезпечення дотримання державами-учасницями Конвенції взятих на себе зобов'язань за Конвенцією та протоколами до неї створюється Європейський суд з прав людини.

Аналіз майже 25 тис. справ, які поступили до Європейського суду з прав людини, показує, що основний камінь спотикання для українських правозастосовних органів є невміння змоделювати оптимальну ситуацію з усіма її нерозривними позитивними і негативними чинниками.

Наприклад, ст. 28 Конституції України проголошує: «Кожен має право на повагу до його гідності».

Гідність належить до сутнісних характеристик людини і об'єктивується, по-перше, діяльністю особистості, що утверджує чесноти людства, по-друге, на підставі першого, гідність має бути принципом ставлення суспільства до особи на основі визнання цінності кожної людської особистості. По-третє, гідність є виявом самосвідомості особи в атмосфері взаємоповаги.

Варто провести кілька логічних операцій, щоб розуміння «гідності» вийшло з точністю до навпаки. В. Буткевич у статті «Фактори негативного впливу...» наводить приклад такої моделі:

1) гідність = гордість; 2) гордість = гординя; 3) гординя = погорда; 4) пиha = зарозумілість; 5) зарозумілість = презирство; 6) погорда = зневага; 7) зневага = презирство. Будь – який тлумачний словник підтвердить, що кожна ланка тлумачень є правильною. Це не лише теорія. Аналіз тисяч судових рішень показує, що досить часто українські судді в такий спосіб розкривають сутність права на повагу до гідності людини.

Можна без сумніву стверджувати, що нині кількість факторів негативного впливу на стан реалізації прав людини на порядки перевищує фактори позитивного впливу хоча б тому, що останні здебільшого перераховані в законодавстві (а отже, об'єктивно обмежені), а перші мають фактично невичерпні джерела виникнення.

Частково негативні фактори можна об'єднати за критеріями: 1) якість правового акта, що формулює право людини; 2) рівень правової культури учасників правотворчих і правозастосовчих процесів; 3) правова культура і правове виховання носіїв прав людини і захисників цих прав; 4) ефективність механізмів контролю, реалізації, охорони і захисту прав людини; 5) позаправові детермінанти ефективності реалізації прав людини (рівень розвитку громадянського суспільства і демократії, стан економіки, політичної злагоди в суспільстві).

Якість правового акта, що формулює права людини – ахіллесова п'ята українського законодавства. Із найбільш принципових його недоліків можна вказати на:

1) досить часто ігнорування закономірності, що лише окремі відносини у сфері прав людини мають регулюватись нормами – заборонами (не більше 5-7%), трохи більше нормами – зобов'язаннями (до 15 – 20%), а решта мають бути норми – дозволи. В Україні все чиниться навпаки. Негнучка правова конструкція замість заохочення розвитку бажаних відносин гальмує їх утвердження завдяки тим же зобов'язанням і заборонам;

2) в Україні правотворці виходять із загальної конституційної формули «закон та інші нормативно-правові акти, що визначають права і обов'язки громадян» (ст. 57), а тому приймаються правові акти, незважаючи на те, чи може він регулювати відповідні відносини, чи ні (указ замість закону, постанова замість указу та ін.). Як результат, інструкція може не лише доповнити, а й замінити закон. Особливо це характерно для митних, податкових, пенсійних та інших відносин.

Серед інших факторів негативного впливу можна назвати: нечіткість викладу тексту, зловживання законом як на правотворчій, так і на правозастосовній стадіях, непродумане фінансове забезпечення, низька наукова обґрунтованість, функціонування явно застарілих і невідмінених правових актів.

Про рівень правової культури учасників правотворчих і правозастосовних процесів можна сказати, що він далекий від оптимального. Тут і нехтування законом, і зловживання ним.

Досить низька ефективність в Україні механізмів контролю, реалізації, охорони і захисту прав людини. Навіть на судовому рівні він вкрай низький. Україна фактично вийшла на перше місце в Європейському суді з прав людини (випередивши навіть Російську Федерацію) за кількістю справ з тривалості розслідування, судового розгляду і невиконання судових рішень у державі (справи-клони).

Крім того, що сама Конституція України не містить механізму забезпечення реалізації конституційних прав громадян, держава Україна також не має можливості допомогти громадянам у реалізації їхніх конституційних прав.

Серед найважливіших проблем для України, на думку Н. Карпачової, уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, залишається забезпечення права громадян на справедливий суд і виконання судових рішень. Важливою є безоплатна правова допомога соціально незахищеним громадянам, причому не лише у кримінальних, а й у цивільних та адміністративних справах. Адаже це доступ до правосуддя абсолютної більшості громадян України. Через відсутність такої допомоги найбільш вразливі прошарки населення не можуть сьогодні захистити свої права – щороку позивачам у зв'язку з неусуненням процедурних недоліків повертається близько 10 тис. адміністративних і 70 тис. цивільних позовів.

Загальна атмосфера суспільного життя великою мірою залежить від справедливості законів та їх дієвості. Довіра до держави, надія на неї як на справедливого суддю в людських справах здатні утримувати людей від відчайдушних дій, самочинства, утвердження справедливості. Вони усувають відчуття безвиході та безпорадності перед життям. Справедливий суд не в змозі утримати злочинця від протиправних дій, але він може створити атмосферу нетерпимості до аморалізму та до неповаги прав людини. Справедливе законодавство, створюючи у громадян почуття захищеності, сприяє суспільній згоді та є важливим засобом запобігання правопорушень. Отже, права людини – це природна необхідність, але права людини – це історично мінлива категорія, яка еволюціонує разом із суспільством, державою і правом.

Сьогодення потребує не стільки визначення прав людини, скільки розроблення механізму їх впровадження, реалізації та контролю.

Я. П`ясецький*

СОЦІАЛЬНІ Й КУЛЬТУРНІ ПРАВА І СВОБОДИ ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА

Людина, її життя та здоров'я, права і свободи визнаються найвищими соціальними цінностями сучасного суспільства. Дотримання законності, прав і свобод громадянина у суспільно-політичному баченні пов'язується з принципами соціальної справедливості та гуманізму.

Самостійною групою конституційних прав і свобод людини й громадянина в системі прав і свобод, передбачених Конституцією України, є соціально-культурні права і свободи. У найбільш загальному розумінні ці права, за своєю

---

* студент Таращанського агротехнічного коледжу імені Героя Радянського Союзу О.О. Шевченка

суттю, є мірою духовності, яку гарантує особі держава з урахуванням умов життя й діяльності громадян, суспільства і держави.

Згідно з Конституцією України, основні соціальні права забезпечують певні можливості людини користуватися соціальними благами у сфері матеріального виробництва, трудової діяльності, освіти, здоров'я, відпочинку, які передбачені у відповідних статтях Основного Закону. Соціальні права і свободи є одним з найбільш численних видів прав, які проголошені й закріплені Конституцією. Цей вид прав був пріоритетним і в попередній Конституції України, але тепер ці права значно розширені й наповнені новим змістом.

Відповідно до чинної Конституції, систему соціальних прав складають:

- 1) право на відпочинок (ст. 45);
- 2) право на соціальний захист (ст. 46);
- 3) право на житло (ст. 47);
- 4) право на охорону здоров'я (ст. 49);
- 5) право на безпеку довкілля (соціально-екологічне право) (ст. 50).

Право на відпочинок (ст. 45) має кожен, хто працює. Це право забезпечується наданням днів щотижневого відпочинку, а також оплачуваної щорічної відпустки, встановленням скороченого робочого дня щодо окремих професій і виробництв, скороченої тривалості роботи у нічний час.

Право на соціальний захист (ст. 46). Конституція проголошує і закріплює це право громадян та визначає конкретні види соціального забезпечення. Зокрема, закріплюється право на забезпечення у старості чи у разі втрати годувальника, у разі повної або часткової втрати працездатності (перехід на інвалідність), при тимчасовій втраті працездатності, а також у випадку безробіття, що сталося з незалежних від громадянина причин.

Право на житло (ст. 47). За чинним Основним Законом кожен має право на житло. Можна побудувати будинок і допоміжні для цього будівлі, придбати їх у власність на основі цивільно-правових угод або взяти в оренду.

Право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування (ст. 49) має кожний мешканець України. В Конституції зазначено, що держава створює умови для ефективного і доступного для всіх громадян медичного обслуговування.

За своїм змістом культурні права і свободи — це суб'єктивні права людини в культурній (духовній, ідеологічній) сфері, це — певні можливості доступу до духовних здобутків свого народу і всього людства, їх засвоєння, використання й участі у подальшому їх розвитку. За чинною Конституцією України до культурних прав і свобод належать:

- 1) освіта (статті 43, 51, 53);
- 2) технічна, художня та наукова творчість (ст. 54);
- 3) право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності (ст. 54);
- 4) право на використання здобутків культури та мистецтва (статті 11, 54).

Право на освіту (ст. 53) громадян України є своєрідним ядром цієї групи прав. У сучасних умовах освіта є однією з найважливіших умов всебічного розвитку особи і передумовою здійснення багатьох конституційних прав.

Зміст права на освіту в найзагальнішому вигляді становить собою гарантовану можливість громадянинові одержати середню загальну, середню

професійну та вищу освіту в державних і комунальних навчальних закладах.

Так, право на освіту охоплює практично всі основні види освіти. Зокрема, в Конституції зазначається, що держава забезпечує доступність і безкоштовність дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої і післядипломної освіти різних форм навчання. Гарантіями права на освіту є обов'язковість загальної середньої освіти: надання державних стипендій та пільг учням і студентам; право громадян безкоштовно здобувати вищу освіту в державних і комунальних навчальних закладах на конкурсній основі.

Процеси глобалізації торкнулися українського суспільства. Так або інакше ці процеси впливають на розвиток і реструктуризацію одного з найважливіших соціальних інститутів суспільства – системи вищої освіти, роль і значення якої зростає в період входження суспільства у постіндустріальний етап свого розвитку. Навколо освіти, особливо вищої, групується багато ключових питань глобалізації: стратегія інтернаціоналізації; транснаціональна освіта; забезпечення міжнародної якості; підприємницькі підходи до функціонування освіти; регіональна і міжрегіональна співпраця; інформаційна і комунікаційна технології та віртуальні навчальні заклади; поява нових освітніх посередників – провайдерів освіти, проблеми рівноправності та доступності освіти.

Культурне, розвинене суспільство створить умови для реалізації всіх інших соціальних прав людини.

М.О. Момот*

ОСНОВНІ НАПРЯМКИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ СПРАВЕДЛИВОСТІ У ПРАВОТВОРЧОСТІ

Від рівня ефективності правотворчості, в якій реалізується діяльність державної влади, посадових осіб безпосередньо залежить додержання і захист прав людини. Правотворчість забезпечує необхідні підстави для утримання і обмеження влади шляхом закріплення юридичних вимог її здійснення органами державної влади, посадовими й службовими особами. Таке розуміння правотворчості є важливою ланкою в концепції формування правової держави і громадянського суспільства.

Ознаками принципу справедливості як філософсько-правової категорії, а також критерію ефективності правотворчої діяльності слід вважати його регулятивність, всезагальність, внутрішню єдність, об'єктивну обумовленість, ідеологічність, матеріалізованість, історичність, самостійність і повноцінність.

Загальний аналіз взаємозв'язку між типом суспільства та правотворчістю дозволяє зробити висновок про те, що такий зв'язок насправді існує, що він об'єктивно виступає важливим предметом теоретико-правового аналізу. Враховуючи це, завдання правової науки полягає не тільки в дослідженні конкретних напрямів впливу суспільних відносин на правотворчий процес, а й у розробці загальної теоретичної моделі розвитку правотворчості в умовах перехідних суспільств. Окремі властивості перехідних суспільств, які

---

* здобувач кафедри філософії права та юридичної логіки Київського національного університету внутрішніх справ

відображаються в правотворчому процесі, пов'язані з такими їхніми характеристиками, як інституційна неусталеність, нестабільність суспільних зв'язків і низький рівень правової культури. Всі вони зумовлюють набуття процесом правотворчості ряду ознак, які визначають як змістовну, так і формальну сторону правотворчого процесу.

Правова культура включає в себе якісний стан правотворчості, а також правового життя суспільства, відображений у досягнутому рівні досконалості правових актів, правової і правозастосовчої діяльності, правосвідомості і правового розвитку особистості. Причому зазначена залежність має чітко виражений прямолінійний характер, оскільки підвищення рівня правової культури означає й підвищення якості правотворчої діяльності, розширення кола суб'єктів правотворчості, підвищення якості самих нормативно-правових актів тощо. Натомість низький рівень правової культури призводить до проблем не лише в підготовці та прийнятті нормативно-правових актів, а й до розповсюдження такого негативного і небезпечного для правової сфери явища, як «правова апатія».

Обґрунтована доцільність дотримання науково обґрунтованої системи принципів правотворчості і законотворчості, відповідно до яких в Україні має бути створена Концепція реформування правоутворення і правотворчості, яка надалі деталізуватиметься Концепцією реформування законодавства України, орієнтовною програмою розвитку законодавства України та Законами України «Про нормативно-правові акти в Україні» і «Про закони і законодавчу діяльність», що забезпечить системність і послідовність цього процесу.

Процес реалізації принципу справедливості в правотворчій діяльності є системним явищем, а тому має здійснюватися на підставі науково обґрунтованої теорії, тобто повноцінної Концепції реформування реалізації права в Україні. Її офіційним, більш конкретним вираженням мають стати Закони України «Про створення державного механізму реалізації нормативно-правових актів в Україні», «Про застосування нормативно-правових актів в Україні».

Під правотворчістю слід розуміти процес, пов'язаний зі створенням правових норм за ініціативою уповноважених на те державою органів та спеціальних суб'єктів в особі народу, які відповідно мають діяти лише в межах процедури, встановленої нормативно-правовими актами. Якщо виходити із цього поняття правотворчості, то можна зробити висновок, що це універсальне явище є притаманне для всіх держав. На сьогодні правотворчість безпосередньо пов'язана з типом держави, її формою, механізмом і функціями. Це і територія, і суверенітет, публічна влада тощо. Але будь-яка держава, яка виступає як самостійна категорія, характеризується певними особливостями, що залежить від багатьох чинників, які проявляються в різні типи держави, форм територіального устрою, механізми регулювання суспільних відносин. Кожна окремо взята держава має свої власні звичаї, традиції, культуру, особливості менталітету, які склалися історично. Всі ці особливості і визначають правотворчість кожної держави.

Оскільки метою правотворчості є створення норм права, які будуть регулювати відносини в різних сферах держави (економічній, науковій, культурній), а кожна держава має власні інтереси і потреби, то суспільні

відносини, які складаються в кожній державі, відрізняються. Правотворчість залежить від цих інтересів, розвивається і функціонує під їхнім впливом, тому і правотворчість кожної з держав буде наділятися певними ознаками, які притаманні тій державі, в якій вона буде здійснюватись.

Зважаючи на вищезазначене, можна виділити національну правотворчість як самостійну юридичну категорію, яка є одним із видів правотворчості. Однією з характерних особливостей національної правотворчості є те, що вона має державну приналежність до тієї чи іншої держави і відображає в створених нормах права власне ідеологію, менталітет, культуру, потреби, інтереси тієї держави, в якій здійснюється.

Національна правотворчість являє собою процес формування норм права (які відображають специфіку інтересів і потреб історично-конкретної держави) уповноваженими на те державою органами та іншими суб'єктами, що мають право вчиняти дії, які можуть здійснюватися в межах території держави та відповідно до процедури, встановленої нормативно-правовими актами тієї держави, де здійснюється процес правотворчості.

В.В. Радзієвська*

КОНСТИТУЦІЙНИЙ СУД УКРАЇНИ У МЕХАНІЗМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ

Конституція України від 28 червня 1996 р. визначила Україну як демократичну, соціальну, правову державу та закріпила, що людина, її життя та здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека є найвищою соціальною цінністю. Також у Конституції зазначено, що права і свободи людини та їх гарантії становлять зміст і спрямованість діяльності держави, а їх утвердження та забезпечення є її головним обов'язком. Можна стверджувати, що права і свободи гарантуються державою і не можуть бути скасовані, а при прийнятті нових законів або внесенні до них змін не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод.

Сьогодні міра забезпеченості та захисту прав і свобод є важливим показником досягнутого суспільством і державою рівня цивілізованості. В Україні на тлі глибоких соціально-економічних, політичних перетворень тощо створення належних умов для реального здійснення кожним своїх суб'єктивних прав є актуальною теоретичною і практичною проблемою. Основний Закон України створює широку юридичну основу для активізації діяльності щодо забезпечення правових гарантій прав людини та громадянина. Правові гарантії виступають специфічними засобами забезпечення, реалізації, охорони та захисту прав людини, що є основою правового механізму забезпечення прав людини. За допомогою правових механізмів створюються належні умови для повної та безперешкодної реалізації кожного своїх прав, свобод і законних інтересів. Отже, правовий механізм забезпечення прав і свобод відіграє важливу роль у сфері прав людини.

---

* старший консультант Інституту законодавства Верховної Ради України

Отже, механізм забезпечення прав і свобод - це налагоджена система правових інструментів і засобів, створених та закріплених державою для реального визначення та здійснення прав і свобод, регулювання процесів у сфері прав і свобод людини та громадянина через відповідні органи. Саме через систему даних органів, створених державою, а також інших інституцій відбувається забезпечення, охорона та захист прав і свобод від порушень, а також відновлення їх у разі, якщо порушення вже відбулося.

Конституційний Суд України є складовою правового механізму забезпечення та посідає особливе місце у системі судів України. Відповідно до статті 2 Закону України «Про Конституційний Суд України», Конституційний Суд є гарантом верховенства Конституції України як Основного Закону, а отже, і гарантом прав і свобод людини і громадянина. Юридична гарантія прав і свобод людини і громадянина, їх забезпечення Конституційним Судом України прямо не передбачена ні в Законі «Про Конституційний Суд», ні в Основному Законі держави. Але ми можемо говорити про дану функцію, що є провідною, виходячи з діяльності Конституційного Суду.

Судовий захист, що є складовим у механізмі забезпечення прав людини, передбачає насамперед принцип доступності судового захисту та юридичної допомоги. Зазначений принцип представляє собою забезпечення законом можливість без усіляких перешкод звернутися до суду за захистом своїх порушених прав чи свобод, оспорюваних законних інтересів, та отримати судовий захист. Складність механізму доступу до органів правосуддя за захистом порушених прав є суттєвою перешкодою у забезпеченні прав і свобод людини. Відповідно до Закону України «Про Конституційний Суд України», передбачено форми звернення до Суду – це конституційне подання та конституційне звернення. Законом також встановлено, що суб'єктами подання та звернення до Конституційного Суду можуть виступати Президент України, не менше сорока п'яти народних депутатів України, Верховний Суд України, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Верховної Ради АР Крим). Закон виключає можливість безпосереднього звернення людини, права і свободи якої були порушені, до Конституційного Суду. Таким чином, законодавством встановлена лише представницька (посередницька) форми звернення людини до Конституційного Суду щодо захисту її прав і свобод людини.

Декларативне закріплення основних прав і свобод є недостатнім, вони набувають реального характеру тільки тоді, коли державою створені належні умови (середовище) для їх забезпечення, реалізації, охорони та захисту, що є головними складовими механізму забезпечення прав людини, хоча і сам механізм потребує постійного удосконалення. Коли йдеться про конституційно-судовий захист прав людини, то людині має відводитися безпосередня роль у діяльності Конституційного Суду України. Людина має право на створення конституційної скарги як форми безпосереднього звернення пересічним громадянином за захистом своїх прав до органу конституційної юрисдикції. За допомогою саме зазначеної форми звернення людина не лише здійснює реалізацію свого права, а стає суб'єктом правотворення, вдосконалення законодавства, бере безпосередню участь у вирішенні справ держави і

суспільства. Саме це сприятиме втіленню в життя принципу верховенства Конституції та більшій захищеності прав і свобод людини. Такий механізм забезпечує існування й активізує певні демократичні інститути, які характерні для громадянського суспільства.

Отже, в умовах становлення правової держави та розбудови інститутів громадянського суспільства постає питання розширення активної участі у забезпеченні утвердження конституційного ладу, зокрема у формі самостійного звернення за захистом конституційних прав і свобод людини до органів конституційної юрисдикції.

Ю.М. Петренко*

СОЦІАЛЬНІ РЕФОРМИ ЯК МЕХАНІЗМ ПОМ`ЯКШЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ НЕРІВНОСТІ

Соціальною ціною ринкових реформ в Україні стало різке зниження рівня життя основної маси її населення. Якщо декілька років тому ще точилися дискусії навколо питання, чи слід визнати наявність бідності в Україні, то сьогодні її масове поширення та довготривалий характер є беззаперечними.

Бідність, яку розуміють як нестачу необхідних для підтримки здорового існування благ і відсутність умов для відтворення та всебічного розвитку людини, не є суто українським феноменом. Незважаючи на те, що для подолання абсолютної бідності у світі необхідно менш ніж 0,5% глобального доходу, сьогодні, згідно з даними ООН, з 6 млрд. населення Землі 2,8 млрд. існують менш ніж на 2 дол. США на добу, 840 млн. голодують. Бідність спостерігається як у соціальній структурі багатих індустріальних країн, так і в країнах, що розвиваються, хоча проявляється по-різному.

Результати соціологічних опитувань дозволяють сформулювати уявлення про гостроту та ступінь поширення бідності в Україні. За даними Всеукраїнського моніторингового дослідження, проведеного Інститутом соціології НАН України, за репрезентативною для дорослого населення країни вибіркою, середньодушові доходи в родинх 85,4% респондентів були нижчі, ніж 342 грн. на місяць, тобто офіційно встановленого прожиткового мінімуму. При цьому в родинх 65,2% усіх опитаних вони не перевищували навіть й половини прожиткового мінімуму (171 грн.), розмір якого, на думку багатьох експертів, є суттєво заниженим.

Опитування виявило також вкрай обмежений доступ значної частини населення до життєво важливих благ. Відсутність можливостей придбання найнеобхідніших продуктів харчування відзначила половина респондентів (49,6%), необхідного одягу – 45,2%, необхідної медичної допомоги – 63,7%.

Зростання соціально-економічної нерівності в українському суспільстві знайшло відображення в тому, що більше третини (35%) респондентів відзначили антисоціальний характер реформ як причини масової бідності. Значущість антинародної спрямованості сучасних економічних перетворень

---

* науковий співробітник відділу проблем соціальної безпеки Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства праці та соціальної політики України та НАН України

зростала з погіршенням умов життя респондентів – серед тих, хто відзначав достатність коштів для існування, на зростаюче розшарування як передумову поширення бідності, вказували 24,7%, а в підгрупі тих, хто потрапив до злиднів, – 55,7% респондентів.

Скорочення соціальних виплат, самоусунення держави від питань регулювання соціальної сфери та орієнтація економічного розвитку на пануючі у світі неоліберальні принципи призведуть, ймовірно, до того, що значне розшарування населення не тільки закріпиться, але й набуватиме незворотного характеру.

Соціальна нерівність включає всю гаму нерівностей: соціально-економічну, соціально-політичну та правову. Відтак маємо проблеми дискримінації не тільки майже всіх груп населення, а й тотальної бідності всього суспільного життя. Не варто плутати нерівність із відмінностями. Адже культурні відмінності (мовні, релігійні, расові) не зумовлюють дискримінації в демократичному суспільстві. Проте є й локально-ситуативні відмінності та нерівності — вони спостерігаються у будь-якому суспільстві, але не призводять до глобальних конфліктів.

Назвати точну цифру, скільки в нашій державі багатих і бідних громадян, ніхто із соціологів не береться. Але в один голос вони заявляють, що різниця між цими прошарками населення постійно росте: дається взнаки економічна криза, яка передусім зачепила середній клас, впливає також існуюча система оподаткування, коли заможні та бідні однаково сплачують податки в державну казну. Ще один чинник, що формує соціальну нерівність, — рівень заробітної плати, адже різниця між тим, скільки отримує лікар і народний депутат, помітна неозброєним оком. Зважаючи на це, більшість українців (53%) зараховує себе до середнього класу й відводить собі місце на найнижчих драбинах так званої соціальної піраміди. Про це свідчать дані опитування, проведеного в рамках Міжнародної програми соціального дослідження Інститутом соціології НАНУ та Київським міжнародним інститутом соціології (у програмі бере участь 45 країн світу). Переважна більшість українців (88 зі 100 опитаних) віднесли себе до трьох найнижчих позицій піраміди з десяти запропонованих. І лише 1,5 % бачить себе на її верхівці, тоді як ідеальною моделлю суспільства фахівці називають ту, в якій найбільше людей ставить себе на верх піраміди, а її низ — зовсім нечисленний.

Саме тому шанс на вихід з тривалої соціально-економічної кризи, в якій опинилася Україна, залежить від того, чи набуде боротьба з бідністю статусу основного пріоритету майбутнього суспільного реформування.

Як було позначено вище, бідність в Україні перетворилася на один з найістотніших чинників, який постійно ініціює зростання соціальної напруги в суспільстві і сприяє соціальному регресу. Тому як ніколи актуальною стає задача розробки комплексного підходу до рішення проблеми бідності і визначення конкретних кроків соціально-економічної політики, спрямованої на подолання цього негативного явища.

Державна соціальна політика, орієнтована на підвищення рівня життя всіх верств населення (незалежно від їх майнового положення), повинна бути пов'язана з такими задачами стабільного економічного розвитку, як забезпечення реального зростання виробництва, поліпшення ситуації на

національному ринку праці, заборона інфляційних процесів, ефективне використання бюджетних коштів і засобів спеціальних позабюджетних фондів. Саме ефективний економічний розвиток на макрорівні закладає фундамент соціального розвитку країни і визначає рівень добробуту її населення.

З урахуванням специфіки процесів, пов'язаних з трансформацією вітчизняної економіки, необхідно вжити таких заходів:

- скорочення майнової нерівності шляхом проведення гнучкої податкової політики;

- стимулювання розвитку малого і середнього бізнесу;
- упровадження системи раціональних соціальних трансфертів;
- легалізація тіньової економіки і незареєстрованих доходів.

Ще однією необхідною умовою для подолання бідності в Україні є реформування системи соціального захисту, спрямоване на посилення її адресності і пов'язане з регулюванням величини гарантованого мінімального доходу. Як свідчить світова практика, ефективними заходами реформаторської політики в даному напрямі може стати розвиток нових соціальних технологій, які торкаються підтримки потребуючих (малозабезпечених) сімей, надання безкоштовних послуг охорони здоров'я й освіти, а також послуг соціальної реабілітації.

Найважливішими пріоритетами соціальної політики мають стати: відчутне обмеження бідності й одночасне здійснення активної державної політики доходів, метою якої є якнайшвидше подолання існуючого нині штучного заниження вартості робочої сили, підвищення її конкурентоспроможності та купівельної спроможності громадян. Необхідно проводити пенсійну реформу на рівні сучасних світових стандартів, а це можливо лише в контексті розв'язання попередньої проблеми – суттєвого зростання заробітної платні та реальних доходів населення. Також має залишатися максимально жорсткою грошова та бюджетна політика. Держава поки що не має і найближчим часом не матиме достатніх фінансових ресурсів для вирішення в повному обсязі нагромаджених за роки економічної кризи проблем, у тому числі й у соціальній сфері. Для цього потрібен час. Інфляційного шляху фінансування соціальних програм ніхто не допустить. А це означає, що вирішити нагальні проблеми економічного та соціального розвитку можна лише поступово.

О.П. Невельська-Гордєєва*

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ НАСЕЛЕННЯ В КОНТЕКСТІ НОРМАТИВНОГО ПОЛЯ

Рада Європи стала фактично першою європейською інституцією, в яку Україна увійшла повноправним членом. Під час вступу до Ради Європи наша держава, як і всі країни-члени Організації, зобов'язалась виконувати положення статті 3 Статуту: реалізація принципу верховенства права та забезпечення

---

* к.філос.н., доцент кафедри логіки Національної юридичної академії імені Ярослава Мудрого

кожному основних прав і свобод людини. Після вступу України до Ради Європи державне законодавство приводиться у відповідність до міжнародних вимог і стандартів прав людини. Перед правознавцями постає конкретне завдання – створити таке нормативно-правове поле захисту здоров'я, прав і свобод людини, яке відповідало б міжнародним вимогам, гарантувало реалізацію прав кожного і забезпечувало контроль за виконанням законодавства. Кроком на шляху до адаптації національного законодавства до європейських стандартів у сфері соціального захисту стало прийняття Закону України „Про ратифікацію Європейської соціальної хартії (переглянутої)”.

Однак права не можна імпортувати; в кожній країні міжнародні стандарти мають національне, економічне та культурне забарвлення, тому фахівці визначають стратегію корекції національного законодавства щодо соціального захисту населення.

Конституція України закріпила право громадян на соціальний захист (ст. 46). Побудова сучасної системи юридичних гарантій права людини на соціальний захист повинна враховувати та відображати міжнародно-правовий вплив на внутрішньодержавну політику у сфері соціального захисту, оскільки проблема забезпечення права людини на соціальний захист вийшла за межі національного законодавства та внутрішньої політики держави і набула світового значення. Сьогодні система юридичних гарантій права людини на соціальний захист в Україні має дворівневу структуру – гарантії міжнародного рівня та гарантії внутрішньодержавного (національного) рівня. Міжнародні гарантії права на соціальний захист сформульовано як комплекс міжнародних стандартів у сфері соціального захисту та нормативно встановлений правозахисний механізм забезпечення прав людини в цій сфері. Систему внутрішньодержавних гарантій складають нормативно-правові, організаційно-правові, процедурні та процесуальні гарантії права людини на соціальний захист, які, у свою чергу, поділяються на різні види за різними критеріями, враховуючи специфіку об'єкта гарантування. Можна вважати, що в Україні створена правова основа, яка є правовим підґрунтям для адаптації національного законодавства у сфері соціального захисту до міжнародних стандартів.

Зміст ст. 46 Конституції України поняття «соціальний захист» пов'язує із забезпеченням громадян у разі настання соціального ризику. Таке положення узгоджене з європейськими стандартами, зокрема Європейською соціальною хартією (переглянутою), яка ратифікована Україною. В.А. Рудик довела, що термін „соціальний захист” є більш загальною категорією стосовно інших понять у цій сфері. У питанні щодо їх співвідношення юридична практика України дає підстави зробити такі висновки: по-перше, соціальний захист охоплює соціальне забезпечення та соціальну допомогу, що надаються у зв'язку з настанням соціального ризику; по-друге, соціальне забезпечення здійснюється через форму соціального страхування та пов'язане зі сплатою страхових внесків або на спеціальних умовах повністю чи частково за рахунок коштів державного бюджету; по-третє, державна соціальна допомога – це форма соціального захисту, у якій право на соціальний захист здійснюється за рахунок коштів

державного бюджету та пов'язане зі спеціальним статусом особи чи категорією „нужденність”.

Нормативне поле – це ієрархізована система норм; ієрархічна структура, включаюча усю сукупність різноманітних соціальних норм – правових, моральних, релігійних, локальних, корпоративних, які взаємодіють між собою. Правове поле – це система дозволів та обмежень у соціальній реальності, що випливає з існування юридичних норм. Логічне відношення між категоріями "нормативне поле" і "правове поле" нами розглядається як підпорядкування (координація), де перше поняття є підпорядковуючим (більшим за обсягом, родовим), а друге – підпорядкованим (меншим за обсягом, видовим). Підкреслимо, що нормативне поле як система включає не лише юридичні, але й моральні норми. Привертає увагу той факт, що сьогодні при наданні юридичного простору соціального захисту моральній простір залишається недоторканим. Держава повинна забезпечувати не тільки юридичне закріплення норм соціального захисту населення, але й сприяти поширенню моральних норм соціального захисту. Моральний захист – це моральні гарантії суспільних норм поваги до незахищених верств суспільства. Відсутність у масовій свідомості моральних стандартів призводить до того, що правові норми не виконуються.

Р. Декарт описав декілька правил моралі. Ось одне з них: «Моїм третім правилом було прагнення завжди перемагати скоріше себе, ніж долю, і змінювати скоріше свої бажання, аніж порядок світу...» Отже, особистість рефлексує норми й ментально взаємодіє з нормативним полем: є люди, які підлаштовуються під уже існуючі норми, а є такі, які хочуть змінювати нормативне поле під себе. Останні прагнуть знищити абсолютність норми, тому що саме ці загальнолюдські норми заважають перекроїти нормативне поле під свій індивідуальний розмір. Ця тенденція до стирання абсолютних норм сьогодні простежується у всіх сферах як суспільного, так і особистого життя. Приклад тому – міркування про те, що необхідно розмежовувати політичну і приватну моралі, що свідчить: абсолютів у політичному житті явно бракує.

Поняття доцільності й ситуативної користі зовсім витиснули із суспільної свідомості уяви про обов'язок, справедливість, чесність, моральні норми як в особистому житті, так і в суспільному, актуалізувавши в ньому аморальні й цинічні цінності "суспільства споживання", де ветерани війни, інваліди, діти, старі люди перестають викликати повагу, пошану, просто цікавість, бажання допомогти, проявити милосердя. Державі необхідно, спираючись на досвід інших країн, наприклад США, ширше залучати благодійність, піклування, меценатство, спонсорство. Законодавство США надає великі податкові пільги тим, хто займається благодійністю (цільове вкладання грошей, а бо благодійні курси, тренінги, навчальні групи, оплата за навчання малозабезпеченим представникам суспільства тощо). Держава повинна надати юридичним особам такі пільги з оподаткування, щоб було зручно віддати гроші на благодійність, яка б сприяла соціальному захисту населення.

ЕКОНОМІЧНА КРИЗА В УКРАЇНІ І СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ НАСЕЛЕННЯ

Фінансово-економічна нестабільність, мільйони безробітних, падіння промислового та сільськогосподарського виробництва, стагнація банківської системи, масова бідність – все це наслідки нинішньої фінансової кризи, яка не минула й Україну. Однак вона вчить по-справжньому цінувати власне робоче місце, самостійно шукати шляхи підвищення продуктивності праці, спонукає суспільство до ухвалення кардинальних рішень в умовах обмеженого терміну та суттєвої невизначеності. Отже, криза – це багатофакторне та багатовимірне явище, яке неможливо визначити чи охарактеризувати одним узагальнюючим показником. Щоб подолати кризу в Україні, конче потрібна оперативна спільна дія всіх гілок влади на всіх рівнях [1].

Про стан ринку праці України та заходи щодо соціального захисту незайнятого населення у 2008 р. свідчать дані Державного комітету статистики України. Так, за даними Держкомстату, чисельність зайнятого населення віком 15-70 років у середньому за 9 місяців 2008 р. становила 21,3 млн. осіб і, порівняно з минулим роком, зросла на 178,0 тис. осіб. Рівень зайнятості населення віком 15-70 років збільшився з 59,1 до 60,1%.

Чисельність безробітних у середньому за 9 місяців 2008 р. скоротилася на 31,2 тис. і становила 1,4 млн. осіб. Зниження (з 6,2% за 9 місяців 2007 р. до 6,0% за 9 місяців 2008 р.) рівня безробіття, визначеного за методологією Міжнародної організації праці, відбулося за рахунок його скорочення серед мешканців міст і сільської місцевості.

Протягом 2008 р. на обліку в центрах зайнятості перебувало 2,5 млн. осіб. При цьому протягом останніх двох: місяців року було зареєстровано майже 530 тис. незайнятих громадян. Так, у листопаді 2008 р. щоденний приріст осіб, які шукали роботу за сприянням служби зайнятості, становив 8 тис., у грудні – 9 тис. осіб.

Протягом грудня 2008 р. було зареєстровано 286,8 тис. незайнятих осіб. Це найвищий показник чисельності зареєстрованих громадян протягом місяця за 17 років. Зростання звернень до центрів зайнятості відбулося в усіх регіонах, найбільш суттєво - у Полтавській, Вінницькій, Харківській, Дніпропетровській та Донецькій областях (на 15-20 тис. осіб протягом місяця).

Чисельність громадян, працевлаштованих за направленням служби зайнятості у 2008 р., становила 1 млн. 84 тис. осіб. Зокрема, шляхом надання дотацій роботодавцям із коштів Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття було працевлаштовано 44,7 тис. безробітних, 31 тис. безробітних отримали одноразову виплату допомоги з безробіття та організували власну справу. Однак кількість актуальних вакансій наприкінці 2008 р., порівняно з даними на початок року, зменшилась наполовину і становила лише 91,1 тис. Найбільш суттєве зниження кількості вакансій спостерігалось у листопаді та грудні 2008 р. (щоденно на 3-4 тис.).

* молодший науковий співробітник Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства праці та соціальної політики України та НАН України

Якщо станом на 1 січня 2008 р. на одне вільне робоче місце претендували 4 особи, які шукали роботу, то на 1 січня 2009 р. - 10 громадян, зокрема у Вінницькій обл. - 39, в Івано-Франківській і Хмельницькій областях - 48, у Черкаській обл. - 77 осіб.

Мінімальний розмір допомоги з безробіття для незастрахованих осіб зріс з 210 грн. на початку 2008 р. до 360 грн. на 1 січня 2009 р., а для застрахованих осіб з числа безробітних громадян мінімальний розмір допомоги з безробіття протягом року зріс з 290 до 500 грн.

Передбачається, що у 2009 р. послугами служби зайнятості скористаються 3,2 млн. незайнятих громадян. Прогнозується, що рівень безробіття, визначений за методологією Міжнародної організації праці, сягне 8,5-9,0% економічно активного населення.

Важливо зазначити, що в країні існує стійкий дисбаланс між попитом і пропозицією робочої сили, який поглиблюється через низькі якісні характеристики значної частини вільних робочих місць, зокрема, низького рівня заробітної плати.

Актуальними проблемами у цьому аспекті залишаються: підвищення економічної активності населення; запобігання зростанню безробіття; обмеження сфери застосування праці під натиском світової кризи; забезпечення відповідності між попитом і пропозицією робочої сили. Вирішення цих завдань пов'язане з розробкою й упровадженням комплексу заходів і механізмів реформування системи зайнятості, спрямованих на подолання кризових явищ, що можуть відбуватися у сфері праці під впливом світової кризи, підвищення конкурентоспроможності робочої сили, забезпечення високого рівня зайнятості, соціального захисту, заробітної плати і доходів населення, що наближаються до аналогічних параметрів економічно розвинутих країн світу.

Серед соціальних заходів захисту безробітних у період світової фінансової кризи важливе місце повинно надаватись створенню робочих місць за рахунок значного посилення державного регулювання в економіці.

У зв'язку з цим необхідно вжити такі дії:

- визначити пріоритетні види економічної діяльності в країні;

- на рівні держави підтримати підприємства, що є головними експортерами країни;

- законодавчо захистити вітчизняного виробника.

Підбиваючи підсумки, важливо зазначити, що фінансово-економічна нестабільність та її негативний вплив на життя суспільства, тобто на соціальну сферу досі залишається актуальною проблемою на сьогоднішній день для нашої країни. В умовах фінансової кризи доцільно розробити відповідні заходи щодо правових, економічних та інституційних умов соціального захисту населення за такими напрямками: [2]

- модернізація трудового законодавства і законодавства про зайнятість населення;

- формування системи моніторингу ситуації на ринку праці;

- забезпечення збалансованої професійної підготовки та попиту на робочу силу;

- підвищення територіальної мобільності робочої сили;

- стимулювання економічної активності населення;
- підвищення якості робочих місць.

В умовах сучасної України, коли ринкові механізми вже не в змозі подолати кризу, суттєво повинна підвищитися роль держави, яка має негайно запровадити такі захисні механізми: механізм оптимізації монетарної політики; інвестування у розвиток виробництва; цінова політика (контроль за цінами); зміцнення гривні; боротьба з монополіями; механізм індексації доходів населення [3].

1. Мельник С. Ключові умови подолання кризи // Праця і зарплата. – 2009. - № 12 (640).
2. Папів М. Соціальний захист населення в умовах фінансово-економічної кризи в Україні // Соціальна політика. – 2009. - № 4.
3. Кір'ян Т., Куліков Ю. Формування механізмів захисту населення від фінансово-економічної кризи // Соціальна політика. – 2009. - № 4.

Т.В. Новікова,* Н.О. Поляк**

СОЦІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ В УМОВАХ СВІТОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ

Світова економічна криза призвела до значного зростання безробіття та зниження реальної заробітної плати в Україні. Загострення кризових явищ та падіння економіки в 2009 р. позначились на добробуті населення. Спостерігається високий рівень бідності серед працюючих, в сім'ях з дітьми, особливо багатодітних. Так, в Україні майже 12 млн. людей живуть за межею бідності. Серед бідного населення – 30,2% складають працюючі. Низькими залишаються мінімальна заробітна плата та прожитковий мінімум.

Криза безпосередньо позначилася на балансі фондів соціального страхування за рахунок зменшення надходжень від внесків і збільшення витрат на соціальні допомоги, також вона вплинула на втрату надходжень до системи недержавного пенсійного страхування. Крім того, пенсійна система стикається з величезною проблемою щодо її фінансової підтримки у зв'язку з очікуваними демографічними змінами.

Аналіз показників ринку праці у 2009 р. порівняно з 2008 р. засвідчує такі негативні тенденції:

- зменшення рівня економічної активності з 72,3% до 71,6% населення;
- зменшення рівня зайнятості з 67,3% до 64,7% населення;
- зменшення кількості незайнятих громадян, які перебували на обліку в державній службі зайнятості впродовж року на 14,3%;
- зростання кількості безробітного населення (за методологією МОП) на 37,5%;
- зниження рівня працевлаштування незайнятого населення за допомогою державної служби зайнятості з 43,3% до 32,8%.

Після прийняття у грудні 2008 р. Закону України «Про внесення змін до

---

* старший науковий співробітник відділу соціального прогнозу Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства праці та соціальної політики України та НАН України;

** старший науковий співробітник відділу моніторингу соціальних процесів Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства праці та соціальної політики України та НАН України

деяких законів України щодо зменшення впливу світової фінансової кризи на сферу зайнятості населення» були прийняті заходи щодо збереження кадрового потенціалу, запобігання необґрунтованого звільнення працівників і їх соціального захисту.

Уряд країни у відповідь на економічну кризу та її наслідки, беручи до уваги прийнятий Міжнародною організацією праці Глобальний пакт про робочі місця, що визначив орієнтири національної та міжнародної політики, спрямованої на економічне оздоровлення, створення робочих місць і забезпечення захисту трудящих та їх сімей, намітив такі основні напрями її подолання: мінімізація негативного впливу кризи на ринку праці, вдосконалення системи соціального страхування і пенсійного забезпечення, приділяючи увагу програмам виплат допомог і надання пільг, збільшення соціальних стандартів та гарантій, реформування системи соціальних послуг.

На ринку праці для забезпечення підтримки доходів безробітних та інших уразливих груп населення, яких торкнулася криза, були вжиті різні заходи в рамках системи соціального забезпечення. Зокрема, в системі страхування на випадок безробіття щодо надання допомоги у випадку часткового безробіття, а також послуг на перекваліфікацію та перепідготовку працівників. Ці виплати компенсуються за рахунок коштів Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття.

Збільшення видатків на соціальне забезпечення у 2009 р. свідчить про реакцію системи соціального забезпечення з метою пом'якшення наслідків кризи. Так, забезпечено поступове збільшення основних державних соціальних гарантій протягом 2009-2010 рр., а саме: мінімальної заробітної плати, допомоги з безробіття, допомоги сім'ям з дітьми та малозабезпеченим сім'ям.

Мінімальна заробітна плата збільшилась у кінці 2009 р. і досягла рівня прожиткового мінімуму для непрацездатних осіб (744 грн.), що на 23% більше, ніж мінімальна заробітна плата в кінці 2008 року. А протягом всього 2010 р. вона буде збільшена ще на 6%.

У бюджеті на 2009 р. витрати на державну соціальну допомогу сім'ям з дітьми та малозабезпеченим сім'ям збільшено на 22,5% з 12997,0 млн. грн. у 2008 р. до 15923,9 млн. грн. у 2009 році. У 2009 р. близько 400 тис. малозабезпечених сімей отримали цю допомогу, значна частина цих сімей мали у складі троє і більше дітей. У два рази збільшено допомогу на дітей, над яким встановлено опіку чи піклування,

Отже, курс на вирішення першочергових викликів сучасності в умовах поглиблення економічної кризи вимагає активізації державної політики у сфері соціального забезпечення населення та підвищення його ефективності шляхом вирішення таких завдань:

1. Першочерговим завданням повинно стати подолання бідності. Необхідно реалізувати такі напрями: підвищення зайнятості населення та розвиток ринку праці; збільшення доходів від трудової діяльності; удосконалення соціального страхування як способу захисту особи від втрати доходу; запровадження консолідованої системи адресної соціальної допомоги та соціальних послуг; соціальна підтримка осіб з обмеженими фізичними можливостями; соціальна підтримка сімей з дітьми та дітей, позбавлених батьківського піклування;

поліпшення житлових умов соціально вразливих верств населення. Розробити систему заходів щодо подолання бідності працюючого населення, насамперед шляхом підвищення заробітної плати і створення умов для розвитку підприємництва.

2. Для вирішення завдань у сфері політики доходів необхідно забезпечити гідний рівень оплати праці, ліквідувати надмірну диференціацію населення за доходами. Мінімальну заробітну плату формувати з урахуванням середньої зарплати.

3. Завершити розробку та впровадити систему якісних державних соціальних стандартів і нормативів. Для цього необхідно адаптувати українські соціальні стандарти до міжнародних і європейських стандартів.

В.П. Сланов*, Н.О. Галушко**

ПРОБЛЕМА СОЦИАЛЬНОЙ ЗАЩИЩЕННОСТИ РАБОТНИКОВ В УСЛОВИЯХ ПОСТКРИЗИСНОЙ ЭКОНОМИКИ

Качественная модернизация реального сектора экономики, оздоровление отраслевой структуры страны и адаптация системы управления предприятиями к современным реалиям с внедрением соответствующих инновационных подходов возможны только при глубоком анализе причин и особенностей сложившегося финансово-экономического кризиса со всеми вытекающими из него возможностями и ограничениями.

Сравнение двух кризисов в России показывает, что они имеют разные причины и разнородны по структуре и содержанию. Кризис одиннадцатилетней давности был вызван внутренними факторами, прежде всего неспособностью власти проводить ответственную бюджетную политику. В настоящее время Россия впервые за последние сто лет сталкивается с глобальной финансово-экономическим кризисом, причины которого можно объединить в три основные разнонаправленные группы: специфические проблемы американской экономики; системные фундаментальные проблемы современного экономического развития; особенности российской экономики.

Этот кризис, конечно, можно рассматривать с точки зрения теории циклов (Кондратьевских и др.), но при близком рассмотрении можно обнаружить, что кризис явно выходит за рамки обычного циклического. Если проанализировать исследования различных экспертов, касающиеся специфики кризиса, то можно выделить его следующие особенности¹:

1. Всесторонность кризиса, охватывающего все финансовые сферы, экономику во всем ее многообразии и социальную сферу, а порой (в отдельных странах) перерастающего и в политический кризис. Кризис носит беспрецедентный по масштабам характер, охватывая практически все динамично развивавшиеся в последнее десятилетие страны и регион и

---

* к.э.н., доцент, заместитель декана факультета экономики и финансов Санкт-Петербургской академии управления и экономики;

** студент Санкт-Петербургской академии управления и экономики

¹ Кризисная экономика современной России: тенденции и перспективы / А. Абрасмов, Е. Апевалова, Е. Астафьева [и др.]; науч. ред. Е. Гайдар. – М.: Проспект, 2010. – 656 с.

наиболее серьезные проблемы наблюдаются в тех регионах, которые испытывали экономический бум, тогда как застойные и депрессивные регионы почти не чувствуют изменений.

2. Структурный характер кризиса, т.е. предполагает серьезное обновление структуры мировой экономики и перераспределение сил в отраслевом и региональном отношениях. Экономический подъем возможен только на новой технологической основе с новыми производственными возможностями и качественно новыми потребительскими предпочтениями²

3. Инновационный характер кризиса. В основе его лежит появление и быстрое распространение финансовых инноваций - новых инструментов финансового рынка, которые, как некоторым тогда казалось, смогут создать условия для бесконечного роста и о которых, как выясняется теперь, многие лидеры финансового мира имели весьма слабое представление. Это имело двойного рода последствия.

«Мир становится не только плоским, если использовать выражение Т. Фридмана, но и виртуальным, поскольку важнейшие экономические индикаторы формируются на рынках производных финансовых инструментов»³. Приходится принять факт существенного усиления роли виртуальных факторов в формировании важнейших хозяйственных пропорций, одним из худшим проявлений которого является разорение банка «Barings», случившееся в результате действий всего лишь одного молодого трейдера из сингапурского отделения Ника Лисона, что само по себе могло быть отнесено к первым признакам надвигающегося кризиса.

При хаотичном планировании антикризисных мер был сделан ряд ошибок. Во-первых, неверно был поставлен диагноз – кризис рассматривался как финансовый и краткосрочный, в то время как он является структурным и длительным. Во-вторых, неверно был выбран главный объект приложения антикризисных мер – банковская система и финансовый рынок. В-третьих, упор был сделан на административные меры, которые в отсутствие стратегического плана и норм ответственности оказались малоэффективными и расточительными. Размещение полутора триллионов рублей в коммерческих банках без обеспечения обернулось вывозом полусотни миллиардов долларов за рубеж и дестабилизацией курса рубля.

Кризис содержит риск социально-политической дестабилизации, и поэтому, смягчая последствия кризиса, надо сначала помогать работникам, а не предприятиям, менеджерам и акционерам. В борьбе с безработицей целесообразно применять разные образовательные программы, позволяющие использовать кризис для переосмысления своей жизненной стратегии и для переквалификации. Затраты на эти программы, по мнению экспертов, не выше, чем на общественные работы, зато они дают значимый эффект при выходе из кризиса. Это в значительной мере способствует повышению, как качества жизни работника, так и качества потенциала его личности.

---

² Глазьев С. Антикризисные меры: просчеты, выводы, предложения. Материалы из сайта С. Глазьева. 13 июля 2009 г.

³ Кризисная экономика современной России: тенденции и перспективы / А. Абрасмов, Е. Алевалова, Е. Астафьева [и др.]; науч. ред. Е. Гайдар. – М.: Проспект, 2010. – 11 с.

Безработица - это социально-экономическое явление и один из важнейших макроэкономических показателей. Данные об уровне безработицы и темпах ее роста позволяют сделать выводы о состоянии экономики той или иной страны. Следует отличать безработицу от естественной миграции трудовых ресурсов (желание найти работу лучше, переезд на другое место и иное).

Безработица представляет собой макроэкономическую проблему, оказывающую наиболее прямое и сильное воздействие на каждого человека. Потеря работы для большинства людей означает снижение его жизненного уровня и уровня семьи (домохозяйства) вследствие уменьшения уровня потребления в стране, сокращения объемов производства, доходы компаний ориентированных на внутренний рынок падают. Кроме того, рост безработицы влияет на снижение заработной платы по конкурентным рабочим местам, так как предложение превышает количество вакансий, а соискатели готовы работать и за меньшую заработную плату. Хотя это и приводит к снижению издержек предприятий, но это не меняет общую экономическую ситуацию. Безработица также снижает кредитование физических лиц, кредитование снижается в частности из-за того, что возрастает доля "плохих" кредитов, кредитов по которым существенно задержаны выплаты.

Увеличение уровня безработицы и ее устойчивый темп роста свойственны таким явлениям как, рецессия и стагнация, для которых характерны нулевой или незначительный темп роста, неизменная структура, невосприимчива к нововведениям, научно-техническому прогрессу.

В прошлом году количество безработных в мире достигло почти 212 миллионов человек. Это количество является рекордным показателем. Беспрецедентный рост безработицы наблюдается с 2007 г., когда было зарегистрировано 34 млн. человек, незанятых в производстве. Следует отметить, что рост безработицы в разных регионах мира был различен. В феврале 2010 г. уровень безработицы в странах Еврозоны вырос с 9,9% до 10% (рис. 1).

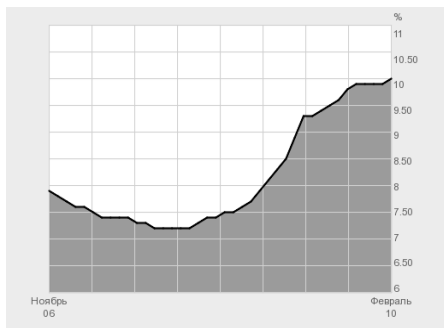

Рис.1. Динамика уровня безработицы в странах Еврозоны (2006-2010 гг.)

Если сравнить динамику этого показателя с 2007 г. (канун кризиса), то будет видно, что он продолжает расти. Занятость в промышленности сократилась в большей степени, чем занятость в сельском хозяйстве и сфере

услуг. Причем европейская безработица превысила американскую: в США в январе она снизилась с 10% до 9,7% и остается неизменной. По данным министерства труда США, в декабре американская безработица снизилась на 73 000 до 15,267 млн. человек (рис. 2).

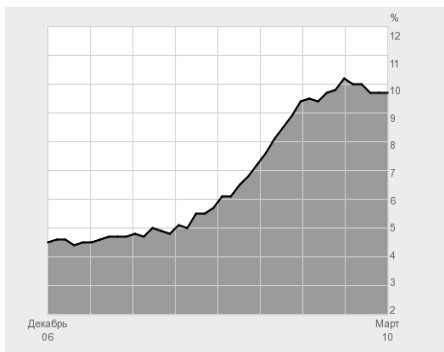

Рис.2. Динамика уровня безработицы в США (2006-2010 гг.)

В период с 2008 по 2009 г. наибольший рост безработицы среди регионов в мире зафиксирован в странах с развитой экономикой и государствах Европейского Союза (увеличение на 2,4 п.п.), в странах Центральной и Юго-Восточной Европы (не членах ЕС), СНГ (2 п.п.), государствах Латинской Америки и Карибского бассейна (1,2 п.п.). Кроме того, две трети роста мировой безработицы в 2009 г. также относятся к трем выше названным регионам, хотя там трудится лишь 30% мировой рабочей силы. В других регионах мира отмечен более низкий рост безработицы (0,5 п.п. или ниже).

В 2009 г. государства Центральной и Юго-Восточной Европы (не члены ЕС) и СНГ испытали наиболее серьезный шок по сравнению с другими регионами, уровень безработицы вырос на 2 п.п. — с 8,3% в 2007 г. до 10,3% в 2009 году результате темпы экономического роста были существенно снижены.

В России увеличение безработицы не удалось сдержать, с сентября 2009 г. уровень безработицы продолжил расти. По последним данным Росстата, общая безработица в России в феврале 2010 г. составила 8,6% экономически активного населения (по методологии Международной организации труда (МОТ)) (рис.3).

По данным Минздравсоцразвития, на 1 апреля 2010 года в России насчитывалось 2,25 млн. человек безработных. Это люди, официально зарегистрированные на бирже труда. По расчетам Международной организации труда (МОТ), количество безработных в России составляет 6,2 млн. человек. Методика МОТ учитывает всех людей, которые могут работать, не имеют работы и ищут ее.

Минэкономразвития прогнозирует, что в этом году регистрируемая безработица не вырастет по сравнению с прошлым годом и составит в среднем 2,2-2,4 млн. человек, а общая — 7 млн. (9,6%).

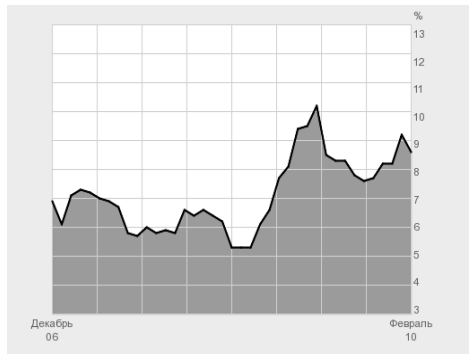

Рис.3. Динамика уровня безработицы в России (2006-2010 гг.)

Поскольку безработица важный макроэкономический показатель, на него нужно воздействовать. Прежде всего, главенствующую роль в решении этого вопроса должно играть государство, разрабатывая программы по созданию новых рабочих мест. Это может быть строительство инфраструктуры (ЖД, автомобильные дороги, мосты и национальные проекты), создание новых производств. Также государство, влияя на процентные кредитные ставки (уменьшая их), дает возможность предпринимателям создавать новые рабочие места.

Ослабляя налоговый пресс, государство дает возможность бизнесу больше направлять денег на развитие и, соответственно, это способствует созданию новых рабочих мест.

Упрощая административные барьеры, государство расширяет базу предпринимательства, т.е. чем меньше административных барьеров, тем легче развивать свой бизнес.

Кризис не только привел к массовым увольнениям и безработице в России, но и породил спрос на ряд профессий, ранее не слишком популярных: коллектор, юрист, специализирующийся на банкротствах, слияниях и поглощениях, инновационный менеджер, специалист по сокращению персонала, специалистам по безопасности (в том числе информационной), антикризисный управляющий, специалист в области финансового мониторинга и кредитных рисков и т.д.

С помощью рейтинга запросов работодателей на поиск персонала с помощью SuperJob.ru (% от всех запросов) можно определить, кому безработица грозит меньше всего:

1. Менеджер по продажам (9,03%).
2. Инженер (4,98%).
3. Квалифицированный рабочий (4,57%).
4. Бухгалтер (3,88%).
5. Продавец (3,37%).
6. Торговый представитель (3,23%).
7. Неквалифицированный рабочий (2,49%).

8. Водитель (2,09%).
9. Секретарь (1,98%).
10. Юрист (1,68%).

Каким образом сейчас государство помогает безработным? Во-первых, до 4900 рублей был увеличен максимальный размер пособия по безработице (МРОТ составляет сейчас 4330 рублей). В некоторых регионах страны это неплохие деньги. Во-вторых, государство сделало упор на общественные работы, не позволяя работникам потерять навыки и социальные связи. В-третьих, подготовило программы обучения и переобучения, а также информационные базы данных и программы помощи для «внутренних» трудовых мигрантов.

Власти рассматривают организацию какого-либо мелкого бизнеса потенциальным безработным наиболее эффективным решением проблемы занятости. Такой бизнесмен может рассчитывать на разовую субсидию в 100 тысяч рублей.

Следует учитывать тот факт, что российская экономика устроена очень узко и просто. Нефть, газ и природные ресурсы - с одной стороны. С другой стороны - военно-промышленный комплекс. Сами по себе эти отрасли экономики достаточно конкурентоспособны. Однако кроме них, практически нет крупных высокопроизводительных и динамичных отраслей производства, которые важны для развития экономики. Речь идет о пищевой, легкой промышленности и о других отраслях, которые производят различные товары для домохозяйств. Понятно, что такая экономика досталась России в наследство от бывшего СССР. Тем не менее, преодолевать это наследство необходимо, причем чем быстрее, тем лучше. А в России, помимо природных ресурсов, накоплен огромный человеческий капитал, так что поставленная задача модернизации экономики не является непосильной для страны. К тому же внутренний спрос для развития этих производств есть, а воспользовавшись мировым опытом, можно будет привлечь передовые технологии и компании.

О.В. Кисличенко*

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ВЕТЕРАНІВ ВІЙНИ: ПРАВОВІ СТАНДАРТИ СТАТУСУ І КОЛІЗІЇ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ

Тема соціального захисту завжди актуальна для людей, які потребують допомоги. Особливої уваги, турботи і допомоги з боку держави потребують ветерани війни.

Соціальний захист ветеранів війни – це система гарантованих державою економічних, соціальних і правових заходів, які спрямовані на забезпечення гідного рівня життя.

Основою для розвитку національного соціального законодавства є міжнародні акти, норми яких адресовані на безумовне встановлення пріоритету соціальних та особистих прав, свобод і обов'язків людини над політичними й загальногромадянськими.

---

* студентка Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого

В Україні правовий механізм забезпечення соціальних гарантій та законодавчі акти, які регулюють надання пільг, – недосконалі та неузгоджені. Законодавчі колізії створюють суттєві перешкоди в реалізації права соціального захисту. При цьому навіть судова влада не в змозі усунути юридичні суперечності.

Неправомірність дій органів державної влади в питанні надання пільг підтверджується рішеннями Конституційного Суду України та практикою Європейського Суду з прав людини.

Конституційний Суд України, даючи тлумачення законодавства України з питання соціального захисту, констатує, що право на пільги не залежить від фінансових можливостей держави.

Рішення Європейського Суду з прав людини збігаються з висновками Конституційного Суду України. Обмеження прав і свобод суперечить нормам Конституції України.

Складність вирішення проблем у соціальному захисті ветеранів війни полягає в тому, що права порушують державні органи, основна функція яких відстоювати права ветеранів. Ветерани мають досить об'ємні пільги, але не в змозі їх реалізувати. Існує дедалі більший розрив між пільгами, що їх визначає законодавство, та фінансовою можливістю держави надати ці пільги.

Масові факти грубого порушення прав ветеранів потребують з'ясування проблем правового регулювання й організаційного забезпечення соціального захисту ветеранів війни, виявлення недоліків законодавства в цій сфері, знаходження причин виникнення та шляхів усунення законодавчих колізій.

У ході дослідження з'ясовано, що законодавчо закріплені права на грошову допомогу, пенсію за особливі заслуги, пільгову оплату комунальних послуг, забезпечення ліками та протезними виробами ветерани змушені відстоювати в судах, але й там вони, здебільшого, не отримують законних рішень. Існують численні документальні свідчення того, як колеги суддів в одному і тому ж складі стосовно соціального захисту ветеранів війни виносили діаметрально протилежні рішення, що неприпустимо, оскільки судові рішення, які ґрунтуються на неправильному застосуванні закону, суперечать йому та породжують нові колізії між рішенням суду та законом, призводять до силового протистояння. Слід зауважити, що найбільш нестерпними у праві є ситуації коли однакові по суті спори тлумачаться судом по-різному.

У правовій державі для забезпечення стабільності суспільних відносин та уникнення силових методів вирішення соціальних конфліктів постійно існує необхідність у безперервному, правильному та однаковому застосуванні законів. Також величезного значення для створення режиму запобігання законодавчих колізій набуває принцип забезпечення верховенства Конституції України, невідворотність відповідальності за порушення законності.

Проведений аналіз стану додержання прав ветеранів війни дає підстави стверджувати, що:

- майже всі законодавчо закріплені права ветеранів порушуються;
- найбільш суттєві порушення допускають державні установи та організації;
- порушення зумовлені колізійними нормативними актами центральних і

місцевих органів влади та бездіяльністю державних чиновників на місцях;

– нормативні акти, які регулюють порядок надання пільг, – неузгоджені, а правовий механізм забезпечення соціальних гарантій – недосконалий;

– колізії між правовими нормами створюють незручності в правозастосовній практиці, унеможливають реалізацію ветеранами права соціального захисту;

– відстояти порушені права в суді майже неможливо, оскільки відповідачами виступають державні установи, що зумовлює упереджене ставлення до учасників процесу;

– виконання рішення суду неможливе через відсутність фінансування.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що аналіз проблеми проводився з урахуванням принципів гуманізму, справедливості, з використанням міжнародного досвіду у вирішенні аналогічних питань. При цьому правова експертиза проводилася з точки зору невід'ємних прав і свобод людини, верховенства загальнолюдських потреб над потребами держави.

Слід зазначити, що на рівень соціальної та правової захищеності ветеранів, впливають такі чинники: недостатнє фінансове забезпечення соціальних програм, колізійна законотворча діяльність, некомпетентність державних чиновників, низький рівень професійної культури суддів, ігнорування норм Конституції України при прийнятті законів та винесенні судових рішень.

З метою удосконалення правового регулювання механізму забезпечення соціальних гарантій і недопущення колізій у законодавстві необхідно:

– створити при Верховній Раді України постійно діючу експертну комісію з науковців і фахівців у галузі права – для проведення правової експертизи всіх законів на стадії підготовки;

– закріпити на законодавчому рівні обов'язковість офіційного тлумачення законів як невід'ємну частину всього законотворчого процесу;

– усунути законодавчі колізії шляхом скасування або внесення змін до суперечливих нормативно – правових актів;

– прийняти кодифікований нормативний акт, який би регулював правовідносини в питанні соціального забезпечення, встановлював підстави, перелік суб'єктів, види та механізм надання пільг і компенсацій;

– передбачити більш дієву відповідальність органів державної влади та суддів за прийняття незаконних і неконституційних рішень.

Б.С. Мойса*

ПРИНЦИПИ СТВОРЕННЯ І ДІЯЛЬНОСТІ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ІЗ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ІНВАЛІДІВ

Рівність прав і можливостей – це чи не основний постулат, на якому наполягають об'єднання, що відстоюють потреби та інтереси осіб з обмеженими можливостями. Цей постулат є чи не вирішальним у задоволенні прагнень інвалідів. Від прийняття першої редакції Закону України «Про основи соціальної

---

* аспірант Волинського національного університету імені Лесі Українки

захищеності інвалідів в Україні» (3 березня 1991 р.), до ратифікації Україною Конвенції про права інвалідів (16 грудня 2009 р.) цей фундаментальний принцип наскрізно простежується в усіх аргументах прийняття тих чи інших преференцій та можливостей для осіб з функціональними обмеженнями. Разом з тим, підходи у відстоюванні прав та інтересів інвалідів в об'єднань громадян є різними. Значною мірою це залежить від принципів створення та діяльності самої інституції. На сьогоднішній день серед понад 60 організацій інвалідів із всеукраїнським статусом [2] можна виділити три типи організації.

Перший – це організації, що представляють інтереси конкретної категорії осіб з обмеженими можливостями залежно від втрати здоров'я. До таких організацій відносяться об'єднання незрячих (Українське товариство сліпих), нечуючих (Українське товариство глухих), осіб із психічними вадами, а також інші організації. Організації цього типу складають найбільшу кількість з усіх організацій інвалідів. У своїй діяльності зазначені організації здійснюють: представлення інтересів своїх членів або загалом категорії інвалідів, яку представляють; надають соціальні послуги через реабілітаційні установи, спеціалізовані підприємства, культурно-просвітні, санаторно-курортні та інші заклади; здійснюють громадський контроль за формуванням і реалізацією соціальної політики у сфері захисту прав інвалідів [1].

Другий тип організацій – спілки об'єднань осіб з обмеженими можливостями – «організації-парасольки», які, об'єднуючи організації за національним та місцевим статусом, є лобістами прав та інтересів інвалідів. Цей тип організацій є найменш чисельний і складає близько десяти відсотків спілок об'єднань інвалідів. Найбільш впливовими є: Всеукраїнське громадське соціально-політичне об'єднання «Національна асамблея інвалідів України». Крім того, діє Всеукраїнська спілка громадських організацій інвалідів «Конфедерація організацій інвалідів в Україні».

Особливий статус має «Коаліція захисту прав інвалідів та осіб із інтелектуальною недостатністю». Ця організація може відповідати як першому, так і другому типу об'єднань інвалідів. Ці організації спрямовують свою діяльність на виконання функцій представлення інтересів і здійснення громадського контролю. Що ж до можливостей лобювання створення можливостей для осіб з обмеженими можливостями, зазначені об'єднання використовують такі важелі впливу, як участь у представницьких органах влади (Лідери «Національної асамблеї інвалідів України» та «Конфедерації організацій інвалідів України» є народними депутатами України), а також участь у різноманітних дорадчо-консультативних органах при центральних і місцевих органах виконавчої влади та органах місцевого самоврядування.

Третій тип організацій – це організації, в основі діяльності яких лежать амбіції їхніх лідерів. Такий тип складає четверту частину організацій, які мають національний статус. Ці організації є малочисельними, членство у них здебільшого нефіксоване, визначається кількістю учасників програм, які організація здійснює. Основну свою діяльність спрямовують на доведення та декларування власної унікальності та необхідності існування для інвалідів. Займаючи нішу, яка не завжди відповідає концепту, вказаному у назві організації, ці об'єднання прагнуть закріпити за собою статус експертних

установ. Фактичною метою зазначених організацій є витіснення інституції, яка попередньо представляла інтереси тієї чи іншої категорії осіб з функціональними обмеженнями. Діяльність цих організацій спрямована на виконання всіх трьох раніше зазначених функцій. Вони намагаються бути присутніми в консультативно-дорадчих органах, а також створювати відповідні установи, які б надавали ті чи інші соціальні послуги.

Що ж до можливостей здійснення діяльності організаціями у напрямі захисту прав та інтересів осіб з обмеженими можливостями, то можна виділити такі основні засоби:

1. Участь у консультативно-дорадчих органах влади, створення яких почалось у другій половині 90-х. Найбільш значущими та ефективними, принаймні з формальної точки зору, є Рада у справах інвалідів при Кабінеті Міністрів України та відповідні координаційні ради при місцевих органах влади [3]. Формальна ефективність таких інститутів визначається тим, що паритетне членство представників органів влади й об'єднань інвалідів дозволяє враховувати потреби та інтереси осіб з інвалідністю і можливості держави для реалізації цих потреб. Прийняття рішення цими інституціями вимагає пошуку компромісу між потребами і можливостями для їх реалізації.

2. Державна фінансова підтримка для реалізації повноважень об'єднаннями осіб з обмеженими можливостями. Недосконалість механізму такої підтримки, яка поєднує як соціальне замовлення, так і виконання статутної діяльності організаціями створює конфлікт між претендентами на її утримання, а також не дозволяє повноцінно реалізовувати програми та надавати соціальні послуги організаціями інвалідів.

Таким чином, до проблем, які перешкоджають повноцінній діяльності організацій першого типу, слід віднести конфлікт між представленням ними інтересів осіб з інвалідністю та надання соціальних послуг. Впродовж зазначеного на початку дослідження періоду основні вимоги організацій незрячих та нечуючих спрямовувалися на задоволення потреб установ зазначених організацій. Фінансова та інша підтримка спеціалізованих підприємств та інших організацій зазначених інститутів була важливішою за захист прав і створення можливостей для категорій інвалідів, яких ці організації представляли. Наслідком цього стало збільшення організацій третього типу та їхня взаємна конкуренція, а також відчуження членів організації від їхнього керівництва.

1. Закон України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» від 21.03.1991 р. // www.rada.gov.ua

2. Перелік громадських організацій інвалідів, що мають статус всеукраїнських, наданий Міністерством праці та соціальної політики інвалідів.

3. Постанова Кабінету Міністрів України від 1.02.2006 № 79 «Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 12 грудня 1994 р. N 837 та визнання такими, що втратили чинність, деяких постанов Кабінету Міністрів України» // www.rada.gov.ua

ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНИХ ВИПЛАТ

Сучасна система соціальних виплат в Україні не дозволяє певною мірою справедливо перерозподіляти ресурси на користь громадян, які найбільш потребують соціальної підтримки. Це призводить до розмивання відповідальності та дисбалансу між обов'язковими соціальними видатками та їх фінансуванням. Реформа системи соціальних виплат повинна раціоналізувати використання коштів шляхом перерозподілу їх на користь найбільш нужденних, адаптувати систему соціальних виплат до нових соціально-економічних умов, привести соціальні обов'язки держави у відповідність до її фінансово-економічних можливостей.

Тому в умовах соціально-економічної кризи надзвичайно актуальною є проблема ефективності соціальних виплат. Спираючись на досвід розвинених країн, доцільним при оцінці ефективності соціальних виплат є застосування таких критеріїв:

- значущість (суттєвість, достатність) соціальних виплат у забезпеченні доходів/захисту від відповідних соціальних ризиків;
- своєчасність і повнота одержання соціальних виплат;
- доступність та якість соціальних виплат.

Щодо значущості соціальних виплат, то йдеться про те, наскільки вони є результативними з точки зору збільшення/збереження доходів населення в цілому. В усіх країнах з ринковою економікою діють механізми державного перерозподілу грошових доходів, тому прийнято розрізняти первинні та наявні грошові доходи домогосподарств (населення). Первинні доходи формуються в результаті ринкових угод – продажу чинників виробництва та товарів. Відповідно, вони формуються за рахунок заробітної плати найманих працівників (винагорода за працю як чинник виробництва), доходів від власності, підприємницького доходу, доходів від самозайнятості. Згодом вступають у дію механізми державного перерозподілу доходів. Усі соціальні виплати додаються до первинних доходів домогосподарств і вже з цієї суми сплачуються прибуткові податки та податки на майно, соціальні внески. В результаті залишається наявний дохід домогосподарства. Саме в межах цього доходу і оцінюється значущість соціальних виплат (яку частку вони становлять, як це корелюється з визначеною межею бідності, іншими соціальними стандартами тощо).

Даний критерій оцінюється, як правило, в системі двох показників:

- відносний показник ступеня фінансової автономії сім'ї – співвідношення середнього розміру виплати, що виділяється на домогосподарство, до середньої суми витрат цього домогосподарства на споживання;
- абсолютний показник ступеня фінансової спроможності сім'ї – динаміка накопичень домогосподарства.

Якщо 1-й показник (СФАС - ступінь фінансової автономії сім'ї) утримується в

* к.соц.н., завідувач відділу проблем соціальної безпеки Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства праці та соціальної політики України та НАН України

межах від 0,4 до 1 протягом трьох років поспіль і перевищує одиницю, це означає, що домогосподарство живе переважно за рахунок соціальних виплат. Проте таке твердження можливе лише у системному зв'язку з оцінкою 2-го показника (СФСС – ступінь фінансової спроможності сім'ї). Якщо СФСС протягом певного періоду зростає та перевищує визначену суму, отже домогосподарство одержує соціальні виплати незаслужено, суспільні кошти витрачаються нерационально. Коливання показника СФАС в межах від 0,4 до 0, при зростанні показника СФСС слід вважати позитивним результатом надання соціальних виплат.

Визначення та регулювання масштабів соціальних виплат населенню та оцінка ефективності їхніх фінансових потоків передбачають створення адекватної контрольно-регулятивної системи та умов для зростання базової доходності домогосподарств. Система контролю функціонування системи соціальних виплат населенню має включати діяльність спеціальних інститутів, спрямовану на постійний аналіз та моніторинг результативності соціальних витрат, перевірку своєчасності і законності надання виплат, фактичної нужденності одержувачів (рис. 1). Вирішення цих важливих соціально-економічних завдань потребує регулярного отримання та аналізу повної, достовірної, науково-обґрунтованої та своєчасної офіційної статистичної інформації. Висока якість відповідної інформації обумовлює вірну оцінку ефективності та раціональності соціальних виплат. Необхідною також є кодифікація всіх рішень щодо надання населенню соціальних виплат.

Рисунок 1. Моніторинг-контроль функціонування системи соціальних виплат населенню

Окремою проблемою є розробка ефективного комплексу механізмів фінансового забезпечення соціальних виплат населенню. В цьому контексті можна визначити такі пріоритетні напрями: створення єдиної нормативної бази заходів соціальної підтримки; розробка та реалізація відповідних концептуальних підходів та порядку соціальних виплат на основі нужденності, добровільності, персоніфікації; запровадження жорсткого фінансового контролю соціальних виплат.

До основних чинників, які негативно впливають на ефективність забезпечення соціальних виплат населенню, відносяться: відсутність достовірної оцінки потреб одержувачів та інституту соціального аудиту; нерівномірність розподілу соціальних видатків за регіональною ознакою; низька результативність заходів державної соціальної підтримки та нерозвиненість її корпоративних форм; ігнорування принципу нужденності.

Досліджувана проблема невід'ємно пов'язана з повним переходом на

принцип нужденності в наданні соціальних виплат. Однак для цього необхідно впровадити низку заходів, підготувати необхідні умови.

По-перше, загальною необхідною умовою є суттєве підвищення соціальних виплат з метою підвищення базового рівня дохідності за визначених конкретних параметрів нужденності домогосподарств. Насамперед це стосується негрошових форм соціальної підтримки, тобто є передумовою відміни пільг і запровадження грошової форми підтримки населення.

По-друге, слід відмовитися від довічних соціальних трансфертів за заслуги. Такі виплати можуть мати одноразовий характер у вигляді разової грошової винагороди. Витрати держави на соціальні виплати мають спрямовуватися на підтримку тільки нужденної частини населення, що визначається за критерієм фінансової спроможності.

По-третє, перехід на принцип нужденності потребує нових підходів до формування соціальних стандартів і гарантій, на базі яких і відбувається розрахунок відповідних соціальних виплат. Це потребує врахування існуючих міжнародних норм у цій галузі, які спрямовані не лише на підтримку фізіологічного виживання особи, а на збереження і розвиток людського капіталу.

По-четверте, принцип нужденності передбачає поділ населення на дві категорії: фінансово спроможних і фінансово неспроможних. Така диференціація домогосподарств необхідна також для побудови ефективної системи фінансування соціальних виплат. Перша категорія не лише не потребує соціальних виплат, а й повинна бути активно залучена до процесу фінансування соціальної підтримки нужденних. Друга категорія включає громадян, доходи яких внаслідок певних соціальних ризиків є нижчими за встановлені у суспільстві мінімально припустимі норми доходів (межа бідності, прожитковий мінімум тощо). Дану категорію поділяють ще на три групи: гостро нужденні, нужденні, тимчасово нужденні. Залежно від диференціації мають визначитися диференційовані суми соціальних трансфертів.

Окрім принципу нужденності, в основу забезпечення ефективності системи соціальних виплат доцільно включити:

- принцип добровільності (особиста згода, що підтверджується заявою громадянина про одержання соціальних виплат);

- субсидіарний принцип (до розміру соціальної виплати включається самостійний дохід особи плюс державна субсидія, до сумарного доходу в межах відповідної мінімальної норми доходу);

- принцип централізованого та децентралізованого співфінансування соціальних виплат (соціальні програми необхідно формувати на базі державного та приватного партнерства);

- принцип персоналізації соціальних виплат (соціальний трансферт має надходити особі на персональний банківський рахунок).

Таким чином, з точки зору підвищення ефективності сучасні системи соціальних виплат мають забезпечувати:

- відповідність соціальних виплат, що надаються, переліку, характеру та рівню соціальних ризиків, від яких вони захищають;

- мінімальну достатність соціальних виплат при відшкодуванні втрат, що

виникають унаслідок дії різних соціальних ризиків;

- своєчасність надання та одержання соціальних виплат;
- доступність соціальних виплат, збереження законних прав на їх одержання незалежно від місця проживання особи;
- недискримінаційність, соціальну справедливість надання соціальних виплат незалежно від приналежності реципієнтів до певних демографічних, етнічних, соціальних, професійних тощо груп населення;
- соціальну ефективність соціальних виплат, яка забезпечує гідний рівень життя населення і в той же час запобігає виникненню соціального утриманства працездатного населення.

Пріоритетними для української держави у сфері соціальної політики і соціального забезпечення є ті напрями, що безпосередньо впливають на життєвий рівень населення. Саме ефективна система соціальних виплат сприяє подоланню надмірної соціальної нерівності та наближає її до нормальних значень, створює кращі умови для формування людського капіталу, економічного розвитку та збереження соціальної стабільності.

1. Зарубіжний та міжнародний досвід регулювання соціально-трудових відносин та соціального захисту населення / Державна установа НДІ соціально-трудових відносин / С.В. Мельник (ред.). – Луганськ, 2005. – 178 с.
2. Акти європейського права із соціальних питань: Збірник / Верховна Рада України. Комітет з питань соціальної політики та праці; Інститут законодавства / В.М. Литвин (заг.ред.), В.О. Зайчук (упоряд.). – К.: Парламентське видавництво, 2005. – 542 с.
3. Социальное обеспечение в странах Запада: Франция, ФРГ, Италия: Сб. обзоров / РАН; Институт научной информации по общественным наукам / С.Л. Зарецкая (ред.), Н.Г. Токарева (подгот.), А.В. Головина (подгот.). – М., 2006. – 148 с.
4. http://www.monitor.bbc.co.uk/country_profiles

Ю.В. Кривобок*

ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ВАРТОСТІ БЕЗОПЛАТНИХ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ ОСОБАМ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ У СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ

Соціальна політика будь-якої держави спрямована на соціальний захист різних соціальних і демографічних груп населення, особливо тих осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах. Ефективний соціальний захист – це не лише гарантовані державою соціальні виплати, а насамперед розвинена мережа соціальних послуг, які надаються з урахуванням особливостей і потреб різних категорій клієнтів. Сучасна система соціальних послуг повинна відповідати потребам громадян і орієнтуватися на покращення якості їхнього життя. Як зазначається у Концепції реформування системи соціальних послуг, затвердженій розпорядженням Кабінету Міністрів України від 13.04.2007 № 178-р, такі послуги необхідно наблизити до отримувачів, надавати на принципах адресності, індивідуального підходу, поваги до кожного клієнта та дотримання загальнолюдських прав.

---

* завідувач відділу моніторингу соціальних процесів Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства праці та соціальної політики України та НАН України

Світова економічна криза спричинила зниження рівня життя населення, тому в Україні зростає кількість осіб, що потребують соціального захисту. Так, у 2009 р. соціальними закладами та установами, які підпорядковуються Міністерству праці та соціальної політики України, було надано соціальних послуг понад двом мільйонам громадян. Насамперед це особи, які нездатні до самообслуговування у зв'язку з похилим віком, хворобою, інвалідністю і не мають рідних, які можуть забезпечити їм догляд і надати допомогу. Для таких категорій населення соціальні послуги надаються закладами соціального обслуговування, діяльність яких координується відповідними центральними та місцевими органами виконавчої влади й органами місцевого самоврядування і фінансуються за рахунок державного та місцевих бюджетів, а також інших джерел, передбачених чинним законодавством.

У зв'язку з цим одним із пріоритетних завдань реформування системи соціального обслуговування є удосконалення управління державними видатками на соціальні послуги з метою їх раціонального використання. Це завдання можна реалізувати шляхом поступового переходу від утримання установ соціального захисту та обслуговування, які в сьогоденні надають соціальні послуги, до фінансування витрат на надання соціальних послуг. З цією метою необхідно визначити: 1) соціально та економічно обґрунтований перелік соціальних послуг, що гарантуються державою на безоплатній основі, та категорії осіб, які мають право безкоштовно отримувати ту чи іншу послугу; 2) методику розрахунку вартості конкретної послуги на одного отримувача залежно від того, кому надається послуга (одиноким особам похилого віку, інвалідам або хворим, не здатним до самообслуговування) та де вона надається (вдома за місцем проживання, у стаціонарних закладах, у закладах денного перебування).

На сьогодні види соціальних послуг, їх перелік, зміст та обсяг у кожному конкретному випадку визначаються працівником соціальної служби, до якої звернулась особа, з урахуванням її стану здоров'я, індивідуальних потреб, індивідуальної програми реабілітації та інших об'єктивних факторів, що спричинили складні життєві обставини. Тобто чинне законодавство України не регламентує мінімальний перелік соціальних послуг, які б забезпечили найголовніші потреби осіб, що опинилися у скруті, і які б гарантувалися державою за будь-якої економічної ситуації незалежно від території проживання громадян. Унормування переліку послуг для визначеної категорії осіб дасть змогу забезпечити надання соціальних послуг тим, хто їх потребує, і в конкретному обсязі.

Результати аналізу системи соціальних послуг в Україні дозволяють стверджувати, що сьогодні вона перебуває на стадії розвитку та удосконалення. Розробка та затвердження єдиного переліку соціальних послуг і створення методики визначення їх вартості є надзвичайно актуальним завданням. Це дозволить посилити фінансовий контроль за наданням соціальних послуг, сприяти ефективному плануванню та використанню коштів державного та місцевих бюджетів на сферу соціальних послуг, що особливо важливо в умовах економічної кризи, та забезпечити найнеобхідніші потреби людей, які опинилися у скруті, в межах державних соціальних стандартів.

Досвід країн Європи переконливо свідчить, що існують шляхи, які дозволяють докорінним чином реформувати систему соціальних послуг за кілька років. Для ефективності реформування необхідно діяти у таких напрямках:

1. На центральному рівні належить забезпечити законодавство, яке б захищало інтереси та добробут громадян, що потребують соціального захисту, а також сприяло б урізноманітненню надаваних послуг. Зокрема, як зазначалося вище, необхідно нормативно затвердити перелік найнеобхідніших соціальних послуг, які гарантуються на безоплатній основі особам, які перебувають у складних життєвих обставинах, незалежно від економічної ситуації у державі та місця проживання громадян.

2. Цілі, пріоритети й напрями фінансування соціальних послуг слід визначати на основі здійснення аналізу потреб громад у соціальних послугах. Крім того, важливо, щоб формат послуг максимально враховував потреби тих, кому вони адресуються.

3. Доречним є запровадження системи соціального планування на місцевому рівні, що покликана посилювати та розвивати демократичні процеси на місцях. Ця система передбачає залучення всіх членів місцевої громади до пошуку шляхів розв'язання конкретних соціальних проблем, що існують на місцевому рівні. На основі цієї системи можна було б визначити місцеві пріоритети, залучати надавачів послуг і розподіляти бюджетні кошти. Місцеві органи влади мають розробляти соціальні плани відповідно до вимог, висунутих центральним урядом країни. Ці плани слід розробляти щорічно і брати за основу при визначенні обсягу фінансової підтримки місцевих громад.

4. В рамках державної стратегії переходу від утримання закладів соціального обслуговування до фінансування соціальних послуг та з метою забезпечення якості соціальних послуг потрібно створити механізми залучення до надання соціальних послуг широкого кола зацікавлених осіб. Зокрема, необхідно створити можливості для надання безкоштовних послуг за рахунок фінансування з бюджету навіть для приватних установ. Бюджетне фінансування має виділятися на конкурсній основі, а з переможцем слід укладати контракт на надання послуг за рахунок бюджету.

5. Вирішення проблеми фінансового забезпечення закладів соціального обслуговування можна досягти шляхом залучення альтернативних (недержавних) джерел фінансування, а також запровадження для закладів стимулів ефективного використання бюджетних і власних коштів. Одним із таких стимулів може стати формульний підхід до розподілу коштів з обласного бюджету, для чого необхідно розробити методику розрахунку вартості соціальних послуг.

Застосування в Україні описаних вище принципів допоможе радикально змінити ситуацію на краще. Від реформування сфери соціальних послуг користь отримають усі: одержувачі послуг, бо вони одержать доступ до послуг, які краще задовольняють їхні потреби; громади, бо вони краще дбатимуть про своїх членів і, що не менш важливо, самі шукатимуть та знаходитимуть найбільш правильні шляхи розв'язання своїх проблем; держава, бо її обмежені бюджетні ресурси використовуватимуться більш продумано й ефективно, а громадяни будуть краще забезпечені соціальними послугами, яких вони потребують.

Визначення вартості соціальних послуг є складним завданням. Тут немає єдино вірного підходу або універсальних, загальноприйнятих показників. Однак на підставі досвіду різних країн можна зробити такі висновки:

1. Визначення нормативів соціальних видатків вимагає великих зусиль, зваженого підходу й взаємодії між різними рівнями влади.

2. Методи, які використовуються для визначення вартості соціальних послуг, можуть впливати на поведінку підпорядкованих органів влади. Тому, щоб уникнути небажаних перекосів, потрібна обережність при виборі системи методів.

3. Елементи вирівнювання обов'язкові для забезпечення політичної підтримки. Більше того, визначення нормативів видатків є заходом політичного характеру.

4. Часто більш оптимальним є спрощений підхід, але при цьому більш зрозумілий і заснований на використанні доступних даних. Це оптимально, навіть якщо ефект вирівнювання, що досягається з його допомогою, неповний, а можливості впливу на поведінку підпорядкованих органів влади обмежені.

5. Необхідно формувати бюджет, виходячи з наявних дохідних надходжень. Бюджетний процес, заснований на використанні нормативів, занадто складний. Однак найгірше те, що він уводить в оману його учасників, створюючи в них враження, що бюджетним процесом рухають потреби, а не реальні доходи. При формуванні бюджету на основі мінімальних нормативних видатків основний акцент робиться на виконанні заздалегідь затверджених програм і утримванні існуючих об'єктів, замість того, щоб задати собі нелегке питання: а чи потрібно продовжувати фінансувати ті або інші видатки? чи не існує більш ефективного шляху досягнення потрібних цілей? Крім того, переконаність у тому, що центр, як і раніше, повинен забезпечувати регіони коштами для здійснення мінімальних видатків, негативно позначається на ефективності витрачання коштів і здатності органів влади на місцях збільшувати обсяг дохідних надходжень.

Порівняно з минулою практикою значним кроком уперед в удосконаленні системи соціального обслуговування населення України стало усвідомлення того, що фінансові нормативи не повинні встановлюватися у відриві від наявної дохідної бази. Але якщо бюджетний процес буде ґрунтуватися на нормативах, які не відповідають фактичному обсягу фінансування, цілком природно очікувати, що регіональні й місцеві органи влади будуть скаржитися на нестачу фактичних коштів. Можна вважати майже непорушною істиною, що будь-які нормативи будуть зазнавати критики або тому, що їх будуть уважати необґрунтовано завищеними (внаслідок цього постійно недофінансованими), або тому, що вони не враховують реальну оцінку вартості надання послуг "відповідних" стандартів.

1. Бульба В.Г., Бондаренко Ю.М. Реформування системи соціального захисту в Україні: проблеми і перспективи // Теорія і практика державного управління. – Вип. 3(15). – Х.: Вид-во Хар РІ НАДУ «Магістр», 2006. – С. 96-101.

2. Закон Верховної Ради України «Про соціальні послуги» від 19.06.2003 р. № 966-IV.

3. Концепція реформування системи соціальних послуг, затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 13.04.2007 р. № 178-р.

4. Крентовська О. Організаційно-економічні проблеми управління державними соціальними гарантіями в Україні // Актуальні теоретико-методологічні та організаційно-практичні проблеми державного управління: Матеріали наук.-практ. конф. за міжнар. участю (28.05.2004 р., Київ) / За заг. ред. В.І. Лугового, В.М. Князева. – К.: Вид-во НАДУ, 2004. – Т. 2. – С. 277-279.
5. Папиев М. Мировой опыт применения социальных стандартов // Экономика Украины. – 2004. - № 1. – С. 4-8.
6. Слухай С.В. Фінанси стаціонарних установ: потреба в реформуванні // Соціальна політика і соціальна робота. – № 1 (36), 2007. – С. 64-77.
7. Social security in developing countries / edited by Ehtisham Ahmad, Jean Dreze, John Hill and Amartya Sen. – Oxford: Clarendon Press. – 1991. – 496 p.

О.М. Олейнічук*

НЕВИПЛАТА ЗАРОБІТНОЇ ПЛАТИ, СТИПЕНДІЇ, ПЕНСІЇ ЧИ ІНШИХ УСТАНОВЛЕНИХ ЗАКОНОМ ВИПЛАТ ЯК АМОРАЛЬНЕ ЯВИЩЕ

Твердження, що будь-який злочин - аморальний, тобто позбавлений моралі або неморальний [3, с. 26], є беззаперечним. Тому таке злочинне діяння як не виплата заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат, за яке статтею 175 Кримінального кодексу України [4] передбачено покарання, в цьому дослідженні буде визначатися саме як аморальне явище.

Актуальність теми дослідження зумовлена тим, що одним з найважливіших завдань, що нині стоять перед державою Україна, є належний захист соціальних прав громадян (своєчасне отримання заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат). Серед пріоритетних завдань, які вирішуються у цьому контексті, є розробка проблем кримінальної відповідальності за не виплату заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат. Багато питань, які стосуються цієї теми, українськими юристами не вивчалися, а деякі розроблені недостатньо, хоча з боку усього суспільства це явище вже отримало оцінку аморального і відповідальність за цей злочин вже було закріплено законодавчим органом у карному праві.

Мета даного дослідження - дослідити даний вид злочину як суспільно небезпечне, протиправне і аморальне явище та звернути увагу громадськості на вкрай негативні його риси, з якими не тільки необхідно боротися, але й запобігати їх виникненню.

Суттєвий внесок у дослідженні цих питань зробили, зокрема, П.П. Андрушку, І.О. Зінченко, С.Я. Лихова, А.В. Тарасенко, С.В. Шевченко та інші. Для правильного розуміння такого терміна, як «аморальне явище» наведемо визначення його складових. Так, у Великому тлумачному словнику сучасної української мови В.Т. Бусела таке поняття, як «аморальний» означає «неморальний», тобто який порушує, не вкладається в правила, вимоги, норми прийнятої моралі, суперечить їй [3, с. 768]. В нашому випадку це також може бути порушення норм права (правил поведінки). Явище - це зовнішній вияв сутності предметів, процесів; безпосереднє відбиття речі в почуттєвому сприйнятті, а також подія, факт або властивість, особливість кого-, чого-небудь [3, с. 1645]. Таким чином, зовнішній вияв або така подія чи факт порушень

---

* здобувач кафедри кримінального права та процесу Національної академії управління

правил, вимог, норм прийнятої моралі є аморальним явищем. З'ясувавши це, перейдемо до вивчення самої проблеми на аналізі статті 175 КК.

Явище невикплати заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат може мати як ознаки злочину та бути аморальним, так і мати певні суб'єктивні та об'єктивні ознаки, що виключають склад цього злочину. Тобто керівник підприємства, установи або організації (незалежно від форми власності) чи громадянин (суб'єкт підприємницької діяльності) можуть в таких випадках діяти в межах закону та під впливом певних обставин, що виключають злочинність.

На відміну від інших вчинків, злочин за соціальною сутністю є посяганням на відносини, що склалися в суспільстві, відображають його найбільш важливі інтереси, внаслідок чого охороняються законом про кримінальну відповідальність. Злочин завжди суперечить основним потребам та інтересам суспільного розвитку. Оскільки саме об'єктивні закономірності розвитку суспільства, його потреби та інтереси виступають критерієм, мірилом цінності чи антицінності людської поведінки, відповідності чи невідповідності її цим потребам та інтересам, злочин завжди є антисоціальною поведінкою [5, с. 65].

Частина 7 ст. 43 Конституції України проголошує: «Право на своєчасне одержання винагороди за працю захищається законом». Тому безпідставна невикплата заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат громадянам вважається злочином.

Безпідставна невикплата громадянам заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат більше ніж за один місяць, вчинена умисно керівником підприємства, установи або організації незалежно від форми власності утворює об'єктивну сторону злочину, передбаченого ч. 1 ст. 175 КК. Безпідставність невикплати спостерігається в тих випадках, коли об'єктивно відсутні причини, що не дозволяють зробити виплати [6, с. 103]. Безпідставною зазначена невикплата вважається тоді, коли вона існує, незважаючи на наявність законних підстав для виплати заробітної плати, стипендії, пенсії чи іншої установленої законом виплати громадянам. Не буде складу цього злочину, якщо зазначені виплати не здійснюються на законних підставах (наприклад, несплата частини заробітної плати в результаті відрахування з неї для покриття заборгованості працівника підприємству, установі, організації, на якому він працює) або їх невикплата зумовлена об'єктивними причинами (наприклад, неповним бюджетним фінансуванням, відсутністю необхідних для виплат коштів на рахунках підприємства, установи, організації) [7, с. 432].

Частина 2 ст. 175 передбачає відповідальність за те саме діяння, якщо воно було вчинене внаслідок нецільового використання коштів, призначених для цих виплат, наприклад, використання коштів з фондів зарплати для придбання обладнання, для ремонту тощо.

Частина 3 ст. 175 встановлює, що особа звільняється від кримінальної відповідальності, якщо до притягнення до кримінальної відповідальності нею здійснена виплата заробітної плати, стипендії, пенсії чи іншої встановленої законом виплати громадянам [6, с. 103-104].

Отже, явище невикплати заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат в нашій державі є аморальним, якщо відсутні

певні об'єктивні і суб'єктивні ознаки, що виключають його злочинність. Наприклад, коли такі об'єктивні причини, як неповне бюджетне фінансування або відсутність необхідних для виплат коштів на рахунках підприємства, установи, організації створюються штучно і самі є наслідком чисеїс злочинної волі. Тому, для прямого запобігання таким злочинам, які і є безпосереднім наслідком зазначених невиконань, дуже добре було б мати й відповідні кримінальні норми, що дозволять притягнути до відповідальності певних суб'єктів, якщо в їхніх діях або бездіяльності буде виявлено ознаки складу злочину.

Негативні аморальні риси цього явища викликають стурбованість міжнародних організацій. Так, Міжнародною конфедерацією вільних профспілок (ICFTU) проблема несплати заробітної плати була визнана загрозою не тільки життєвому рівню тих, кому не платять заробітну плату, але й всьому процесу демократизації й розвитку суспільства, заснованого на верховенстві закону, від яких залежить економічне і соціальне забезпечення працівників [8].

1. Конституція України: прийнята Верховною Радою України 28 червня 1996 року // Урядовий кур'єр від 13.07.1996, №129-130.
2. Закон України «Про внесення змін до Конституції України» від 08.12.2004 №2222-IV // Голос України від 08.12.2004, № 233.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад, і голов. ред. В.Т. Бусел.— К.; Ірпін: ВТФ «Перун», 2005.— 1728 с.
4. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 №2341-111 // Голос України від 19.06.2001 №9107.
5. Кримінальне право України: Загальна частина: Підручник для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти / М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов та ін.; За ред. професорів М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. - Київ-Харків: Юрінком Інтер-Право, 2002. - 416 с.
6. Кримінальне право України: Особлива частина: Підруч. для студ. вищ. навч. закл. освіти / М.І. Бажанов, В.Я. Тація, В.В. Сташис, І.О. Зінченко та ін.; За ред. професорів М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. — К.: Юрінком Інтер; Х.: Право, 2002. - 496 с.
7. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. - 4-те вид., переробл. та доповн. / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. - К.: Юридична думка, 2007. - 1184 с.
8. ICFTU Campaign on the Non-Payment of Wages in Russia. - Режим доступу: <http://www.warwick.ac.uk/fac/soc/complabstuds/russia/campaign.doc>.

В.В. Болюбах*

БІДНІСТЬ В УКРАЇНІ: ОСНОВНІ ПОКАЗНИКИ ТА ІНДИКАТОРИ ВИЗНАЧЕННЯ

Проблема соціально-економічної нерівності та бідності набула настільки високого рівня ескалації, що її неможливо вирішити власними зусиллями через відсутність достатніх внутрішніх ресурсів для боротьби з тими чи іншими аспектами даного явища. Необхідність її вирішення пов'язана як із загальносвітовими тенденціями у світі й демографічною ситуацією, що погіршується, так і з наслідками, спричиненими зміною суспільного устрою країни.

Бідність є наслідком різноманітних і взаємопов'язаних причин, що об'єднуються в такі групи: економічні, соціально-медичні, демографічні,

---

* науковий співробітник Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства праці та соціальної політики України та НАН України

соціально-економічні, освітньо-кваліфікаційні, політичні, регіонально-географічні.

Головною причиною бідності населення є низький рівень доходів. Під час розрахунків показників якості життя країн і територій беруть до уваги такі показники, як розміри ВВП на душу населення (як уособлення багатства та добробуту), середньостатистичну тривалість життя населення (віддзеркалення стану здоров'я і фізичної сили) та рівень освіти населення (стан культури і науки). Трансформаційні процеси, що відбуваються в Україні і пов'язані з переорієнтацією економіки на ринкові відносини, супроводжуються низкою негативних тенденцій, зокрема глибоким спадом виробництва, інфляцією, різким зниженням і поляризацією доходів, загальним падінням рівня життя населення.

Тривала економічна криза значно вплинула на добробут української родини. Нагальною залишається проблема доступу до базових можливостей існування: продуктивної зайнятості, освіти, базового медичного обслуговування, нормальних житлових умов. Істотно поширились масштаби бідності. Значне поширення бідності в державі створює специфічне соціальне середовище, яке породжує соціальні проблеми. Дослідження проблеми бідності в Україні набуває дедалі більшого значення з точки зору виявлення соціально вразливих груп населення та створення ефективно діючої соціальної політики.

Сьогодні в Україні, крім традиційної соціальної бідності (багатодітні родини, неповні родини з дітьми тощо), існує й економічна бідність, коли працездатні громадяни не можуть забезпечити собі прийнятний рівень добробуту. Населення України в цілому бідне. Це засвідчують найрізноманітніші показники: низька якість раціону харчування, постійний відтік громадян за межі країни, низька народжуваність, висока захворюваність і смертність, незадоволеність широких верств суспільства загальноекономічною ситуацією та своїм матеріальним становищем. Усіх тих, хто представляє бідні верстви населення в Україні, умовно можна представити в такому вигляді (рис. 1).

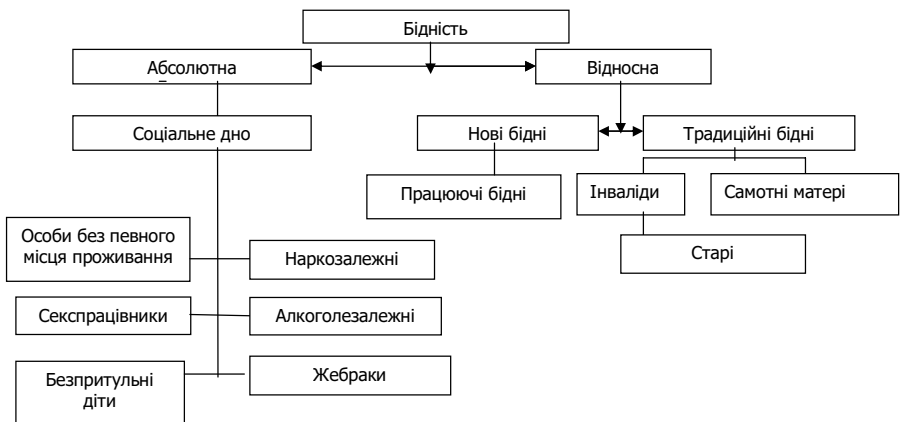

Рисунок 1. Соціально-вразливі групи населення

Особливість бідності в Україні, як і в інших країнах з перехідною економікою, полягає у значному скороченні доходу більшості населення, яке при цьому зберігає відносно високий соціальний статус (рівень освіти, кваліфікації, соціальні зв'язки). Зубожіння значної частини населення відбувається за значного майнового розшарування й появи нечисленних, але справді багатих прошарків.

Інструментом для визначення поширеності бідності та ступеня зубожіння населення є межа бідності. У табл. 1 представлені основні показники бідності за 2004-2008 рр. Межа бідності, що розраховується як 75% медіанного значення сукупних еквівалентних витрат населення, зростає з 271 грн у 2004 р. до 778 грн. у 2008 р. Проте інші показники не показують значного зменшення бідності у 2004-2008 рр.

Таблиця 1

Основні показники бідності в Україні, 2004-2008 рр.

	2004	2005	2006	2007	2008
Межа бідності, (грн. на 1 особу на місяць)	271	365	430	526	778
Рівень бідності, %	27,3	27,1	28,1	27,3	27,0
Глибина бідності, %	24,0	23,8	23,8	23,1	23,1
Коефіцієнт концентрації Джині, %	30,2	30,6	30,9	29,1	30,1
Коефіцієнт диференціації бідності, %	55,6	55,2	54,3	53,0	53,8

Джерело: Міністерство праці та соціальної політики України

Особливе значення має наявність показників, що дозволяють у динаміці простежити за змінами, які відбуваються в країні в частині збільшення або зменшення бідного населення й диференціації доходів окремих соціальних груп. Наведемо основні індикатори, що характеризують українську бідність (табл.2).

Таблиця 2

Основні індикатори бідності в Україні*

Індикатори бідності	Роки						
	2000	2001	2003	2005	2007	2008	2009
1. Питома вага населення, чие добове споживання є нижчим 5 (4,3) дол. США на добу за ПКС	11,9*	11,0*	4,0*	1,3* 9,0	6,6	3,8	4,5
2. Питома вага бідного населення за національним критерієм, %	26,4	27,2	27,6	27,1	27,3	27,0	27,0
3. Питома вага бідних серед дітей, %	33,4	34,9	34,9	36,7	36,3	35,1	36,0
4. Питома вага бідних серед працюючих осіб, %	21,6	22,6	21,1	22,3	21,7	21,1	21,0
5. Питома вага витрат на харчування в сукупних витратах домогосподарств	64,9	62,6	59,8	58,1	53,2	50,8	X
6. Питома вага населення, чие споживання є нижчим за рівень фактичного прожиткового мінімуму, %	71,2	69,2	59,9	38,7	30,5	19,9	22,0

* Дані ПРООН та Державного комітету статистики України

Як бачимо, динаміка частки населення з доходами, нижчими за величину прожиткового мінімуму, демонструє стабільну спадаючу тенденцію, але динаміка рівня бідності, визначеного як питома вага бідного населення за національним критерієм, не має відповідної тенденції і свідчить про те, що сьогодні більше чверті населення не може підтримувати належне задоволення своїх потреб.

Ситуація з бідністю в Україні набула значних масштабів і темпів розвитку. Тому необхідно чітко визначити стратегію подолання бідності та мінімізувати темпи її ескалації і розвитку. Пропозиціями щодо скорочення масштабів бідності в Україні може бути: збільшення ВВП на душу населення; підвищення рівня зайнятості працюючого населення; удосконалення порядку встановлення мінімальної заробітної плати і поступового підвищення її щонайменше до рівня прожиткового мінімуму; запровадження мінімальної погодинної заробітної плати; проведення індексації заробітної плати в разі затримки виплат або підвищення цін; формування повномасштабної системи соціального страхування від безробіття, медичного страхування, запровадження обов'язкової накопичувальної системи тощо.

А.В. Сивак*

РЕАЛІЇ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДОЛАННЯ БІДНОСТІ В УКРАЇНІ

Бідність є глобальною проблемою людства. За даними міжнародних експертів, близько чверті всього населення планети знаходиться за межею бідності. У вересні 2000 р. на Саміті Тисячоліття ООН світові лідери визначили ключові цілі та завдання розвитку до 2015 . – Цілі Розвитку Тисячоліття. Подолання бідності в них визначено як мету номер один. Боротьба з бідністю завжди була актуальною темою, актуальною настільки, що Європейський Союз 21 січня 2010 р. офіційно відкрив Європейський рік боротьби з бідністю й соціальною ізоляваністю. Тобто бідність як глобальне соціальне явище існує в усіх країнах світу і не є винятком для України.

Бідність в Україні характеризується низкою національних ознак. Зокрема, специфічні особливості бідності в Україні мають такий прояв:

- низький рівень життя населення в цілому;
- надмірне соціальне та майнове розшарування;
- розповсюдженість бідності серед працюючого населення;
- висока питома вага людей, що вважають себе бідними.

Упродовж останніх років в Україні були розроблені та впроваджені певні заходи щодо подолання та попередження бідності населення. Про це свідчить ціла низка нормативно-правових документів, прийнятих Верховною Радою України та урядом України. Так, довгострокова (до 2010 р.) Стратегія подолання бідності (затверджена Указом Президента України від 15.08.2001 № 637) визначає основні напрямки політики боротьби з бідністю шляхом: створення економічно-правових умов для збільшення доходів населення; підвищення

---

* старший науковий співробітник Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства праці та соціальної політики України та НАН України

економічної активності працюючих громадян; підвищення ефективності соціальної підтримки шляхом реформування системи соціального захисту.

Пріоритетним завданням було визнано:

- необхідність підвищення рівня заробітної платні;
- забезпечення випереджального зростання заробітної платні у порівнянні з зростанням споживчих цін;
- підвищення платоспроможності населення;
- наближення основних соціальних стандартів і гарантій до прожиткового мінімуму;
- прийняття законів і нормативно-правових актів, що визначають механізми гарантування індексації заробітної плати, пенсій, стипендій, страхових виплат та збережень громадян;
- запровадження страхових принципів соціального захисту робітників, що збереже їх від ризику потрапити до категорії бідних;
- втілення консолідованої системи адресної соціальної допомоги і соціальних послуг;
- проведення моніторингу ефективності і адресності заходів із соціальної підтримки окремих груп населення.

Аналіз даних оцінки бідності населення в Україні, який був проведений Радою національної безпеки і оборони України, щодо стану виконання Стратегії подолання бідності та подальших заходів боротьби із бідністю на період з 2001 по 2009 рр. свідчать про те, що ціла низка питань, пов'язаних із подоланням бідності залишаються невирішеними. Слід зазначити, що кількісні показники моніторингу бідності доводять, що Україна належить до країн зі стабільно високим рівнем бідності. Так, станом на 2008 р. рівень бідності в Україні складав 27,0 %, що на 11,0 % вище, ніж у країнах ЄС (10.0-16.0 %). Показник глибини бідності за 2008 р. зріс на 0,3 % і становив 23,4 %. Питома вага злиднених серед бідного населення у 2008 р. залишилася на рівні попереднього року і становила 50,6 %. На цьому фоні характерним є те, що високі показники бідності в Україні супроводжуються посиленням регіональної неоднорідності цього соціально-економічного явища.

Проблема бідності населення в Україні набуває ще більшого звучання в умовах фінансово-економічної кризи, яка суттєво вплинула на соціально-економічний стан України. Світовий досвід підтверджує, що у часи економічних і політичних криз проблема бідності надзвичайно загострюється та часто-густо здатна досягти масштабів соціальної катастрофи. Економічні негаразди неминуче призводять до зниження розміру заробітної плати, зростання заборгованостей із її виплати, зростання утриманців за рахунок звільнених і безробітних тощо, що призводить до зниження рівня доходів населення та зростання частки бідних.

Усе вищезазначене засвідчує актуальність та гостроту проблеми бідності, офіційним визнанням чого слугує Указ Президента України "Про невідкладні заходи з подолання бідності" за № 274/2010 від 26.02.2010.

На виконання Плану організації реалізації цього Указу розроблено проект Закону України «Про затвердження Загальнодержавної програми подолання та запобігання бідності в Україні на 2010–2015 роки» (далі – Програма).

Метою Програми є створення системи дій, спрямованих на зниження рівня бідності, подолання хронічної бідності, бідності серед працюючих і сімей з дітьми, особливо багатодітних сімей.

Одним із основних напрямів Програми є відновлення та стимулювання економічного зростання. Основними завданнями у цьому напрямі будуть: запровадження нових механізмів відновлення виробництва; стимулювання економічного зростання та соціального прогресу; створення умов для забезпечення стабільного розвитку галузей промисловості. Ці аспекти мають особливе значення для вирішення проблем бідності, адже ефективно впливати на бідність можна тільки на основі економічного зростання.

Але й загальний економічний ріст автоматично не призведе до зниження рівня бідності, що підтверджується результатами попередніх років економічного зростання української економіки і невідповідної цьому зростанню динаміки основних показників бідності. Як показує досвід інших країн, нікому не вдається вирішити проблему бідності без адекватних заходів і реформ у галузі відносин розподілу та без обґрунтованої політики у соціально-трудовій сфері.

Вирішення проблеми бідності в Україні потребує розробки системи комплексних науково-обґрунтованих заходів, які повинні враховувати профіль, специфіку та особливості формування і поширення бідності, причини її виникнення. З огляду на зазначене, для зниження, запобігання та подолання бідності населення в Україні, зокрема й зайнятих осіб, пропонується:

- розробка стратегії попередження та подолання бідності населення України в умовах фінансово-економічної кризи на 2010-2015 рр. та затвердження урядом України заходів щодо її виконання;

- розробка та впровадження системи моніторингу за ефективністю та станом виконання стратегії попередження та подолання бідності населення України в умовах фінансово-економічної кризи на 2010-2015 рр.;

- визначення масштабів і причин поширення бідності;
- підвищення та удосконалення оплати праці в контексті боротьби з бідністю працюючого населення;

- підвищення рівня зайнятості населення та розвиток ринку праці;
- удосконалення консолідованої адресної соціальної допомоги та соціальних послуг;

- забезпечення державного регулювання у сфері розподілу коштів Держбюджету та соціальної допомоги;

- соціальна підтримка родин із дітьми та дітей, позбавлених батьківського піклування;

- соціальна підтримка осіб з обмеженими фізичними можливостями;
- забезпечення та поліпшення житлових умов бідних категорій населення;

- стимулювання економічного зростання на базовому рівні як головної передумови зростання доходів населення та подолання бідності.

Від тактики виживання необхідно переходити до стратегії розвитку, від боротьби з бідністю – до зростання середнього класу. Головний спосіб боротьби з бідністю – це підвищення рівня життя, надання громадянам можливості гідно працювати, підвищувати свій рівень добробуту.

1. Бедность относительная и конкретная // Режим доступу: www.demoscope.ru/weekly/2004/0173/gazeta021.php
2. Демографічні чинники бідності (колективна монографія) / За ред. Е.М. Лібанової. – К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України. – 2009. – 184 с.
3. Державний комітет статистики України. – Режим доступу : [http:// www.ukrstat.gov.ua/](http://www.ukrstat.gov.ua/)
4. Індикатори соціального розвитку І півріччя 2008 р. – К.: Мінпраці України, 2008. – 86 с.
5. Лібанова Е.М. Соціальні проблеми і соціальні важелі конкурентоспроможності української економіки // Демографія та соціальна економіка. – 2008. – № 2. – С. 5 – 19.
6. Мельник С.В. Бідність працюючих: міфи та реальність / С.В. Мельник. // Урядовий кур'єр. – 2007. – № 50. – С. 7.
7. Праця України 2008 р.: Статистичний збірник / Державний комітет статистики України. – К., 2009.
8. Разумов А.А., Ягодкіна М.А. Бедность в современной России. – М.: Формула права, 2007. – 336 с.
9. Рівень життя населення України / НАН України Ін-т демографії та соц. дослідж. Держком статистики України за ред. Л.М. Черенько. – К.: ТОВ "Видавництво" "Консультант", 2006 – 428 с.:
10. Ситуація з бідністю в Україні та регіонах погіршується // Режим доступу: [http:// www.socialpolicy.in.ua/ua/index.html?_m=pulications&_t=rec&id=12175](http://www.socialpolicy.in.ua/ua/index.html?_m=pulications&_t=rec&id=12175)

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ КОНЦЕПЦІЇ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

В.А. Тарасенко*

НАУКОВІ ІННОВАЦІЇ І ПРИЙНЯТТЯ ПРАВИЛЬНИХ УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ

Однією із суттєвих прикмет економічної науки в усі часи була її активна участь у спрямуванні господарської діяльності, яка вимагає постійного управління, тобто прийняття управлінських рішень. Очевидно, що ґрунтовність і ефективність цих рішень залежить від стану економічної науки, її здатності постійно збагачуватися новими ідеями. Це стосується передусім економічної теорії, що належить до світлоносних економічних наук. Через те саме вона повинна перебувати у постійному науковому пошуку, без якого не зможе виконувати покладені на неї завдань.

Економічні знання постійно розвиваються. Так, спершу здавалося, що теорія прийняття правильних економічних рішень залишиться надовго в арсеналі економічного знання, але не минуло і ста років з часу її виникнення, як вона була піддана науковій критиці з різних боків. Характерно, що економічна планово-директивна система, яка дотримувалася матеріалістичної доктрини і знехтувала оновлення економічної теорії, зійшла з історичної арени, повторивши долю марксистської економічної телеології. Цей факт нині добре відомий, але не завжди усвідомлений настільки, щоб прагнути оновити економічну теорію управління новими парадигмами.

Спроби такого оновлення вже помітні, що підтверджує поява таких термінів, як гіперекономіка, фізична економіка, соціальна економіка, екологічна економіка тощо. Очевидно, кожен з цих термінів має право на існування, але ними не можна підмінити економічну науку взагалі, зокрема економічну теорію управління, що перебуває на стадії понятійно-термінологічного збагачення.

Інноваційність економічної теорії управління і конкретних економічних дисциплін залежить насамперед від творчого потенціалу молодшого покоління економістів, необтяжених застарілими уявленнями і догмами. Такий висновок випливає з аналізу сучасного стану економічної науки. Передусім він підтверджує ту істину, що економічна наука перебуває у постійному розвитку, бо того вимагають життєві проблеми, на які найшвидше реагує молода генерація учених.

Економічні дослідження повинні бути глибокими та інноваційними. Особливо це диктується динамічним і складним сьогоденням, яке постійно висуває нові завдання. Головне з них – це забезпечення людських потреб при обмежених природних ресурсах. Саме тому нині нові економічні погляди, теорії, механізми особливо актуальні. Вони мали б охопити не тільки економічну

---

* д.е.н., професор Львівського навчально-наукового інституту Закарпатського державного університету

теорію управління, але й усі економічні науки. Цей аспект повинно враховувати наукознавство, яке нерідко зорієнтоване тільки на природничі науки, що пов'язані з технологічно-технічними інноваціями. Щоб у тому переконатися, достатньо проглянути наукові видання. Проте усі науки в сукупності відображають єдність природи, вони між собою тісно пов'язані. Отже, не можуть одні науки йти шляхом інноваційного оновлення, а інші перебувати на стадії попередніх уявлень.

Українські мислителі давно довели, що науки утворюють косову сув'язь, отже одна наука переходить у другу, взаємодоповнюючись і взаємозбагачуючись. Цей принцип потрібно враховувати в економічних науках, кожна з яких забезпечує розвиток іншої. Так, наприклад, стан економічної теорії управління детермінує розвиток конкретних економічних наук, які постачають матеріал і конкретизують економічну теорію.

Це підтверджує аналіз національної економіки, формування і розвиток якої вимагає глибокого теоретичного обґрунтування. Водночас не може бути не поміченим той факт, що наукові школи в економічній теорії управління виникали на національному ґрунті. Через те новаторські економічні ідеї завжди мали національне походження і забарвлення, бо вони більше, ніж природознавчі науки, пов'язані з культурою народу.

Особливо це стосується теорії національної економіки, її розвитку в умовах процесів економічної глобалізації. Те саме можна сказати і про регінологію. Глобалізація, національна і регіональна економіка – це три ланки світового процесу, який вимагає глибокого вивчення на основі новаторських підходів. У цій царині слід чекати нових теоретичних і методологічних з'ясувань, які задає вектор інноваційних пошуків.

Такі пошуки особливо потрібні на стику економічної науки з іншими науками, зокрема природознавчого і етнопсихологічного комплексу. Перший напрямок диктується необхідністю залучення економічного знання для забезпечення гармонійного розвитку людини і природного довкілля, другий пов'язаний із необхідністю використання вольового потенціалу людини у загальноекономічному і суспільному поступі.

Потрібно зазначити, що останнім часом у різних науках з'являються новаторські пропозиції, серед яких є чимало спекулятивних. Особливо це помітно в екології, актуальність якої підвищилася у зв'язку із загостренням проблем довкілля. Пропонуються різні термінологічні вдосконалення, часто позбавлені наукового змісту. Це означає, що у процесі розвитку науки виникають і псевдонауки, які потрібно своєчасно розпізнавати і вилучати з наукового обігу.

Така тенденція, як вже зазначалося, спостерігається і в економічній науці, що також вимагає пильної науково-критичної уваги. Однак поява тих чи інших псевдонаук не може заперечити потребу в наукових інноваціях, бо без них наука не розвивалася б. Інноваційне оновлення економічної науки – це об'єктивна необхідність, а тому інноваціям потрібно всіляко сприяти з одночасним очищенням їх від псевдонаукового шарлатанства, яке існувало в усі часи.

ЕКОНОМІЧНА САМОСТІЙНІСТЬ УКРАЇНИ: ІЛЮЗІЇ ЧИ РЕАЛЬНІСТЬ

Законом «Про економічну самостійність України» від 3 серпня 1990 р. було визначено зміст економічної самостійності як необхідної умови державного суверенітету України. Зазначеним Законом проголошувалося, що Україна самостійно визначає економічний статус і стратегію соціально-економічного розвитку; здійснює управління економічними процесами з метою відродження і всебічного розвитку соціальної та культурної сфери, задоволення потреб громадян України у матеріальних, соціальних і духовних благах, охорони навколишнього середовища; визначає структуру народного господарства, пріоритетні напрями господарської діяльності, форми і методи господарювання та управління суспільним виробництвом; здійснює фінансово-бюджетну, грошово-кредитну, цінову, інвестиційну, науково-технічну і зовнішньоекономічну політику [1]. Разом з тим, отримання Україною кредитів від Міжнародного валютного фонду (надалі – МВФ) збільшує економічну залежність України. Аргументи на підтримку даної думки можна навести такі:

1. З часу співпраці України з МВФ Україною було отримано більше 5 млрд. дол. США [2] під 6,29-7% річних на 5- 10 років [3]. Прихід до влади нової команди нічого не змінив, адже новий уряд також просить МВФ виділити для «латання» бюджету мільярди доларів [4]. Це призведе до того, що зовнішній борг України постійно буде зростати. Необхідно погодитися з М.М. Єрмошенком, який зазначає, що надмірна зовнішня заборгованість міжнародним фінансовим організаціям і приватним банкам суттєво обмежує державний суверенітет або, принаймні, можливості виявлення економічної незалежності країни [3].

2. Основним завданням України при отриманні кредиту МВФ є дотримання вказівок, які даються МВФ. Так, наприклад, при наданні кредиту в 2008 р. фахівцями МВФ було визначено низку заходів, що, на їхню думку, необхідно вжити уряду України на найближчу перспективу. Серед них: проведення заходів орієнтованих на забезпечення стабільності податково-бюджетної та грошово-кредитної політики, а також поступ на шляху запровадження структурних реформ; проведення більш жорсткої і збалансованої макроекономічної політики з метою забезпечити бездефіцитність бюджету на 2008 р.; скорочення темпів зростання мінімальної заробітної плати та номінальних бюджетних трансфертів, що відповідатиме потребі у скороченні інфляції у 2008 р. до рівня не більше 9-10%.

На довготермінову перспективу економічного зростання експерти місії МВФ рекомендували вжити заходів щодо забезпечення поліпшення умов для здійснення підприємницької діяльності. У цьому зв'язку до числа ключових макроструктурних реформ на найближчу перспективу рекомендували віднести вирішення питання про компенсацію втрачених заощаджень у неінфляційний спосіб, реформування адміністрування ПДВ, вдосконалення податкового

* к.ю.н, доцент, завідувач кафедри господарського права і процесу навчально-наукового інституту права і психології Київського національного університету внутрішніх справ

кодексу, реформування енергетичної сфери, а також проведення реформ у фінансовому секторі [2]. Недотримання вказівок МВФ є підставою для відмови в перерахуванні коштів.

Викладене дає підстави зробити такі висновки:

1) не завжди дані кредити є ефективними, оскільки можуть бути використані лише для вирішення певних економічних питань, зокрема для покриття дефіциту бюджетних коштів;

2) якщо будь-якій державі починають диктувати умови використання кредитних коштів, за які вона до того ж сплачує відсотки – про економічну самостійність такої держави варто забути. У зв'язку з цим уряду України варто будувати економічну політику, розраховуючи на власні сили, і поступово відмовлятися від зовнішніх кредитних надходжень. Для цього необхідно:

- впровадити індивідуальну соціальну допомогу та скасувати всі пільги;
- обмежити максимальний розмір заробітних плат;
- скоротити різницю між максимальним та мінімальним розміром пенсій;
- впровадити податок на нерухомість;

- направляти бюджетні та кредитні кошти на ті галузі економіки, які є конкурентоспроможними на світових ринках (авіабудування, суднобудування, ракетобудування, космічна галузь, хімічна промисловість, агропромисловий комплекс) тощо.

1. Про економічну самостійність УРСР: закон України від 3 серпня 1990 р. // Відомості Верховної Ради . - 1990. - N 34. - Ст. 499.

2. Довідка про стан та перспективи співробітництва України з МВФ // <http://www.mfa.gov.ua>

3. Єрмошенко М.М. Стабілізаційні програми МВФ та реформування економіки України // <http://www.nam.kiev.ua>

4. Азаров попросив у МВФ мільярди, щоб залатати бюджетну дірку // Економічна правда. – 2010. - 10 травня.

С.В. Лисенко*

ІНФОРМАЦІЙНЕ СУСПІЛЬСТВО ЯК СТРАТЕГІЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ. ФІНСЬКА МОДЕЛЬ

Актуальність входження України в інформаційне суспільство поступово усвідомлюється вітчизняним науковим і політичним співтовариством, про що свідчить велика кількість законодавчих актів у сфері інформації.

Напрями інформатизації суспільства визначають такі документи: Концепція формування і розвитку єдиного інформаційного простору України і відповідних інформаційних ресурсів, Концепція розвитку зв'язку, Доктрина інформаційної безпеки, Концепція інформатизації України, ухвалені закони про інформацію, про друковані ЗМІ, про телебачення і радіомовлення, про інформаційні агентства, про рекламу, про авторське право і суміжні права, про державну таємницю, про науково-технічну інформацію, про захист інформації в

---

* молодший науковий співробітник відділу проблем соціальної безпеки Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства праці та соціальної політики України та НАН України

автоматизованих системах, про участь України в міжнародному інформаційному обміні. Закон України «Про затвердження Національної стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2006-2015 роки», Закон України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки» долучили Україну до глобального процесу формування відкритого для всіх інформаційного суспільства, у якому кожний може створювати інформацію і знання, мати до них доступ, користуватися й обмінюватися ними, що дасть можливість окремим особам, громадам повною мірою реалізувати свій потенціал, сприятиме сталому розвитку і підвищить якість життя.

Однак процес становлення інформаційного суспільства з урахуванням технологічних, економічних, соціальних, правових і політичних чинників не знайшов свого відображення у вітчизняній літературі. Це пояснюється новизною самого об'єкта дослідження, контури якого зримо визначилися лише в останні роки.

Сучасна ситуація, що склалася у світі, характеризується становленням інформаційного суспільства в різних країнах, що є передумовою для еволюційного переходу до наступної стадії розвитку людства, технологічною основою якої є індустрія створення, обробки і передачі інформації.

У постіндустріальному суспільстві національні інформаційні ресурси — найбільш велике потенційне джерело багатства. У зв'язку з цим необхідно розвивати нову галузь економіки — інформаційну економіку. Постіндустріальна економіка — це економіка, в якій промисловість за показниками зайнятості і своєї частки в національному продукті поступається місцем сфері послуг, а сфера послуг є переважно обробкою інформації.

Отже, інформаційне суспільство — суспільство, в якому більшість тих, що працюють, зайнята виробництвом, зберіганням, переробкою і реалізацією інформації, особливо вищої її форми — знань.

Державі належить провідна роль у формуванні інформаційного суспільства, що координує діяльність різних суб'єктів суспільства в процесі його становлення, сприяє інтеграції людей у нове інформаційно-технологічне оточення, розвитку галузей інформаційної індустрії, забезпеченню прогресу демократії і дотримання прав особистості в умовах інформаційного суспільства. Тому яку модель побудови інформаційного суспільства слід вибрати Україні сьогодні є найголовнішим стратегічним питанням. У зв'язку з цим найбільш цікавою виглядає модель Фінляндії, успіх якої в побудові Економіки знань свідчить, що такий «звятижний вчинок» доступний і країнам з відносно невеликою за розмірами і периферійною за суттю економікою. До таких можна з упевненістю віднести сьогодні й Україну.

Досвід Фінляндії доводить, що знання може стати рушійною силою економічних перетворень і за відповідних умов перехід від факторної стадії конкурентоспроможності до Економіки знань можливий у відносно короткий термін. Ще наприкінці 70-х років ХХ ст. економіка цієї країни в основному визначалася ресурсомісткими галузями, а на початку 90-х переживала важкий спад, поглиблений системною банківською кризою, що призвело до росту безробіття й розбалансування поточного балансу країни.

Ліберальні економісти на початку 1990-х років пояснювали, що успіху можна досягти, дотримуючись таких простих правил: держава повинна скорочувати соціальні витрати, знижувати податки. Усе це одержало назву «вашингтонського консенсусу», тобто одногосподності. За цими правилами в 90-і роки ХХ ст. став жити майже увесь світ.

З погляду ліберальної теорії фіни зробили все неправильно: високі податки, держава брала участь у виробничих і наукових програмах, зберігаючи неабияку частку власності, соціальні витрати залишалися на високому рівні. За логікою ліберальних економістів, усе це повинно було закінчитися повною катастрофою. Проте до початку ХХІ ст. Фінляндія випереджала Сполучені Штати і за темпами зростання економіки, і за розмахом технологічної революції.

У розпал кризи у Фінляндії зробили ставку не на згортання соціальних програм і тотальну приватизацію, а на розвиток інформаційних технологій, які повинні були компенсувати згортання традиційної промисловості. При цьому, на відміну від Каліфорнії (Силіконова долина), де все робилося на основі приватного підприємництва, вирішальну роль у технологічному прориві належала саме державі.

Значний внесок у перетворення економіки й суспільства зробила компанія «Sitra». Ключовий міф неолібералізму полягає в тому, що державні компанії неефективні й збиткові за визначенням. Цю тезу ніхто ніколи не довів, більше того, міжнародні та національні дослідження, що проводилися на матеріалі Великої Британії, Чилі, Росії й Польщі, показали, що реальність зовсім не така, як стверджує пропаганда. Суспільні компанії, як і приватні, можуть бути ефективними залежно від сфери діяльності й обраної моделі управління. Однак усі ці дослідження ігнорувалися пресою, були недоступні для широкої публіки. Теза про неефективність державної власності перетворилася на аксіому.

«Sitra» не просто добилася високої ефективності, але й стала силою, що перетворила усе фінське суспільство. По суті, перед нами модель суспільної корпорації нової епохи. Модель, що має цінність не тільки для Фінляндії й не тільки в інформаційному секторі.

Фінська держава, як і українська, могла б заявити, що грошей на науку немає. Однак з початком економічного спаду державні вкладення у розвиток нових технологій різко зросли. Більше того, чим більшим був спад, тим більше витрачали на науку. Збільшився державний борг, упала фінська марка, виросла інфляція, але уряд завзято продовжував інвестувати кошти в high-tech.

До кінця 90-х років ХХ ст. спад був подоланий, борги успішно виплачувалися, фінська марка знову зробилася надійною валютою, інфляція скоротилася до мінімального рівня, темпи росту склали 6% — ще вище, чим у США під час останнього «буму» того часу.

Приклад Фінляндії підтверджує висновок професора М. Портера про те, що саме виклики дають «здібним» країнам унікальний шанс економічного ривка.

МИКРОЭКОНОМИЧЕСКИЕ РЕШЕНИЯ. МАКРОЭКОНОМИЧЕСКИЕ ПОСЛЕДСТВИЯ (ОПЫТ БАЛТИЙСКИХ СТРАН)

Общепринято, что методы микроэкономического регулирования в деятельности не только малых и средних компаний, но и компаний регионального уровня направлены на оптимизацию доступной им бизнес-среды и максимизацию экономического результата их деятельности. Подобные микроэкономические решения являлись частью национальной экономической политики или формировали ее де-факто, как вынужденную меру, для придания системности последствиям решений, принятых на уровне крупных фирм. Без принятия таких решений возникает угроза стихийного распространения, как самих экономических приемов, так и их последствий на значительную часть экономической системы страны и даже их «экспорта» в рамках открытых рыночных экономических систем.

Фактически с этим в последние годы столкнулись Балтийские страны, в финансовом секторе которых доминируют дочерние шведские банки. Используемые ими инструменты кредитной политики привели в Латвии, Литве, Эстонии к одинаковым последствиям с точки зрения потребителей, но не с точки зрения государственных экономических политик Балтийских стран. Оперативность, восприимчивость при внесении изменений в нормативные документы, позиции бизнес-сообщества и социальных партнеров сыграли решающую роль уже на макроэкономическом уровне и определили различия в глубине экономического кризиса и темпах выхода из него.

Государство выступило здесь как усилитель (мультипликатор) межуровневых экономических решений и последствий (микро => макро, регион => страна, страна => международный регион). Это относится как к позитивным, так и негативным последствиям. Зачастую у государства, в лице его финансово-экономических структур появляется возможность направить эти последствия в часть экономической политики, переводя из состояния «de facto» в состояние «de jure».

К сожалению, после выборов или после создания правительственной коалиции ответственности за выполнение предвыборных обещаний или пунктов правительственной декларации никто не несет. Избиратели и организации, выражающие интересы социальных и профессиональных групп, также не выполняют функций, которые являются неотъемлемыми элементами демократического общества - ответственной (положительной или отрицательной) обратной связи. Отсутствие на национальном уровне такой ответственной обратной связи приводит к фактической ненужности для правящих политических партий разработок долгосрочной экономической политики, т.к. есть возможность выдать за нее реализацию директив ЕС.

В то же время мировой экономической кризис привел к неожиданному для правящих партий «стихийному» восстановлению ответственной обратной связи

* доктор экономики, председатель Сената Балтийской международной академии (г. Рига)

в форме народного голосования на президентских выборах в Литве или протестного голосования на муниципальных выборах в Латвии. Является ли это началом создания системы ответственной обратной связи или разовым «коротким замыканием» (таким как события в Риге 13 января 2009 г.), покажут следующие циклы выборов в ближайшие 3-5 года. В любом случае в этих странах возрастет интерес к социально-экономическим разделам партийных программ, появится, пожалуй впервые, шанс у оппозиционных партий привлечь на свою сторону избирателей и организации, представляющие различные коллективные интересы. Это должно активизировать разработку моделей средней и долгосрочной экономической политики, учитывающей интересы не только развития ЕС, но и национальные и региональные интересы, выраженные в борьбе за голоса избирателей.

В случае если обратная ответственная связь не станет органичным и обязательным элементом функционирования политической и экономической системы этих стран, они рискуют столкнуться с тенденцией регионализации, причем не с точки зрения борьбы за политическую автономию и независимость регионов, в т.ч. государственную, а прежде всего экономическую.

Концепция «Европа регионов» дает и стимулирует возможности как прямых экономических связей с Брюсселем, так и борьбы на национальном уровне за выделяемые напрямую из ЕС ресурсы. Особый интерес к таким прямым связям будут проявлять самоуправления, в которых победы на местных выборах одержали представители оппозиционных, не входящих в правящую коалицию партий. Во-первых, они не могут рассчитывать на «особые отношения» и финансовую поддержку как однопартийцы правящих партий, а во-вторых, они считают, и в ряде случаев вполне обоснованно, что получить даже предназначенные для них средства из фондов ЕС, если их администрированием занимаются государственные структуры, сложнее, чем напрямую из Брюсселя.

«Новые» члены ЕС из бывшего Советского блока представляют собой необычный политико-экономический феномен. Несмотря на то, что они 20 лет являются независимыми государствами (со всеми формальными и большинством реальных признаков открытой рыночной экономики), их решения в экономической политике несут на себе некий отпечаток прошлых приемов и методов.

Необходимо ответить на вопрос, является ли этот отпечаток результатом реального «посттравматического социалистического синдрома», который заставляет принимать решения с опаской и боязнью, «лишь бы это не могло ассоциироваться с социалистическими целями, идеями, проектами». Или, возможно, это является частью восточного экономического неолиберализма, основанного не столько на экономических закономерностях социального рыночного хозяйства, сколько на приоритете политических целей периода трансформации экономики и общества в этих странах в конце XX столетия.

Фактически, только мировой экономической кризис «открыл глаза» всем субъектам политико-экономической жизни на важность средне- и долгосрочных целей экономической политики и на необходимость активного участия в формировании этих целей и ответственности политиков за их реализацию.

СОЦІОЕКОНОМІЧНІ І МОРАЛЬНІ ОРІЄНТИРИ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ

Політична незалежність України зобов'язала інтелектуальну еліту шукати відповідь на питання: які мають бути моральні цінності суспільства або на які цінності орієнтуватися – на загальнолюдські чи національні? Сьогодні в Україні є чимало офіційних урядовців і вчених, які однозначно стверджують про необхідність орієнтації на суто загальнолюдські цінності. Проте такі орієнтації не тільки не відбивають суті справи – ані історично, ані в сучасному ракурсі. Більше того, вони позбавляють можливості на підставі ймовірних даних виробити правильну стратегію сталого розвитку молоді держави. Зауважимо, що «ідеологічна та моральна дезорієнтація на місцевості» українського суспільства не є чимось екстраординарним на тлі несформованості легітимної основи України – нової колективної ідентичності. За таких умов необхідно чітко розуміти, що утворення політичної нації, створення держави в цілому перспективний процес легітимізації. І якщо незалежна Україна вже існує, то політична українська нація й українська національна держава – ще попереду. Час, необхідний для цього, не може бути замінений ні імітацією бурхливої діяльності з вироблення штучної ідеології, ні урочистими закличками ідола державності та суспільної моралі.

Підтвердження цієї думки ми знаходимо в Х. Ортега-і-Гасета в праці «Бунт мас», який виокремив такі фази формотворчого процесу європейської нації. Перша фаза – це утворення держави як злиття різних народів в політичну і моральну спільноту, що починає діяти на етнотериторіальні та мовні групи з метою полегшення подолання розбіжностей між ними. Друга фаза – це період консолідації, в якому національний процес набуває особливого характеру, відбувається всередині своєї держави. Тобто це, те, що ми сьогодні називаємо націоналізмом. Отже, всі інші народи поза державою вважаються за чужинців або ворогів. Третя фаза. Після повної консолідації перед державою постає нове завдання щодо об'єднання з народами, колишніми її ворогами. «Зростає переконання, що вони споріднені з нами в моралі та в інтересах і що разом ми творимо національне коло супроти інших, більш віддалених і ще чужих груп. І ось тут дозріла нова національна ідея».

Три фази формування європейської нації можуть бути порівняні з трьома фундаментальними сферами людського досвіду, які позначені у філософії як реально-екзистенційне, феноменальне та структурне. Ж. Лакан називає це концепцією трьох реєстрів психоаналітичного поля – Реального (I), Уявного (II) та Символічного (III).

На рівні Реального суб'єкт дбає про задоволення своїх базових потреб. В основі його дій лежать об'єкти, інстинкти, бажання, тенденції, які не потребують символічного вираження. Тобто на цьому рівні суб'єкт переймається задоволенням власних фізіологічних потреб. У міру розвитку свідомості суб'єкт переходить на рівень Уявного – ілюзорних уявлень про себе та навколишній

* завідувач технологічного відділення Київського коледжу будівництва архітектури та дизайну

світ, який поділяється на «Свій – Чужий». На цьому рівні суб'єкт задовольняє потреби у власній безпеці та впевненості, самоповазі, любові та приналежності до певної соціальної групи. З точки зору міжсуб'єктного – це нарцисичні ставлення суб'єкта до власного «Я». Варто зазначити, що в цьому регістрі розвиток йде шляхом розширення в матеріальному просторі «Его» нації, цивілізації, що намагається охопити весь матеріальний світ і розвивається за законом ієрархії. Більш складно організована система охоплює великі простори й отримує контроль над великою кількістю ресурсів. На рівні Символічному, що представлено системою культури та мови, де суб'єкт визнає існування Іншого, починає налагоджувати з ним стосунки і сприймати свої дії і вчинки очима Іншого. Ці процеси для людської спільноти характеризуються переходом від дихотомії «світ Свій (цивілізований)» – «Чужий (варварський)» до сприйняття багатопольярного світу за одночасного збереження власної політичної ідентичності.

За радянських часів для формування II регістру психіки було закладено досить надійне підґрунтя, оскільки освіта в тій чи іншій мірі дозволяла широким масам населення проводити аналіз та оцінку ситуації. Проте наступний крок не було зроблено, адже була відсутня приватна власність, яка б забезпечувала економічну безпеку особистості. Після розпаду Радянського Союзу в пострадянських країнах забезпечення цієї безпеки взяли на себе новоутворені держави шляхом надання конституційних гарантій своїм громадянам. Оскільки конституції цих держав мають суто віртуальний характер, а самі держави виявилися неефективними власниками, то взяті ними гарантії щодо забезпечення економічної безпеки громадян не вдалося реалізувати.

Націоналізація всієї власності в Радянському Союзі надала державі найефективніший засіб протидії створення громадянського суспільства. Цей засіб фактично зберігається і нині в таких країнах, як Росія та Україна. В переважній більшості, по-перше, внаслідок нелегітимної передачі власності й жорсткості російських та українських законів, що начебто передбачає, з одного боку, наявність виключень і не обов'язковість їх виконання, а з іншого – зберігає, за необхідності, можливість локального використання для боротьби з небажаним вільнодумством та самостійністю і, по-друге, завдяки заплутаній і жорсткій податковій політиці, яка перешкоджає створенню малих власників – основи громадянського суспільства. Все це сприяє розвитку тіншової економіки, тобто відхід її з II регістру на I, якому притаманна власна система права – життя не за законом, а за «поняттями».

В результаті цього сформована з II регістром психіки верства суб'єктів не може актуалізувати себе через віртуальність економіки та законів, а тіншова економіка та тіншова політика діють за правилами, характерними для I регістру.

Відповідно до реалій сучасності, Україна потребує проведення політичних реформ, спрямованих на розвиток громадянського суспільства і водночас забезпечення економічної безпеки суб'єктів держави. Коли кількість суб'єктів у суспільстві, які усвідомлюють себе особистостями, досягне критичної точки, тоді суспільство зможе з рівня Реального перейти на рівень Уявного.

Для успішного розвитку II регістру необхідно мати Закон як Символічний акт, а визнання суб'єктом себе особистістю неминуче призводить до

необхідності враховувати бажання інших членів суспільства, тобто до відомого морального імперативу, який закликає людину чинити з іншими так, як їй самій хотілося б, щоб чинили з нею. Сфера Іншого (інших членів суспільства), таким чином, являє собою не лише Закон як кодекс поведінки для сформованого II регістру особистості, але й Любов, що за Біблією тотожне Богу (Вищому Закону) – символічний моральний імператив для суб'єктів, які перебувають на рівні розвитку I регістру.

С.В. Тарасенко*

НАРОДОВЛАДДЯ І ДЕРЖАВНА ІНВЕСТИЦІЙНА ПОЛІТИКА

Інвестиційні ресурси, спрямовані у сферу промислового і сільськогосподарського виробництва, забезпечують економічний розвиток всього народного господарського комплексу або окремих його ланок. Тому інвестування стало пріоритетним при розгляді проблематики дослідження процесів найефективнішого використання фінансових потоків, які переливаються з однієї країни в іншу. В умовах ускладнення економічного розвитку особлива увага повинна приділятися бережливому і доцільному використанню кожної одиниці грошових коштів, які вкладені у сферу економіки. Дана проблема ще більше загострюється на регіональному рівні, де функціонують конкретні промислові об'єкти господарювання. Нестача інвестиційного капіталу спричиняє значні диспропорції в економічному розвитку областей.

Істотне зниження інвестиційної активності в період трансформації і настання світової економічної кризи було зумовлено макроекономічним централізованим плануванням і відсутністю систем захисту від необмеженого лихварського свавілля банківської системи. При зміні централізованих підходів до економічного розвитку необхідно, щоб особлива увага приділялась державному регулюванню цін. Посилення тенденції росту цін пов'язано з відсутністю ринкової інфраструктури, яка є сферою взаємозв'язку між підприємствами та інституційними інвесторами.

В період трансформації економіки висувуються високі вимоги до ефективності інвестиційного процесу, його безпеки, гарантій, страхування тощо. Крім цього, неефективна фінансова політика держави призвела до втрати і вимивання фінансових ресурсів і посилила вимоги до інвестування. Погіршення інвестиційних умов моментально вплинуло на процес вилучення іноземних інвестиційних ресурсів із банківської системи держави. Склалася ситуація, в якій ні населення, ні юридичні особи, ні іноземні інвестори не зацікавлені інвестувати національну економіку. Вітчизняне інвестиційне середовище вимагає обґрунтованої концепції інвестування, яка базується на оптимальній оцядливості.

---

* старший викладач відділення економіки Львівського навчально-наукового інституту Закарпатського державного університету

Брак інвестиційного капіталу в Україні поглиблюється ще й тим, що процес інвестування відбувається одночасно з формуванням фондових механізмів за відсутності цілого комплексу інфраструктур, які супроводжують процес ринкових взаємовідносин суб'єктів підприємництва.

Порятунок один - знаходити інвестиційні ресурси і вкладати їх в економіку держави. Безумовно, за останній рік у зв'язку з економічними проблемами потік таких надходжень різко зменшився, але вони існували і існують. Інвестиції золотим дощем вливаються в наші банки, проте пішли вони зовсім не на створення промислових потужностей, а на звичайні життєві потреби – оплатити навчання дітей, заплатити за комунальні послуги і купити автомобіль. Недовіра один до одного, невпевненість у завтрашньому дні породжують загальний страх до всього національного.

У процес інвестування повинні втрутитися всі національні свідомі сили, які ще існують. Відчужені від основних засобів виробництва, банківських і комерційних структур, свідомі українські патріоти об'єдналися в різні громадські організації, щоб у якийсь спосіб допомогти рідній державі вижити в скрутний час. Народовладдя - це та формула успіху нації, яка не дасть їй згинуть в найтяжчу годину, бо завжди у всі часи нашої історії на захист вітчизни ставав простий люд, який очолювати найкращі його сини і дочки.

Метою поєднання народовладдя і держави є аналіз закономірностей, тенденцій, механізмів залучення і функціонування промислових підприємств в умовах надання їм інвестиційних ресурсів для підвищення результатів господарювання, визначення кількісних та якісних параметрів стратегії інвестиційної діяльності на рівні промислового об'єкта.

Для досягнення мети необхідно розв'язати такі завдання:

- дослідити тенденції розвитку інвестування макро- і мікроекономічного інвестування промислового підприємства і ризики, які при цьому виникають;
- з'ясувати місце і роль, особливості та функції, механізми й тенденції розвитку інвестування в різних економічних системах;
- описати основні чинники успіхів і невдач інвестування, які прослідковуються через призму виникнення ризиків;
- виявити джерела ризиків і визначити перспективи розвитку промислового інвестування;
- сформувати систему чинників, які визначають величину ризиків і зумовлюють формування привабливого інвестиційного клімату;
- вивчити та узагальнити інвестиційні проблеми та зміни на рівні підприємства в умовах отримання інвестицій;
- дослідити масштаби, структуру і динаміку галузевого інвестування в умовах виникнення ризиків;
- визначити основні причини, наслідки та особливості поглибленого інвестиційного спаду у регіональній економіці;
- узагальнити зарубіжний досвід інвестування і розробити конкретні рекомендації щодо поживлення інвестиційного процесу у підприємницькому середовищі.

ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОГО РИНКУ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЇ ЙОГО РОЗВИТКУ

На сучасному етапі Україна знаходиться на шляху всебічних економічних перетворень, а за таких умов налагодження стабільного інвестиційного процесу це справа особливого значення. Головне в ньому – це наявність джерел фінансування, раціональне використання інвестицій і повернення коштів юридичним та фізичним особам.

Сприяння зростанню інвестицій в українську економіку – це передусім забезпечення сталого економічного розвитку, яке досягатиметься за рахунок раціонального використання наявних ресурсів, зміцнення виробничого потенціалу, створення умов для підвищення привабливості вітчизняного виробництва, для залучення власних та іноземних інвестицій. Саме рівень розвитку і динаміка інвестиційних процесів формують стратегічну основу економічного зростання країни. Дослідженням даного питання займаються такі вітчизняні науковці: С. Петренко, В. Осицький, С. Шосталь, Т. Затонацька та інші.

Метою роботи є аналіз проблем функціонування інвестиційного ринку України та визначення перспектив його розвитку.

У сучасній ринковій економіці інвестиційний ринок є одним із найважливіших сегментів фінансового ринку. Це складний механізм, що складається з великої кількості виробничих, комерційних, фінансових, інституційних, інформаційних структур, що взаємодіють в інвестиційній сфері на основі розгалуженої системи норм інвестиційного бізнесу.

На кінець 2009 р. приріст прямих іноземних інвестицій в Україну становив 3 млрд. дол. США, а в 2008 р. він склав 6,1 млрд. дол. США. Тобто в 2009 р. іноземні інвестори вклали в економіку України 13,9 млрд. дол., тоді як США вдалося залучити 621 млрд. дол., Російській Федерації – 108 млрд. дол. США, а Китаю – 70 млрд. дол. США. Наведені цифри свідчать про те, що інвестиційна ситуація в нашій країні характеризується несприятливим інвестиційним кліматом. Останнім часом не було зроблено жодних конкретних практичних кроків щодо сприяння залученню іноземних інвестицій в Україну. Створені урядом структурні підрозділи не отримували достатнього фінансування та повноважень для виконання своїх функцій щодо вирішення цього питання на міжнародному рівні [2, 404], [3].

Аналіз умов інвестиційної діяльності в Україні дає змогу зробити висновок, що на неї негативно впливають:

- обмежений попит на внутрішньому ринку внаслідок зубожіння широких верств населення і втрати заощаджень;
- нестабільність і недосконалість законодавства;
- відсутність підтримки з боку органів державної влади;

* студент Буковинської державної фінансової академії

- наявність значної кількості заборонених для приватизації об'єктів;
- слабе функціонування вторинного ринку цінних паперів;
- корумпованість і нерозвиненість ринкової структури;
- відсутність підготовлених промислових ділянок або цілих промислових зон із відповідною технологічною документацією та інфраструктурою;
- нерозвиненість механізмів профілактики та зниження рівня ризику через систему взаємного захисту, гарантій і страхування інвестицій;
- практична відсутність стимулювання з боку держави фінансово-кредитних установ суто інвестиційної спрямованості, пільгових ставок при оподаткуванні інвестиційних активів тощо [1, 46], [4].

Подолання всіх цих проблем створить нормальні умови для роботи інвесторів та економічного зростання України.

Основними завданнями та перспективними напрямками сприяння розвитку інвестиційного ринку України і підвищення ефективності його функціонування є:

- додаткове заохочення іноземних вкладень;
- забезпечення узгодження економічних інтересів потенційних інвесторів з різноманітними інтересами регіону;
- активізація всіх наявних правових, організаційних, економічних передумов, форм і механізмів інвестиційної діяльності;
- удосконалення технологічної структури капіталовкладень;
- пріоритетне забезпечення інвестиційним капіталом основних напрямів науково-технічного прогресу, що сприяє зниженню ресурсомісткості виробництва і підвищенню якості продукції;
- розробка системи розвитку портфельного інвестування та створення спеціального державного інституту, що контролюватиме інвестиційний процес;
- забезпечення стабілізації економіки та виведення її на траєкторію сталого зростання тощо [1, 47], [4].

Відповідно до вищезазначеного, головною метою політики нашої держави у сфері інвестування має бути стабільне ресурсне забезпечення позитивних зрушень в економіці та процесів економічного зростання, тобто забезпечення сталого розвитку, що призведе до створення сприятливої кон'юнктури на ринку, підвищення активності господарських процесів, розвитку пріоритетних галузей економіки, підвищення ефективності вирішення проблем життєзабезпечення суспільства та якості життя населення, збалансування соціальної політики.

Отже, для України інтенсивний розвиток інвестиційної діяльності й підвищення конкурентоспроможності вітчизняного виробника має особливе значення, адже він сприяє прискоренню ринкової трансформації економіки, входженню до світових товарних ринків і створенню валютних резервів, необхідних для модернізації виробництва. Зазначене актуалізує розробку інвестиційно-інноваційної стратегії економічного піднесення та рекомендацій щодо формування та застосування її у контексті подальшого розвитку економіки України.

1. Затонацька Т.Г. Стратегія нарощування інвестиційного потенціалу національної економіки // Фінанси України. – 2008. – № 7. – С. 38-49.
2. Петренко С.М. Особливості функціонування сучасного інвестиційного ринку України // Держава та регіони. – 2009. – № 6. – С. 404-406.

3. Іноземні інвестиції в Україні та світі [<http://news.finance.ua/~1/all/2009/09/19/171654>].

4. Шосталь С.О. Активізація інвестиційного процесу в Україні: проблеми та шляхи їх розв'язання [www.nbuuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/2009_35/12.pdf].

С.П. Плечко*

ІННОВАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК ЯК СТРАТЕГІЧНИЙ РЕСУРС СУСПІЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ (СВІТОГЛЯДНО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ)

Проблема інноваційного розвитку та суспільних трансформацій у різних аспектах та вимірах завжди привертала увагу науковців, політиків, господарників, підприємців. Розглядаючи у своїх працях інноваційний розвиток як стратегічний ресурс суспільних трансформацій в Україні, вони наголошують на важливості відчуття контексту інноваційного розвитку світового співтовариства, а також чіткого усвідомлення глобальних тенденції розвитку цивілізації, що дають змогу вписатись у ці перетворення, які дійсно можуть призвести до якісних змін у житті людства. Однією з базових глобальних тенденцій на сучасному етапі є фактор інноваційного розвитку, який створюється не тільки на основі науково-технічного прогресу, але й за участю людини. Саме тому пріоритети інноваційного розвитку людини, якісні внески в людський потенціал є сьогодні відправними стратегічними ресурсами суспільних трансформацій.

Особливого значення проблема інноваційного розвитку набуває на переломних етапах суспільства, за критичних умов стану соціальних та економічних систем, коли конче потрібно знайти шлях виходу із критичного стану або перейти на іншу траєкторію поступу системи. Треба зазначити, що науковці, політики, господарники та підприємці, користуючись одними і тими ж науковими категоріями, вкладають у них різний зміст. Тому для усвідомлення світоглядно-методологічного аспекту аналізу інноваційного розвитку як стратегічного ресурсу соціальних трансформацій потрібно насамперед категоріальне визначення основних понять.

Методологія та методи поняття тісно пов'язані між собою. Методологія визначає методи (і методики) конкретних досліджень і прогнозів. До методології прогнозів відноситься теоретична основа, знання та використання закономірностей розвитку прогнозованого об'єкта. Методи прогнозування - це самі способи прогнозування тих чи інших характеристик об'єкта у певному проміжку часу (п'ять, десять років тощо). Категорія інноваційного розвитку найбільш змістовна та багатомірна в науці. Кожна наукова дисципліна зробила свій науковий доробок. Розкритий зміст інновації відображає широкий підхід до її визначення, з якого випливає, що інновації можуть бути створені в будь-якій предметній сфері діяльності. Це випливає також із семіотичного аналізу самого слова «інновація», що походить від англійського «innovation», яке, у свою чергу, є похідним від латинського «innovato», що в буквальному перекладі означає «введення новітнього» або «нововведення». Зараз під нововведенням

---

* к. філос.н., доцент, вчений секретар Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства праці та соціальної політики України та НАН України

розуміється заміна старого об'єкта, створеного людиною (артефакту), новим. При цьому нововведення визначається як процес і як результат. Таким чином, у суспільному розумінні інновація визначається як процес і як кінцевий результат діяльності (інноваційної), втілений у вигляді новітнього або удосконаленого продукту, нових послуг, які мають ринковий попит або соціально-економічну значимість для суспільства.

Відповідно до сучасного міжнародного стандарту, закріпленого у документах Європейської комісії, інновація розглядається як кінцевий продукт творчої діяльності, який отримав втілення у вигляді новітньої або вдосконаленої продукції, що реалізується на ринку праці, або нового чи вдосконаленого технологічного процесу, який використовується у практичній діяльності. В українському законодавстві поняттю інновація надається достатньо універсальне визначення: інновації – новостворені (застосовані) і (або) удосконалені конкурентоспроможні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і соціальної сфери. На жаль, саме визначення інновації Законом України «Про інноваційну діяльність» не є єдиним та вичерпно повним, але аналіз усіх дефініцій дозволив виділити такі характеристики інновацій: - як нової виробничої функції, як детермінанти прогресивних змін і конкурентоспроможності. Крім того, існує також суспільна, споживча потреба інновації для забезпечення економічного розвитку, інтенсифікації суспільного виробництва. Функціональні властивості категорії «інновації» включають ще оновлення, перетворення будь-яких видів діяльності суб'єктів, що призводить до заміщення одних елементів іншими, більш удосконаленими, або доповнення їх принципово новими елементами. При цьому спостерігається перехід до іншого стану діяльності, рівня організації, якості об'єктів, що є аргументацією для розширення визначення інновації як суто економічної категорії. За сучасних умов розвитку інновацію можна визначити як ключову соціально-економічну категорію суспільних змін, детермінованих переважно технологічними чинниками.

1. Геєць В.Г., Семеновенко В.П. Інноваційні перспективи України. - Х.: Константа, 2006. - 272 с.

2. Гуржій А.М., Каракай Ю.В., Петренко З.О., Вавіліна Н.І., Куранда Т.К. Інноваційна діяльність в Україні: Монографія. – К.: УкрІНТЕІ, 2007, - 144 с.

Т.В. Бауліна*

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІ КОНСТАНТИ ВИРІШЕННЯ ІНСТИТУЦІЙНИХ ПРОБЛЕМ МОДЕРНІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

Головним фактором забезпечення економічного зростання держави на сучасному історичному етапі її розвитку є активна модернізація національного господарства та реалізація політики нагромадження інтелектуального капіталу в умовах ресурсних обмежень у таких сферах:

---

* к.е.н., доцент, докторант Ради з вивчення продуктивних сил України НАН України

- 1) інтелектуалізації чинників загальноекономічного прискорення;
- 2) інноваційній складовій економічної системи як основи для забезпечення достатнього рівня економічної безпеки;
- 3) диверсифікації фінансових потоків на інтенсифікацію процесу генерування, трансформації, нагромадження та використання потенціалів системно-універсального функціонування (інтелектуального, наукового управлінського та інноваційного);
- 4) локалізації зусиль на розвитку наукоємних і енергофактивних галузей національного господарства;
- 5) реструктуризації промисловості та її підприємств;
- 6) нарощення обсягів випуску конкурентоспроможної ВТП (високотехнологічної продукції) українськими товаровиробниками.

Цим зумовлюється також і необхідність світоглядно-методологічного, теоретичного та науково-практичного осмислення інформаційно-інноваційної сфери національного господарства для забезпечення параметрів стійкості функціонування економіки держави, а також для формування інноваційних основ економічної безпеки українських підприємств.

З огляду на зазначене, нагальним завданням дослідження є вирішення таких проблем: визначення критеріїв, а також обґрунтування системи показників оцінювання та прогнозування потенціалів системно-універсального функціонування національного господарства; дослідження вагомості впливу параметрів обміну-розподілу фінансових ресурсів на формування інтелектуального, наукового та інноваційного потенціалів української економіки; визначення ймовірнісної межі змін параметрів стійкості економічної системи для вибору засобів коригування державної політики в економічній сфері.

Слід зазначити, що невід'ємною домінантою забезпечення достатнього рівня економічної безпеки держави та модернізації економіки є досягнення економічною системою параметрів стійкості при функціонуванні. Дефініційне визначення поняття «стійкість» поєднане із тлумаченням таких категорій: стабільність, збалансованість та якість функціонування. У працях В. А. Забродського поняття «стійкість» визначено як сукупний інтегральний показник, що варіює у заданих порогових значеннях його змін [1]. На думку автора дослідження, під забезпеченням стійкості функціонування економічної системи в цілому та національного господарства зокрема слід мати на увазі підтримку цілеорієнтації та визначених темпів макроекономічної динаміки при незначних збуреннях у внутрішньому й зовнішньому середовищі шляхом елімінації впливу деструктивних факторів за рахунок нарощення інтелектуального, наукового та інноваційного потенціалів економічної системи, що забезпечує достатній рівень економічної безпеки в державі.

Для дослідження стійкості функціонування економічної системи слід врахувати запропоновані [2] базові положення та деталізувати й обчислити щільність зв'язку між основними факторами впливу на неї, які необхідно проранжувати. Зазначені доміанти й обумовили необхідність удосконалення алгоритму реалізації процедур [3] формування політики нагромадження інтелектуального капіталу та опрацювання статистичної бази даних для обчислення прогнозних макропоказників, зокрема, обсягів фінансових витрат на

науково-дослідні та науково-технічні роботи; інвестування в основний капітал національної економіки; перерозподілу фінансових потоків для забезпечення алокаційної ефективності.

Зазначене стане основою для побудови моделі модернізації національного господарства на базі всебічного розширення й поглиблення процесів інформатизації та інтелектуалізації розширеного виробництва в державі. А це, як зазначається [4], створить умови для удосконалення технологій управління забезпеченням економічної безпеки в країні.

1. Ляпунов А.М. Общая задача об устойчивости движения. Монография / Ляпунов А.М. – М.: Гос. изд-во технической и науч. литературы, 16-е тип. Союзполиграфпрома, 1950. – 472 с.
2. Милованов В.П. Неравновесные социально-экономические системы: синергетика и самоорганизация. Монография. / Милованов В.П. – М.: УРСС. – 2001. – 264 с.
3. Лепа Р.М. Теоретичне забезпечення сталого розвитку підприємств / Лепа Р.М., Філіпішин І.В., Цопа Н.В. // Вісник Донбаської машинобудівної академії (Збірник наукових праць). № 2 (12). – Краматорськ, 2008. – С. 175 – 177.
4. Микитенко В.В. Дослідження складних систем та використання методів адаптивного управління для досягнення загальної рівноваги / Микитенко В.В., Барканов В.І. // Стратегія розвитку України. (економіка, соціологія, право): Науковий журнал. – Вип. 1 – 2 / Головний редактор. О.П. Степанов. – К.: НАУ, 2009. – С. 58 – 69.

М.П. Александров*

ОСОБЛИВОСТІ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЕКОНОМІЧНИХ КОЛИВАНЬ СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА

Функціонування національної економіки України на базі інноваційного типу розвитку сьогодні є надзвичайно актуальним і гостро необхідним. Теоретичне осмислення впливу інноваційних технологій на відтворювальний процес необхідне як для з'ясування направленості інноваційної діяльності, так і для регулювання її функціонування, зміцнення органічної єдності. Важливо, щоб вирішення зазначених питань відбувалося в руслі концептуальних розробок, які визначають зміст і спрямованість сучасних економічних досліджень. Нині розгляд проблем науково-технічної діяльності неможливий без основних напрямків нової концепції наукової та промислово-інноваційної політики.

Нова концепція – це система положень, яка передбачає уточнення, конкретизацію та подальший розвиток інноваційної політики держави з метою переходу до нової якості регулювання науково-технічного потенціалу. Вона передбачає:

- досягнення нової якості науково-технічного потенціалу полягає у перетворенні технічної сторони суспільного відтворення, удосконаленні системи економічних відносин;
- вирішення завдання, обумовленого посиленням динамізму соціальних та економічних процесів, базується на оптимальному поєднанні лібералізації та протекціонізму в економічній стратегії, розумній межі монополізму в інноваційній політиці, забезпеченні оптимального зв'язку фінансово-кредитної, промислової та науково-технологічної політики;

---

* к.е.н., доцент кафедри гуманітарних наук Львівської академії мистецтв

- важливим фундаментом, основним важелем економічного росту є ефективна інвестиційно-інноваційна діяльність, спрямована на реалізацію стратегій економічного росту;

- визначення конкретних шляхів цієї діяльності вимагає створення дієвого економічного механізму, який би відповідав новим вимогам економічного зростання;

- одним із важливих напрямків створення такого механізму є пошук нових, більш ефективних економічних (ринкових) форм, мотиваційних механізмів, які безпосередньо б впливали на інноваційний процес.

По суті, останнє положення передбачає необхідність розробки економічного механізму активізації інноваційних технологій як однієї з підсистем створеного нового ринкового механізму, який би зміг забезпечити сталі темпи економічного розвитку. Тому аналіз проблем, що розглядаються далі, буде ґрунтуватися в основному на сформульованих вище концептуальних засадах. Пріоритетним напрямком концепції, як уже зазначалось, є необхідність всестороннього розвитку та структурного перетворення виробничого потенціалу суспільства, яке повинно відбуватися на основі нових інноваційних технологій, оскільки лише вони можуть сприяти глибокому перетворенню національної економіки України.

Стратегія економічної та соціальної політики на перспективу (до 2010 р.), яка обґрунтовує роль інноваційних технологій в національній економіці, передбачає підвищення ефективності науково-технічної діяльності як вирішальної умови економічного зростання. Це зумовлено тим, що, посилюючи та поглиблюючи суспільний поділ праці, науково-технічний прогрес тим самим сприяє кількісному росту та глибокому якісному перетворенню суспільного виробництва, прискорює його реструктуризацію. Також процес реструктуризації економіки суттєво впливає на характер і темпи розвитку інноваційних процесів. У той же час можливість їх не реалізуються стихійно, а проявляються опосередковано через існуючу систему економічних відносин. В даному випадку мова йде про форми і методи економічного впливу. Тому дослідження взаємозв'язку діалектики інноваційних технологій як основи технічної сторони суспільного виробництва та удосконалення техніко-організаційно та економічних відносин потребує значної уваги. На цій основі з'являється можливість повніше розкрити зміст соціально-економічних та організаційно-економічних відносин у перехідному періоді, проаналізувати нові явища, які мають важливі наслідки для подальшого економічного зростання, направленості форм і методів економічного механізму господарювання, органічного поєднання сучасних досягнень науково-технічної діяльності з управлінськими інноваціями.

Поглиблення промислово-інноваційної діяльності – це складний і багатоплановий процес. Він передбачає, з одного боку, нагромадження науково-технічного потенціалу, розвиток наукових і технічних знань, з іншого - реалізацію досягнень науки і техніки. Тому в умовах трансформації економіки одним із важливих інструментів її ефективності повинна стати наукова та промислово-інноваційна політика, яка визначає цілі розвитку інноваційних процесів, що відповідають сучасному стану економічного росту, шляхи їх здійснення, забезпечує економічні умови та мотиваційні механізми.

О.В. Прокопенко*, О.В. Кліменко**

ІНВЕСТИЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ

Реалізація масштабних перетворень в українській економіці, пов'язаних з формуванням стабільних ринкових відносин і переходом на шлях соціальноорієнтованого технологічного розвитку, вимагає значної активізації інвестиційних та інноваційних процесів на всіх ієрархічних рівнях управління.

Досвід зарубіжних країн показує, що активізація інноваційних процесів, пов'язаних насамперед із технологічним розвитком виробництва, є одним із найбільш стабільних й ефективних джерел забезпечення сталого соціально-економічного розвитку держав і регіонів, підвищення їхньої конкурентоспроможності у світовій економічній системі. Найбільш розвинені країни, такі як США або Японія, за рахунок фактора науково-технічного прогресу забезпечують від 65 до 80% приросту національного доходу [1].

Зростання інноваційної й інвестиційної активності в сучасний період неможливо забезпечити без кількісного зростання обсягів інноваційного інвестування та якісного вдосконалювання механізму фінансування й управління цими процесами [2]. Україна значно програє провідним західним державам як в обсягах фінансування інноваційної діяльності, так і в якісному використанні цих ресурсів.

Недостатність фінансових ресурсів у вітчизняних підприємств, низька інвестиційна активність, недосконалість механізмів фінансування інновацій та інертність діяльності інститутів їх інвестиційної підтримки уповільнюють інноваційний розвиток економіки, тому питання фінансового забезпечення інноваційного розвитку залишаються актуальними.

Аналіз статистичних даних щодо інноваційної діяльності в Україні у 2000-2008 рр. [3] свідчить, що інтенсивність та якісний рівень інноваційних процесів сьогодні не відповідають завданням стратегічного курсу інноваційного розвитку економіки України. Перешкодою для стимулювання генерації інноваційних процесів стає недостатнє забезпечення фінансовими ресурсами сфери НДДКР і впровадження інноваційних розробок. Законом України "Про наукову і науково-технічну діяльність" (ст. 34) держава забезпечує бюджетне фінансування наукової та науково-технічної діяльності у розмірі не менше 1,7% ВВП України. Разом з тим за період 2000-2007 рр. фактична частка бюджетних видатків на науку не перевищувала 0,4% від ВВП. Так, питома вага загального обсягу фінансування витрат у ВВП у 2006 р. становила 0,96%, у тому числі коштів державного бюджету - 0,38% [4].

У сучасних умовах відповідність національної економіки критеріям світової господарської системи означає насамперед інноваційність на основі достатнього інвестиційного забезпечення, а не лише високий рівень доходів та життя населення, стабільні темпи економічного зростання.

Активізація інноваційної діяльності підприємств пов'язана передусім з пошуком джерел і форм інвестування, які мають забезпечити баланс між

* д.е.н., доцент, завідувач кафедри економічної теорії Сумського державного університету;

** асистент кафедри економічної теорії Сумського державного університету

інноваційними витратами та фінансовими можливостями. Загалом низька активність вітчизняних підприємств зумовлена проблемами інвестиційного забезпечення, які наведено на рис. 1.

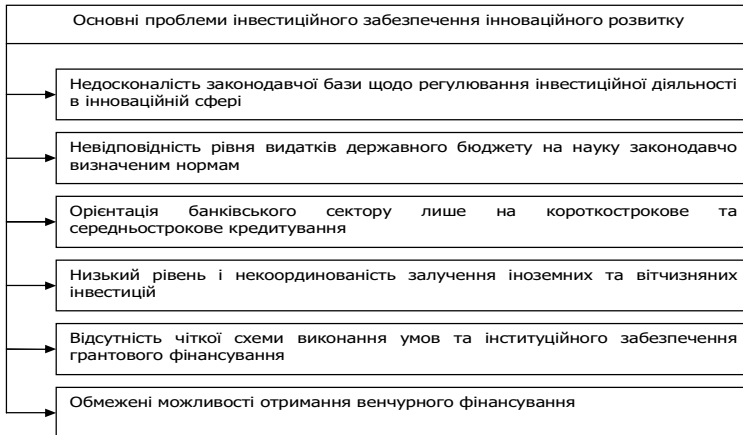

Рис. 1. Основні проблеми інвестиційного забезпечення інноваційного розвитку

Для забезпечення інноваційного розвитку держава повинна діяти у таких напрямках:

- забезпечення фінансовими ресурсами;
- створення інноваційної інфраструктури;
- розроблення єдиних правил і механізмів координації діяльності всіх суб'єктів інноваційного розвитку.

Інноваційно-інвестиційна політика держави повинна бути спрямована на забезпечення зростання обсягів капіталовкладень у сферу впровадження інноваційних технологій. Держава, використовуючи певні механізми, має забезпечити умови для формування та стимулювання розвитку інвестиційно-інноваційної діяльності насамперед через створення позитивного інвестиційного клімату внаслідок поліпшення загального міжнародного іміджу країни.

Стратегічною метою інноваційно-інвестиційної політики України повинно стати забезпечення позитивної економічної динаміки за рахунок використання комплексу "інвестиції-інновації", формування внутрішніх інноваційно-інвестиційних механізмів саморозвитку національної економіки. Прискорення інноваційного розвитку України потребує не тільки значних фінансових капіталовкладень, а й удосконалення діяльності фінансових інститутів інноваційної сфери, механізмів фінансування інновацій, законодавчого забезпечення інноваційно-інвестиційної діяльності, а також залучення фінансової складової до взаємозв'язку "наука – промисловість".

1. Юркевич А.В., Цапенко І.П. Российская наука на рынке / А.В. Юркевич // Вестник РАН. – 1999. – № 8. – С. 711.

2. Морозов В.В. Оптимизация инвестирования технологических инноваций как основа обеспечения

- устойчивого развития региона / В.В. Морозов // Вестник УГТУ-УПИ. – 2003. – № 10. – С. 114-121.
3. Наукова та інноваційна діяльність в Україні у 2008 році: [стат. зб.]. – К.: ДП "Інформ.-видавн. центр Держкомстату України". – 2009. – 366 с.
4. Бодров В.Г. Інноваційно-інвестиційна модель сталого розвитку національної економіки: навч.-метод. матеріали / В.Г. Бодров, В.О. Гусев, В.Ф. Мартиненко. – К. : НАДУ, 2009. – 60 с.

Є.С. Нетреба*

ФОНДИ ПРЯМИХ ІНВЕСТИЦІЙ В УКРАЇНСЬКОМУ ІНСТИТУЦІЙНОМУ СЕРЕДОВИЩІ: ПРОБЛЕМИ І ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ

Економічна роль фондів прямих інвестицій.

Англійський термін «private equity» перекладається як «прямі інвестиції» (відповідно «private equity fund» - фонд прямих інвестицій). Фонди прямих інвестицій - інвестують залучені в інвесторів кошти у корпоративні права компаній, що необов'язково є публічними, купують значну частку власного капіталу і беруть активну участь в управлінні компанією.

Фонди прямих інвестицій поділяються на венчурні фонди (venture funds) та фонди викупу (buyout funds).

Венчурні фонди фінансують бізнеси на ранніх стадіях розвитку (seed та early stage) та на етапах зростання (expansion чи т.зв. later stage venture capital).

Стратегія фондів викупу - отримання контролю в компанії через придбання значного пакета і збільшення вартості об'єкта інвестицій за допомогою істотних змін у структурі бізнесу, стратегії, управлінні чи структурі капіталу.

Метою фонду прямих інвестицій є збільшення цінності бізнесу після входження у власний капітал компанії і реалізація отриманого приросту цінності шляхом наступного продажу (виходу з інвестиції). Вихід може здійснюватися шляхом продажу іншому інвестору (стратегічному чи фінансовому) та шляхом розміщення акцій компанії на організованому ринку.

На сьогодні фонди управляють капіталом обсягом понад 1 трлн. дол. США. Близько чверті угод злиття і поглинання у світі пов'язані з діяльністю фондів прямих інвестицій. Фонди суттєво впливають на діяльність різноманітних бізнесів, корпоративне управління і економічний розвиток.

Структура фонду прямих інвестицій в українському правовому полі.

Абсолютна більшість фондів прямих інвестицій у світі організована у формі limited partnership. Структура фонду передбачає наявність керуючих партнерів (general partners), що мають повноваження на прийняття рішень з управління, та інвесторів (limited partners), відповідальність яких обмежена розміром їхнього внеску до товариства.

Венчурний фонд, згідно із Законом України «Про інститути спільного інвестування», є єдиною формою організації фонду прямих інвестицій в умовах України. Хоча абсолютна більшість із 866 венчурних фондів, зареєстрованих в Україні (на 19 травня 2010 р.), за характером своєї діяльності фактично не є

* аспірант Національної академії управління

фондами прямих інвестицій у загальноприйнятому розумінні. На сьогоднішній день лише деякі з них здійснюють діяльність як фонди прямих інвестицій.

Можливості залучення фондами прямих інвестицій коштів українських інвесторів.

Найбільшими інвесторами у фонди прямих інвестицій у світі є інституційні інвестори, насамперед інші інвестиційні фонди. У Європі на фонди припадає від 35 до 40% загального обсягу капіталу, залученого фондами прямих інвестицій, тоді як обсяг залучень від приватних осіб не перевищує 5%. В Україні через регуляторні обмеження залучення коштів українських інституційних інвесторів фондами прямого інвестування практично неможливе. Щодо зарубіжних інвесторів, то для них, за наявності намірів інвестування в Україну, більш прийнятним є вкладення у фонди прямих інвестицій, які зареєстровані у зарубіжних юрисдикціях.

Чи не єдиним потенційним джерелом коштів для фондів прямих інвестицій в Україні можуть бути фізичні особи - приватні інвестори із значним обсягом інвестиційних ресурсів (від декількох сотень тисяч доларів США і більше - т.зв. high net worth individuals).

Переваги участі у фонді прямих інвестицій такі: потенційно високі рівні сподіваного інвестиційного доходу, диверсифікація, контрольований рівень бізнес-ризиків, обмеження втрат, можливість контролю інвестора над прийняттям інвестиційних рішень фонду, професійні компетенції керуючих фонду.

Конкурентні переваги і ринкова ніша для українських фондів прямих інвестицій.

Фонд прямих інвестицій, що здійснює діяльність в Україні, залучаючи для здійснення інвестицій кошти українських інвесторів, зустрічається з двома головними зонами конкуренції: конкуренцією за інвестора і конкуренцією за доступ до фінансування проектів. Існують такі можливі унікальні конкурентні переваги у відносинах з інвесторами:

- пропонування таких інвестиційних можливостей, у яких вплив невідконтрольних факторів, таких як ризик коливань на українському та світовому фондових ринках чи макроекономічна нестабільність, зведений до мінімуму, адже фонд прямих інвестицій інвестує у реальний бізнес;

- специфічні знання керуючого стосовно особливостей ведення бізнесу в Україні, які суттєво зменшують інвестиційні ризики;

- широкі зв'язки у підприємницьких колах, що забезпечують потік потенційних інвестиційних можливостей та довіру у відносинах з партнерами по кожному проекту;

- ті ж зв'язки і довіра у інвестиційних колах, що дозволяють знаходити інвестиційних партнерів та реальні можливості виходу з проектів;

- досвід стратегічного управління бізнесом і володіння ефективними інструментами корпоративного управління.

Сьогоднішній стан в Україні не сприяє швидкому розвитку галузі фондів прямих інвестицій. Джерела фінансування є обмеженими - інституційні інвестори, за незначним винятком, практично не можуть чи не мають достатніх стимулів вкладати у фонди прямих інвестицій. Іноземні інвестори, навіть за

наявності інтересу до інвестицій в Україну, надають перевагу фондам, зареєстрованим у зарубіжних юрисдикціях. Правове середовище, зокрема рівень захисту прав інвесторів, стан судової системи, законодавче забезпечення діяльності фінансових ринків, не є сприятливим для галузі прямих інвестицій. Криза у світі та в Україні не сприяє розвитку галузей економіки та обмежує доступ до інвестиційних ресурсів. Не зважаючи на всі обмежуючі і негативні фактори, простір для розвитку діяльності фондів прямих інвестицій в Україні однозначно існує.

Р.В. Костюк*

РОЗВИТОК БІОТЕХНОЛОГІЙ ЯК ОСНОВА ЗМІНИ ПАРАДИГМИ ІННОВАЦІЙНОЇ СТРАТЕГІЇ УКРАЇНИ

Інноваційний шлях розвитку економіки України було задекларовано низкою офіційних документів, які безперервно приймалися, починаючи з кінця 90-х років ХХ ст., але інноваційні перетворення в реальному секторі економіки стикаються із значними труднощами. Основною проблемою є невідповідність між ринковим попитом на інновації і реалізацією неадекватної парадигми інноваційної стратегії.

Згідно з даними фахівців Інституту економічного прогнозування НАН України, в загальному об'ємі випуску промислової продукції на третій технологічний устрій в Україні доводиться майже 58%, 38% - на четвертий і лише 4% - на п'ятий, продукція шостого технологічного устрою відсутня взагалі.

Вплив інновацій на економічне зростання України, за оцінками фахівців, не перевищує 10-12 %, а у світовій економіці цей показник складає 40 %. Як визнають сучасні українські дослідники, особливу тривогу викликає постійне зниження інноваційного потенціалу економіки України. В умовах міжнародної конкуренції, коли всі країни борються за право виробництва і реалізації продукції високих технологій, пов'язаної з додатковими доходами, Україна майже два десятиліття років рухається у зворотному напрямі. Впродовж 1990-2009 рр. частка машинобудування в структурі промислового виробництва знизилася удвічі - з 31 до 14%, чорної металургії, навпаки, виросла - з 11 до майже 27%. При цьому спостерігається явне згасання інноваційної діяльності. Наприклад, пов'язаний з нею випуск промислової продукції скоротився в 2003-2009 рр. втричі.

В аграрному секторі у 2000-2009 рр. виручка від експорту зерна була в середньому вдвічі менша, ніж об'єм грошових переказів від емігрантів, що працюють за кордоном. Очевидно, що відтік інтелекту — це показник серйозних ринкових диспропорцій і дефектів в економіці, оскільки вартість вітчизняної продукції не відтворює уречевленої в ній праці, виштовхуючи фахівців за кордон, де їхня праця адекватно оцінюється.

В української економіки ще існує шанс «наздогнати і перегнати» розвинені економіки за рахунок інтенсивного розвитку технологій шостого технологічного устрою, насамперед біотехнологій. Це пояснюється тим, що:

---

* аспірант Київського національного економічного університету України імені Вадима Гетьмана

1. Країна володіє унікальними можливостями для їх реалізації завдяки природно-кліматичним умовам та існуючому рівню розвитку агропромислового комплексу.

2. Наявний значний науково-дослідний потенціал для реалізації біотехнологій шостого технологічного устрою (як вітчизняних, так і трансфертних).

3. Вітчизняні вищі навчальні заклади здатні підготувати фахівців даного профілю, а також реалізувати власні науково-дослідні проекти із залученням до них майбутніх фахівців.

4. Тиск міжнародної конкуренції примушуватиме українських виробників у галузях АПК, фармацевтиці, медицині, енергозбереженні здійснювати впровадження вже існуючих вітчизняних та іноземних біотехнологій задля збереження рівня конкурентоспроможності.

Стратегічними питаннями стимулювання розвитку інноваційних біотехнологій є створення в структурі державного бюджету (аналогічно країнам ЄС) спеціального фонду, кошти якого спрямовуватимуть на забезпечення позитивних зрушень у використанні цих технологій і підготовці фахівців відповідно до певних пріоритетів державного інвестування за умов жорсткого контролю напрямів і результативності їх використання; підвищення частки інноваційних біотехнологій у державних закупівлях з метою державного стимулювання виробництва наукоємної і інноваційної продукції не тільки на підприємствах АПК і в медичних підприємствах, а також в межах реалізації біотехнологічних складових у державних програмах з енергозбереження, інформатизації і розвитку інформаційно-комунікаційних технологій тощо.

Також реалізація нової парадигми інноваційного розвитку у галузі біотехнологій повинна передбачати:

- впровадження пільгового режиму для біотехнологічної діяльності шляхом застосування пільг в оподаткуванні підприємств (наприклад, зменшення ставки оподаткування прибутку);

- надання державних субсидій і кредитів для підготовки студентів у зарубіжних навчальних закладах, стажування й обміну досвідом молодих учених;

- звільнення від оподаткування навчальних закладів і наукових установ, які здійснюють дослідження в галузі біотехнології; звільнення від оподаткування ПДВ витрат підприємств на наукові дослідження і розробки відповідно до державних пріоритетів без встановлення максимальних кількісних обмежень;

- звільнення від сплати ПДВ на імпорт устаткування та інструментів для інноваційних біотехнологічних проектів, які виконуються університетами і їхніми науково-дослідними підрозділами;

- звільнення від сплати мита на устаткування, інструменти і матеріали, які імпортуються з метою використання в біотехнологічних дослідженнях і розробках (з відповідними фінансовими санкціями за нецільове використання);

- впровадження механізму надання податкових пільг для реалізації інвестиційних біотехнологічних проектів у формі податкового кредиту, який підлягає обов'язковому поверненню у разі невиконання інвестором проектних зобов'язань;

- впровадження державного страхування кредитів для біотехнологічних проектів і надання державних гарантій комерційним банкам щодо кредитів, які прямують на біотехнологічні проекти;
- прискорена амортизація основного капіталу й устаткування, які задіяні в межах біотехнологічних проектів і навчання персоналу та студентів;
- податкове й амортизаційне преміювання ресурсо- і енергозбереження, що є результатом реалізації інноваційних біотехнологій;
- впровадження диференційованого оподаткування операцій комерційних банків шляхом зниження ставки оподаткування для довгострокового кредитування біотехнологічних проектів;
- розвиток венчурного інвестування біотехнологій шляхом забезпечення податкових стимулів венчурних інвестицій для підвищення привабливості фінансування інноваційних біотехнологічних підприємств.

Таким чином, розвиток біотехнологій як ключових у шостому технологічному укладі сприятиме реалізації нової парадигми інноваційного розвитку економіки України.

І.Д. Шеламова*

НЕОБХІДНІСТЬ ЗМІНИ НАПРЯМКУ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ МАШИНОБУДУВАННЯ

Офіційні статистичні дані свідчать, що падіння промислового виробництва в Україні становило у 2009 р. 22%, в тому числі в машинобудуванні — 45%. Але світовий досвід інноваційного процесу у розвинутих країнах доводить, що пріоритетним напрямком економічного розвитку навіть у кризові часи виступають наукомісткі галузі, насамперед машинобудування. В сучасних умовах машинобудівним підприємствам належить ключова роль у формуванні фундаменту НТП. Продукуючи засоби виробництва для промислових підприємств, машинобудування забезпечує їх основним капіталом та визначає ступінь інноваційності техніко-технологічної бази.

Аналіз діяльності машинобудівних підприємств України, починаючи з 1990 р., дозволяє зробити висновок про зниження кількісних і якісних параметрів їхньої роботи. Це пов'язано з уповільненням інноваційно-інвестиційної активності промислових підприємств і зниженням темпів оновлення їх техніко-технологічного базису. Скорочення платоспроможного попиту на інноваційне обладнання стало головною причиною перманентної кризи вітчизняного машинобудування, яка почалася у 1990-х та продовжується і нині.

Щорічно знижуються інвестиції в основний капітал промисловими підприємствами України. Аналіз структури реальних інвестицій показує, що частка капіталовкладень, спрямованих у наукомісткі галузі, знижується за рахунок зростання її в обробних галузях промисловості. Наприклад, якщо частка інвестицій в машинобудівну промисловість у 1990 р. становила 29,3% в їх загальнопромисловому обсязі, то у 1998 р. вона знизилася до 5,8%, у паливній

---

* доцент кафедри міжнародної економіки Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»

промисловості відповідні показники становили 30,61% у 1990 р. та 56,7% у 2008 році. В індустріально розвинених країнах темпи розвитку машинобудування в 1,2-1,3 раза перевищують загальнопромислові, оскільки швидкість науково-технічного прогресу в межах всієї національної економіки і технічний рівень основного капіталу визначаються розвитком машинобудування. У Великій Британії, США, Японії, Німеччині пропорції між капіталовкладеннями у машинобудування і паливно-енергетичний комплекс в останні роки становили 1:1, тоді як в Україні це співвідношення складає 1:2,7 у 2008 р. (порівняно 1:2 у 1985-1990 рр.). Однією з найбільш негативних тенденцій у розвитку вітчизняного машинобудування є низька інноваційно-інвестиційна активність підприємств галузі. Якщо у 1990 р. частка капіталовкладень у машинобудівну галузь становила 29,3% від загальнопромислового обсягу, то у 2008 р. вона знизилася до 8,1%. Частка капітальних витрат у процесах продукування машин і устаткування за період 1990-2008 рр. зменшилася з 44,8% до 36,2%, що спричинило уповільнення процесів оновлення парку технологічного обладнання галузі, призвело до значного його старіння та до негативних змін структури, які суперечать інноваційним тенденціям розвитку технологій та автоматизації виробничих процесів. Рівень зносу активної частини основних фондів машинобудування збільшився з 48,5% у 1992 р. до майже 70% у 2008 році. Але в економіці індустріально розвинених країн в умовах спадів виробництва і кризових явищ, навпаки, збільшуються масштаби оновлення основних фондів. Так, за даними науковців, у 1985-1995 рр. основний капітал було оновлено у ФРН на 52%, у США - на 55%, Японії - на 72%. В кризові періоди коефіцієнт ліквідації основних фондів різко зростає і може перевищувати 4-5%, а по машинах і обладнанню — 7-10%.

Негативні тенденції у зниженні обсягів виробництва машинобудівної продукції протягом 1990-2008 рр. спричинили і зміну в структурі промислового виробництва. Так, якщо у 1990 р. частка продукції машинобудування і металообробки у загальному обсязі промислового виробництва становила 30,7%, то у 2008 р. — 13,3%. Навпаки, у промислово розвинених країнах цей показник сягає 30-50% загального промислового обсягу (в Німеччині - 53,6%, Японії - 51,5%, Англії - 39,6%, Італії - 36,4%, Китаї - 35,2%). Це забезпечує технічне переозброєння всієї промисловості кожні 8-10 років. Якщо така негативна тенденція збережеться в Україні, то технічне переозброєння всієї промисловості можливе лише за 88-90 років.

Єдиним виходом з ситуації, що склалася, є зміна напрямку і пріоритетів інноваційного розвитку машинобудування. Спираючись на досвід як промислово розвинених країн, так і країн, що розвиваються, можна стверджувати, що першим кроком для інноваційного розвитку є запозичення та трансфер сучасних технологій для машинобудівної промисловості, поєднаний зі створенням відповідних організаційно-економічних преференцій для вітчизняних виробників.

Також важливим елементом нового напрямку інноваційного розвитку машинобудування є орієнтація на трансфер технологій п'ятого-шостого технологічних укладів для забезпечення випереджаючого розвитку сучасних напрямків виробництва.

ПРОБЛЕМАТИКА МАЛОГО І СЕРЕДЬОГО БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ

Підприємництво - це провідний сектор ринкової економіки, який забезпечує насиченість ринку товарами та послугами, сприяє здоровій конкуренції, створює новий прошарок «підприємець-власник». Воно базується на самостійній, ініціативній, систематичній, на власний ризик, діяльності з виробництва продукції, надання послуг і зайняттю торгівлею і має на меті сприяння прибутку.

Перспективи малого і середнього бізнесу пов'язані і з його особливою роллю як в переході до ринкової економіки, так і в її становленні.

Великою мірою роль малого підприємництва полягає у вирішенні питання зайнятості, що проявляється насамперед у здатності малого та середнього бізнесу створювати нові робочі місця і поглинати надлишкову робочу силу. Особливо це стосується нинішнього стану справ в Україні, оскільки йде процес скорочення робочих місць на великих підприємствах, малі фірми не тільки зберігають, але й створюють нові робочі місця. З огляду на це, як свідчить і зарубіжна статистика, мале підприємництво є більшим стабілізуючим фактором, ніж велика індустрія.

Реформи останніх років відкрили можливість легально займатися приватним бізнесом, отримувати прибуток і розпоряджатися ним на власний розсуд. Прихід у малий бізнес став більш масовим і підприємці зіштовхнулися з серйозними проблемами, характерними для всіх країн світу. Проте в українському варіанті ці проблеми набули гіпертрофованого характеру. Набір цих труднощів відомий: у пресі, у колі фахівців, що вивчають малий бізнес, у середовищі підприємців фігурує список приблизно з двох десятків причин, що перешкоджають розвитку бізнесу, в тому числі малого.

Незважаючи на наявні позитивні тенденції, які набирають силу останнім часом, аналіз стану малого підприємництва в Україні свідчить про те, що суттєвих зрушень у розвитку цього сектору економіки ще не відбулося. Серед головних причин, які стримують його розвиток, можна назвати такі:

- відсутність дієвого механізму реалізації державної політики щодо підтримки малого підприємництва;
- неймовірно важкий тягар оподаткування;
- відсутність належного нормативно-правового забезпечення розвитку малого підприємництва в цілому;
- обмеженість або повна відсутність матеріально-фінансових ресурсів;
- недосконалість механізмів обліку та статистичної звітності малого бізнесу, системи навчання і перепідготовки кадрів для підприємницької діяльності, обмеженість інформаційного й консультаційного забезпечення.

Найболючішою проблемою малого бізнесу сьогодні є його забезпечення фінансовими ресурсами. Приватні благодійні фонди відсутні, союзи й асоціації підприємців не мають у своєму розпорядженні засобів для кредитування малого бізнесу.

* к.е.н., доцент Національного авіаційного університету

Підприємці мають обмежений доступ до альтернативних джерел фінансування (бюджетного чи кредитного). Для здійснення виробничого процесу вони змушені купувати ресурси (паливо, електроенергію тощо) за високими цінами, продаючи свою продукцію за низькими цінами через недостатню платоспроможність споживача. Тож не випадково, що з часом малі підприємства стають неконкурентоспроможними і зникають.

Труднощі з реєстрацією відкриття власної справи займають у списку проблем не останнє місце. Бажаючи почати бізнес уже мають необхідну інформацію про процедуру реєстрації, можуть одержати в органах реєстрації, у консультантів-індивідуалів чи в спеціалізованих формах зразки документів і необхідні поради. Проте процедура реєстрації підприємців усе ще залишається громіздкою і занадто ускладненою, особливо порівняно з тією, що діє в розвинутих країнах.

Ще однією проблемою є недостатня власна підготовленість до бізнесу. Це і зрозуміло: адже сфера підготовки підприємництва знаходиться в Україні в зародковому стані.

Підтримка з боку держави має здійснюватися шляхом допомоги у формуванні стартового капіталу для відкриття підприємства і забезпечення сприятливих умов для подальшого розвитку та функціонування малих підприємств.

Одним із головних напрямів сприяння розвитку малого бізнесу є створення системи фінансової підтримки.

Потужні можливості закладені в податковій політиці. Активна державна підтримка малого бізнесу проявляється у встановлених законодавчо податкових пільгах. Поширені твердження про надто великий податковий пресинг є дещо перебільшені. Податкова система цілком підходить середньому та великому бізнесу, але, безумовно, ускладнює започаткування та розвиток малого. Система оподаткування повних і командних товариств, приватних фірм малого підприємництва повинна бути наближена до оподаткування підприємців, які працюють без створення юридичної особи. Так працює весь світ. Маючи повну відповідальність перед кредиторами чи інвесторами, вони отримують від держави пільги стосовно оподаткування. Це дає змогу фірмі-початківцю утвердитись на ринку, накопичити запас капіталу та захиститися від вимивання обігових коштів.

Податкова політика повинна включати перевірену досвідом країн розвинутої економіки систему пільг: диференційована система оподаткування залежно від величини обороту, податкові інвестиційні кредити на засоби, що спрямовуються на розширене виробництво за рахунок власних ресурсів, податкові пільги на прибуток, пільгове формування спеціальних цільових резервних фондів за рахунок неоподаткованого прибутку, пільгове оподаткування оновленого асортименту продукції, система стимулюючих заходів щодо потоку інвестицій в компанії, які спеціалізуються на фінансуванні невеликих фірм з інноваційними технологіями.

Для того, щоб малий бізнес посів належне місце в економіці, потрібно реалізувати дві умови: можливість розширеного відтворення капіталу і затребуваність результатів праці.

Світовий досвід свідчить, що практично в усіх розвинутих країнах держава бере активну участь у формуванні та розвитку підприємницької діяльності, підтримці найбільш доцільних і ефективних її напрямів. Навіть у таких країнах, де склалися вікові традиції приватного підприємництва, малий бізнес потребує допомоги й одержує її на основі державних програм підтримки малого підприємництва. Уряд України повинен активніше допомагати становленню малого бізнесу, формуючи відповідну політику щодо його підтримки.

І.В. Ус*

ВПЛИВ СУЧАСНИХ ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ НА РОЗВИТОК ТОРГОВЕЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

Стратегія розвитку будь-якої країни нерозривно пов'язана з процесами, які відбуваються у світі. Одним з основних видів міжнародних відносин став обмін товарами між країнами, який з часом переріс у масштабні торговельні потоки. Починаючи з другої половини ХХ ст., після закінчення періоду світових війн, торгівля стала основою розвитку міжнародних відносин. Рівень залучення країни в торговельні процеси і частка надходжень від торговельних операцій до ВВП дозволяють визначити характер економіки країни. Враховуючи вагому роль надходжень від торгівлі до ВВП України, питання розвитку світових торговельних відносин відіграє досить вагому роль у розвитку країни. Розуміючи залежність своєї економіки від світової торгівлі, у 2008 р. Україна приєдналася до Світової організації торгівлі (СОТ), що обумовлює підвищення уваги до процесів, які відбуваються в цій організації, та розробку відповідної стратегії економічного розвитку.

Стратегія економічного розвитку України не може не враховувати ключові тенденції розвитку світу. Головним фактором сучасного впливу на розвиток міжнародних відносин є процес глобалізації. Розглядаючи питання впливу глобалізації на міжнародні торговельні процеси та на СОТ як на провідний світовий інститут у сфері торгівлі, необхідно приділити особливу увагу чинникам, які визначають перспективи розвитку глобалізації. Процес глобалізації і СОТ безумовно тісно пов'язані один з одним, оскільки їхньою метою є ліквідація бар'єрів між усіма країнами світу.

Суттєвий вплив на діяльність СОТ має зміщення акцентів глобалізаційних процесів, які відбуваються у світі. Якщо протягом ХХ ст. домінуюча роль США у світовій економіці не викликала сумнівів, то в ХХІ ст. ситуація кардинально змінюється. Так, у доповіді до „Проекту 2020” Національного розвідувального управління США підкреслюється, що до 2020 р. ЄС ризикує економічно відстати від Китаю, а США буде досить складно зберегти лідируючі позиції. Згідно з цією доповіддю, у другій половині ХХІ ст. Китай за всіма головними параметрами розвитку випередить США [1].

Аналізуючи ці зміни, Ю.М. Пахомов зазначає, що головним їхнім чинником є те, що Китай залишається найбільшим у світі ринком [2, с. 18-19]. Це

---

* головний спеціаліст Центру нормопроектного забезпечення діяльності Президента України Національного інституту стратегічних досліджень

стимулює боротьбу за цей ринок між найбільшими зарубіжними компаніями, оскільки у сфері глобального бізнесу вважається, що для отримання високого ринкового ефекту компаніям потрібен ринок з кількістю населення не менше 200 млн. осіб. Ще одним кроком з боку Китаю в напрямку домінування на світовій арені є формування разом з країнами АСЕАН регіонального простору. В межах цього простору поступово знімаються всі бар'єри, які перешкоджають вільному обігу товарів і капіталів. А враховуючи той факт, що $\frac{3}{4}$ загальних світових валютних резервів належать представникам Азії, а зовнішній борг США складає більше 1 трлн. дол., то ймовірність послаблення міжнародної фінансової позиції Сполучених Штатів є очевидною. Принаймні лише можливість вимоги азіатських країн пред'явити до сплати накопичені ними федеральні банкноти США (долари) та виплатити борги створює загрозу для стабільності валютного ринку США. Розуміючи загрозу втрати своїх позицій на світовій арені, США змушені вже зараз розробляти стратегії розвитку, які завадили б подібним змінам. Особливим пунктом цих програм є питання доступу на ринок США більш дешевих товарів і послуг з Азії. Тобто в контексті змін у рушійних силах глобалізації подальша лібералізація світової торгівлі у сфері сільського господарства та промисловості може мати негативні наслідки для США.

Ще одним фактором, який впливає на позицію США, є зміщення інтересів транснаціональних компаній в бік країн Азії. Відповідно до статистичних даних Департаменту ООН з питань населення, між 2006 та 2050 роками населення в Європі скоротиться на 10%, а Японії на 22% [3]. Населення цих країн характеризується високим рівнем добробуту, проте і високим рівнем старіння. В процесі старіння витрачається менше коштів на придбання нових товарів. Отже, з точки зору великих компаній Європа та Японія є менш привабливими ринками порівняно з ринками країн, що розвиваються. Насамперед це стосується ринку сільськогосподарських товарів. Найбільш привабливими будуть ринки країн, в яких проживатиме велика кількість населення. Згідно з прогнозами, населення планети зросте до 9 млрд., більша його частина проживатиме в Азії (5,2 млрд. осіб). Проблема обмеженої купівельної спроможності населення Азії також буде вирішена за збереження існуючого темпу скорочення населення, що перебуває за межею бідності в цьому регіоні. Так, якщо в 1990 р. частка населення в Східній Азії, яка витрачала менш ніж за 1 дол. США на день, становила 33%, то в 2002 р. вона становила вже 14,1% [4]. У країнах Південно-східної Азії та Океанії ця частка населення зменшилась з 19,6% в 1990 р. до 7,3 в 2002 році. Враховуючи цю позитивну динаміку, найбільші транснаціональні компанії будують свої стратегічні плани та перенаправляють потоки інвестиції з США, ЄС та Латинської Америки в Китай, Індію, Індонезію та інші країни цього регіону.

Отже, спостерігається поступове переміщення світових центрів прийняття рішень з США та провідних країн Європи до країн Південно-Східної Азії. Наслідком цього будуть суттєві зміни в підходах до побудови глобальної політики. Україні як країні, залежній від правил світової торгівлі, необхідно переорієнтувати стратегію свого розвитку з урахуванням нових політичних координат розвитку світу.

1. Офіційний сайт Національної Ради з питань Безпеки США. - www.dni.gov/nic/NIC_2020_project.html
2. Пахомов Ю.Н. Бенефис Азії і іслама // Інвест газета. – 2007. - № 1-2.

3. Офіційний сайт Організації Об'єднаних Націй. www.un.org
4. The Millennium Development Goals Report. New York 2006.

І.В. Ворошилова*

ПОЛІТИКО-ПРАВОВА СТРАТЕГІЯ ВІДНОСИН УКРАЇНА – ЛІВІЯ У КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА

Успішна реалізація Україною зовнішньополітичних стратегій співробітництва з країнами світу потребує належного врахування глибоких і динамічних змін, що відбуваються сьогодні у міжнародно-правовому та міждержавному просторі. У цьому контексті слід виділити арабські країни Середземноморського регіону, які останніми роками перетворюються на вагомих економічних і політичних лідерів як на регіональному, так і на міжнародному рівні. Відтак, всебічний розвиток взаємовигідної співпраці з країнами регіону, зокрема з Лівією як найбільш перспективним і привабливим економічним й енергетичним актором у регіоні, наразі є одним з пріоритетних напрямів міжнародного співробітництва задля забезпечення національних інтересів України у контексті розвитку її зовнішньополітичної стратегії.

Одним з основоположних механізмів реалізації національних інтересів України є відповідний зовнішньополітичний курс, спрямований передусім на забезпечення стратегічних і геополітичних інтересів країни у різних сферах життєдіяльності населення. Оскільки національні інтереси мають довгостроковий характер, вони є визначальними при формуванні стратегічних цілей, а також розробці політико-правових та інших стратегій розвитку зовнішньополітичних та міжнародно-правових відносин України.

Враховуючи подальше зростання ролі енергетичного вектора у забезпеченні зовнішньополітичних інтересів України та згідно з Енергетичною стратегією України на період до 2030 р.¹, особливої уваги потребує формування політико-правових стратегій розвитку співробітництва з країнами Середземноморського регіону саме у цьому секторі. Це має здійснюватися через широкомасштабну реалізацію принципу міжнародного співробітництва на дво- та багатосторонньому рівні. Відтак, основні зусилля із забезпечення енергетичних інтересів України в регіоні доцільно було б зосередити на інтенсифікації відносин з Лівією, враховуючи при цьому вагомий договірно-правовий потенціал двох країн. Слід зазначити, що, за оцінками експертів, останнім часом на світовому енергетичному ринку посилюється тенденція до зміцнення переваг у використанні близькосхідних і середземноморських енергоресурсів порівняно з російськими. Розвиток цієї тенденції у перспективі зумовлює прогнозування зміщення пріоритетів у сфері видобутку енергоносіїв у бік Лівії, Алжиру та країн Прикаспійського регіону у зв'язку з уведенням в

---

* головний консультант відділу європейського права та міжнародної інтеграції Інституту законодавства Верховної Ради України

¹ Енергетична стратегія України на період до 2030 року [Електронний ресурс] / Схвалено Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15 березня 2006 року № 145-р. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/FIN38530.html.

експлуатацію в цих країнах нових родовищ². До визначальних для України чинників посилення середземноморського напрямку енергетичного співробітництва у розвитку української зовнішньополітичної стратегії на найближчі роки можна віднести порівняно невисоку собівартість видобутку лівійської нафтової сировини, разом із високим рівнем її якості та помірною вартістю транспортування, а також перспективи збереження динамічного зростання частки країн Середземноморського регіону в цілому та Лівії зокрема у загальносвітовому видобутку нафти й природного газу. При цьому Лівія, поряд з іншими країнами регіону, лише розпочала масштабну оцінку й освоєння свого нафтогазового потенціалу. Отже, весь комплекс цих факторів має стимулювати Україну до практичної реалізації зовнішньоекономічної складової політико-правової стратегії відносин Україна – Лівія.

У цьому зв'язку прикладом одного з практичних кроків у забезпеченні реалізації енергетичної безпеки України може слугувати План заходів, затверджений Указом Президента України від 27 грудня 2005 року № 1863/2005. План передбачає комплексні заходи щодо забезпечення енергетичної безпеки України у нафтогазовій й вугільній галузях, а також у сферах електроенергетики та енергозабезпечення. У галузі енергозабезпечення такі заходи передбачають підтримку і сприяння реалізації міжнародних проектів щодо освоєння перспективних нафтогазових об'єктів, зокрема в Лівії, Єгипті та ОАЕ, розрахованих на 2009–2010 рр.; здійснення цих заходів покладено на українські галузеві міністерства і НАК «Нафтогаз України»³. Враховуючи строк реалізації цих заходів та дедалі активніше законодавче забезпечення розвитку середземноморського та, зокрема, лівійського напрямку співробітництва у нафтогазовій та енергетичній сферах необхідно активніше реалізовувати можливості, що їх може надати економіка Лівії, та розвивати двостороннє взаємовигідне співробітництво.

При вирішенні питань співпраці у сфері забезпечення енергетичної безпеки (а також в інших сферах) на двосторонньому рівні шляхом підписання відповідних двосторонніх договорів про співробітництво слід належним чином враховувати відмінності у правових системах двох країн і відповідних механізмах реалізації міжнародного співробітництва. Водночас слід приділяти належну увагу впровадженню таких договорів у національне законодавство та прогнозуванню наслідків їх застосування для України. Це дозволить своєчасно визначити основні проблеми і прогалини у законодавчому забезпеченні такого співробітництва та віднайти шляхи їх подолання.

Підсумовуючи викладене вище, можна зробити висновок, що політико-правова стратегія відносин Україна – Лівія формується під впливом світової фінансово-економічної кризи, динамічних змін у геополітичному,

---

² Варбанець П.А., Нагорний С.С., Серов Д.І. Перспективи використання енергетичного потенціалу Близькосхідного регіону у реалізації стратегічних завдань Української держави / П.А. Варбанець, С.С. Нагорний, Д.І. Серов // Азійський напрям зовнішньої політики України: проблеми і перспективи. Аналітичні оцінки / За ред. В.О. Шведа. – Київ, 2008. – С. 48-85.

³ План заходів щодо забезпечення енергетичної безпеки України [Електронний ресурс] / Затверджено Указом Президента України від 27 грудня 2005 року № 1863/2005. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/3798.html>.

геостратегічному та, відповідно, міжнародно-правовому просторі, стимулюючи пошук та розвиток нових форм і механізмів двостороннього взаємовигідного співробітництва для наших країн. Для ефективної реалізації такого співробітництва необхідне передусім завершення процесу вироблення чіткої і прозорої політико-правової стратегії розвитку двосторонніх відносин, а також здійснення активніших кроків у її практичній реалізації.

Ю.М. Кулинич*

ОСОБЛИВОСТІ РЕФОРМУВАННЯ ПОДАТКОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ ЯК ПЕРЕДУМОВА ПОБУДОВИ ДОСКОНАЛОЇ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Досягнення будь-якою державою головної мети — стійкого економічного зростання та забезпечення рівня належної соціальної справедливості — можливе лише за умови формування в країні ефективної податкової політики, створення надійної фінансової бази, забезпечення стабільного, вчасного та повного надходження платежів до бюджетів усіх рівнів.

На цей час в Україні діє податкова система, яка за своїм складом і структурою подібна до податкових систем розвинутих європейських країн. Проте на відміну від країн Європейського Співтовариства податкова система України не є інструментом підвищення конкурентоспроможності держави, не сприяє зростанню економічної активності суб'єктів господарювання.

Проблеми реформування податкової системи України у своїх працях досліджували такі вітчизняні фахівці: П. Гега, В. Федосова, В. Федоров, В. Опарін, Ю. Козак, Т. Савченко, А. Ластовецький та інші.

Метою даної роботи є визначення основних проблем функціонування податкової системи України та вироблення практичних рекомендацій щодо перегляду наявної податкової сфери України.

Існуюча податкова система України характеризується негативними рисами:

- 1) податковій системі України притаманна фіскальна спрямованість;
- 2) витрати на адміністрування окремих податків є більшими порівняно з доходами бюджету, що формуються за рахунок їх справляння [3];
- 3) велика кількість нормативно-правових актів і колізійність законів та підзаконних актів, які регулюють податкові відносини (станом на кінець 2005 р. налічується близько 500 нормативних документів, пов'язаних з оподаткуванням);
- 4) наявність законів, які належать до інших галузей права, але регулюють податкові відносини [4].

Зазначені вище недоліки призвели до таких проблем системного характеру у податковій системі, як: податкова заборгованість платників перед бюджетом і державними цільовими фондами; широкомасштабне ухилення від оподаткування; бюджетна заборгованість з відшкодування податку на додану вартість; нерівномірне податкове навантаження, внаслідок чого найбільше податкове навантаження покладено на законослухняних платників, позбавлених податкових пільг [3].

---

* студент Буковинської державної фінансової академії

Щодо конкретних завдань податкової реформи, то варто насамперед звернути увагу на такі практичні рекомендації:

1. Удосконалення податку на додану вартість має здійснюватися за допомогою диференціації його ставок у розрізі окремих товарних груп. Слід скасувати оподаткування за нульовою ставкою. При цьому доцільно диференціювати ставки податку на додану вартість між окремими групами товарів залежно від їхньої соціальної значимості, як це робиться в інших країнах, наприклад, у Франції [1, 22].

2. Необхідно відмінити оподаткування доходів фізичних осіб від операцій з майном. Натомість слід запровадити податок на майно, що передбачатиме оподаткування нерухомості.

3. Для підвищення ефективності роботи фондів соціального страхування необхідно запровадити єдиний соціальний податок як консолідований страховий податок.

4. Потрібно ліквідувати колізії, що існують між законами та підзаконними нормативно-правовими актами, які іноді видаються всупереч змісту законів або на ускладнення їх виконання і встановлюють додаткові приписи, інструкції, роз'яснення, узгодження тощо [2, 134].

Підсумовуючи викладене, необхідно зазначити, що в результаті здійснення податкової реформи Податковий кодекс України буде єдиним нормативним документом, який регулюватиме відносини з приводу сплати податків. Він міститиме чіткі визначення всіх елементів податків і зборів, встановлюватиме права та обов'язки платників податків і податкових органів. Простота та зрозумілість норм (порівняно з чинним законодавством) дозволить уникнути подвійного тлумачення норм, суперечностей і непорозумінь у застосуванні Податкового кодексу України на практиці. Це, з одного боку, полегшить становище платників податків, а з іншого - призведе до можливості чіткого виконання податковими органами своїх контролюючих функцій.

1. Безкревна А.В. Перспективи розвитку податкової системи: зарубіжний досвід // Формування ринкових відносин в Україні. – 2009. – №1. – С. 21-27.

2. Щур О.В. Реформування податкової системи України: проблеми та перспективи // Економіка і регіон. – 2009. – № 3. – С. 133-136.

3. Реформування податкової системи України [http://www.justinian.com.ua/article.php?id=2815].

4. Реформування податкової системи України - як спосіб вирішення податкових колізій [http://www.minjust.gov.ua/0/6905].

К.О. Бурова*

ДЕФІЦИТ ФІНАНСОВОЇ ЛІКВІДНОСТІ ЯК ЧИННИК ВИБОРУ СТРАТЕГІЇ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Незважаючи на появу перших ознак економічного оздоровлення, прогнози свідчать, що в найближчому майбутньому ситуація в Україні залишиться складною. Дефіцит ліквідності, хронічно властивий українському бізнес-середовищу і значно поглиблений системною кризою глобальної економіки, поділив українських підприємців на тих, які вважать його трагедією, і тих, що

---

* студентка Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія»

обґрунтовано сподіваються отримати з нього зиск тим чи іншим шляхом. Йдеться насамперед не про тіньові схеми розподілу державних фінансів, що мали б бути спрямовані на оздоровлення національної економіки, а про зважені кроки на шляху до оптимізації бізнес-процесів і стратегій, на які надихнула криза. Тверезий погляд на спадок гострої кризи ліквідності та поточного її дефіциту передбачає розгляд короткострокового та довгострокового часового горизонтів, тому що тлумачення наслідків не є однозначним.

Безперечно, накладений на інші фактори вразливості української економіки (великий дефіцит рахунку поточних операцій, суттєві виплати за зовнішніми боргами приватного сектору, інституційної несформованості окремих фінансових інструментів), дефіцит ліквідності негативно позначився на діяльності навіть найсильніших підприємств у відносно короткостроковому періоді. Ефекти ж для довгострокового періоду наразі можливо не тільки прогнозувати – поступова робота над докризовими помилками вже помітна на багатьох підприємствах.

Керівники великих корпорацій не приховують задоволення від факту очищення ринку від «баластових» слабких підприємств, єдиним шансом яких були доступні кредитні продукти. Тепер, коли не потрібно постійно непокоїтись про втрату десятої частини відсотка ринку, вони можуть провести давно намічену реорганізацію, вдосконалити управлінські процеси, замислитись над стратегією розвитку та встановити нове програмне забезпечення. Менше радості в тих, чиї фінансові проблеми набули загрозливих масштабів, однак тепер в них є ще більше підстав припинити виробництво високозатратного та низькорентабельного продукту. Криза ліквідності – це завжди золотий час для різкого підвищення продуктивності праці.

Серед мікроекономічних ефектів, які суттєво змінять філософію поведінки українського суб`єкта підприємництва, слід виділити більш прагматичний і прорахований підхід до вибору інвестиційних проектів, орієнтацію на проекти з меншим терміном окупності. Крім того, підвищиться ефективність залучення та використання грошових коштів, поступово розширюватиметься спектр фінансових інструментів, технологій і механізмів, що застосовуються для цього. Оскільки фінансові інструменти та технології завжди ґрунтуються на розробках фінансової науки і практики, їх застосування має суттєво підвищити середній рівень компетентності топ-менеджерів і менеджерів середньої ланки.

О.Ю. Черногод*

БЮДЖЕТУВАННЯ СУБ`ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ І ЙОГО ЕФЕКТИВНІСТЬ У РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ЕКОНОМІКИ

Ринковій економіці, до якої стрімко крокує Україна, притаманні самостійність суб`єктів господарювання, власна відповідальність за результати фінансово-господарської діяльності та об`єктивна потреба постійного контролю, аналізу, коригування, прогнозування змін фінансового стану та оцінки фінансових можливостей підприємства. Цей процес реалізується за допомогою

---

* студентка Національної академії управління

інструментів фінансового менеджменту. Одним з ефективних напрямків удосконалення системи управління на мікрорівні для вітчизняних підприємств є бюджетування, яке позитивно зарекомендувало себе в країнах з розвинутою ринковою економікою.

Бюджетування – це процес організації управління фінансово-господарською діяльністю суб'єкта господарювання на основі розробленої системи бюджетів відповідно до центрів відповідальності, контролю за їх виконанням, аналізу відхилень від бюджетних показників і регулювання на цій основі фінансово-господарської діяльності.

Роль і місце бюджетування в загальній системі фінансового управління підприємством досить повно розкривається при розгляді його функцій. На підставі аналізу різних точок зору [1, 3, 4, 5, 6, 9, 11, 12] можна визначити такі функції бюджетування: 1) прогнозування та планування (в бюджетах формалізуються перспективні цілі у вигляді песимістичного, середнього та оптимістичного розвитку обставин); 2) координації (комунікація і координація різних підрозділів підприємства і видів діяльності, що передбачають узгодження інтересів окремих працівників і груп в цілому по підприємству для досягнення поставлених стратегічних цілей); 3) мотивації (бюджетування передбачає побудову ефективної системи стимулювання результатів діяльності); 4) контролю (контроль за досягненням стратегічної мети, а також контроль поточної діяльності на основі бюджетних даних, забезпечення планової дисципліни); 5) аналізу (план-факт аналіз з метою уточнення й деталізації стратегічних планів на заданий бюджетом період; визначення ефективності запланованих заходів і відповідності між витратами, які плануються, і доступними ресурсами).

Залежно від етапів розвитку підприємства виділяють чотири підходи до бюджетування:

- “творчий хаос” – передбачає повну відсутність бюджетування;
- передбачає створення фінансової структури та виділення центрів фінансового обліку (бізнес-одиниць), як основного об'єкта бюджетування;
- базується на моделюванні бізнес-процесів;
- передбачає об'єднання другого та третього підходів.

Базовими підходами до процесу бюджетування є такі: бюджетування організаційних одиниць і бюджетування програм. Найбільш розповсюдженим підходом у практиці західних компаній є бюджетування організаційних одиниць, що може бути реалізовано трьома способами: 1) розробка бюджетів “з нуля”; 2) розробка бюджетів “від досягнутого”; 3) бюджетування з маркетинговою підтримкою. Одночасно бюджетування програм передбачає використання управлінського підходу, який дістав назву «Business Unit management», основною метою якого є отримання конкурентних переваг за рахунок зниження собівартості продукції, розвитку та конкурентоспроможності продуктового ряду.

При побудові системи бюджетів необхідно спиратись на один з альтернативних варіантів планів, розроблених на основі: а) песимістичного (ставить мінімальні завдання й потребує максимального скорочення використання ресурсів); б) найбільш імовірного (передбачає досягнення максимальних цілей при помірному скороченні ресурсів); в) оптимістичного

прогнозу розвитку ситуації в майбутньому (орієнтуватись на цей варіант можуть дозволити собі лише підприємства, на діяльність яких майже не вплинула фінансова криза (виробництво хліба, туалетного паперу, засобів особистої гігієни тощо). У вітчизняних умовах та в умовах подолання наслідків світової фінансової кризи для більшості підприємств може бути доцільною саме орієнтація на перший варіант.

Фахівці виділяють способи та прийоми розрахунку планових показників і методи планування, які можна використовувати при складанні бюджетів [2,7,8]: 1) нормативний; 2) розрахунково-аналітичний; 3) балансовий; 4) оптимізації планових рішень; 5) економіко-математичне моделювання. При розрахунках бюджетних показників можуть використовуватись різні методи та їх сукупність.

З метою вдосконалення фінансового управління на підприємстві доцільно узагальнити існуючі підходи та рекомендувати впроваджувати бюджетування на підприємстві, організовуючи процес таким чином: 1) розробка бюджету реалізації; 2) бюджетування обсягу виробництва; 3) розробка бюджетів виробничих, загальногосподарських (адміністративних) і комерційних витрат; 4) бюджетування інвестицій; 5) бюджетування прибутку й розробка прогнозного бюджету прибутків і збитків; 6) бюджетування потоків грошових коштів і джерел їх поповнення, розробка прогнозного звіту про рух грошових коштів та платіжного календаря; 7) розробка прогнозного балансу; 8) моніторинг прогнозованої звітності на відповідність встановленим критеріям оптимізації.

При цьому важливо враховувати і виконувати всі обов'язкові етапи бюджетування. До них відносяться: а) аналіз виконання показників бюджету за попередні бюджетні періоди або, у разі першого складання бюджету, аналіз фінансових показників діяльності підприємства за попередні звітні періоди; б) складання бюджету з урахуванням даних виконання бюджету за попередні періоди та можливих змін у діяльності підприємства в майбутньому; в) затвердження бюджету, у результаті якого бюджет стає обов'язковим до виконання для відповідних підрозділів та їхніх працівників; г) виконання бюджету з відстеженням точності його складання та виконання; д) здійснення контролю за виконанням бюджету та аналіз результатів контролю; є коригування бюджету чи діяльності підприємства з метою узгодження бюджетних і фактичних показників.

1. Алексеева М.М. Планирование деятельности фирмы: Учебно-методическое пособие. – М.: Финансы и статистика, 2000. – 248 с.
2. Балабанов И.Т. Финансовый анализ и планирование хозяйствующего субъекта. – 2-е изд., доп. – М.: Финансы и статистика, 2000. – 208 с.
3. Контроллинг в бизнесе. Методологические и практические основы построения контроллинга в организациях / А.М. Карминский, Н.И. Оленев, А.Г. Примак, С.Г. Фалько. – 2-е изд. – М.: Финансы и статистика, 2002. – 256 с.
4. Контроллинг как инструмент управления предприятием / Е.А. Ананькина, С.В. Данилочкин, Н.Г. Данилочкина и др.; Под ред. Н.Г. Данилочкиной. – М.: Аудит, ЮНИТИ, 1998. – 279 с.
5. Лихачова О.Н. Финансовое планирование на предприятии: Учеб. пособие. – М.: ООО «ТКВелби», 2003. – 264 с.
6. Сухарева Л.А., Петренко С.Н. Контроллинг – основа управления бизнесом. – К.: Эльга, Ника-Центр, 2002. – 208 с.
7. Уткин Е.А. Финансовый менеджмент. Учебник для вузов. – М.: Издательство «Зерцало», 1998. – 272 с.

8. Финансовое планирование и контроль / Пер. с англ. под ред. М.А. Поукока и А.Х. Тейлора. – М.: ИНФРА-М, 1996. – 396 с.
9. Хан Д. Планирование и контроль: концепция контроллинга: Пер. с нем. / Под ред. и с предисл. А.А. Турчака, Л.Г. Головача, М.Л. Лукашевича. – М.: Финансы и статистика, 1997. – 800 с.
10. Шеремет А.Д., Сайфулин Р.С. Финансы предприятий. – М.: ИНФРА-М, 1997. – 343 с.
11. Шим Джай К., Джозел Г. Сигел. Основы коммерческого бюджетирования. Пер. с англ. – СПб.: Азбука, 2001. – 496 с.
12. Щиборщ К.В. Бюджетирование деятельности промышленных предприятий России. – М.: Издательство «Дело и Сервис», 2001. – 544 с.

І.В. Горобінська*

ПОДАТКОВЕ ПЛАНУВАННЯ НА ПІДПРИЄМСТВІ ЯК ЗАСІБ АДАПТАЦІЇ ДО СУЧАСНИХ ЕКОНОМІЧНИХ УМОВ

Прискорення економічного розвитку України в сучасних умовах можливе лише за умови ефективного функціонування підприємств, своєчасного та повного виконання ними фінансових зобов'язань перед державою. Діяльність підприємств характеризується високим рівнем витрат, значна частка яких припадає на податкові платежі та податкове адміністрування, що має складну структуру і методологію утримання податків. Гострою проблемою залишається високе податкове навантаження на доходи підприємств. Чинна податкова система стримує процеси нагромадження та інвестування, спрямовує ресурси на непродуктивне споживання, закладає ризики для розвитку економіки у довгостроковій перспективі. Це вимагає формування у підприємства стратегії оподаткування, спрямованої на зменшення податкового навантаження. Основним завданням стабілізації фінансів на мікрорівні є створення раціональної та ефективної організації обліку, планування і контролю податкових витрат підприємств.

Для вітчизняних підприємств податкове планування є необхідним засобом адаптації до мінливості зовнішнього середовища. Складання прогнозу податкових платежів, виявлення та аналіз факторів, які впливають на рівень податкового навантаження, оцінка економічної доцільності вкладення коштів при існуючому рівні податкового навантаження створюють підґрунтя для обрання підприємствами більш оптимального варіанта здійснення фінансово-господарської діяльності в сучасних умовах. Податкове планування дозволяє підприємству уникнути багатьох складних ситуацій, частково усуває негативний ефект невизначеності середовища функціонування, поліпшує координацію дій, сприяє більш раціональному використанню фінансових ресурсів. Можливість і необхідність податкового планування закладені в законодавстві. Чинна нормативно-правова база містить різні податкові режими для різних ситуацій, припускає різні методи для визначення податкової бази і пропонує платникам різні податкові пільги.

Податкове планування - це комплекс науково обґрунтованих і практично доцільних організаційно-економічних заходів платників податків, спрямованих на максимальне зниження ризиків, пов'язаних з оподаткуванням господарської діяльності підприємств [1]. Податкове планування полягає в розробці і

---

* старший викладач кафедри фінансів і банківської справи Національної академії управління

впровадженні різних законних схем зниження податкових відрахувань за рахунок застосування методів стратегічного планування фінансово-господарської діяльності підприємства.

На сьогодні у сфері податкового планування залишаються невирішеними такі проблеми:

1. Відсутність єдиної термінології та недостатність дослідження причин виникнення й розповсюдження податкового планування.

2. Невідповідність системи податкової оптимізації сучасному напрямку вдосконалення податкової системи.

3. Невизначеність ролі податкового планування у розвитку національного господарства і його місця в системі управлінської діяльності господарюючого суб'єкта.

4. Відсутність комплексного підходу до розгляду проблем податкового планування і податкової оптимізації.

5. Недостатнє опрацювання методичної бази оптимізації податкового навантаження суб'єктів господарської діяльності.

Удосконалення податкового планування дасть можливість отримати такі позитивні результати: звести до мінімуму обсяг податкових зобов'язань; збільшити податковіддачу; зменшити податкоміскість товарів, робіт, послуг; максимально збільшити фінансові ресурси, що залишаються в розпорядженні підприємства; підвищити ефективність управління грошовими потоками; розробити структуру взаємовигідних угод з постачальниками і замовниками; уникнути штрафних санкцій за недотримання податкового законодавства; зміцнити податкову дисципліну.

Ефективне податкове планування на підприємстві має відбуватися шляхом реалізації таких етапів:

1) провести аналіз і правову експертизу взаємин організації, що склалися, з партнерами, контрагентами, засновниками, працівниками;

2) запровадити аудит стану системи оподаткування організації;

3) розрахувати податковий тягар, виявити всі податкові і юридичні ризики на поточному етапі;

4) вибрати стратегію оптимізації податкового тягаря, розробити оптимальну схему оподаткування, управління фінансами;

5) провести експертизу податкового планування на відповідність критеріям розумності, ефективності, законності, автономності, надійності;

6) розрахувати податкову економію за різних умов господарювання, визначити терміни внесення податкових платежів;

7) розписати документообіг і сформувати правову базу за запропонованими податковими схемами;

8) внести рекомендації щодо впровадження схем оптимізації податкування.

Застосування на підприємстві податкового планування може забезпечити не тільки збереження капіталу підприємства, але й реалізувати можливості збільшення фінансових ресурсів для розширення виробництва та оновлення основних засобів, підвищення рентабельності, зростання інвестицій в основний капітал, зміцнення вітчизняного виробництва та забезпечення економічного зростання.

1. Єріс Л. Податкове планування як засіб збільшення фінансових ресурсів підприємств // Актуальні проблеми економіки. - 2004. - № 2. - С. 76-87.
2. Сухарева Л.О., Сухарев Л.М., Глуценко Я.І. Податкове планування в системі управління підприємством: Монографія. - Донецьк: Дон дует, 2006. - 209 с.
3. Ткаченко В.В., Податкове планування на підприємстві // Економіка і держава. - 2008. - № 12. - С. 55-58.

І.Е. Новікова*

ІНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ ВІТЧИЗНЯНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ У ФІНАНСОВО-КРЕДИТНОМУ СЕКТОРІ В ПІСЛЯКРИЗОВИЙ ПЕРІОД

Траєкторія розвитку економіки нашої держави передбачає створення умов для функціонування стійкого, конкурентноспроможного, відповідного до сучасних світових тенденцій фінансово-кредитного сектору. Такі умови можуть забезпечувати інститути, завданням яких є гарантування безпеки та сталого розвитку вітчизняного банківництва. Цими інститутами насамперед є законодавча база, що формується відповідними законодавчими органами, а також мережа банків на чолі з Національним банком України. Поряд з цим у діяльності фінансово-кредитних установ діють і неформальні «правила гри», сформовані суспільством. Це звичаї, традиції, усталені норми та правила загальної поведінки, довіра, рівень відповідальності, ступінь ризикованості.

Стабільне законодавство, яке регулює діяльність фінансово-кредитної системи в Україні, – основа її стабільного функціонування, а відтак, формування відповідного законодавства – це об'єктивна й актуальна проблема. У сучасних умовах вагомість законодавчого і нормативно-правового забезпечення визначається тим, що держава через застосування правових, бюджетних, монетарних та інших механізмів регулює якісні й кількісні сторони процесу розвитку фінансово-кредитної системи. Здійснюючи регулювання і нагляд у сфері фінансово-кредитних відносин, держава повинна не лише визначити правила реалізації цих відносин, а й прогнозувати їхній розвиток і вплив на соціально-економічний розвиток України.

Завдання регулюючих органів полягає в тому, щоб захистити клієнтів від втрати довіри до фінансово-кредитної системи в цілому і таким чином запобігти ланцюговим реакціям у цій сфері. Важливий і досить впливовий фактор – ступінь поінформованості клієнтів, а тому необхідно враховувати, наскільки достатній обсяг інформації про стан платоспроможності установи; рівень захищеності прав клієнтів; ступінь важливості вкладів для кредиторів [1, с. 11-12].

Аналіз банківської системи України показав, що вона має порівняно незначні розміри, слабку капітальну базу, малі обсяги кредитування реальної економіки, нерозвиненість конкурентних засад на ринку банківських послуг, нерозвиненість інструментів фінансових ринків. Отже, сучасний стан розвитку економіки в державі потребує постійної уваги до банківської системи, проведення політики, спрямованої на створення сприятливих умов для її стабільного й ефективного функціонування [2, 3-8].

---

* к.е.н., науковий співробітник Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Перехід від жорстко централізованої фінансово-кредитної системи до нових, комерціалізованих умов функціонування фінансових посередників у ринковій економіці від самого початку вимагав створення чітких законодавчих основ їхньої діяльності, а також ефективного регулювання та нагляду за процесами їхнього формування. Істотна неузгодженість і незалежність двох рівнів фінансово-кредитної системи (банківських і небанківських фінансово-кредитних установ) заклала фундамент багатьох конфліктів і нестабільність взаємовідносин як між цими рівнями, так і в середині кожного з них. Сучасний характер чинного законодавства зумовив індивідуальне ставлення до вироблення підзаконних правових установок, які б чітко регулювали взаємовідносини всіх фінансово-кредитних установ. Тому чинні юридично-правові норми, які переважно були прийняті у період становлення української незалежності, необхідно вдосконалювати з урахуванням до сучасних вимог господарської системи. Як показав кризовий період, навіть положення, що були дієвими не так давно, наприклад, прийнятий у 2000 р. Указ Президента України «Про заходи щодо зміцнення банківської системи України та підвищення її ролі у процесах економічних перетворень», з часом втрачають свою актуальність. З цією метою Верховною Радою України було затверджено ряд важливих постанов, що корегують діяльність Національного банку України. Крім того, підготовлено пакет законопроектів з питань розвитку банківництва, які мають бути розглянуті і прийняті найближчим часом: «Про комерційні банки», «Про банківський кредит», «Про кредитну установу», «Про Ощадний банк», «Про валютне регулювання», «Про банківський нагляд», «Про іпотечний банк», «Про інкасацію», «Про безготівкові розрахунки», «Про строкові фінансові інструменти», «Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті» тощо. В комплексі дія цих законів має: адаптувати вітчизняну фінансово-кредитну сферу до європейських стандартів; чітко визначити принципи і напрями її взаємодії з державними органами влади; забезпечити здійснення структурної реформи фінансово-кредитного сектору; розширити фінансові інструменти на ринках капіталу; сприяти інтеграції вітчизняної фінансово-кредитної системи у світовий простір та покращенню взаємодії з реальним сектором економіки; вирішити проблему кадрового забезпечення фінансово-кредитних установ тощо.

Важливими напрямками процесу удосконалення банківського законодавства є вирішення таких питань, як банківська таємниця, страхування депозитів і кредитів, організація та порядок роботи банківської системи в особливий період, банківська відповідальність, в тому числі у випадку банкрутства, механізм реорганізації банків, розвиток іпотеки, зокрема в аграрному секторі тощо. Поряд з цим планується відкоригувати діяльність Державної скарбниці України та інших фінансово-кредитних установ.

Отже, вищезазначене свідчить про те, що сучасна економічна політика базується на визначених та прийнятих нашої держави інституційних засадах і загалом спрямована на підтримку та посилення стабільності, ефективності і надійності функціонування фінансово-кредитного сектору.

1. Дьяконова І.І. Державне регулювання банківської діяльності: вивчення моделей, обґрунтування категорійного апарату / І.І. Дьяконова // Вісник УАБС. – 2009. – № 23 – С. 9-16.
2. Нікіфоров П.О. Особливості функціонування банківської системи України як інституціонального

- механізму організації та регулювання грошового обігу / О.П. Нікіфоров // Науковий вісник. – Чернівці, 2002. – Вип. 162: Економіка. – С. 3-8.
3. Кротюк В. Стратегія і тактика розвитку банківської системи / В. Коротюк // Вісник НБУ. – 2000. – № 10. – С. 2-3.
4. Гайдай Ю.В. Формування класифікаційних ознак та підходів до визначення категорії “інститут” / Ю.В. Гайдай // Зовнішня торгівля: право та економіка. – 2007. – № 3 (32). – С. 24-36

А.В. Миронюк*

АУТСОРСИНГ ЯК МОДЕЛЬ ОТРИМАННЯ КОНКУРЕНТНИХ ПЕРЕВАГ: ПОЗИТИВНІ І НЕГАТИВНІ СТОРОНИ

Останніми роками досвід функціонування підприємств України в умовах ринкової економіки вказує на те, що важливим чинником зростання ефективності виробництва є загострення конкурентної ситуації в галузі. В цих умовах основним завданням організацій стає посилення своєї конкурентоспроможності, забезпечення перемоги в тендерах на залучення інвестицій.

У сучасному світі компанії відчувають безпрецедентний тиск з боку ринку. Вживають і досягають успіху ті, які ведуть свій бізнес найбільш ефективним способом, зменшують операційні витрати за збереження високої якості товарів та послуг. Однією з найбільш успішних моделей є аутсорсинг. Його використання дозволяє підвищити конкурентоспроможність без значних додаткових інвестицій у нові дорогі технології і сфокусуватися на пріоритетних напрямках діяльності. Дослідженням цього питання займаються такі науковці: О. Беліков [1], С. Бучин [2], Ю. Козак [3], Т. Муренченко [4] та інші.

Метою даної статті є визначення переваг і недоліків аутсорсингу та аналіз умов його ефективного використання.

Сьогодні під аутсорсингом розуміють бізнес-технологію передачі стороннім спеціалізованим компаніям процесів і функцій всередині свого бізнесу разом з відповідальністю за результат їх виконання. Основний принцип аутсорсингу полягає в тому, що компанія залишає собі тільки те, що вона може зробити краще за інших, та передає зовнішньому виконавцю те, що він робить краще за інших. Найбільш перспективною формою аутсорсингу є виділення в структурі підприємства окремих обслуговуючих і допоміжних підрозділів і надання їм прав на певну автономію у виробничо-господарській діяльності [1].

Позитивними сторонами використання даної технології є:

- зниження собівартості функцій, що передаються виконавцю;
- підвищення якості та надійності управління;
- доступ до додаткових ресурсів;
- концентрація внутрішньокорпоративної уваги на основних цілях компанії шляхом делегування другорядних функцій аутсорсерам;
- можливість фокусування на задоволенні потреб клієнтів;
- збільшення швидкості виходу на ринок компанії, продуктів або послуг;
- поліпшення якості послуг, що надаються;
- відсутність необхідності у розширенні штату;

* студентка Буковинської державної фінансової академії

– можливість протистояння рейдерству [2], [4].

Сьогодні аутсорсинг є універсальним інструментом бізнесу, адже його основна специфіка полягає в можливості передачі зовнішньому виконавцеві певних функцій організації (як цілком, так і частково, на тривалий і короткий терміни). Головне при переході на аутсорсинг – чіткий аналіз усієї сукупності вирішуваних компанією завдань, порівняння їх зі стратегічними цілями, що дозволить адекватно визначити обсяг робіт, які варто передавати аутсорсеру. Проте перехід компанії на аутсорсинг може виявити і негативні сторони:

- втрата контролю над власними ресурсами;
- втрата керівництвом компанії функції нагляду за певною частиною бізнесу, внаслідок чого можуть ухвалюватись неадекватні рішення;
- падіння продуктивності праці працівників через зниження їх мотивації;
- можливе збільшення витрат при передачі другорядних функцій;
- реальний ризик витоку інформації [4], [3].

Використання аутсорсингу є найбільш ефективним в таких умовах:

1. Компанія приймає стратегічне рішення зосередити ресурси на основному виді діяльності.

2. Компанія переживає період внутрішніх змін (реструктуризація, реорганізація, процес злиття, поглинання). Передача в цей момент частини функцій є найбільш безболісним шляхом вирішення проблем.

3. Бізнес зростає і навантаження на окремі функції збільшуються пропорційно з ним. Завдяки аутсорсингу зникає необхідність наймати додатковий персонал і облаштовувати робочі місця.

4. Великі компанії часто зустрічаються з тим, що вартість неосновних бізнес-процесів стає непропорційно високою. Використання аутсорсингу в цьому випадку може дати відчутну економічну вигоду.

5. Компанія відчуває невдоволеність тим рівнем сервісу, який надають внутрішні служби [2].

Таким чином, зміст аутсорсингу зводиться до простої формули: зосередити всі зусилля на тому виді діяльності, який є основним для компанії, і передати решту функцій надійному і професійному партнеру. Найчастіше аутсорсингу підлягають: інформаційні технології, ведення бухгалтерії, розрахунок заробітної плати, адміністративна підтримка, обслуговування корпоративної власності, організація харчування і прибирання офісу, служба безпеки тощо.

Отже, вітчизняний ринок аутсорсингових послуг на сучасному етапі розвивається і набуває ваги. У підприємств з'являється все більше нових бізнес-завдань, вирішення яких вимагає залучення зовнішніх спеціалістів, що є однією з основних причин розвитку аутсорсингу в Україні. При цьому українські підприємства, на відміну від своїх західних колег, прагнуть насамперед досягти підвищення якості вирішення своїх внутрішніх завдань, а не зниження витрат на їх реалізацію.

1. Беліков О. Аутсорсинг як делегування функцій управління [http://www.justinian.com.ua/article.php?id=2735].

2. Бучин С. Чому аутсорсинг? [http://intercomp.com.ua/ua/why/].

3. Козак Ю. Аутсорсинг [http://webo.com.ua/ukr/services/outsourcing/]

4. Муренченко Т. Переваги та недоліки аутсорсингу [http://autsorsingova-kompan.uaprom.net/a6491-perevagi-nedolki-autsorsingu.html].

ПРАВОВА КОНЦЕПЦІЯ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ: ЦИВІЛЬНИЙ І ГОСПОДАРСЬКИЙ ПІДХОДИ

Ринкова система не є ідеальною. Просту ринкову систему утворюють капітал (виробник), домашні господарства (споживачі та робоча сила) та місце здійснення операцій між ними – ринок. Графік – це система кругообігу. Зважаючи на це, ринкова система повинна забезпечити циркуляцію ресурсу (насамперед платіжного). Порушення однієї з ланок призведе до диспропорції. Можливі такі варіанти диспропорції:

А) Припустимо, що капітал намагатиметься отримати найбільший прибуток, тому за наявного стану конкуренції для нього можливими є 2 варіанти поведінки: 1) збільшити виробництво продукції і збільшити свою частку на ринку; 2) зменшити вартість виробництва, зменшити ціну продукції та збільшити частку ринку.

Для здійснення цих дій виробнику потрібно залучити додатковий капітал. Виробник намагатиметься постійно залучати додаткову одиницю капіталу, але капітал не є безкоштовним і капіталісту потрібно платити за його використання. Платою є частина прибутку. Вартість капіталу складає відсоткова ставка ($N\%$).

Капітал отримує прибуток, який у відносних показниках називається нормою прибутку (N_p), якщо ціна залученого капіталу $N\% > N_p$, яку виробник отримує з залучених інвестицій, то виробник змушений заплатити за використані інвестиції більше, ніж він від них отримав. Через це капітал отримує збитки і починає зменшуватись. Ефект отримання доходу збитків з одиниці залученого капіталу називають граничною корисністю капіталу (ГКК).

Якщо $ГКК > N\%$ - це означає, що виробник отримує найбільший прибуток. Капітал намагатиметься виробити більше продукції, що призведе до перенасичення ринку та утворення запасів. Саме такі запаси стали причиною економічної кризи 1929-1933 років.

Б) Споживачі, отримуючи заробітню плату, не використовують усіх грошей на споживання. Виникає ефект заощадження – частина товару залишається не оплаченою, сукупний попит не покриває сукупну пропозицію.

Існують інші варіанти диспропорцій ринку. Це означає, що економічні процеси потрібно координувати (надати їм напрям, визначити межі функціонування економічних процесів, які мінімізують спад в економіці).

Що пропонується? Найповажніші в економічній науці школи – кейнсіанство і маржиналізм - пропонують різні підходи до регулювання економічних процесів, а саме: представники кейнсіанства пропонують за допомогою держави вплинути на сукупний попит. Маржиналісти (представники Австрійської економічної школи) захищають вільний ринок і вільне ціноутворення без втручання держави в економіку.

Припустимо, що економічні відносини потребують регулювання, а справедливим, ефективним і загальним регулятором виступає закон. Якщо

* студент Національної академії управління

створити теоретичну конструкцію - об'єкт (економічні відносини) і метод його праворегулювання (вплив на економічні відносини), то маржиналісти є прихильниками цивільно-правової концепції праворегулювання економіки, а представники кейнсіанства – господарсько-правової.

Цивільно-правова концепція праворегулювання. В основі цивільно-правового регулювання – принцип диспозитивності, тобто учасники правовідносин мають право обрати ту поведінку, яка максимально задовольнятиме їхні інтереси, не порушуючи при цьому прав інших учасників правовідносин.

Сутність диспозитивної поведінки суб'єктів ринку. Цю ситуацію чудово описав американський економіст Х. Мінський у своїй теорії «Фінансової нестабільності». Суть теорії полягає в тому, що кредитори і позичальники максимізуючи власний інтерес, намагатимуться отримати більший прибуток, збільшуючи ризики. Коли боржник не може виконати зобов'язання перед кредитором, він розпочне продавати свої активи для погашення зобов'язання (розпродаж нерухомості призводить до падіння ціни на нерухомість, банківську систему починає лихоманити). Х. Мінський навіть застосував для визначення поведінки (диспозитивної) таких учасників економічних процесів термін – ейфорійна економіка, економічний екзистенціалізм.

Австрійська економічна школа з цивільно-правовою концепцією праворегулювання пропонує економічний базис, врегульований диспозитивним методом, який керується психологією і неспроможний поєднати суспільні та індивідуальні інтереси, у результаті чого виникне конфлікт у «межах інтересів і прав учасників відносин».

Таку систему праворегулювання не бажано застосовувати в економічній політиці України, оскільки:

- диспозитивна поведінка - це хаотична поведінка, яку важко або неможливо спрогнозувати. На теренах України вона сприятиме неконтрольованому перетоку капіталу, що створюватиме диспропорції в економіці (наприклад, виробництво або перепродаж, торгівля українським чи імпортованим);

- в Україні відсутні ВВП формуючі підприємства, які б могли впливати на макроекономічні процеси;

- Україні у спадок від Радянського Союзу залишилось нераціональне виробництво, тому ринковий механізм саморегуляції чи диспозитивної поведінки априорі не створить раціональної системи виробництва. Ринок усунуватиме недієві механізми, якими є нераціональне виробництво, що призведе до його ліквідації, а система через економічний егоїзм підсистем створить нові механізми (власне виробництво заміститься імпортом, власний капітал - іноземним).

Господарсько-правова концепція. Кейнсіанство пріоритетним у подоланні економічних диспропорцій вважає вплив держави на економічні процеси. Існує ланцюжок: суб'єкт господарювання → статутна діяльність → результат діяльності → економічний процес. Приділимо увагу статутній діяльності, оскільки від неї залежить результат: усунемо елементи хаотичності у поведінці суб'єкта шляхом координації його діяльності. Координація визначає межі діяльності з її подальшим плануванням та прогнозуванням – без таких

форм координація перетвориться у хаос. Наприклад, доцільно державі зосередити всі ресурси на ВВП утворюючій діяльності, обрати ту спеціалізацію, в якій Україна здатна конкурувати на світових ринках. Це – авіабудування, космічна галузь, сільське господарство, прикладні науки, радіолокації та зброя, електрозварювання, енергія, медицина, виробництво лінз, експлуатація доріг.

Держава як джерело легального примусу повинна поєднати приватні та публічні інтереси. Здійснювати таке поєднання доцільно на етапі статутної діяльності імперативно-диспозитивним методом. Це означає, що для організації потрібного економічного процесу потрібно скорегувати статутну діяльність.

Господарсько-правова концепція позитивно вплине на конкуренцію. Наприклад, один із напрямків - це збільшення міри відповідальності та шляхів застосування покарання за порушення виключних майнових прав. Суб'єкти господарювання повинні усвідомити нераціональність використання іноземних продуктів (технічних, інформаційних) і зосередити увагу на національних новаціях та науці, тобто таким чином створити ринок для українських технологій (насамперед ринок комп'ютерних програм).

Яку форму повинна мати правова концепція регулювання економічних процесів? Концепція правового регулювання економічних процесів потребує довгострокового (якщо не постійного) опосередкування поведінки суб'єктів ринкових відносин. Довгострокове регулювання повинно мати форму нормативного акту, який складає основу майнових відносин, передусім тих суб'єктів, які здійснюють вплив на макроекономічні процеси. Таким актом є Цивільний кодекс України або Господарський кодекс України. Цивільний кодекс спрямований на врегулювання диспозитивної поведінки, яка є хаотичною, отже непрогнозованою та недоцільною. Господарський кодекс врегульовує відносини імперативно-диспозитивним методом. Імперативний метод домінує у питаннях, які є джерелом конфлікту інтересів, тому існує потреба створення більш дієвого Господарського кодексу України.

О.М. Клименко*

ДО ПИТАННЯ СТРУКТУРИЗАЦІЇ ІЄРАРХІЇ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРИНЦИПІВ У СФЕРІ ВІДНОСИН ВЛАСНОСТІ

Конституційні принципи правового регулювання відносин власності – це конституційно визначені засади організації економічної та соціальної систем суспільства, що відповідають певній конституційно-правовій моделі державно-суспільного устрою, виступають правовою основою відповідного правопорядку у сфері відносин власності, який спрямований на утвердження та забезпечення прав і свобод людини і громадянина та перспективи соціально-економічного суспільного розвитку.

У науці конституційного права розмежовують конституційні принципи, що закріплені в Основному Законі [1, с. 7-8; 2, с. 279], та принципи конституційного права (галузі права та науки) [3, с. 42].

---

* к.ю.н., старший науковий співробітник, завідувача сектором законопроектних робіт Інституту законодавства Верховної Ради України

Конституційні принципи мають власну систему. Система конституційних принципів у сфері відносин власності складається з відповідних положень ст. 13, частини другої ст. 14, частини першої ст. 15, ст. 41, пункту 36 частини першої ст. 85, пункту 7 частини першої статті 92, пункту 5 частини першої ст. 116, частини першої ст. 142, частини третьої ст. 143 Конституції України. Ці принципи можна структурувати за критерієм конкретизації предмета правового регулювання. Загальний підхід до ієрархії цих принципів полягає у визначенні їхнього місця в структурі Основного Закону. Вірогідно, що положення найбільш загального, сутнісного характеру, які виконують роль ціннісно-правових орієнтирів, юридичної першооснови правового регулювання відповідної сфери суспільних відносин, містяться в розділ I «Загальні засади».

Для структуризації ієрархії конституційних принципів більш прийнятним є концептуальний підхід, спрямований на побудову ціннісно-орієнтованого формату розвитку відповідної сфери суспільних відносин (а не технічно-методологічні прийоми).

У пошуках теоретично-методологічної основи було звернуто увагу на підхід структуризації ієрархії принципів шляхом виокремлення структуроутворюючих та інструментальних принципів [4, с. 81-86]. За допомогою цього підходу можливо визначити принцип "власність зобов'язує", який закріплений у частині третій ст. 13 Конституції України, таким, що є структуроутворюючим.

Цей принцип залишається недостатньо дослідженим наукою як конституційного, так і цивільного права. Однак він містить значний правовий потенціал, що розкривається через установлення загального правового режиму власності, її зобов'язуючого характеру в інтересах людини і суспільства. Цей принцип міститься в розділі 1 та втілює загальну засаду конституційного ладу.

Як структуроутворюючий він розкривається у змісті та конструкція допоміжних інструментальних принципів, до яких належать інші закріплені в Конституції України принципи, що спрямовані на встановлення та регулювання суспільних відносин власності, зокрема:

- власність не повинна використовуватися на шкоду людині і суспільству (частина третя ст. 13). У більш розширеному формулюванні цей принцип представлений частиною сьомою ст. 41. Дані положення спрямовані на визначення меж використання власності;

- держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальну спрямованість економіки (частина четверта ст. 13). Цим утверджуються державні гарантії захисту права власності, використання власності в економічних цілях, орієнтованих на виконання соціальних функцій;

- рівність усіх суб'єктів права власності перед законом (частина четверта ст. 13). Даний принцип у системному зв'язку з попередньо зазначеними встановлює юридичну рівність усіх власників як суб'єктів, зобов'язаних власністю в межах, установлених законом. Водночас, цей принцип кореспондується з положеннями частини четвертої ст. 41, згідно з якими ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності, право приватної власності визнається непорушним. У цьому виявляється соціально-правовий зв'язок конституційної гарантії непорушності права приватної власності та

правового статусу приватного власника як суб'єкта, соціально-зобов'язаного власністю в загальних інтересах у конституційно визначених межах;

- набуття права власності виключно відповідно до закону (частина друга ст. 14, частина друга ст. 41) – встановлює зобов'язання щодо законного набуття права власності.

Загальність цього принципу розкривається у системному зв'язку з положеннями: пункту 36 частини першої ст. 85, пункту 7 частини першої статті 92 Конституції України, що у поєднанні з принципом верховенства Основного Закону (частина друга ст. 8) обумовлює його орієнтаційний вплив на визначення правового режиму власності Верховною Радою виключно законом; пункту 5 частини першої ст. 116 Конституції України щодо зобов'язаності цим принципом Кабінету Міністрів у своїй діяльності; частини першої ст. 142, частини третьої ст. 143 Конституції України щодо управління майном територіальної громади.

Таким чином, структуроутворюючий характер конституційного принципу "власність зобов'язує" полягає в тому, що проявляється в інших конституційних положеннях, у системній інтерпретації з якими забезпечує концептуальну і структурну єдність конституційного формату щодо правового регулювання сфери суспільних відносин власності в загальносуспільних інтересах.

1. Колодій А.М. Конституція і розвиток принципів права України (методологічні питання): Автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.01; 12.00.02 / А.М. Колодій. – К., 1999. — 36 с.

2. Шаповал В.М. Конституційний лад // Юридична енциклопедія. В 6 т. – Т. 3 (К-М). – К.: Українська енциклопедія, 2001. – 789 с.

3. Погорілко В.Ф. Конституційне право України. Академічний курс: підруч.: У 2 т. / В.Ф. Погорілко, В.Л. Федоренко; За ред. В.Ф. Погорілка. – К.: ТОВ "Видавництво "Юридична думка", 2006. – 544 с.

4. Сліденко І.Д. Від нової системи принципів в конституційному праві до нового змісту конституції і нового їх розуміння / І.Д. Сліденко // Актуальні проблеми конституційного права та державотворення: Зб. наук. праць: У 2 ч. [За заг. ред. В.М. Олуйка]. – Ч. 1. – Хмельницький: Вид-во Хмельницьк. ун-ту управл. та права, 2008. – 356 с. – С. 81-86.

О.М. Деревинський*

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ: ШАХРАЙСТВО З ФІНАНСОВИМИ РЕСУРСАМИ

Кримінально-правова характеристика того чи іншого злочину передбачає насамперед аналіз його складу, основних ознак, що обумовлюють віднесення даного діяння до розряду злочинних.

Для захисту кредитно-фінансової системи держави та фінансових інтересів суб'єктів підприємницької діяльності законодавцем передбачена кримінально-правова норма, що передбачає кримінальну відповідальність за шахрайство з фінансовими ресурсами (ст. 222 КК України).

Безпосереднім об'єктом фінансового шахрайства виступають суспільні відносини у сфері кредитування матеріальних коштів як одного з елементів фінансової системи у зв'язку з наданням даних коштів суб'єктам підприємницької діяльності. Порушуючи зазначені суспільні відносини,

* аспірант Національної академії управління

фінансове шахрайство підриває основи фінансово-кредитного сектору економіки країни.

Предметом шахрайства з фінансовими ресурсами є специфічні фінансові інструменти, субсидії, субвенції, кредити, дотації, пільги по податках, допомога суб'єктам підприємницької діяльності різними фондами, у т.ч. благодійними, громадянами з власних коштів, суспільними об'єднаннями громадян, суб'єктами господарювання. Об'єктивна сторона складу злочину передбаченого ст. 222 КК характеризується активними діями осіб, спрямованими на незаконне одержання: дотацій, субсидій, субвенцій, кредиту або пільг по податках шляхом надання завідомо неправдивої інформації (обману) державних органів, окремих фондів, підприємств інших кредитних установ або громадян, які здійснюють таку допомогу за рахунок особистих коштів.

Суб'єктивна сторона злочину шахрайства з фінансовими ресурсами характеризується прямим умислом і спеціальною метою. Шахраї усвідомлюють хибність наданої інформації. Характерною ознакою суб'єктивної сторони цього злочину є спеціальна мета на яку, як обов'язкову ознаку складу злочину, прямо вказує закон - одержання дотації, субсидій, субвенцій, кредитів, пільг тощо. Вчинення діяння з іншою метою, наприклад, надання кредиту підроблених установчих документів з невірними даними про склад засновників підприємства, не утворює складу злочину за ст. 222 КК.

Основним «універсальним» способом шахрайства, у т.ч. з фінансовими ресурсами, є обман, що впливає зі змісту ст. 222 КК. Поняття обману у правовій доктрині розкривається у зв'язку з розглядом таких складів злочину: шахрайство, заподіяння майнового збитку шляхом обману, зловживання довірою, службове підроблення тощо. У теорії кримінального права обману приділяється пильна увага адже обман є традиційно найбільш розповсюдженим способом вчинення злочинів. Під обманом, як ознакою складу злочину розуміється спосіб впливу на психіку людини, який полягає у навмисному введенні в оману іншої людини або підтримці наявного у людини неправильного уявлення шляхом передачі неправдивої інформації, замовчування інших фактів, явищ, подій з метою схилення особи до певної поведінки.

Зовнішні прояви обману класифікуються як обман, що відбувається шляхом дії або бездіяльності. Ст. 222 КК вказує, що фінансове шахрайство полягає в наданні свідомо неправдивої інформації, тобто виражається в активних діях. Насправді способом шахрайства з фінансовими ресурсами може бути обман лише у письмовій формі, оскільки відносини, що виникають у зв'язку з передачами матеріальних ресурсів, припускають письмово-документальну форму спілкування учасників фінансових відносин. Таким чином, свідоме доведення усно недостовірної інформації до певних органів не має юридичного значення.

При фінансову шахрайстві обман завжди застосовується до одержання матеріальних коштів. Обман у письмовій формі при фінансовому шахрайстві найчастіше припускає використання підроблених документів. У випадку шахрайства з фінансовими ресурсами йдеться про так званий складений злочин (прояв врахованої кримінальним законом реальної сукупності злочинів). Тому внесення недостовірних відомостей у документи і використання даних

документів є складом злочину передбаченого ст. 222 КК та додаткової кваліфікації за ст. 358, 336 КК не потребує. Матеріальними носіями неправдивої інформації можуть бути підроблені гарантійні листи поручительства, бізнес-плани, техніко-економічні обґрунтування тощо.

Основний склад злочину, передбачений ст. 222, ч. 1 КК, відноситься до злочинів із формальним складом і вважається закінченим з моменту надання винною особою свідомо неправдивої інформації, незалежно від того чи вдалося одержати субсидію, дотацію, субвенцію, кредит, пільги. Суспільно небезпечні наслідки лежать за межами даного складу злочину. Їх настання враховується лише при призначенні покарання. У ч. 2 ст. 222 КК законодавець має на увазі злочин з матеріальним складом, діях, що призвели до великих матеріальних збитків. Тобто грань між основним і кваліфікованим складом шахрайства з фінансовими ресурсами проходить за наявності суспільно небезпечних наслідків у відповідному розмірі заподіяного збитку.

Кваліфікуючими обставинами шахрайства з фінансовими ресурсами за ч. 2 ст. 222 КК є повторне вчинення даного виду шахрайства і заподіяння значного матеріального збитку. Для кваліфікації дії за ч. 2 ст. 222 КК за ознакою їх повторності необхідно встановити факт вчинення раніш винною особою дії, передбаченої ч. 1 ст. 222, якщо для особи ще не минули терміни притягнення до кримінальної відповідальності за раніше вчинене діяння і особа не була засуджена за нього або з особи не знята чи непогашена судимість за шахрайство з фінансовими ресурсами передбаченого ч. 1 ст. 222 КК. Матеріальний збиток як кваліфікуюча обставина вважається великим, якщо він у 500 і більше разів перевищує неоподаткований мінімум доходів громадян. І особливо великим, якщо матеріальний збиток у 5000 тис. разів і більше перевищує неоподаткований мінімум доходів громадян.

Таким чином, злочин, передбачений ст. 222 КК (шахрайство з фінансовими ресурсами) є суспільно небезпечні дії, полягає в порушенні встановленим законодавством порядку здійснення господарської діяльності у сфері фінансів.

Ю.О. Заїка*

УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМУ ЗАХИСТУ МАЙНОВИХ ІНТЕРЕСІВ ПОТЕРПІЛОГО

Реальність прав і свобод громадянина, їх правова захищеність – є однією із ознак правової держави. На жаль, не всі принципи, проголошені законодавцем, знаходять належні гарантії на практиці. Найпоширенішим випадком порушення майнових прав громадян є заподіяння шкоди внаслідок різних правопорушень. Відшкодування шкоди, заподіяної злочином, є важливою загальнодержавною проблемою. На жаль, кількість учинених в Україні злочинів, і відповідно потерпілих від них, залишається стабільно високою.

Головним засобом захисту майнових інтересів потерпілого від злочину є звернення з цивільним позовом про відшкодування заподіяної шкоди, в тому

---

* д.ю.н., професор, заступник начальника кафедри цивільного права і процесу Київського національного університету внутрішніх справ

числі і моральної. Так, ст. 1176 Цивільного кодексу (ЦК) України передбачає відшкодування заподіяної потерпілому шкоди у тому випадку, коли вона була завдана незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу дізнання, попереднього (досудового) слідства, прокуратури або суду.

Однією з проблем, яка існує на практиці, є проблема поновлення прав потерпілого у тих випадках, коли особу зловмисника, який вчинив протиправні дії, не встановлено (можна навести досить високий відсоток нерозкритих кишенькових чи квартирних крадіжок, крадіжок автотранспорту) або ж коли особа, засуджена за вчинення злочину, не має можливості відшкодувати заподіяні збитки в повному обсязі в силу відсутності необхідних коштів чи у зв'язку з величезним розміром заподіяних збитків (досить пригадати мільйонні трастові афери, афери, пов'язані з будівництвом і продажем житла).

У межах деліктного законодавства в ст. 1177 ЦК встановлено спеціальний спосіб захисту майнових прав особи, яка потерпіла від злочину. У випадках, коли особа зловмисника не встановлена або відшкодування заподіяних ним збитків неможливе, відшкодування шкоди покладається на державу. В ст. 1207 ЦК передбачено обов'язок держави відшкодувати шкоду, завдану каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю, якщо не встановлено особу, яка вчинила злочин, або якщо вона є неплатоспроможною. Проте «умови та порядок відшкодування шкоди в таких випадках встановлюється законом». А оскільки ці умови і цей порядок на сьогодні законодавцем не встановлено, то, відповідно, потерпілий позбавлений не лише фактичної можливості, а й надії в майбутньому отримати відшкодування за рахунок держави, оскільки механізм відшкодування такої шкоди законодавцем не розроблений.

Поява згаданих вище новел в ЦК та проєкті Кримінально-процесуального кодексу України була зумовлена положеннями Європейської конвенції „Про відшкодування шкоди жертвам насильницьких злочинів” від 24 листопада 1983 року, ст. 2 якої зобов'язує держави, що ратифікували цю конвенцію, брати на себе обов'язок із відшкодування збитків, заподіяних особам, яким унаслідок умисних насильницьких злочинів було нанесено істотну шкоду здоров'ю.

Орієнтація на кращі світові правові системи та намагання запозичити їхні окремі положення повинні враховувати вітчизняні політичні, економічні та соціальні реалії сучасного суспільства. Механічне запозиченням досвіду розвинутих європейських держав не завжди є доцільним і виправданим, оскільки навіть найдемократичніші правові норми за певних умов можуть, на жаль, перетворитися на декларацію і насмішку над потерпілими.

Головна мета деліктних зобов'язань – відшкодування заподіяної в повному обсязі шкоди. Ця компенсація досягається досягненням повної еквівалентності, тобто надання потерпілому, в даному випадку, від злочину суб'єкту, майна, яке за комерційною вартістю повинно дорівнюватися тому, яке ця особа втратила внаслідок злочину.

Сьогодні перед вітчизняним законодавцем постала дилема: визнати, що диспозиція ст. 1177 ЦК та ст. 1207 ЦК – це своєрідна данина політичному популізму, чи зробити дійсні кроки у напрямку створення такого правового механізму, який дозволив би певною мірою поновити права потерпілих від злочину за рахунок коштів держави, правоохоронні органи якої не виконали

свій конституційний обов'язок і не забезпечили належний захист і недоторканність прав та свобод громадян.

У сучасному цивілізованому демократичному світі права людини повинні не лише проголошуватися, а й гарантуватися. За умови, якщо правоохоронні органи не змогли встановити особу, яка вчинила злочин, або ж якщо злочинець є неплатоспроможним, на державу сьогодні доцільно покласти такі обов'язки з відшкодування потерпілому фактичних (необхідних) витрат:

- на стаціонарне лікування потерпілого від злочину в лікарні, госпіталі, диспансері чи в іншому стаціонарному лікувальному закладі;

- пов'язаних із наданням потерпілому швидкої медичної допомоги або невідкладної медичної допомоги;

- діагностичне обстеження;

- на амбулаторне та реабілітаційне лікування;

- протезно-ортопедичну, зубну, вушну та очну протезну допомогу;

- пластичну та естетичну хірургію.

Наступним же кроком на шляху реалізації положень Європейської конвенції „Про відшкодування шкоди жертвам насильницьких злочинів” може стати і відшкодування в певних межах заподіяної потерпілому матеріальної шкоди.

Основними ознаками правової держави є не лише верховенство права, верховенство закону, поділ влади, визнання прав і свобод людини найвищою цінністю, а насамперед, повага самої держави до законів, які вона приймає.

Т.В. Горайнова*

НЕЗАКОННІ ДІЇ ЩОДО МАЙНА, НА ЯКЕ НАКЛАДЕНО АРЕШТ АБО ЯКЕ ОПИСАНЕ ЧИ ПІДЛЯГАЄ КОНФІСКАЦІЇ ЯК АМОРАЛЬНЕ ЯВИЩЕ

Мораль як одна з форм суспільної свідомості є одним із найбільш важливих чинників у боротьбі зі злочинністю. Вона нерозривно пов'язана з нормами права, насамперед з нормами кримінального права. Вчинення будь-якого злочину призводить до порушення норм моралі, які є регулятором відносин у суспільстві.

Мораль і право – це найважливіші регулятори в суспільстві. Вони знаходяться у відповідній залежності, хоча й визначаються як особливі форми суспільної свідомості.

Мораль – це сукупність уяв, вимог і норм поведінки, які регулюють відносини у суспільстві з позиції добра і зла, ставлення людей один до одного, до суспільства, до держави, до родини, до рідної землі і підтримуються особистими переконаннями, традицією, силою суспільної думки. Вона охоплює всі сфери життєдіяльності людини, відображає і закріплює етичні якості соціальної дійсності, які завжди підлягають моральній оцінці, тому будь-яка людська поведінка може бути охарактеризована як аморальне, негативне і недобре явище.

---

* здобувач кафедри кримінального права та процесу Національної академії управління

Важливу роль у взаємозв'язку моралі та права відіграє релігія, яка підпорядковувала собі мораль, право і взагалі все духовне життя людини, включаючи літературу, живопис, кримінальне право.

Кримінальне право не можна віднести до форм суспільної свідомості. Однею з форм суспільної свідомості є правосвідомість, рівень і зміст якої визначає кримінально-правову систему. Якщо порівняти норми кримінального права і норми моралі, то останні є більш загальними, вони охоплюють усі сфери життєдіяльності людини, в тому числі і суспільні відносини, які охороняються Кримінальним кодексом України.

Злочином є суспільне небезпечне діяння, що містить склад злочину, передбачений Кримінальним кодексом України. До однак злочину входить суспільна небезпечність, протиправність, винність і караність.

Ряд авторів (М.Д. Дурманов, А.А. Герцензон, В.А. Владіміров) визначають аморальність як самостійну ознаку злочину, але більшість вважає, що аморальність не може бути окремою ознакою злочину, оскільки охоплюється поняттям протиправності.

Аморальність можна розрізнати за об'ємом прапорухнення, ступенем суспільної небезпеки та протиправності.

Такий злочин, як незаконні дії щодо майна, на яке накладено арешт або яке описане, або яке підлягає конфіскації, передбачений ст. 388 Кримінального кодексу України і входить до 18 розділу „Злочини проти правосуддя“. Звісно, як і всі інші злочини, визначені Кримінальним кодексом України, він є аморальним явищем, але має свої особливості.

Під незаконним діями слід розуміти розтрату, відчуження, приховування, підміну, пошкодження, знищення вказаного майна та інші незаконні дії з ним, а також порушення обмеження права користування таким майном, здійснене особою, якій це майно ввірено, або представником банківської та іншої фінансової установи банківських операцій з коштами (вкладами), на які накладено арешт.

Предметом даного злочину є майно, на яке накладено арешт або яке описано, або яке підлягає конфіскації за рішенням суду, що набрало законної сили. Під ним слід розуміти рухоме і нерухоме майно (грошові кошти, валютні цінності, цінні папери, майнові права та обов'язки, будинки, земельні ділянки та інші матеріальні цінності).

Такий злочин можна поділити на: а) вчинення незаконних дій щодо майна, на яке накладено арешт або яке описано, а також порушення обмеження права користування таким майном, здійснене особою, якій це майно ввірено, або представником банківської та іншої фінансової установи банківських операцій з коштами (вкладами), на які накладено арешт; б) вчинення незаконних дій щодо майна, яке підлягає конфіскації за рішенням суду, яке набрало законної сили.

Для даного злочину, як і для інших злочинів проти правосуддя, характерна умисна форма вини. При цьому зміст вини повинен охоплювати властивості об'єкта і предмета злочину, фактичну сторону злочину і його незаконний характер, особистий правовий стан винуватого стосовно виконання правових рішень щодо майна, на яке накладено арешт або яке описано, та рішення суду про призначення конфіскації майна.

Виконавець злочину діє тільки з прямим умислом. Своїми злочинними діями він порушує не тільки норми кримінального законодавства, які регулюють здійснення правосуддя, але й норми моралі, що підтверджує його аморальність.

Суб'єктом даного злочину може бути лише: а) приватна особа, якій ввірено це майно на зберігання після його арешту чи опису; б) службова особа, якій ввірено на збереження майно у зв'язку з його арештом, описом чи конфіскацією; в) представник банківської або іншої фінансової установи, на рахунках якої перебувають заарештовані чи конфісковані кошти (вклади).

Викладене свідчить, що цей злочин засуджується як державою, так і суспільством, визнається не тільки як злочинне діяння, але й як аморальне, негативне, недобре явище, вчинення якого підриває авторитет органів законодавчої, виконавчої та судової влади, що ускладнює виконання ними повноважень, передбачених Конституцією України та законами України, а також порушує встановлені в суспільстві критерії моралі.

О.Ю. Вітко*

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ОХОРОНА РИНКУ ЦІННИХ ПАПЕРІВ ЯК ОДИН ІЗ НАПРЯМКІВ СТРАТЕГІЇ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ У НОВИХ ПОЛІТИЧНИХ КООРДИНАТАХ

Із здобуттям незалежності в 1991 р. Україна взяла новий курс розвитку економіки. Так, на законодавчому рівні були визначені нові фінансово-економічні інструменти, за допомогою яких відкрилися нові можливості більш ефективного розвитку економіки та інтеграції її у світову ринкову економіку.

У 1991 р. Законом України «Про цінні папери та фондову біржу» було визначено умови і порядок випуску цінних паперів, а також врегульовано посередницьку діяльність в організації обігу цінних паперів.

Проте на практиці, протягом періоду виходу України зі складу Радянського Союзу та становлення її як самостійної держави процес створення приватних акціонерних товариств і фінансових компаній, які займалися залученням коштів населення під випуск власних цінних паперів супроводжувався численними правопорушеннями, тінновими схемами накопичення приватного капіталу, створенням численних фінансових пірамід. Діяльність цих установ на фондовому ринку була стихійною й неорганізованою, а самі цінні папери мали характер штучно підтримуваної вартості. Не менше порушень закону пов'язано також із випуском в обіг цінних паперів і створенням вторинного ринку купівлі (продажу компенсаційних сертифікатів) і чорного ринку приватизаційних майнових сертифікатів (ваучерів). У цей період створюються псевдобіржі - центри сертифікатних аукціонів, велика кількість фінансових посередників (довірчих та інвестиційних компаній). Також у цей період починається процес масової, майже не контрольованої приватизації, що призвело до практичного обкрадання олігархічним, злочинним кланом простого населення, яке за безцінь відчужувало свої приватизаційні сертифікати.

---

* аспірант Національної академії управління

Таким чином, разом із правовим врегулюванням діяльності ринку цінних паперів на рівні кримінального законодавства було досить обмежено його кримінально правову охорону. Навіть можна сказати, що в перші роки незалежності Української держави її взагалі не було, що призвело до обкрадання населення олігархічним злочинним кланом за допомогою незаконних махінацій на ринку цінних паперів.

Відреагувавши на ці події, Верховна Рада України 28 січня 1994 р. прийняла Закон України «Про внесення змін і доповнень до Кримінального кодексу України, Кримінально-процесуального кодексу України, Кодексу України про адміністративні правопорушення», який доповнив Кримінальний кодекс України ст. 148/8 «Порушення порядку випуску (емісії) та обігу цінних паперів».

Пізніше, вже у вересні 2001 р. набрав чинності новий Кримінальний кодекс України, в якому декілька статей встановлювали кримінальну відповідальність за злочини на ринку цінних паперів. Так, ст. 199 КК України встановлювала відповідальність за підроблення державних цінних паперів, ст. 202 - за здійснення професійної діяльності на ринку цінних паперів без реєстрації або ліцензії чи з порушенням її умов, ст. 223 - за порушення порядку випуску (емісії) та обігу цінних паперів, ст. 224 - за виготовлення, збут і використання підроблених недержавних цінних паперів, ст. 234 - за незаконні дії щодо приватизаційних паперів.

В умовах світової фінансово-економічної кризи український фондовий ринок пригальмував темпи розвитку. Знову активізується злочинний ринок цінних паперів із тіньовими фінансовими операціями, які сприяють відмиванню незаконного капіталу та ухиленню від сплати податків.

Всі ці злочинні процеси негативно впливають на імідж та інвестиційну привабливість України. Адже іноземні інвестори остерігаються інвестувати грошові кошти в цінні папери, емітовані українськими суб'єктами господарювання, побоюючись втратити свої фінансові активи в результаті скоєння щодо них злочину у сфері випуску та обігу цінних паперів.

Отже, одним із напрямків стратегії економічного розвитку України в нових політичних координатах повинен стати надійний кримінально-правовий захист суспільно-правових відносин, що склалися на українському ринку цінних паперів. Держава повинна розробляти та вдосконалювати кримінально-правову, законодавчу базу та механізм контролю за її виконанням, щоб остаточно не втрати інвестиційну привабливість української економіки.

К.С. Архіпова*

ЗАГАЛЬНІ ВІДОМОСТІ ПРО КОМП`ЮТЕРНУ ЗЛОЧИННІСТЬ

Епоха науково-технічного прогресу полегшила життя людини численними технічними винаходами. Проте кожне явище має як позитивні, так і негативні сторони. Так, одним із найважливіших негативних соціальних та економічних наслідків науково-технічного прогресу стала поява нового виду злочинності,

---

* аспірантка Національної академії управління

який отримав назву «комп'ютерна злочинність». Термін «комп'ютерна злочинність» вперше з'явився в американській, а потім й іншій зарубіжній пресі на початку 60-х років XX ст., коли були виявлені перші випадки злочинів, вчинених з використанням ЕОМ. Цей термін став широко використовуватися, хоча і не мав під собою ні термінологічного, ні зарубіжній пресі на початку 60-х років, коли були виявлені перші випадки злочинів, вчинених з використанням ЕОМ. Цей термін став широко використовуватися, хоча і не мав під собою ні термінологічного, ні кримінологічного обґрунтування.

Комп'ютерний злочин – це передбачене кримінальним законом винне порушення чужих прав та інтересів стосовно автоматизованих систем обробки даних, що здійснене на шкоду правам та інтересам фізичних та юридичних осіб, суспільства, держави, які підлягають правовій охороні [9, с. 352].

Разом з тим, це явище, відображення якого є сам термін, посилюється не тільки в локальному, національному, а й у глобальному масштабах. На думку українських кримінологів, вже сьогодні, не кажучи про найближче майбутнє, ЕОМ є одним із найбільш ефективних знарядь вчинення корисливих злочинів. Як вважають американські фахівці, прямий економічний збиток, що наноситься комп'ютерними злочинами, вже сьогодні можна порівняти з перевагами, які ми маємо від впровадження ЕОМ, а соціальні і моральні витрати взагалі не піддаються оцінці. Певною мірою така оцінка є перебільшеною, але економічні збитки від комп'ютерної злочинності в 90-х роках XX ст. величезні. При цьому слід мати на увазі, що цей вид злочинності має високий відсоток латентності. За статистику, лише невелика кількість комп'ютерних злочинів є відома громадськості, тому що організації, які постраждали внаслідок подібних злочинів, приховують інформацію, оскільки це може призвести до зниження їхньої репутації або до повторних злочинів.

На жаль, незважаючи на прийняті нормативно-правові акти щодо боротьби з комп'ютерною злочинністю в ряді країн, у тому числі і в Україні, її "уніфікований" склад досі чітко не визначений, тому що кримінальні можливості технічних засобів, програмного забезпечення, засобів телекомунікацій, як і кримінальні хитрощі самих комп'ютерних "злочинців", безперервно зростають з розвитком науково-технічного прогресу і відсталістю правових методів боротьби з ними.

Уперше склади комп'ютерних злочинів були сформульовані в 1979 р. на конференції Американської асоціації адвокатів в м. Далласі. Комп'ютерними злочинами було визначено:

- використання або спробу використання комп'ютера, обчислювальної системи або мережі комп'ютерів з метою отримання грошей, власності або послуг, прикриваючись фальшивими приводами і помилковими обіцянками або видаючи себе за іншу особу;

- навмисне несанкціоноване діяння, метою якого є зміна, пошкодження, знищення або викрадення комп'ютера, обчислювальної системи, мережі комп'ютерів або систем математичного забезпечення, програм або даних у них;

- навмисне несанкціоноване порушення зв'язку між комп'ютерами, обчислювальними системами або мережами комп'ютерів [8, с. 5].

Однак ці пропозиції знайшли відображення в американському

законодавстві лише через декілька років.

Сьогодні цей перелік комп'ютерних злочинів значно розширився і тепер сюди входять ще такі (хоч і не скрізь оформлені в правовому відношенні) види злочинів:

- незаконне використання комп'ютера з метою аналізу або моделювання злочинних дій для їх здійснення в комп'ютерних системах;
- несанкціоноване проникнення в інформаційно-обчислювальні мережі або масиви інформації в корисливих цілях;
- розкрадання системного і прикладного програмного забезпечення;
- несанкціоноване копіювання, зміна або знищення інформації;
- шантаж, інформаційна блокада та інші методи комп'ютерного тиску;
- комп'ютерне шпигунство і передача комп'ютерної інформації особам, які не мають до неї доступу;
- підробка і фальсифікація комп'ютерної інформації;
- розробка та розповсюдження комп'ютерних вірусів в інформаційно-обчислювальних системах і мережах;
- несанкціонований перегляд або розкрадання інформації з банків даних і баз знань;
- недбалість при розробці, створенні інформаційно-обчислювальних мереж і програмного забезпечення, що призводить до важких наслідків і втрат ресурсів;
- механічні, електричні, електромагнітні та інші види впливу на інформаційно-обчислювальні системи і лінії телекомунікацій, що викликають їх пошкодження тощо [8, с. 5].

До найбільш розповсюджених комп'ютерних злочинів відносяться такі, як розкрадання грошей, речей, машинної інформації, машинного часу, несанкціоноване використання системи, саботаж і шантаж, шпигунство, вандалізм. Найпоширенішим видом комп'ютерної злочинності є крадіжка грошових коштів в електронних банківських системах взаєморозрахунків. Вона становить майже половину всіх злочинів, пов'язаних з використанням ЕОМ.

Впровадження електронної обробки інформації в кредитно-фінансову сферу нашої країни зумовило появу комп'ютерної злочинності і в Україні.

Розвиток мережі комерційних банків з великими обсягами банківських фінансових операцій для перерахування значних сум грошей між державними і комерційними структурами (як в межах країни, так і за кордон) поставило питання про спрощення взаєморозрахунків шляхом впровадження в банківську систему комп'ютерної мережі та інших технічних засобів.

1. Конституція України (зі змінами): Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року // Голос України. - 1996. - 13 липня.
2. Про інформацію (зі змінами та доповненнями). Закон України від 2 жовтня 1992 р. // Відомості Верховної Ради. - 1992. - № 48. - С.650.
3. Про захист інформації в автоматизованих системах (зі змінами та доповненнями). Закон України від 5 липня 1994 р. // Відомості Верховної Ради. - 2005. - № 26. - Ст. 347.
4. Про основи національної безпеки України (зі змінами та доповненнями). Закон України від 19 червня 2003 р. // Відомості Верховної Ради. - 2003. - № 39. - Ст. 351.
5. Кримінальний кодекс України (зі змінами та доповненнями) від 16 січня 2001 р. // Відомості Верховної Ради. - 2001. - №№ 25 - 26. - Ст. 131.

6. Айков Д., Сейгер К., Фонсторх У. Компьютерные преступления: Руководство по борьбе с компьютерными преступлениями. - М.: Мир, 1999. -351 с.
7. Азаров Д.С. Злочини у сфері комп'ютерної інформації (кримінально-правове дослідження): Монографія. - К.: Атіка, 2007. - 304 с.
8. Самойленко О.А. Особливості розслідування викрадень майна, вчинених з використанням комп'ютерних технологій: моногр. - К.: КНТ, 2009. - 328 с.
9. Тацій В.Я. Объект и предмет преступления в советском уголовном праве. -Х.: Вища шк. Изд - во при ХГУ, 1988. - 198 с.
10. Вертузаев М.С. Попов А.Ф. Запобігання комп'ютерним злочинам та їх розслідування // Право України. - 1998. - № 1. - С. 101-108.

Д.В. Масько*

ПОРУШЕННЯ ПРАВИЛ ОХОРОНИ НАДР ЯК АМОРАЛЬНЕ ЯВИЩЕ

Скоєння будь-якого протиправного діяння, власне як і порушення правил охорони надр, пов'язано не тільки із формальною стороною злочину, яка передбачена статтями кримінального кодексу, але й з порушенням моральних норм.

Взаємозв'язок між нормами моралі та нормами права існує відтоді, як виникли суспільні відносини, оскільки такі норми мають єдине підґрунтя, регулюють поведінку людей і виражають загальноприйняті у суспільстві цінності.

Даючи визначення поняттям "право" та "мораль", дослідники характеризують право як загальнообов'язкове, формально визначене правило поведінки, що встановлюється чи санкціонується державою з метою регулювання найважливіших для суспільства відносин, шляхом визначення змісту прав та обов'язків суб'єктів і можливості застосування відповідальності за їх невиконання або порушення.

Разом із тим, на думку О.В. Зайчука та Н.М. Оніщенка під мораллю у юридичній літературі розуміють систему норм, принципів і правил поведінки, які склалися в суспільстві під впливом громадської думки відповідно до уявлення про добро і зло, обов'язок, справедливість, честь і забезпечуються особистими внутрішніми переконаннями, що сформувалися у даному суспільстві та засобами громадського впливу. Варто зазначити, що ототожнення норм моралі і норм права було б некоректним, оскільки на відміну від права, норми якого забезпечуються силою державного примусу, норми моралі знаходять вираження у ставленні самого суспільства до того чи іншого аспекту життєдіяльності людини зокрема і громади взагалі.

У статті 240 КК України записано, що порушенням правил охорони надр визнаються такі порушення, які створили небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля, а також ті, які мають відношення до незаконного видобування корисних копалин, крім загальнопоширених. Такою є формально-правова сторона злочинного діяння, тоді як моральний аспект цієї проблеми стосується злочинного посягання через прямий або непрямий умисел на те, що у загальному філософському розумінні можна визначити як життя людини, здоров'я індивіда

---

*здобувач кафедри кримінального права та процесу Національної академії управління

(не тільки фізичне, але й духовне), взаємозв'язок людини з природою та пошук гармонії.

Завдаючи екологічної шкоди, яка може мати вираження у видобуванні з родовищ корисних копалин будь-яким способом, що суперечить передбаченим законодавством засадам видобутку (це і вибіркове відпрацювання родовищ, і порушення порядку забудови площ залягання корисних копалин, і забруднення надр та прилеглих територій, і здійснення користування надрами, яке не вказане в акті про надання гірничого відводу) призводить не тільки до необґрунтованих матеріальних втрат з боку держави і громадян, але й до не менш суттєвої шкоди, яка пов'язана із зuboжінням духовності та моралі як суб'єктів, що вчиняють протиправні дії, так і тих, хто, маючи певну відповідальність перед державою щодо дотримання букви закону стосовно дбайливого, раціонального та сумлінного використання природних ресурсів, через свою недбалість, бездіяльність, халатність не може належним чином виконувати свої обов'язки.

Відомо, що суб'єктивна сторона злочину незаконного видобування корисних копалин характеризується прямим умислом, а це означає, що внаслідок нехтування моральними принципами індивід свідомо іде на порушення норм закону, наслідком чого є прикрі випадки, які часто призводять не лише до того, що записано у п. 1 ст. 240 КК України, але й можуть спричинити загибель людей, їх масове захворювання, а також інші тяжкі наслідки передбачені п. 2 ст. 240 КК України.

Надмірне прагнення наживи та матеріальних благ підриває не стільки природну екологію та порушує баланс екосистем, скільки позначається на екології душі. Саме тому злочини проти екології характеризують не лише негативний вплив на навколишнє природне середовище та людей, які проживають на прилеглих територіях, через забруднення та виснаження природних ресурсів. Такі злочини мають цілий комплекс негативних впливів, що позначаються як зовнішньо, так і внутрішньо на життєдіяльності держави і громадян. При цьому слід зауважити, що внутрішні проблеми у переважній більшості випадків матимуть зовнішні прояви, що знаходять своє вираження у халатності, злочинній і службовій недбалості, перевищенні влади або службових повноважень, підробленні документів, шахрайстві, даванні й одержанні хабарів, підвищенні рівня корупції, самоправстві та інших суміжних злочинах, передбачених відповідними статтями КК України.

Отже, мораль і право взаємодіють і впливають одне на одного. Моральний аспект є основним, на якому ґрунтуються норми права, оскільки і правова, і протиправна діяльність людини підлягає моральній оцінці. Проте без правових важелів норми моралі ніколи не будуть остаточно ефективними. Саме тому в усіх статтях Кримінального кодексу України, крім формальної сторони, відображені ще й моральні прагнення людей, погляд на їхні права як невід'ємні підвалини їхнього існування, а саме: право на захист, право на безпеку, право на життя.

1. Кримінальний кодекс України: прийнятий сьомою сесією Верховної Ради України 5 квітня 2001 р. // Відомості Верховної Ради. – 2001.

2. Зайчук О.В., Оніщенко Н.М. Теорія держави і права. Академічний курс. – К.: Юрінком Інтер, 2006.

3. Баб'як О.С., Біленчук П.Д., Чирва Ю.О. Екологічне право України: Навчальний посібник. – К.: Атіка, 2000.
4. Бардаш С.В. Контроль діяльності суб'єктів господарювання: гіпотези та версії порушень / С.В. Бардаш; М-во освіти і науки України, Київ. Нац. торг-економ. ун-т. – К., 2008.
5. Короленко М.П. Проблема Криміналізації діянь. – К.: Наук. світ, 2000.

С.А. Долгий*

ОСОБЛИВОСТІ ІСТОРИЧНО-ПРАВОВОГО РОЗВИТКУ БЛАГОДІЙНИЦТВА І МЕЦЕНАТСТВА В ЕПОХУ АНТИЧНОСТІ. СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВА ЦІННІСТЬ МЕЦЕНАТСТВА

На сьогоднішній день майже відсутні наукові дослідження у сфері історико-правового розвитку благодійництва та благодійної діяльності у античності. Науковці лише фрагментарно досліджували питання історичного розвитку благодійництва та благодійної діяльності вищезгаданого періоду. Системне та повне дослідження проблеми історично-правового розвитку благодійництва та благодійної діяльності античності тільки починається. Саме тому необхідно зосередити свою увагу на літературі, яка висвітлює загальні тенденції історично-правового розвитку благодійництва та благодійної діяльності періоду античності.

Особливості розвитку благодійництва у Київській Русі досліджували наступні науковці: Н.А. Колосова, Л. Хобта та К. Страшкевич .

Метою написання даної роботи є: розгляд історично-правового розвитку благодійництва та меценатства у часи античності.

Історія благодійництва епохи античності бере свій початок від 594 р. н.е., коли архонтом Афин був обраний Солон. Ідея благодійності, що належала до традиційних цінностей солоногового роду, завдяки діям цього правителя назавжди вкарбувалися в ідеологію афінського полісу, таким чином ставши основною цінністю класичної європейської моделі благодійництва.

У Солоновому законодавстві було вперше закріплено обов'язкові норми систематичної та безкорисливої матеріальної підтримки культури представниками заможних верств афінського суспільства. Отже, антична держава поклала на плечі заможних громадян певну частину матеріальної і моральної відповідальності за нормальне функціонування культури. Це були особливі обов'язки, пов'язані з витратами, за що була лише моральна винагорода у вигляді внутрішнього усвідомлення виконаного обов'язку перед вітчизною та повага з боку правителя.

Афінський своєрідний різновид «добровільно-примусового» оподаткування дістав назву літургії, що в дослівному перекладі з грецької означає «народна служба». Обов'язок літургії мав виконувати кожен, чий капітал досягав трьох «талантів», звільнялися тільки архонти, сироти та привілейовані особи.

Приватний капітал був складовим античної культури, до того ж на засадах благодійництва, обов'язковість якого була закріплена на законодавчому рівні. Моральна та матеріальна відповідальність за розвиток культури належала до

---

* аспірант Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»

основних пріоритетів в античності. Солонове законодавство закріпило пряму пропорційну залежність між мірою цієї відповідальності та соціальним і майновим статусом громадянина.

Варто зазначити, що стрижнем благодійництва часів античності був античний гуманізм. Людина була мірилом всіх речей (Протагор, Сократ та ін.). Цим пояснюється підтримка незможних, зокрема і у формі прямого благодійництва (храми Асклепія, де хворим надавали безкоштовну медичну допомогу).

На розвиток благодійної ментальності античної людини вплинула проповідь кініків, які проповідували аскетизм, висміювали ідеали калокагації і вважали свої покровителем Геракла за готовність прийти на допомогу слабшому.

Період правління імператора Августа історики називають «епохою культурного благодійництва», оскільки він був мудрим і щедрим благодійником письменників та митців.

Поняття «меценатство» асоціюється з постаттю давньоримського політика Гая Цильнія Мецената. Гурток Мецената сформувався у I ст. до н.е. і зник після 23 року. Гурток виник як продовження певних традицій римської культури, що полягали в об'єднанні державних діячів і творчої інтелігенції. Меценат створив гурток, який включав людей мистецтва (письменників, поетів, художників та ін.) і турбувався про матеріальне забезпечення творчої діяльності його членів.

Благодійництво в Античній Греції було стимульовано утвердженням приватної власності. Моральна та матеріальна відповідальність за стан культури належала до основних складових державної політики. Законодавство Солона встановило пряму залежність між мірою цієї відповідальності та соціальним і майновим статусом громадянина.

У добу римської античності, завдяки благодійництву Гая Цильнія Мецената, сформувався соціально-правовий феномен меценатства, який полягав не тільки у благодійній підтримці культури, а був способом соціальної взаємодії благодійників і митців.

1. Колосова Н.А. Класичні практики європейського благодійництва і меценатства (від античності до епохи Ренесансу) // Питання культурології: Зб. наук. праць. – К.: КНУКІМ, 2002. – Вип. 18. – С. 14–21.
2. Хобта Л. Суспільна значущість меценатства, благодійності, та спонсорства: Світовий контекст. // УІЖ. – 2006. - № 8. - С. 175
3. Страшкевич К. Краткий очерк греческих древностей. – К.: Тип. Университет, 1863. – 468 с.

ЕТИЧНІ ЕТАЛОНИ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: ТРАДИЦІЇ ТА НОВАЦІЇ

Т.Г. Аболина*

ЭТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ СОЦИАЛЬНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ БИЗНЕСА

Экономическая жизнь в условиях формирования капиталистического способа производства характеризуется преодолением и размытием всех социальных, территориальных и культурных ограничений, что и приводит в конечном итоге к преобладанию общественных связей нейтральных по отношению к традиционным ценностям. Потенциал развития этого типа хозяйствования связан с универсализацией потребности в свободной деятельности, что одновременно возлагает ответственность за целостность общественного организма, его стабильное функционирование как необходимое условие для постоянно расширяющегося производственного процесса. Коллективная социальная ответственность складывается в ходе придания совместным потребностям наиболее приемлемой и эффективной государственно-правовой формы.

Предметом безразличия для буржуазии является справедливость в виде максимального исходного равенства, необходимого для этого социального класса, способного к самоорганизации, крепким горизонтальным связям.

Параллельное существование общинности и общественности приводит к тому, что этическое сознание ориентировано на таких два сложно сопрягаемых элемента, как «естественная нравственность» и «мораль как идеал». Я полагаю, что ответ на необходимость их объединение хотя бы по форме происходит в классической культуре Модерна через категоризацию понятия «общественный долг». То, что реальную нравственность такая мораль с её ригоризмом и универсализуемостью не формирует при помощи только абстрактного мышления показал весь последующий исторический опыт попыток внедрения нравственной добродетельности при помощи идеологического воздействия, прежде всего средствами светского рационального мировоззрения, в связи с чем в пропаганде стали использовать механизмы мифологического, а также религиозного мировоззрений.

Этическое содержание понятия «общественный долг» соткано из парадоксальных составных частей: с одной стороны – это общественный универсалистский освободительный объединительный пафос (справедливость, равенство, братство), а с другой – и государственные и политические институты по существу остаются партикулярными, пролетарская солидарность находится в противоречии с национально-этнической сплоченностью. Такой конгломерат как общество при всем многообразии его отношений и связей не содержит устойчивого внутреннего единства. Вполне объяснимым, в связи с

---

* д.филос.н., профессор кафедры этики, эстетики и культурологии Киевского национального университета имени Тараса Шевченко

особенностями этих экономических, производственных процессов, становится выдвигание политической экономии в качестве науки, стремящейся уяснить природу и динамические трансформации этого общества, его потребности в субъектной свободе, деятельностной активности, ориентированной на новации. По мнению Ф. Тённиса, в понятии общества необходимо абстрагироваться от каких-либо естественных конкретных отношений между людьми: «Поэтому общество как совокупность, на которую должна распространяться определенная конвенциональная система правил, по своей идее является неограниченным» [5, 64].

Нравственный модус социальной жизни Модерна, по максимуму тяготеющий к открытым системам, принципиальной незавершенности, гораздо органичнее связан с экономическими предпосылками, чем это принято считать, а также обуславливается достаточно тесными взаимоотношениями с государством.

В «Теории нравственных чувств» Адам Смит использует сравнение, которое убедительно определяет наиболее актуальный предмет морали в социальных реалиях капитализма, сравнивая её с правилами грамматики в отличие от «правил установленных критиками для оценки изящества и совершенства произведения». Рамочные границы «этики общественного долга» не являются абсолютно жесткими, но в достаточной степени определенными для того, чтобы относительно разграничивать «мораль долга» и «мораль стремления» (Л. Фуллер). Именно к первой морали можно отнести «концепт выверенного суждения в рефлексивном равновесии» [3, 78], а также реальные условия для его внедрения, в то время как логика блага в непосредственно-чувственной форме становится слабым мотиватором к действию.

Максимальная реализация человеком своих способностей как субъекта нравственной культуры остается важным фактором той общественной жизни. Вместе с тем, «высокая нравственность» не относится к области обязательного нормативного минимума, не подлежит прямому социальному контролю, ведь стремление к совершенствованию находится за пределами общественного долга. В отличие от такого уровня, «естественная нравственность» относится к базовым требованиям социального функционирования по отношению к которым «интуитивизм не конструктивен, перфекционизм – не приемлем» [3, 85]. Представляется, что достаточно корректным в контексте данного анализа будет использование понятия «общественное» по отношению к максимальной полноте долженствования, включающего содержание философски обоснованного идеала и «социальное» для тех задач и вопросов, которые уже реально могут быть решаемыми и носят прагматически-праксиологический характер.

В наше время не считаться с моралью долга становится безответственным, это становится разрушением отношений доверия, с которым связана ответственность традиционно, но теперь ее горизонт существенно расширяется вследствие возрастания могущества человека и именно это, полагал Г. Йонас, «ставит ответственность в центр морали» [7, 196].

Основные движущие силы Модерна далеко не сразу и не вполне отчетливо демонстрировали свою связь с универсальными морально-этическими

принципами. Разные этапы процесса глобализации, особенно последние 40-50 лет гораздо больше востребуют морального должностования и этической ответственности, лишенных культурно и национально-особенной специфичности. В силу того, что этот процесс далек от завершенности, представляется необходимым пользоваться понятием «этика социального долга и ответственности», которое в большей мере связано с настоящим, чем с желательным будущим. Вместе с тем, удельный вес всеобщественного, общечеловеческого содержания в такой этике значительно более высок, чем в исторических формах достоинства и чести, которые могут быть актуальными в наше время скорее со стороны формы, чем со стороны содержания. До развитого индустриального общества этика не брала во внимание глобальные условия человеческой жизни и отдаленное будущее, а ответственность не была нормой деятельности. Превращение ответственности в центр морали в доминирующий моральный принцип происходит в условиях высокотехнологического производства, все пространство которой перестало быть нейтральной территорией для этической теории.

Возрастание социального динамизма, производственного могущества, увеличение свободы порождают реалистичный нормативно-ценностный социальный проект в виде «социальной ответственности», а в сфере деятельности бизнеса – «корпоративной социальной ответственности».

1. Ролз Дж. Теорія справедливості. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001.
2. Гюффе О. Демократія в епоху глобалізації. – К., 2007.
3. Тьоніс Ф. Спільнота та суспільство. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2005.
4. Соціальна етика: теоретичні і прикладні проблеми. Збірник статей. – К.: Видавничо-поліграфічний центр Київський університет», 2010.
5. Йонас Г. Принцип відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації. – К.: Лібра, 2001.
6. Фуллер Лон. Я. Мораль права. – М.: ИРИСЭН, 2007.
7. Ермоленко А.М. Соціальна етика та екологія. Гідність людини – шанування природи. Монографія. – К.: Лібра, 2010.

В.М. Заболотний*

ЕТИКА І ЕКОНОМІКА – ТОЧКИ ПЕРЕТИНАННЯ

При дослідженні спільного простору етики й економіки першим аргументом є очевидна приналежність цих сфер до специфічно людської життєдіяльності. Видатний американський дослідник етики бізнесу, професор філософії, президент міжнародного товариства бізнесу, етики та економіки Р.Т. Де Джордж аргументує неправомірність полярного розведення етики й економіки так: «Зважаючи на те, що економічна діяльність – це діяльність людей, її можна оцінювати з позиції моралі саме так, як і будь-який інший вид людської діяльності Зв'язок між бізнесом і моральністю навіть ще більш глибокий... Моральність – це і мастильний, і цементуючий матеріал для успішного механізму, а відтак, і для бізнесу» [1, 30-31].

* к.е.н., ректор Міжнародного інституту бізнесу

При аналізі розширення простору етики бізнесу Д.Ж. Фритцше зазначає, що останні десятиліття набуває поширення практика створення «кодексів етики бізнесу». Іноді такі кодекси підписуються однією компанією, іноді – декількома. Здебільшого ці документи не мають додаткової до існуючих нормативних актів юридичної сили, але можуть означати для інвестора набагато більше, ніж десятки законів. Крім того, через «кодекс етики бізнесу», дотримання якого вимагають від кожного працівника компанії, можна дуже ефективно формулювати місію фірми та засоби досягнення стратегічних цілей.

Етика господарської діяльності дещо в іншій формі є також важливою для західноєвропейської економічної системи, яка, згідно з вище означеною типологією, є зразком управлінського капіталізму і також сприяє досягненню високих економічних результатів. Для цього типу капіталізму властива така побудова, при якій великі компанії домінують у виробництві і сфері зайнятості. Для тих систем, які прагнуть максимально збільшити потенціал зростання, виклик полягає в тому, щоб знайти правильне співвідношення управлінського й підприємницького капіталізму. Така тенденція призводила б до посилення й зміцнення етично орієнтованої економіки.

Так, Карл Хоманн вважає, що ефективність національної економіки західного типу, що пройшла сотні років прогресивного розвитку, ґрунтується на розвинутій, диференційованій системі встановлених на законодавчому рівні норм і неписаних правил. Навіть у цьому випадку в підприємстві існує значний простір для різних варіантів економічного поведіння. Щоб мати можливість вчиняти етично, підприємницькі структури мають бути обмежені політико-правовими рамковими умовами. Це своєрідні правила гри, що повинні бути встановлені. Виконання цих правил створює основу для стимулів моральної поведінки.

За К. Хоманном, в економічно розвинених країнах паралельно до процесу розбудови економіки поступово й об'єктивно формується «політика порядку» (Ordnungspolitik) – сукупність норм, правил та інститутів, що діють у суспільстві і спрямовані на створення довгострокових умов для господарського процесу в рамках визначеного економічного порядку. «Політику порядку» необхідно відрізнити від «політики впливу на господарські процеси», коли метою державного втручання є вплив або на окремі явища й процеси в економіці, або на рівень економічної активності. Автор дотримується позиції, що не може бути ні домінування етики над економікою, ні зведення етичних суджень до економічних розрахунків. Тобто проблема взаємовідношень етики й економіки не може бути вирішена ні на користь першої, ні на користь другої. К. Хоманн обирає позицію, що знаходиться між цими двома полюсами. Дослідник припускає сучасну наукову дискусію з питань співвідношення економіки й етики, моралі та господарства, але при цьому, на відміну від інших дослідників, не розглядає ці відношення як конфлікт. Розглядаючи їх у термінах гри, К. Хоманн відводить етиці роль кодексу правил, системи стандартів, згідно з якими і повинна функціонувати економіка, або, іншими словами, підприємці, граючи в цю «гру», повинні «робити ходи» згідно з наперед узгодженими нормами. Вони не повинні у своїх діях керуватися ідеями моралі, головна рушійна сила для них, за К. Хоманном, - конкуренція. Але підприємці повинні бути поставлені в такі

умови, щоб вони могли приймати тільки суспільно вигідні рішення, іноді – навіть збиткові. Причому автор справедливо зазначає, що неефективність і непродуманість «рамкових» установок завжди призводить до утиску конкуренції й процвітання аморальних підприємців.

Перспективи і шляхи реінтеграції двох наукових дисциплін – етики й економічної науки, пошук точок їх перетинання, перспектив розвитку та об'єднання у межах нової інтегрованої науки розглянуті в праці «Культура постмодерну» (1985) німецького філософа й економіста Петера Козловські. Він підкреслює можливість і необхідність розширення простору економічної думки за рахунок етичних та культурних факторів, використання потужних наукових апаратів філософії, культурології, логіки. П. Козловські аналізує культурно-історичні передумови розходження між економічною наукою, з одного боку, та етикою та культурологією з іншого.

Виходом з історичного глухого кута витиснення етики зі сфер політики, економіки, науки, й одночасно новою формою реінтеграції етики та економічної науки П. Козловські вважає етичну економію – нову комплексну міждисциплінарну наукову дисципліну, яка має відігравати роль складової частини практичної філософії.

З точки зору автора, етична економія є вченням про етичні засади і передумови постіндустріального індивідуалізованого господарства. Предметом етичної економії, на думку П. Козловські, повинно стати відношення індивідуального внутрішнього світу цінностей до зовнішньої діяльності. Основним методом етичної економії є розуміння, пізнання змісту діяльності інших осіб через самопізнання і злиття власного смислового горизонту з горизонтом інших.

Іншої думки дотримується Р. Мюнх. У своїй праці «Плата і повага. Взаємовідношення економіки і моралі» (1994 р.) він стверджує, що з розпадом старого традиційного суспільства починається одночасна експансія моралі й економіки. Без сполучних ланок вони зіштовхуються та постійно конфліктують, не впливаючи одна на одну. Лише створення таких ланок у вигляді професійної діяльності забезпечує взаємопроникнення економіки й моралі. За твердженням Р. Мюнха, саме професія є сферою перетину етики й економіки. В цій зоні взаємопроникнення виникає особлива система професійної діяльності, яка одночасно підкорюється економічним законам і етичним нормам, а також служить сполучною ланкою між двома системами – етикою й економікою.

На сьогоднішній день існує прірва між етикою як теорією й етичною професійною поведінкою, практикою, що демонструє необхідність пошуку механізмів для поєднання цих двох явищ. Одним із таких інструментів, згідно з Ріхардом Вейдингером, є створення, з активною участю самих підприємців, систематизованих норм етичної поведінки. Так, Спілка підприємців баварської будівельної індустрії виступив з ініціативою розробки і впровадження на окремих будівельних фірмах Німеччини «Програми етичних цінностей», яка має зміцнювати й розвивати етичні основи господарської діяльності у сфері будівництва.

Принципи законності, дотримання моральних норм, чесності у людських взаємовідносинах, що закладені авторами в основу «Програми», адресовані всім

учасникам повсякденної господарської діяльності. На думку Р. Вейдингера, такі програми повинні послужити сигналом усім клієнтам, діловим партнерам, а також широкій громадськості про готовність і здатність кожної фірми, керівництво яких входить до Спілки, дотримуватись етичних зобов'язань.

Програма передбачає на постійне і контрольоване удосконалення підприємницької культури в будівельній галузі, поліпшення клімату взаємної довіри, результатом чого повинна стати нова внутрішня переорієнтація і консолідація фірми навколо визначених етичних цінностей, а також зміцнення на цій основі її ринкових позицій. Створена система «етичного менеджменту» дозволяє вирішити не тільки проблеми неетичної поведінки, корупції, а й питання етичних взаємовідносин з клієнтами у будівельній галузі в цілому.

Етика не може бути нав'язана або встановлюватись зверху, адже у такому вигляді це – елемент ідеології. Етика повинна бути життєздатною і реалістичною. Це означає, що ціннісні установки, якими керується конкретна фірма, повинні розроблятися людьми, засвоюватись і перевірятись в колі тих людей, яких ці установки стосуються.

Така етика не має нічого спільного з ідеалістичним моралізуванням. Підприємницька структура залишається учасницею твердої конкурентної боротьби і неминуче повинна прагнути до зростання прибутку. Етичні зобов'язання, які бере на себе фірма в рамках програми «етичного менеджменту», роблять цю фірму більш надійною в очах споживачів і передбачуваною для учасників ринку. Оскільки фірма бере на себе етичні зобов'язання добровільно, це виявляється набагато більш ефективним, ніж підпорядкування правилам, що задаються ззовні.

Стрижем системи етичного менеджменту є добровільно прийнята за основу ділової поведінки система моральних цінностей. Самперед мова йде про визначені норми поведінки. До них відносяться чесність у всіх справах з державним чи приватним замовниками, обов'язкова порядність як щодо клієнтів, так і стосовно власних партнерів та співробітників.

Відкритість і правдивість системи «етичного менеджменту» повинна забезпечуватись, з одного боку, спеціальними заходами, наприклад, роз'ясненням його норм персоналу, з іншого – зовнішнім аудитом, який підтверджує дієвість даної системи. Такий аудит повинен мати досить «м'яку» форму, щоб не примушувати співробітників до своєрідних «сповідей». Метою аудиторських перевірок є одержання конкретною фірмою спеціального сертифікату, що видається заснованими для цієї мети суспільним об'єднанням «Етичний менеджмент у будівництві».

Практика добровільного створення транснаціональними компаніями комплексів етичних норм і прийняття їх за основу ділової поведінки широко розповсюджена на макро-, мікро- та міжнаціональному рівнях. Можна стверджувати, що нове явище синтезу етики й економіки є складним феноменом, який закономірно розвивається під впливом комплексу об'єктивних і суб'єктивних факторів та потребує наукового вивчення й аналізу.

1. Де Джордж Р.Т. Делова етика / Пер. с англ. Р.И. Столпера. – СПб.: «Экономическая школа», М.: Издательская группа «Прогресс», 2001. - Т. 1. – 469 с.
2. Козловски П. Культура постмодерна. – М., 1997. - с. 120.

3. Козловски П. Принципы этической мысли. - СПб.: Экономическая школа, 1999.
4. Фритцше Дейвид Дж. Этика бизнеса. Глобальная и управленческая перспектива. – М.: «Олимп-бизнес», 2002.
5. Хоманн К. Политико-правовые стимулы морального предпринимательства // Сб. «Этика предпринимательства». – М.: ЭПИцентр, 1999. - С. 26.

В.О. Заболотна*

ОРГАНІЗАЦІЙНА КУЛЬТУРА В КОНТЕКСТІ ЕТИКИ БІЗНЕСУ

Організаційна культура відіграє засадничу та визначальну роль для досягнення позитивних результатів в отриманні ефективності функціонування будь-якої організації. Це стрижень комунікативних процесів як у межах організації, так і з зовнішнім середовищем. Організаційна культура є універсальним інструментом, що дозволяє адаптуватись до змін середовища й обирати найкращу реакцію як на рівні прийняття рішень керівництвом, так і на рівні прийняття рішень окремими індивідами на основі спільної мети.

Культура організації з високим рівнем виконання є ключем до виживання в сучасних умовах. Організаційній культурі як інструменту, що безпосередньо впливає на реалізацію стратегії, сьогодні приділяється підвищена увага в професійному товаристві спеціалістів з управління персоналом, оскільки ефективність його застосування підтверджує досвід багатьох компаній. Вчені та консультанти з менеджменту, які займаються дослідженнями процесів управління, стверджують, що культурні розбіжності можуть здійснювати вирішальний вплив на ефективність організації та якість трудового життя її членів. Зрозуміло, що лідерський корпоративний дух, взаємне порозуміння і підтримка як по горизонталі (між співробітниками), так і по вертикалі (між керівниками та підлеглими) є запорукою успішного досягнення стратегічних цілей. Щоб ефективно управляти компанією, необхідно знати її корпоративну культуру та вміти на неї впливати. Так, все більшу увагу привертають чинники, які мають виражений етичний характер. Тобто необхідно розуміти, які елементи культури, що існує, необхідно розвивати, а від яких відмовитись.

Поняття «культура підприємництва» німецький психолог Лутц фон Розеншталь визначав як термін, що охоплює більшу частину явищ духовного та матеріального життя колективу - від матеріальних цінностей і моральних норм, які переважають, прийнятого кодексу поведінки та ритуалів, що укорінилися в організації, до встановлених стандартів якості продукту чи послуги і навіть стилю одягу персоналу. Наочно культуру можна порівняти з головною течією річки. Незалежно від того, чи є на поверхні хвили, шторм або штиль, головна течія від цього не змінюється. Саме культура обумовлює адаптацію новачків і поведінку старожилів; вона знаходить відображення у визначеній філософії керівної ланки і реалізується в конкретній стратегії організації. В ідеалі культура – це контролюючий механізм, що скеровує поведінку її членів до бажаної і відвертає від небажаної форми прояву. Культура спроможна виховувати почуття відповідальності за філософію та ціннісні орієнтири певного колективу.

---

* к.філос.н., заступник декана факультету психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Вивчаючи та розуміючи культуру організації, можна дізнатись про історію організації і про її теперішні вимоги.

У межах кожної конкретної організації поняття «організаційна культура» утворюється з моменту її виникнення. Ця модель цінностей, норм, переконань і припущень може не бути висловлена у конкретних приписах, проте формує те, як люди себе поведуть та як вони діють. Визначення організаційної культури підкреслює її оперування абстракціями, які поширюються на всю організацію, апелювання до суб'єктивної сторони життя організації, яка проте може суттєво впливати на поведінку людей. Ключовим у визначенні організаційної культури є твердження «колективно використовуються». Існує багато цінностей, припущень, переконань, очікувань і відносин, які підтримують окремі особистості в організації, але тільки ті, які колективно використовуються та широко підтримуються, визначають дійсний характер організації. Наприклад, працівники eSpeed та Cantor Fitzgerald відразу ж після трагедії 11 вересня 2001 р. в Нью-Йорку наполягали на невідкладному поверненні на роботу і витрачали неймовірні зусилля для відновлення діяльності компанії, вважаючи, що діяльність їх фірми заслуговує збереження. Організаційна культура має значний вплив на поведінку працівників. У той час як деяким працівникам, можливо, важко вербально сформулювати, яка саме культура утвердилася в їхній організації, однак вони напевне знають, яка саме поведінка прийнятна в цій організації.

Найпоширенішими характеристиками для визначення організаційної культури є індивідуальні ініціативи (чи можуть працівники втілювати нові ідеї, чи вони мають дотримуватися запланованої діяльності?), припустимий ризик (чи заохочуються менеджери ризикувати під час прийняття рішень або їх нагороджують за передбачливість та обережність?), інтеграція (чи заохочуються підрозділи організації координувати свою діяльність або кожний з них виконує "свою справу?"), ідентифікація (працівники ототожнюються більше з власною специфічною робочою групою чи з усією організацією?), а також враховується система винагород, толерантність щодо конфліктів, комунікаційні моделі тощо.

Узагальнюючи різні визначення організаційної культури, А. Фенхам і Б. Гюнтер у 1993 р. перерахували ті аспекти, за якими було досягнуто порозуміння: організаційна культура багатомірна, із багатьма складовими на різних рівнях, її важко чітко визначити, вона не є динамічною. Для того, щоб створити або змінити організаційну культуру, потрібен час.

Інколи організаційну культуру плутають із поняттям «організаційний клімат». Аналізуючи це питання, Д. Денісон зробив припущення, що культура стосується глибинної структури організацій, яка ґрунтується на цінностях, переконаннях і припущеннях, властивих членам організації. Клімат, у свою чергу, пов'язаний з тими аспектами оточуючого середовища, які свідомо сприймаються членами даної організації. є більш зовнішніми і піддаються опису.

Показники зрілості організаційної культури залежать від її рівня і носія, а саме: на індивідуальному рівні носієм організаційної культури виступає особистість, яка у повсякденній і професійній діяльності керується як нормами спільного життя з іншими людьми, так і виробляє особисту культуру працівника

і культуру управління; на колективному рівні носієм виступають об'єднання людей, які в національній і корпоративній культурі формують внутрішню діяльність та зовнішню стратегію. Тобто форми організаційної культури відповідають на два основних виклики, з якими зіштовхується організація: агресивність навколишнього середовища та внутрішня дезінтеграція. Ще у 1985 р. Е. Шейн визначив організаційну культуру як взірець основних базових припущень – вигаданих, відкритих або розроблених конкретною групою, які дозволяють їй упоратись із проблемами зовнішньої адаптації та внутрішньої інтеграції і які працюють достатньо добре, щоб сприйматись новими членами групи як правильний шлях сприйняття, мислення та відчуття цих проблем. На думку Е. Шейна, потрібно, щоб увесь цей комплекс функціонував достатньо довго, підтвердив свою вірність і передавався новим членам організації як правильний спосіб мислення і відчуттів щодо згаданих проблем.

Вживання й адаптація до навколишнього середовища відбувається за допомогою розробки місії та стратегії, встановлення цілей, засобів їх досягнення, розробки процедур вимірювання й виправлення невідповідностей. Завдяки спільному досвіду у членів організації напрацьовуються загальні погляди, яких вони дотримуються в повсякденній діяльності. Спільна точка зору може підкреслити важливість людських ресурсів, а може зводити роль працівників до функції гвинтиків у машині. Більше того, кожний колектив, що входить до організації, має схильність: 1) виокремлювати серед зовнішніх сил більш і менш важливі; 2) розробляти способи оцінювання своєї діяльності та 3) висувати пояснення з приводу того, чому не завжди вдається досягти виконання затверджених цілей.

Внутрішню інтеграцію розглядають як створення ефективних ділових відносин серед груп і співробітників організації, як збільшення ступеня участі всіх співробітників у вирішенні проблем організації та пошук ефективних способів її роботи. Процес внутрішньої інтеграції розпочинається зі встановлення унікальної ідентичності, унікального самовизначення. Завдяки діалогу та взаємодіям члени групи починають характеризувати свій світ. Вони можуть бачити його змінним або у стані стагнації таким, що відкриває великі можливості, або таким, що загрожує небезпекою. Реальний прогрес на шляху до нововведень розпочинається в той момент, коли працівники колективно повірять, що їм під силу змінити важливі складові навколишнього світу, а те, що виглядає як загроза, насправді надає можливості для втілення змін. Інтеграція внутрішніх процесів, що відбувається для забезпечення здатності до розвитку, адаптування та виживання організації реалізується через спільну мову та концептуальні категорії, групові межі та критерії включення і виключення з групи, як розподіл авторитету, влади та статусу, через ідеологію, яка підтримується, винагороди та покарання.

Існують три важливі аспекти спільної діяльності: 1) необхідно вирішити, хто є членом групи, а хто до неї не входить; 2) необхідно розробити неформальне розуміння прийнятної та неприйнятної поведінки; 3) потрібно розрізняти друзів і ворогів.

Поняття «культура» інкорпорує загальні зразки поведінки та спільні цінності, переконання й допущення, характерні для конкретної організації.

Кожна організація має перелік цінностей, які надають індивідуальні для цієї компанії акценти подіям, предметам, стосункам, сприйняттю життя. Особливо важливі цінності набувають характеру найважливіших принципів, що лежать в основі ідеології. Зазвичай вони знаходять своє відображення в місії та цілях організації й таким чином безпосередньо пов'язані зі стратегією компанії та визначають найближчі й перспективні плани діяльності.

Культура являє собою «соціальний клей» та створює «спільне відчуття», протидіючи процесам дезинтеграції, що є частиною організаційного життя, якої неможливо уникнути. Оскільки оточення, в якому організації діють, набуває більш складного та динамічного характеру, установи повинні постійно розвивати свої людські й технічні ресурси таким чином, щоб бути здатними використовувати переваги тих можливостей, які їм надає навколишнє середовище, та справлятися із загрозами, що можуть виникати.

1. Белошапка В.А. На пути к эффективному менеджменту: живая модель управленческой результативности: Монография. – К.: Издательство «Агенство «Стандарт», 2005. – 198 с.
2. Мескон М.Х. Мотиваційний клімат організації // Керування персоналом. – К.: Дело, 1992. – 702 с.
3. Мурашко М.І. Менеджмент персоналу: Навчально-практичний посібник. – К.: Т-во "Знання", КОО, 2002. – 311 с.
4. Орбан-Лембирк Л.Е. Основи психології управління: Монографія. – Івано-Франківськ: "Плай", 2002. – 426 с.
5. Sethi, S.P. (1975) "Dimensions of Corporate Social Responsibility," California Management Review, 17(3), p. 58-64.

Т.М. Дерев'янюк*

ПРОБЛЕМА ДОВІРИ І ВІДНОВЛЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ У ВІТЧИЗНЯНОМУ БУТТІ

У ситуації глобальних викликів сучасності, переходу до постіндустріального суспільства, зокрема соціокультурних трансформацій вітчизняного буття, проблема довіри та відновлення соціального капіталу набуває особливого значення.

Проблема довіри, скоріше абсолютної недовіри в ситуації всеосяжної кризи є однією з головних у сучасному українському суспільстві, бо громадяни не довіряють не лише владі (Президенту, Кабінету міністрів, Верховній Раді, місцевій владі тощо), але й не схильні довіряти один одному. Спостерігається дефіцит соціального капіталу, відсутність згуртованості, здатності людей до співпраці заради реалізації спільного блага - благополуччя і процвітання українського суспільства. Основний капітал у країні зосереджений в руках олігархічних груп, що творять великий бізнес і «велику політику», а намагання взяти реванш через згортання демократії породжує відчуття безнадійності, не сприяє згуртуванню нації через участь у добровільних об'єднаннях.

Варто нагадати про американське походження терміна «соціальний капітал», його започаткування Л.Дж. Ханіфан (1916) у контексті дискусій щодо діяльності сільських шкіл, зокрема необхідності виховання доброї волі, братерства, вміння налагоджувати соціальні стосунки поміж людьми. Пізніше ця

---

* к.філос.н., доцент кафедри філософії Київського національного економічного університету ім. Вадима Гетьмана

тема досліджується П. Бурдье (1983), Дж. Коулманом (1988), а завдяки працям Р. Патнема (1993, 2000) набуває популярності в політичних дискусіях та є предметом обговорення Світового банку (1999). Довіра в контексті проблем соціальної взаємодії розглядалася в працях П. Штопки, А. Селігмена, Н. Лумана [5, 1, 2], а у взаємозв'язку із соціальним капіталом – працях Ф. Фукуями [3, 4].

Звернемо увагу на три суттєві моменти: по-перше, розширення сфери використання поняття «капітал», що вже не обмежується традиційними горизонтами економічної категорії; по-друге, виникнення нових концептів - «людський капітал» і «соціальний капітал»; по-третє, поняття «соціальний капітал» є розмитим і неоднозначним, а його зміст уточнюється у співвідношенні з контекстом.

Зважаючи на складність, багатовимірність проблеми довіри та соціального капіталу, можливість інтерпретацій, не зайвим буде її тлумачення під кутом зору етичного погляду. Соціальний капітал можна розглядати і як етичну категорію, бо соціальний капітал мовою соціальної етики – це суспільна мораль. А тому трактування проблеми відновлення довіри і соціального капіталу у вітчизняному бутті є не що інше, як відродження суспільної моралі, зокрема універсальних моральних цінностей і сучасних етичних норм.

Аристотелівське запитання про те «чи одне й теж саме бути доброю людиною та добрим громадянином» у сучасному вітчизняному контексті набуває нових значень: «як можливо бути доброю людиною та добрим громадянином», «як бути самим собою і навчитися жити в злагоді із іншими людьми». Іншими словами, йдеться про необхідність поєднання, взаємодію двох різновекторних тенденцій – індивідуалізму і комунітаризму, принципів індивідуалізму й солідарності, індивідуальної та соціальної етики.

Будь-яка сфера людської життєдіяльності, починаючи від економіки, політики і завершуючи міжособистими, діловими стосунками, не може набути нормального рівня розвитку, доки відсутні довіра, мінімальна етична основа.

Довіра сама по собі не є моральною чеснотою, а радше побічним продуктом чесноти, спільних норм етичної поведінки: «довіра є головним побічним продуктом спільних соціальних норм, які становлять соціальний капітал» [4, 58]. Отже, моральні цінності й етичні норми є «передумовами будь-якої спільної дії», а «індивіди збільшують свої сили і здібності, дотримуючись спільних правил, які обмежують їхню свободу вибору, дозволяють їм спілкуватися з іншими й узгоджувати їхні дії» [4, 21-22].

Такі соціальні добродієвості, як чесність, надійність, здатність до співпраці, взаємна підтримка, відповідальність, почуття обов'язку перед іншими є не тільки необхідними умовами для «спонтанної соціалізованості і новаторства у сфері організації» [3,88], але й впливають на розвиток індивідуальних чеснот, економічне життя. Соціальні чесноти, зокрема чесність, взаємодія і виконання зобов'язань, - підкреслює Ф. Фукуяма, - «варті вибору не тільки як етичні цінності; вони мають також відчутну доларову вартість і допомагають групам, які їх дотримуються, досягати спільних цілей» [4, 22].

Довіра виникає тоді, коли люди поділяють норми чесності і взаємності, керуючись «золотим правилом моральності», а отже, є порядними людьми,

здатними взаємодіяти один з одним на основі визнання універсальних цінностей і правил співжиття. «Якщо люди відверто визнають, що їхня поведінка не заслуговує довіри, - якщо вони згодні брати хабарі, обдурювати при розрахунку в транспорті, фальсифікувати податкові декларації, - підкреслює Ф. Фукуяма, - тоді існуватиме менше об'єктивних підстав довіряти іншим, незалежно від того, як люди відповідають на пряме запитання стосовно довіри» [4, 64].

Соціальний капітал як потенціал суспільства проявляється на основі довіри між людьми та довіри до соціальних інститутів і держави. Соціальний капітал як суспільне благо – необхідна передумова й наслідок життєдіяльності різних спільнот: родини – громади - держави. Отже, соціальний капітал необхідний для розвитку «здорового громадянського суспільства, тобто сукупності груп і асоціацій, що знаходяться між сім'єю і державою» [4, 25], а економічне процвітання – це своєрідна «нагорода» суспільству за злагоду, внутрішню гармонію та довіру, «здатність нації користуватися спільною мовою «добра і зла» є необхідною умовою створення довіри, соціального капіталу і всіх тих позитивних економічних результатів, які з них випливають» [3, 436].

Процес регенерації соціального капіталу є складним, суперечливим і часто важким, навіть жертвним. «Люди повинні визнати, - наголошує Ф. Фукуяма, - що їхнє життя в спільноті погіршилося, що вони зайняті самодеструктивною діяльністю й що їм треба активно працювати, аби відновити у своєму суспільстві суспільні норми шляхом дискусій, переконування, культурних суперечок і навіть культурних війн. Є свідчення, що це вже якоюсь мірою відбувається, а попередні періоди людської історії дають нам певну надію, що ренормування і відновлення моралі є можливим» [4, 261]. Варто сподіватися, що виявлений на хвилі «помаранчевої», вірніше духовної революції, ресурс довіри ще остаточно не загубився, започаткувавши «архетип майдану», а в ситуації всеосяжної кризи та суцільної недовіри українці віднайдуть сили для згуртування нації й відродження соціального капіталу.

1. Луман Н. Социальные системы. Очерк общей теории / Пер. с нем. – СПб.: Наука, 2007. – 648 с.
2. Селигмен А. Проблема доверия. – М.: Идея-Пресс, 2002. – 256 с.
3. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию: Пер. с англ. – М.: ООО «Издательство АСТ»: ЗАО НПП «Ермак», 2004. – 730 с.
4. Фукуяма Ф. Великий крах. Людська природа і відновлення соціального порядку. - Львів: Кальварія, 2005. – 380 с.
5. Штомпка П. Социология. Анализ современного общества / Пер. с польск. – М.: Логос, 2005. – 664 с.

Т.Е. Василевська*

ПАРЛАМЕНТАР І ДЕРЖАВНИЙ СЛУЖБОВЕЦЬ: ОСОБЛИВОСТІ ЕТИЧНИХ ВИМОГ

Вимоги суспільства до етичної складової діяльності представників державної влади мають багато спільного. Це обумовлено особливістю державно-управлінської діяльності й можливими професійними ризиками

---

* к.філос.н., доцент Національної академії державного управління при Президентові України

зловживання владою, ресурсами, інформацією тощо. Боротьба з корупцією – нагальна проблема державно-управлінського середовища в цілому.

Однак саме корупція серед вищих прошарків суспільства (велика корупція) підживлює ґрунт для корупції серед чиновників (повсякденної, звичаєвої корупції), дає “санкцію” на її існування, створює у суспільстві атмосферу цинізму, аномії, всездозволеності. Політичні лідери, депутатський корпус, вищі урядовці мають ініціювати та підтримувати боротьбу з корупційними діями. Реалізація високих стандартів політичної та депутатської етики є показовим прикладом для державних службовців.

Крім того, парламентський нагляд, який здійснюють законодавці над представниками виконавчої влади, – суттєвий елемент підтримки етики державного службовця. Нині державні службовці неоднозначно ставляться до контролю з боку політиків. Серед чиновництва побутує стереотип щодо упередженості та необ'єктивності цього нагляду. Таке досить неповажливе ставлення до представників виборної влади пояснюють тим, що останні представляють часткові інтереси (інтереси окремих соціальних прошарків, партій, лобістських груп) і начебто нездатні піднятися у своїх судженнях “над ситуацією” та використовувати при оцінюванні діяльності бюрократії критерії загального блага, служіння всьому народу, реалізації національних інтересів. Не будучи професіоналами, політики, на думку представників виконавчої влади, не можуть оцінювати діяльність чиновників-професіоналів. Подолання такого ставлення – одна із проблем депутатської етики.

Однак діяльність представників різних гілок державної влади, рольова специфіка реалізації законодавчої та виконавчої влади має свої яскраво виражені особливості. Це призводить до існування різних етичних ризиків та дилем і, відповідно, формує дещо відмінні вимоги до парламентарів і державних службовців.

Порівнюючи бюрократію із парламентськими діячами, Дж. С. Міл відзначав її сильні (компетентність, слідування чітким настановам, досвід) і слабкі (безініціативність, рутинність) риси. Особливості бюрократичної діяльності, за Мілем, не сприяють розвитку яскравих особистостей [2].

Незважаючи на посилення ролі державних службовців у формуванні політики, етиці чиновництва притаманна низка відмінностей від депутатської, парламентської етики.

Так, етичною вимогою до державного службовця є вимога професіоналізму, який неможливо вимагати від виборних осіб.

Настанови рівного ставлення до всіх громадян, безпристрасності, політичної неупередженості, лояльності є обов'язковими для бюрократії. Однак вони не завжди застосовуються до депутатського корпусу, який представляє певні партії, ідеології, політичні стратегії; натомість обов'язковим для діяльності останнього є принцип незалежності.

Політичне середовище вимагає вияву якостей (яскравості, ораторських здібностей, незалежності суджень, здатності аргументовано доводити свою позицію, вступати в дебати з різними політичними акторами), які не завжди затребувані у середовищі державної служби. Натомість актуальним тут є

володіння спеціалізованими професійними знаннями, вміння виконувати рішення, дисциплінованість тощо.

Індикаторами чесності та довіри до депутатів є вибори. Бюрократія позбавлена такого виду професійного відбору, в якому враховуються й етичні аспекти діяльності, тому кодифікація й перевірка застосування норм поведінки для неї є суттєвими механізмами професійної етики.

До здобутків професійної честі бюрократії може належати власна компетентність, незаангажованість, об'єктивність, розуміння державних інтересів. Саме ці риси, на думку багатьох представників професії, можуть вигідно вирізняти бюрократію від парламентарів і деяких представників громадських організацій. Важливо не втратити ці здобутки і не замінити дійсне призначення професії квазі-інтересами, пошуками особистих чи групових вигод [1].

Виявлені розрізнення можуть чіткіше сформулювати етичні вимоги до представників різних гілок влади, обґрунтовувати їхню фіксацію в окремих етичних кодексах парламентарів і державних службовців, сприяти сфокусованому формуванню та підтримці визначених чеснот в осіб, уповноважених на виконання функцій держави.

1. Василевська Т.Е. Особистісні виміри етики державного службовця: монографія / Т.Е. Василевська. – К. : НАДУ, 2008. – 336 с.

2. Міл Дж.С. Про свободу. Роздуми про представницьке врядування. Поневолення жінок: Есе / Дж.С. Міл ; пер. з англ. Є. Мірошниченко, В. Єрмоленко, В. Триліс. – К. : Вид-во Соломії Павличко "Основи", 2001. – 463 с.

А.С. Дерев'яно*

МОРАЛЬНО-ЕТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: ТРАДИЦІЇ І СУЧАСНІСТЬ

Перехід від індустріального до постіндустріального суспільства супроводжується численними та болісними розривами традиційних суспільних зв'язків, втратою вартостей, суспільних норм, що є своєрідною платою за технологічний прогрес. Сучасний стан розвитку українського суспільства характеризується занепадом суспільної моралі, втратою традиційних моральних цінностей, суспільних норм.

Криза соціального порядку, суспільної моралі внаслідок технічного прогресу – явище, яке спостерігалось також у домодерних суспільствах. Пригадаймо про відмінність між «спільнотою» (Gemeinschaft) і «суспільством» (Gesellschaft). Згідно з Ф. Тьонісом, Gemeinschaft притаманні до- модерному європейському середовищу. Така спільнота складалася з густої мережі особистих взаємин, зав'язаних на родинних зв'язках і прямих контактах, цілком природних в умовах маленького села. У традиційній спільноті всі аспекти життя (сім'я, робота, дозвілля) визначались взаємною залежністю, а регуляція взаємин

---

* викладач кафедри іноземних мов Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

здійснювалася через норми суспільної моралі, які були у своїй більшості неписаними.

Увесь спадок традиційних норм, звичаїв та уявлень, характерних для сільських спільнот, був замінений ритмами фабрики і міста. Відтак, Gesellschaft уже базувалося на корпусі законів та інших формальних регулюючих правил, характерних для великих, урбанізованих, індустріальних культур.

Варто більш детально зупинитися на особливостях традиційної моралі українців. Головними чинниками народної моралі споконвічно були ідеали добра, милосердя, людяності, такі чесноти, як честь, гідність, працелюбність.

Передусім шанувалося почуття любові до батьків. Моральним обов'язком дітей була допомога батькам по господарству, догляд за ними у разі хвороби, немічності, вияв повсякчасної уваги, шани й турботи. До батьків зверталися на «Ви». Суворо засуджувалась народною мораллю внутрішня сімейна ворожнеча; родинне життя мало ґрунтуватися на засадах щирої співдружності, краси взаємовідносин, людяності, поваги до свого родоводу.

Важливого етико-естетичного значення набував і характер стосунків з односельцями. Висока культура сусідства ґрунтувалась на практичній взаємодопомозі, моральній підтримці, людяності, делікатності.

Однією з найважливіших вимог народної моралі була і діяльна любов до людей, що насамперед мала виявлятися у поданні допомоги ближньому. Головним моральним обов'язком була поміч тій людині, яку спіткало нещастя. Хворим носили їжу, допомагали по господарству, погорільцям надавали притулок, годували їх, дарували одяг, відбудовували хату.

Важлива роль належала й делікатності, духовній і мовній красі спілкування. Національні риси мовленнєвої поведінки українців віддавна привертати увагу своєю культурою, добротою, відвертістю, простотою, щирістю. Великого значення надавалося привітанню. В селі існував звичай вітатися з усіма, незалежно від того, знайомий чи ні. Молодший мав вітатися першим – інакше будь-хто зі старших зупиняв його і присоромлював, в етичному вихованні важлива роль належала не лише сім'ї, але й громаді. Розмовляючи з людиною, не годилося її перебивати. Людину належало спокійно вислухати до кінця й відповіді з певністю й невимушеною чемністю. Казали, що добра людина лагідно відповідає і дивиться в очі.

Такі чесноти, як честь і гідність особливо плекалися в народній моралі. Передусім шанувалося почуття національної гідності, відраза до фізичного й духовного рабства. Великим безчестям вважалася національна зрада та зречення рідної мови.

Отже, глибинні етико-естетичні засади українських культурних традицій завжди втримували український народ на щаблі високої духовності й надавали йому сили в найважчих випробуваннях фізичного, духовного і морального ґатунку.

Аналіз сучасного стану вихованості членів суспільства з погляду вимог всебічного гармонійного розвитку призводить до невтішних висновків. У цілому переважна більшість населення володіє значним обсягом знань, але рівень морально-духовної вихованості не може не викликати тривоги за майбутнє суспільства. Суперечність між великим обсягом знань, новітніми технологіями і

низьким рівнем моральної вихованості людей вкрай загострилися у другій половині ХХ століття.

Питання виховання людини завжди недооцінювалися. Усвідомлюючи інформаційну й технічну загрозу, суспільство зобов'язане на новій сходинці соціально-економічного розвитку рішуче перейти до наукового обґрунтування і здійснення освітньо-виховної революції, яка б поставила виховання людини на одному рівні з навчанням. Провідну роль за такого підходу до організації освітньо-виховного процесу має відігравати педагог.

Професія педагога є особливою і має величезне значення як для кожної людини, так і для нації в цілому, її майбуття. Вчительська професія – одна з небагатьох, які можна назвати вічними. Первинне покликання викладача – не лише передати певну інформацію, а й виховувати. А для цього педагог власним прикладом повинен демонструвати повагу до морально-етичних норм, а також скеровувати зусилля у цьому напрямку.

А.Є. Дорога*

ТРАДИЦІЯ В КОНТЕКСТІ ІСТОРИКО-ГЕНЕТИЧНОЇ ЄДНОСТІ КУЛЬТУРИ

Помітним явищем у житті українського народу є відродження частини елементів традиційного святково-обрядового комплексу. Показово, що потяг цей виникає в надрах самого етносу. Інтелектуальна еліта є чинником, який збуджує етнічність, але не є рушійною силою. І справа не тільки в піднесенні реанімованих цінностей, що завдяки своєму дисиденству в минулому зберігають певну привабливість. Адже невідповідність певної етнокультурної традиції (в її конкретній історичній формі) до вимог часу, до реальних умов життя людей обумовлює її кризу. В даному випадку спостерігаємо обернений процес.

Нагадаємо, що духовна культура – складна, багатогалузева система, яка включає мову, мистецтво, науку, політику, ідеологію, право, етику, релігію, традиції, звичаї, вірування. Отже, все, що складає духовний світ народу, його свідомість, переконання і погляди, які обумовлюють особливості поведінки й практичної діяльності. Цінності духовної культури органічно пов'язані із засобами їх витворення, збереження і поширення. Тому духовна сфера – невід'ємна складова частини всієї культури як специфічної форми організації розвитку людської життєдіяльності.

Світова культура поділяється на культури країн, народів, націй, етнічних груп. Українська культура – продукт праці нашого народу в галузі духовної творчості і матеріального виробництва, система наукових, художніх і релігійних набутків, в яких втілено його історичний та духовний досвід.

Культура відбиває світогляд народу, його національну самосвідомість, своєрідність філософського мислення, розуміння основних проблем загальнолюдського і власного буття як етнографічно конкретної частини людства. У культурі втілені етичні ідеали українського народу, його естетичні погляди і смаки, виражені притаманними лише йому чуттєво-емоційними

---

* к.філос.н., доцент кафедри етики та естетики Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

формами, художніми образами і логічними поняттями, закріпленими в національній мові, традиціях, нормах моралі і звичаях.

Як бачимо, культура включає різні форми суспільної свідомості. Але вона не є просто їх сукупністю. Культура являє собою органічну цілісність усіх форм суспільної свідомості. Тим, що забезпечує цілісність, є світогляд.

Світоглядними формами чуттєвості виступають світовідчуття і світосприйняття. Саме вони забезпечують чуттєве, символічне осягнення духовного змісту предметів людських почуттів, бо людські почуття в чуттєвій формі можуть адекватно відображати лише одичне, а такі їх предмети, як Вітчизна, добро, краса, пам'ять про померлих, образи майбутнього є предметами загальними, відображеними в символічній формі.

Символічна форма об'єктивації предметів духовних почуттів (насамперед тих, які наділяються атрибутами святості) вимагає і символічної форми шанування їх предметів, чим і є ритуал, обряд, урочисті символічні діяння, поклоніння. В такі способи задовольняються вищі, духовні, світоглядні почуття людей.

Важливо зазначити, що в основі обрядів і свят лежить традиція. В обох випадках їй надано чуттєвої, символічної форми. Традиція за своєю суттю є суспільною оцінкою, що вирізняється певною історичною стійкістю, повторюваністю. Оскільки складовою частиною соціальної спадщини є суспільні відносини, то і традиція обов'язково входить у цю спадщину. І хоча поняття «традиція» багатозначне, незаперечним у всіх його значеннях є детермінуюча дія минулого на сучасне і майбутнє. Виражаючи життя минулого в сучасному і майбутньому, традиція дає можливість науково інтерпретувати минуле як особливу форму буття.

Т.С. Пітькова*

СТАТУС ТРАДИЦІЇ В ПОСТМОДЕРНІЙ КУЛЬТУРІ

Постмодерна культура характеризується тенденцією поєднання різноманітних національних, культурних практик, ідеологічних й аксіологічних систем в єдиних соціокультурних контекстах, що призводить до створення соціально-психологічної ситуації, коли людина втрачає здатність адекватно реагувати на потоки інформації і виявляється поза смислами, значеннями та цінностями певної культури, будучи нездатною зафіксувати самототожність своєї свідомості та себе як особистості. Означені процеси актуалізують питання статусу традиції в постмодерній культурі.

В умовах пошуку нових соціальних ідентичностей, кардинальної зміни соціальних ролей і переоцінки основних життєвих цінностей традиція стає для індивіда підґрунтям пошуку унікальних смислів життя, своєрідним механізмом укорінення людини в бутті, дає змогу обіпертися на певний культурний пласт.

А тому у світі глобалізаційних процесів, де домінують тенденції до уніфікації, стирається національна специфіка культури, відбувається

---

* викладач кафедри філософії Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

знеособлення людини, поширюється масова культура, зростає роль традиції у збереженні "людськості" людини, соціуму, самобутньої, автентичної культури та світу.

У сучасному суспільстві, яке втратило свою монолітну традиційність, між людьми виникає чужий їм соціальний простір, повсякденні турботи життя «перекривають духовно-культурні клапани виходу в майбутнє та повернення в минуле». Катастрофічний ріст відносності в повсякденному житті, збереження абсолютного лише в глибинах внутрішнього світу загострили філософську проблему, яку Е. Гусерль сформував так: "Як із свого абсолютного "його" дістатися до "його" іншого?" [1, с. 127].

Характерною ознакою теперішньої цивілізації є тенденція, яку Е. Гіденс називає «новим вкоріненням», а Г. Гадамер зазначає, що «сучасна тенденція до єдності й усунування будь-яких різниць не повинна приводити до помилкової думки, начебто вкоріненій плюралізм культур, мов, історичних доль і справді може чи принаймні повинен бути подоланим. Завдання має бути зовсім іншим – щоб у цивілізації, яка дедалі більше нівелює відмінності, розвивати відрубне життя регіонів, людських груп, їхніх стилів життя» [2, с. 167]. Сучасний індустріальний світ загрожує «вкоріненням» і це стає причиною того, що люди починають шукати вітчизну.

Традиція має об'єднуючу силу, яка проявляється на всіх рівнях людських спільнот. Адже людські спільноти та їх традиції є неодмінною умовою «переживання єдності минулого, теперішнього та майбутнього як чогось дійсно безпосереднього» [1, с. 127]. Соціальний простір у традиційному суспільстві не чужий, а культурно значущий.

Варто визнати той факт, що традиція важлива для всіх сталих суспільств так само, як і прийнята всією спільнотою смислосзначуща інновація.

Під інновацією (від пізньолат. *innovatio*, англ. *innovation* – нововведення) розуміються явища культури, що були відсутні на попередніх стадіях її розвитку, але які з'явилися на даній стадії та отримали визнання («соціалізувались»). Будь-яка інновація стає надбанням культури лише вбудовуючись у наявні системи норм і традицій, тобто стереотипізуючись і стандартизуючись. Але і будь-який стереотип і стандарт є генетично похідним від тієї інновації, що вже була в культурі. Ми виходимо з уявлення про культуру як складноорганізовану цілісність, що формується двома типами різнонаправлених процесів. Це вектор креативності (змін, оновлення, творчості тощо) та вектор структурування (упорядкованості, нормативності, традиціоналізації тощо). Однак у конкретних історичних і соціальних аспектах співвідношення цих векторів дозволяє розрізняти культури "інноваційного" й "традиційного" типів (у термінології Ю. Лотмана "культури граматики" і "культури текстів"). В обох випадках йдеться передусім про різне співвідношення традицій та інновацій у культурі, а також про специфіку способів введення інновацій в традицію, тобто про різні технології нововведень.

На важливості співвідношення стабільності (функцію якої виконує традиція) та змінюваності (інновація) в епоху постмодерну наголошує С.Б. Кримський. Сьогоднішній світ характеризується фундаментальними трансформаціями в усіх сферах, але "інновації стають умовою стабілізації (особливо у виробничих

сферах)”. Крім того, “виникає особливий тип тенденцій, альтернативний стабілізуючій функції національних традицій. Це традиція постійних, перманентних змін” [3, с. 27]. Серед них істотного значення набуває так звана трансгресія, яка, “на відміну від розвитку, не дає прогресивних чи катастрофічних наслідків. Прикладом тут може бути мода, яка не лігітимізує ієрархію краси, а лише показує багатоманітність її варіантів” [3, с. 27].

Оскільки сьогодні жодна з культур не має можливості розвиватися локально, ізольовано, то давні традиції слугують своєрідною “протиотрутою” проти розмивання національної самобутності культур, що втягнуті у єдиний процес світового розвитку.

Традиція вказує на майбутнє, що змістовно відображене і в етимології цього поняття. Ажже латинською *traditio* – це ще й передавати. Тобто майбутнє культури, пошук та осмислення істини сучасною гуманітаристикою можливі лише у випадку осмислення минулого, теоретичного й практичного досвіду попередників.

Таким чином, сучасне (яке ще називають премордіальне) розуміння традиції передбачає сприйняття її не лише як такої, що містить в собі «щось позитивне, але і як своєрідне втілення абсолютних або базових (primordial) істин...[4, с. 33], в яких розкривається один, але незмінний метафізичний аспект людського буття».

1. Аболина Т.Г. Исторические судьбы нравственности (философский анализ нравственной культуры) / Татьяна Георгиевна Аболина. – К. : Лыбидь, 1992. – 196 с.
2. Краснодембський Здзіслав. На постмодерністських роздоріжжях культури; [пер. з польськ.] / З. Краснодембський. – К. : Основи, 2000. – 196 с.
3. Кримський С. Смісл постісторії // Філософська думка. – 2006. – № 4. – С. 20 – 35.
4. Чешков М.А. “Новая наука”, постмодернизм и целостность современного мира / М.А. Чешков // Вопросы философии. – 1995. – № 4. – С. 24–34.

В.Г. Нападиста*

ЦІННІСТЬ І ЦІННОСТІ ОСВІТИ

Для сучасної інформаційної епохи проблеми освіти стають вельми актуальними. Насамперед постає питання форми, методів, а головне, змісту та мети освіти. Осмислення проблеми змісту та мети освіти - це завдання філософії, яка з самого початку свого становлення і до наших днів займалася не лише осмисленням існуючих освітніх систем, але й прагнула сформулювати нове бачення освітнянської парадигми, адекватної потребам майбутнього, та визначити її ідеали.

Нагальність розробки проблем філософії освіти в українському науковому просторі обумовлюється різноплановими чинниками. Передусім загальна актуалізація освітнянської проблематики розглядається як шлях пошуку відповідей на проблемність глобалізованого світу. Але, з нашого погляду, національні запити на філософське осмислення освіти найбільш детерміновані

---

* к.філос.н., доцент кафедри етики, естетики та культурології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

тривалим реформуванням освітньої сфери, що набирає ознак традиційності, у вигляді реформи заради реформи, а не задля зміни змісту освіти, а головне її мети; залежністю реформаційних процесів (як інтенсивності, так і змістовного наповнення) від персональних бачень, а радше смаків та уподобань очільників освітянської ниви, що є свідченням відсутності чіткої уяви та певної суспільної згоди щодо основоположних питань розвитку освіти. Насамперед до них потрібно віднести питання про цінність освіти як такої. Освіта - це інструмент соціалізації особистості, приведення її в «стандартний соціальний вигляд», прийнятний для суспільства, чи шлях всебічного розвитку особистості? Тобто освіта задля того, щоб заробити на прожиття, чи щоб пізнати і практикувати як належить жити Людині, з повнотою інтересів і відповідальності. Освіта – це розвиток різноманітних здібностей, розширення духовного спектру власного існування чи забезпечення потреб тіла? В цьому контексті постає питання: „Яка людина взагалі потрібна суспільству?“ Виконавець з високою професійною підготовкою, позбавлений здатності критичного судження, чи мислячий суб'єкт, здатний розвивати свої творчі здібності та продукувати нестандартність мислення.

Значимість системи освіти для загального поступу суспільства є фундаментальною, оскільки вона формує образ майбутнього життя людської спільноти через базові цінності та ідеали, закладені в зміст освіти як такої, а головне - усвідомлення цінності самої освіти як соціального інституту. В сучасних архітектурних композиціях освіти майбутнього домінує прагматичний погляд. Освіта (починаючи із шкільної) переважно розглядається як засіб професійної підготовки майбутнього фахівця. Тому сучасна система освіти робить акцент на навичках і вміннях, що сприяє появі в кінцевому результаті освітнього процесу *homo faber* - «людини умілої». А це, на наш погляд, відповідає тактичним завданням розвитку спільноти, а ніяк не стратегічним, кінцевою метою яких мало б бути формування вільної відповідальної особистості, здатної конструктивно працювати в проблемних ситуаціях, що поєднує професійну компетентність з громадянською відповідальністю, яка має широку світоглядну культуру та моральну свідомість. Саме дефіцит такої особистості є основою всіх проблем сьогодення [1, с. 5].

Такий погляд на цінність освіти обумовлює постановку та вирішення проблеми другого порядку, а саме, цінностей в освіті. Проблема ціннісних орієнтирів (особливо морального змісту) є надто актуальною для реалій сучасного пострадянського суспільства. Простір міжособистісного спілкування ще має певний мінімум ціннісної впорядкованості, а от масштаби соціального простору, тривалий час полишені ціннісного спрямування, ілюструють проблемні прояви на рівні моральнісної практики, що може закріпити ці ціннісні зрушення і на рівні моральної свідомості. Сучасне суспільство, зорієнтоване на світ матеріальних цінностей і задоволення тілесних прагнень, ризикує позбавитись навігаційних орієнтирів життя, якими виступають передусім моральні цінності. Виходячи з цього, в освітній системі процес навчання не може бути відірваним від процесу виховання. Моральні цінності є системоутворюючими у ціннісній структурі як окремого індивіда так і суспільства

в цілому. Оволодіння культурою взагалі передбачає насамперед оволодіння культурою морального судження.

Зміна агрегатного стану людської цивілізації вимагає доскіпливого наукового осмислення інституту освіти, який забезпечує збереження, відтворення та продукування основних констант людського існування. Тому філософський дискурс стосовно проблем інституту освіти повинен мати парадигмальне значення в пошуку архітектурного образу освітніх реформ, а головне - їхньої ціннісної спрямованості, оскільки залежно від цього формується уява про мету освіти, а залежно від проголошеної мети - педагогіка та психологія освіти напрацьовують засоби реалізації цієї мети, а відтак вибудовується тактика реформ освітянської сфери.

Вступ цивілізації в новий етап свого розвитку – етап «інформаційного суспільства» - вимагає переосмислення і відповідно формулювання нових цілей і цінностей освіти, які були б адекватними сучасним вимогам.

1. Философия образования: состояние, проблемы и перспективы (материалы заочного «круглого стола») // Вопросы философии. - 1995. - № 11. - С. 3-34.

І.М. Машкова*

СОЦІОКУЛЬТУРНЕ СЕРЕДОВИЩЕ ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ: СТАНОВЛЕННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ СТУДЕНТСТВА

Дослідження студентської молоді та молодіжних проблем завжди є дослідженням рушійних сил суспільних процесів і явищ, що зароджуються й згодом можуть стати домінуючими в суспільстві. Саме студентська молодь наділена тим символічним духом креаціонізму та потягу до змін, який здатний якісним чином оновлювати й трансформувати соціальну реальність.

Упровадження новітніх технологій, активних інноваційних методів навчання із застосуванням найсучасніших технічних засобів, що імпонують студентам, які цінують суб'єктивний досвід і технічно грамотні, передбачає створення такого соціокультурного середовища, що сприятиме і формуванню, і становленню ціннісних орієнтацій українського студентства.

Ціннісні орієнтації – найважливіші елементи внутрішньої структури особистості, закріплені її життєвим досвідом, сукупністю її переживань. Сукупність сформованих, усталених ціннісних орієнтацій створює вісь свідомості, що забезпечує стійкість особистості, наступність певного типу поведінки й діяльності, яка виражається в направленості потреб та інтересів. Тому ціннісні орієнтації є найважливішим фактором, що регулює та детермінує мотивацію особистості. Саме через це в будь-якому суспільстві ціннісні орієнтації особистості є об'єктом виховання, цілеспрямованої дії, впливу соціокультурного середовища.

Молодіжна культура певною мірою тяжіє до особистісно значущих ціннісних установок, які за соціальної реалізації можуть виявитися досить

---

* старший викладач кафедри іноземних мов Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

проблематичними. У зв'язку з розвитком космополітичного світогляду й руйнуванням попередніх ідентичностей виникла потреба у формуванні нової національної ідентичності співвідносно з глобалізаційними викликами.

Світоглядна чи ціннісно-орієнтаційна функція навчального середовища розкриває зміст моральної спрямованості навчального колективу – соціальну цінність, інтегративну єдність її мети, цілей, мотивів, перспективи розвитку колективу. У цьому середовищі формується громадська думка щодо різноманітних суспільно-політичних явищ. Ці явища обговорюються, переживаються. У результаті випрацюовуються колективні погляди, які безпосередньо впливають на формування ціннісних орієнтацій особистості, здатні забезпечити всебічний, гармонійний розвиток особистості студента в колективі та через колектив, прийняття членами певного колективу групових норм і цінностей.

Ми живемо в один із поворотних моментів людської історії, коли одна форма культури та суспільства зникає, а інша лише формується. Одним із найгостріших аспектів є криза соціально-культурної ідентичності сучасного університету, яка однаково актуальна і для країн американського континенту, і для країн Європи, переформатизація та життєзабезпечення його фундаментальних цінностей і світоглядних засад.

Важливим завданням вищих навчальних закладів є виховання моральних і громадянських рис, без яких неможливі професійна та життєва компетентності. Слід зазначити, що поява концепту *компетентність* відповідала викликам епохи *постмодерну*. На відміну від звичних «знань, умінь і навичок» до структури компетентності увійшли *цінності й якості*, що перетворили «виконавця», який знає, уміє і діє, на «усвідомленого творця», який знає, заради чого і яким чином він діє.

Вищі навчальні заклади зацікавлені в тому, щоб у них існували осередки різноманітних громадських організацій соціально значущої спрямованості, клуби, об'єднання за інтересами, секції. Формування та розвиток громадських рис характеру студентів перетворюється на завдання великого соціального значення. Участь у суспільному житті зміцнює прив'язаність до навчального закладу та сприяє кращій успішності. На сучасні потреби і запити нового покоління вищі навчальні заклади реагують процесом, який вже розпочався - переглядом форм і методів роботи для створення у своєму закладі умов, сприятливих для самовираження студентської молоді.

Через систему соціокультурно спрямованих форм роботи і видів діяльності можна забезпечити рівні можливості для різних груп молоді. Серед них можна виокремити організацію системи самоврядування, участь у семінарах, тренінгах, спільних творчих справах, у художньо-мистецьких вечорах, святах, конкурсах, організацію клубів за інтересами, діяльність в індивідуально-орієнтованих соціумах (корпус волонтерів, прихильників народних обрядів, фонд соціальної допомоги тощо).

У вищих навчальних закладах зростає відповідальність гуманітарних кафедр: філософії, соціології, політології, педагогіки і психології, а також кафедр рідної та іноземних мов у формуванні ціннісних орієнтацій студентів різних спеціальностей. Важливу роль відіграє інститут кураторства; спільними

зусиллями йде процес створення кодексів честі університетів, що свідчить про підвищення активності студентів і зростання їхньої відповідальності за власну освіту.

Одним із найактуальніших завдань вищої освіти є постійне підвищення професійної компетентності професорсько-викладацького складу, який уміє будувати партнерські стосунки зі студентами та громадою. Проте тотальна бюрократизація навчального процесу, нав'язана обов'язкова уніфікація навчальних планів і програм нівелюють творчий педагогічний дух викладачів ВНЗ, а низький рівень зарплат призводить до падіння їх морального духу, посилення апатії й відчуженості.

Університет має самостійно сформувати новий культурний образ і віднайти нові ідеї для організації своєї діяльності. Визначну роль у становленні новітньої моделі університету може відіграти саме студентство, яке здобуває вищу освіту, прагне визначитися зі своїм майбутнім та заявляє про себе, як про майбутнє кожної нації. Від активності молоді у визначенні сучасної місії закладів вищої освіти багато в чому також буде залежати той образ університету, що стане творцем та охоронцем національно-культурного капіталу народу.

Виховання на основі цінностей – це основний шлях формування особистості студента – майбутнього фахівця у сфері глобальної світової економіки. Діяльність педагога особливо ціннісна, оскільки вона втілюється людьми та існує заради людей. Викладач повинен бути гарним прикладом, взірцем для студентів. Діалектична взаємодія викладача і студентів у цілісному педагогічному процесі є надзвичайно складним феноменом, який реалізує аксіологічні функції. У сучасній вітчизняній освіті як методологічний імператив виникає потреба визнання особистісно-орієнтованого виховання як специфічної організації навчально-виховного процесу у соціокультурному середовищі вищого навчального закладу.

Г.М. Покотило*

МОРАЛЬНО-ЕТИЧНІ ПОГЛЯДИ Г. СКОВОРОДИ ЯК ЦІННІСНІ ОРІЄНТИРИ СУЧАСНОСТІ

В історії нашої культури постать Григорія Сковороди – явище позаісторичне. Він мав дар бути мудрим, зумів виразити сокровенне, вічне, залишивши заповіт, посланіє людям як жити гармонійно в цьому світі. "Першим глашатаєм глибокого гуманізму" називав його Іван Франко. Основний об'єкт роздумів цього мислителя – людина як найголовніша святиня в храмі буття, єдина прометеївська сила, що здатна подолати хаос темряви на шляху до сонячної гармонії щастя, добра і краси. А людина, на його переконання, є тим, яке серце в неї, бо "серце есть корень и существо".

Виходячи з подвійної природи світу, серце, як і людина, ділиться на внутрішнє і зовнішнє, вічне і тлінне. Для мислителя, і це найсуттєвіше, – духовна субстанція, Тіло – це зовнішній вияв серця, нижчий рівень буття.

---

* доцент кафедри гуманітарних наук Львівської національної академії мистецтв

Відповідно з доктрини двох сердець (духовного, вічного і земного, смертного) витікають їхні моральні характеристики – зле і чисте. Земне, тілесне перетворює людей у нечистих звірів, тварин. “Чисте серце” веде до Бога, до світла. В людській істоті поєднується небесна і земна іпостась. В глибині серця “істинна людина” – “вічна”, “ціла”. Пізнаючи її, ми підіймаємось до неба. Справжня людина, “істинна” випромінює світло, як сонце. Треба це світло вміти побачити. Для цього людині потрібно прозріти, начебто народитися вдруге. Цю перемогу “істинної” людини над зовнішньою Скворода, власне, і називає другим народженням людини або створенням людини. Прозріти – значить бути у погодженості зі своїм духом. Звідси випливає велика ідея спорідненої праці, за його термінологією “сродності” (гармонії з природою, світом).

Треба пізнавати себе, свої здібності й виробити відповідний своїй природі спосіб життя. Це необхідна умова щастя людини. “Щастя слід шукати не поза собою, а в собі”... в собі самому шукай справжніх благ. Копай криницю всередині самого себе для тієї води, яка зрсить твою оселю і сусідську”. Тільки пізнаючи себе, можна пізнати людину взагалі, пізнати загальнолюдське.” Пізнати самого себе, - пише Скворода, - і віднайти себе самого і знайти людину – все це одно значить”.

Становище, за яким світ є “пир беснуючихся, торжище шатаючихся, море волнуючихся, ад мучаючихся” дістає своє пояснення саме в тому, що праця людей не є “сродною”, а отже, моральною та естетичною. Несродна праця – джерело всіх суспільних бід. Не посада прикрашає й ушляхетнює людину, а людина прикрашає, обрану в згоді з природою, посаду. Панування “несродності” в усіх сферах життя, яке ми спостерігаємо нині, є свідченням морального занепаду суспільства. Звідси скороводинівський висновок: самопізнання – універсальний засіб морального вдосконалення суспільства. Вважав, що досягнення добра і блага, має бути основою людських вчинків, бо те, що корисне для людини, є прекрасним. “Користь з красою і краса з користю, - твердить Скворода, - нероздільні”.

Критерієм творів мистецтва Григорій Скворода вважав доброту. “Опера, книги, песня и жизнь не от долготы, но от благолепия и доброты цену свою получают.” За його переконанням, мистецтво має на меті любов: “Искусство не стоит полушки без любви”. Моральним смислом мають бути пронизані художні образи. Призначення мистецтва – сприяння морально-інтелектуальному вдосконаленню людини, найбільшому виявленню її потенцій, природних схильностей. Звучать ці думки сьогодні надзвичайно актуально. В центрі світового мистецького процесу – не митець-виробник (*homo ludens*), а митець інтелектуал (*homo philosophicus*). І це підтверджує практика присудження Нобелівських премій. Мисленнєвий простір сьогодення вимагає “дошукуватися у світу, чому він такий” (Р. Барт).

Окремої ваги набуває і вельми промовистий аргумент на користь звернення до нашої духовної пам’яті, зокрема до Г. Сквороди, оскільки його філософія уособила перехід від давнини до новочасної суспільної думки. Він акумулював і узагальнив хаос і марновірність тодішнього українського буття мірилами вічності. І саме зараз, коли перебуваємо на найвищому рівні якісного рубежу прагнення національного самоусвідомлення, коли ми вже починаємо навіть

втомлюватися від сподівання великого чуда зовнішніх миттєвих змін і забуваємо, що ці зміни стаються насамперед усередині нас, всемудрий Григорій Сковорода, як рятівна зірка, нагадує нам про це. Звертаючись до молодого покоління, філософ казав, що головне - дати життя духу нашому, благородство серцю, світлості думкам: "Шукай в теперішньому життю тільки царства Божого, піклуйся і дбай тільки про добродесність і мудрість. Бо якщо ти добре посієш у теперішньому, то добре пожнеш у майбутньому і ніхто з тих, хто придбав святі звичаї не буде позбавлений у старості своїх заощаджень... Бо як хто посіє у юності, так пожне в старості". Звертаючись до свого друга, він повторює тезу Платона, що для нього немає щасливішого, ніж бути чи стати кращим. Сковорода кликає до любові, навчав любові як фундаменту людських взаємин. "Любов виникає з любові, - говорив він, - коли хочу, щоб мене любили, я сам перший люблю". І додавав при тому: " Все минає, а любов застається після всього".

Засвоєння спадщини Г. Сковороди має велике значення в осмисленні нової духовності української людини. " Пізнавай самого себе", "шукай своєї праці", "сродної праці", любов як єднання між людьми, висока духовність людини та нації – це ті принципи українського мислителя, які мають допомогти нам у творенні державності, нації та її духу.

Національна академія управління у 2001 р. започаткувала суспільно-науковий проект «Духовні цінності українського суспільства у світлі співпраці суспільствознавства і богослов'я». У рамках цього проекту проводяться щорічні науково-практичні конференції, присвячені актуальним гуманітарним проблемам сучасності. Метою конференцій є обговорення основних принципів, на яких має будуватися життя людини у світі, що постійно змінюється та зазнає нових викликів.

Організаторами конференцій є ВНЗ «Національна академія управління» (IV рівень акредитації) та Центр перспективних соціальних досліджень Міністерства праці та соціальної політики України та НАН України.

**Запрошуємо науковців, викладачів, аспірантів і студентів
взяти участь у роботі конференцій.**

Конференції проходять в приміщенні Національної академії управління
за адресою:

м. Київ, вул. Вінницька, 10.

Довідки за телефонами: (044) 246-24-38, 246-24-46

За матеріалами конференцій видаються збірки тез.

Інформація про тему та напрями чергових конференцій – на сайті:

www.nam.kiev.ua

**Україна у стані перманентного вибору:
духовно-культурні, соціально-економічні та політико-правові стратегії**

МАТЕРІАЛИ Х ЮВІЛЕЙНОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

Упорядники: Л.І. Буряк, Т.В. Привалко
Літературний редактор: Н.М. Железняк

Оригінал-макет підготовлено у ВНЗ «Національна академія управління»

Підп. до друку 23.02.2011 Формат 60x80 1/16
Папір офсет. № 1. Офс. друк. Гарн. «Таґома»
Ум. друк. арк. 19,53. Обл.-вид. арк. 20,68. Наклад 300 прим.
Замовлення № 47.

ВНЗ «Національна академія управління»
03151, м. Київ, вул. Вінницька, 10
тел./факс 246-34-38
www.nam.kiev.ua, gumanitar@nam.kiev.ua

Віддруковано в типографії
ТОВ «Лазурит-Поліграф»
01042, м. Київ,
вул. Леваневського, 8/7